

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Ocak / 2020

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı / Number: 63
OCAK / JANUARY 2020

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Kazım UYSAL
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor
Prof. Dr. Şahmurat ARIK
Doç. Dr. Arif KOLAY
Doç. Dr. Yavuz BOZKURT

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Şahmurat ARIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Arif KOLAY / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Nurettin GÜLAÇTI/ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz BOZKURT / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan YAŞAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dil Editörü / Language Editor
Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ

Dergi Sekreteryası / Secretariat of Journal
Arş. Gör. Pınar ÖZER BURHAN

Kapak Tasarımı / Cover Design
Öğr. Gör. Ceyda BAYRAKDAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dizgi / Typeset
Öğr. Gör. Betül AYHAN

Web Tasarım / Web Design
Alper YILMAZ

Yazışma Adresi / Correspondence Address:
Sosyal Bilimler Dergisi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 443 43 43
sbd@dpu.edu.tr

E - ISSN 2587-005X

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Elmira ADİLBEKOVA - Akhmet Yassawi University	Bilhan KARTAL - Anadolu Üniversitesi
Ramazan AKTAŞ - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	József KÁPOSZTA - Szent István University
Arzu AL - Marmara Üniversitesi	Jose' R. Pires MANSO - Universidade da Beira Interior
Ceenbek ALIMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University	Elena MIHAJLOVA - Ss. Cyril and Methodius University
Akmatali ALIMBEKOV - Kyrgyz -Turkish Manas University	Sedat MURAT - İstanbul Üniversitesi
H. Murat ARABACI - Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi	Musa MUSAI - International Vizyon University
Ali ARI - Kırklareli Üniversitesi	Gulnar NADIROVA - Al-Farabi Kazakh National University
Ricardas BARTKEVICIUS - Vilnius Pedagogical University	Dick NG'AMBI - University of Cape Town
Ann Marie BISSESSAR - University of the West Indies	H. Nüvit OKTAY - Anadolu Üniversitesi
Nazım CAFERSOY - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	Ahmet ÖZEN – Dokuz Eylül Üniversitesi
Hakan ÇETİNTAŞ - Balıkesir Üniversitesi	Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Marmara Üniversitesi
Halim DEMİRYÜREK - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	H. Mustafa PAKSOY - Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi	Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Yusuf DOĞAN - Cumhuriyet Üniversitesi	Kalina SOTIROSKA - International Vizyon University
Özlem DURGUN - İstanbul Üniversitesi	Andela Jakšić STOJANOVIĆ - Mediterranean University
Vahdettin ENGİN - Marmara Üniversitesi	Muhammet ŞEN - Ege Üniversitesi
Metin Kamil ERCAN - Gazi Üniversitesi	Hakan TAŞ - Marmara Üniversitesi
Mehmet ERDEM - Fırat Üniversitesi	Kamil TÜĞEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Ersen ERSOY - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Güliden ÜLGEN - İstanbul Üniversitesi
Assem Abdel FATTAH - Minia University	Okan YEŞİLOT - Marmara Üniversitesi
Zoran FILIPOVSKI - International Vizyon University	Gültekin YILDIZ - Milli Savunma Üniversitesi
Ömer Faruk GENÇKAYA - Marmara Üniversitesi	M. Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Nagy HENRIETTA - Szent István University	Ozan YILMAZ - Sakarya Üniversitesi
Fadil HOCA - International Vizyon University	Mehmet YÜCE - Uludağ Üniversitesi
Selehattin KARABINAR - İstanbul Üniversitesi	Mustafa Serhan YÜCEL - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Hasan Basri KARADENİZ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM TR Dizin Sosyal Bilimler Veri Tabanında, SOBİAD ve ASOS İndekste taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. **Sosyal Karşılaştırmanın Marka Tutumuna Etkisinin İncelenmesi**
Investigation of the Effect of Social Comparison on Brand Attitude
Filiz ÇOPUROĞLU, Turan PEKMEZCİ, Mehmet AYTEKİN 1-16
2. **Borsa İstanbul Pay Endekslerinin Volatilite Yapısı ve Volatilite Yayılımı: Garch ve Mgarch Modelleri ile BIST Sınai ve Mali Endeksleri Örneği**
Volatility Structure and Volatility Spillover of Borsa Istanbul Stock Indexes: The Case of BIST Industrial and Financial Indexes With Garch and Mgarch Models
Emre Esat TOPALOĞLU 17-38
3. **Analyzing the Financial Performance of Football Clubs Listed in BIST Using Entropy Based Copras Methodology**
BIST'te İşlem Gören Futbol Kulüplerinin Finansal Performanslarının Entropi Tabanlı COPRAS Yöntemiyle İncelenmesi
Namık Kemal ERDOĞAN, Serpil ALTINIRMAK, Cumhur ŞAHİN 39-53
4. **Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Critic-Promethee Bütünleşik Karar Verme Yöntemi ile Finansal Performans Değerlendirmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama**
Evaluation of Financial Performance of Venture Capital Investment Trusts By Critic-Promethee Integrated Decision Making Method: An Application in Borsa İstanbul
Mehmet APAN, Ahmet ÖZTEL 54-73
5. **BİST İmalat İşletmelerinde Kârlılık Üzerine Ampirik Bir Uygulama**
An Empirical Application on Profitability in BIST Manufacturing Companies
Tuncer YILMAZ, Cebrail MEYDAN 74-89
6. **XVII. Yüzyıl Avarız Kayıtlarına Göre Kütahya Sancağı Eğrigöz (Emet) ve Dağardı Kazaları**
Emet (Eğrigöz) and Dağardı Towns of Kütahya Sanjak in Light of the Avarız Records in the XVII. Century
Meltem AYDIN 90-106
7. **Elektronik Ağızdan Ağıza İletişimin Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisinin Belirleyicileri: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma**
Determinants of the Effect of Electronic Word of Mouth on the Purchasing Behaviors of Consumers: A Research on University Students
Nilgün ZORLU, Ergin UZGÖREN 107-130
8. **Türkiye'de Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamalarının İhracat Üzerindeki Etkileri**
The Effects of Research and Development (R&D) Expenditures on Exports in Turkey
Şerif CANBAY 131-140

- 9. Kütahya'nın Saf Yürekli Naif Ressamı Hüseyin Yüce'nin Manzara Resimleri Üzerine Bir Değerlendirme**
An Evaluation on Landscape Paintings of Hüseyin Yüce, Purehearted Naive Artist of Kütahya
Pınar YAZKAÇ 141-152
- 10. Sürdürülebilirlik Raporlaması: BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan Şirketler Üzerine Bir Uygulama**
Sustainability Reporting: An Application on Companies in BIST Sustainability Index
Mehtap KARAKOÇ, Ali ÖZMEN, Eser YEŞİLDAĞ 153-174
- 11. Kritik Yol Metodu ile Kentsel Dönüşüm Bina Projelerinin Programlanması: İzmir Karşıyaka Örneği**
Programming the Urban Transformation of Building Projects With Critical Path Method: An Example of Izmir Karşıyaka
Ayça TÜMTÜRK, Erman TÜMTÜRK 174-190
- 12. Manisa Muradiye Camii Çinileri**
Tiles of Manisa Muradiye Mosque
Timur BİLİR 191-205
- 13. Algılanan Örgütsel Politikanın Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisinde Pozitif Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü**
The Mediating Role of Positive Psychological Capital on the Effect of Perceived Organizational Politics On Organizational Silence
Ümit ŞEVİK 206-227
- 14. Çalışan Bekâr Kadınların Şiddet Algısı: Yozgat Örneği**
Violence Perception of Single Working Women: The Case of Yozgat
Esra GEDİK, Büşra Uzuner AKÇİL 228-245
- 15. The Perceptions of Hotel Managers on Using Renewable Energy In Turkey**
Türkiye'de Otel Yöneticilerinin Yenilenebilir Enerji Kullanımı Algılarının İncelenmesi
Emre ORUÇ, İsmail GÜMÜŞ, Galina DONCHEVA SOYHAN 246-255
- 16. Vergi Gelirlerinin Değerinin Korunmasında Gecikme Zammı Oranının Rolü: Bir Optimal Oran Önerisi**
The Role of Late Fee Rate in Protecting the Value of Tax Revenues: Optimal Rate Proposal
Özgür SAYGIN 256-272
- 17. Kutsal İttifak Savaşları Sırasında Sofya-Belgrad Arasında Eşkiyalık ve Asayiş Olayları (1683-1699)**
Banditry and Public Order Events Between Sofia and Belgrade During the War of the Holy League (1683-1699)
Bekir GÖKPINAR 273-288

SOSYAL KARŞILAŞTIRMANIN MARKA TUTUMUNA ETKİSİNİN İNCELENMESİ*

Filiz ÇOPUROĞLU^{1**}

Turan PEKMEZCİ²

Mehmet AYTEKİN³

Öz

Tüketiciler; son yıllarda başkalarının kendilerini nasıl gördüğüyle çok fazla ilgilenmeye başlamış, kendi zevk ve tercihlerinden çok başkalarının zevk ve tercihlerine göre alışveriş alışkanlıklarını değiştirmiştir. Buna bağlı olarak ürünün tüketici gözündeki değeri, yani tüketicinin marka tutumu da başkalarının fikirlerine ve tercihlerine göre değişim göstermektedir. Bu nedenle; bu çalışmada sosyal karşılaştırmanın marka tutumuna etkisi, anket tekniği kullanılarak incelenmiştir. Tüketicilerin (fonksiyonel ve sembolik) marka tutumuna ilişkin algıları, aşağı ve yukarıya doğru karşılaştırmayı içerecek şekilde dört farklı senaryo kurularak ölçülmüştür. Bu kapsamda senaryolara cevap veren 1014 tüketiciden elde edilen veriler, SPSS istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda; yukarı doğru karşılaştırma yapan tüketicilerin markalara tutumları olumlu yönde değişirken; aşağıya doğru karşılaştırma yapan tüketicilerde, marka tutumları olumsuz yönde değişmektedir. Yani tüketicilerin markalara tutumu markaların başarılı kişiler tarafından kullanılması durumunda daha olumlu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Kıyaslama, Marka Değeri, Marka Tutumu.

JEL Kodları: M31, M39.

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF SOCIAL COMPARISON ON BRAND ATTITUDE

Abstract

In recent years, consumers become very interested in how others see themselves, they have changed their shopping habits according to the pleasures and preferences of others rather than their own pleasures and preferences. Depending on this the value of the product to the consumer; consumer's brand attitude varies according to the opinions and preferences of others. Therefore; in this study, the effect of social comparison on brand attitude was investigated by using survey technique. The perceptions of consumers (functional and symbolic) on brand attitude were measured by establishing four different scenarios including downward and upward comparison. In this context, data obtained from 1014 consumers who responded to the scenarios were analyzed by using SPSS statistical program. As a result of the analysis; while the upward comparison of consumers' attitudes towards brands change positively; in the downward comparison, brand attitudes change negatively. So consumers' attitude to brands will be more positive if the brands are used by successful people.

Keywords: Social Comparison, Brand Value, Brand Attitude.

JEL Codes: M31, M39.

* Bu çalışma Filiz Çopuroğlu tarafından Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nde Mayıs 2019 tarihinde kabul edilen "Sosyal karşılaştırmanın marka tutumu ve yeniden satın alma davranışı üzerindeki etkisinin kültür bağlamında incelenmesi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, ORCID 0000-0002-1528-1541

** **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): filizcokay@gantep.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, ORCID 0000-0001-5516-1707

³ Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, ORCID 0000-0001-5464-0677

Başvuru Tarihi (Received): 04.03.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Tüketiciler, bir ürünü kullandıklarında, o ürünün ihtiyaçlarını ne kadar karşıladığından çok, o ürünün bir başka kişinin veya kişilerin gözündeki değerine ve kişinin kendisine katacağı imaja önem vermektedir. Bu nedenle pazarlama alanı için sosyal karşılaştırma kavramı büyük önem arz etmektedir.

İlk kez 1954 yılında ABD'li sosyal psikolog Leon Festinger tarafından çalışılan sosyal karşılaştırma kavramı; bireyin kendisi hakkında bir fikir oluşturabilmek veya kendisi hakkında sahip olduğu bir düşünceyi savunabilmek için kendini başkaları ile kıyaslama süreci anlamını taşımaktadır (Bilgin, 2003: 348). Sosyal karşılaştırma teorisi, insanların yeteneklerini değerlendirmek için bir arzu içinde olduğunu ve bu arzuyu yerine getirmenin bir yolu olarak, kendilerini diğer insanlarla karşılaştırmaya çalıştıklarını savunmaktadır (Festinger, 1954: 117-118). Tesser ise başkalarının kendisi hakkında bilgi edinebilmek için birer kaynak olduğunu ve sosyal karşılaştırmanın benlik değerlendirmesi ve kendini anlama amacıyla kendi özelliklerini anlamak için vazgeçilmez bir araç olduğunu vurgulamaktadır (Tesser, 2003: 278).

Sosyal karşılaştırmalar, günlük hayatta yaşanan temel psikolojik süreçlerdir. İnsanlar kendilerini geliştirme sürecinde, kendilerini ve başkalarını yargılamak için kullandıkları bilgileri, karşılaştırma standartları olarak kullanırlar. Özellikle okullarda öğrencilerin birbirlerine yaptıkları karşılaştırmalar, standartlara dönüşmüştür (Pereira vd., 2017:3). Kişiler diğer kişi veya gruplarla kıyaslama yaparken özellikle yetenek, karakter, yaşantı gibi durumlara ilgi göstermektedir (Zell ve Alicke, 2010: 376). Bu durumlar sosyal karşılaştırma kuramının özünü oluşturmaktadır. Kişiler herhangi bir sosyal ortamda ne düzeyde olduğunu bilmek ister ve bunun için nesnel bir veriye ulaşamadığından kendisi ile başkalarını karşılaştırır (Taylor, 2007: 54). Kişiler kendileri hakkında bilgi sahibi olmak istediklerinde, kendilerini bir başka kişi ile karşılaştırır. Sosyal karşılaştırma zor ve karmaşık bir süreçtir. Bu nedenle karşılaştırmanın yönü önemlidir. Sosyal karşılaştırma aşağıya doğru karşılaştırma ve yukarıya doğru karşılaştırma olmak üzere iki şekilde yapılır. Karşılaştırmanın yönü karşılaştırma sonucunu etkileyeceğinden, kişi üzerinde bırakacağı etki ve psikolojik durum da farklılık gösterecektir. Sosyal karşılaştırmalar bizi mutlu veya mutsuz yapabilir. Yukarı doğru karşılaştırmalar bize ilham verebilirken ya da moral bozabilirken, aşağı doğru karşılaştırmalar da karşılaştırmayı yapan kişiyi daha üstün hissettirebilir ya da depresyona sokabilir (Morry ve Sucharyna, 2019:398).

Aşağıya doğru sosyal karşılaştırma kuramı Wills tarafından 1981 yılında geliştirilmiştir. Bu kuram öz değerlendirme ihtiyacına karşıt bir görüş olarak ortaya atılmıştır. Kişiler kendilerini kötü hissettiklerinde, kendilerinden konu ile daha az ilgili kişilerle kıyaslama ve karşılaştırma yoluna giderek, kendilerini daha iyi hissederler. Wills aşağıya doğru karşılaştırmayı bir baş etme mekanizması olarak tanımlamıştır ve benlik saygısı yüksek olan bireylerin benlik saygısı daha düşük olan bireylere göre aşağı doğru karşılaştırmayı daha fazla kullandıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca bu kurama göre bireylerin benlik saygısının düşük olması durumunda, bireyler benlik değerlerini arttırmak için daha fazla aşağı yönlü karşılaştırma yapma yoluna giderler (Wills, 1981: 172-185; Suls ve Wheeler, 2000).

Yukarı doğru karşılaştırma ise kişinin kendisini, kıyaslama yapacağı olayla ilgili daha iyi durumda olan başkası ile karşılaştırması veya kıyaslamasıdır (Festinger, 1954: 117- 140). Yukarı doğru karşılaştırmalar, kişinin nasıl kendini geliştireceği ile ilgili yararlı bir bilgi ortaya çıkartmakta ve kişinin başarılı kişiyi görmesini sağlayarak, gelişmesine yönelik motivasyonunu arttırmaktadır (Özteke, 2011: 19-20). Yukarı doğru karşılaştırmalar hayranlık, iyimserlik ve ilham duyguları ile ilişkilidir. Kişiler kendileri ile karşılaştırdıkları kişiler gibi olmak için çabalarlar. Yukarı doğru belirlenen kıyaslama hedefleri kişiler için ilham kaynağı olabilir. Örneğin akademisyen olmak

isteyen birinin sahip olmak istediği unvanı ismi ile birleştirmesi kişinin motive olmasının sağlayacak ve hedefe ulaşmak için neler yapması gerektiğini hatırlatacaktır. Ayrıca yukarı doğru karşılaştırma, kişinin becerilerinin gelişmesine yardımcı olmaktadır (Gibbons, vd. 2000; Gerrard, vd. 2005, Teközel, 2007: 17). Aşağı doğru karşılaştırmalar kişinin kendisini olumlu yönde düzeltmesine imkan verirken, yukarı doğru karşılaştırmalar insanın kendini gerçekleştirme ihtiyacını gidermeye yönlendirmektedir (Gemlik vd., 2007: 57). Ancak kişiler ulaşamayacakları kadar farklı kişilerle yukarı doğru karşılaştırma yaptıklarında, sosyal karşılaştırma kırgınlık, kıskançlık, depresyon ve utanç gibi daha olumsuz duygularla sonuçlanabilmektedir (Lewis ve Weaver, 2019: 2-3).

Tutum, tüketici davranışının markaya sadık kalma ya da markayı değiştirme tahmincisi olan kişisel ve sosyal etkilerin bir çıktısı olarak da ifade edilmektedir (Mario vd., 2000: 221). Aynı zamanda tutum; bireyin kendi iç dünyası ile ilgili birtakım değer yargılarına ve inançlara bağlı olarak ortaya çıkan düşünceler veya davranışlardır (Eren; 2001:172). Marka tutumu ise tüketicinin bir markayı beğenip beğenmemesini gösteren bir tüketici davranışı (Topçuoğlu, 2016: 34) olup kişinin bir marka hakkındaki olumlu ya da olumsuz duygu, düşünce ve davranışları toplamını gösterir (Tosun, 2014: 337). Marka tutumu, marka ile ilgili iyi veya kötü genel değerlendirmelerdir (Low ve Lamb, 2000: 352). Tüketicinin markaya karşı tutumunu bir reklam, ürün kullanıcısı, firma imajı gibi birçok konu etkileyebilir veya değiştirebilir.

Bireyler arasında farklı motivasyon türlerinin mevcudiyeti, çoğu ürün kategorisinde, tüketicilerin ihtiyaçlarının, işlevsel veya sembolik olabileceğini ve markaların bu iki tür ihtiyaçtan birini karşılamak için konumlandırılabilirliğini göstermektedir. Böylelikle, tüketicilerin işlevsel veya faydacı ihtiyaçları “işlevsel” marka, fonksiyonel marka kavramı anlamı ile kullanılırken, bir marka kendi imajını veya sosyal imajını geliştirmek isteyenlerin ihtiyaçlarına dokunmak için ise “sembolik” anlamda kullanılmaktadır. Rekabetin ve ürün çeşitliliğinin yoğun olduğu pazar ortamında tüketiciler bağlantı kurabildikleri ürünü tercih etmeye yönelmektedir. Bunun nedeni ise fonksiyonel olarak birbirine çok benzeyen ürünlerin ayırt edilebilmeleri için daha belirgin özelliklerle tercih ediliyor olmasıdır. Sembolik marka faydaları özellikle “rozet ürünleri” yani görünen ürünlerde önem taşımaktadır. Örneğin, bireyin sadece ulaşım ihtiyacı olduğunda herhangi bir araba markası bu fonksiyonel faydayı sağlayabilir. Fakat sembolik fayda, o markanın otomotiv sektörü ve kullanıcılar tarafından yüksek değerlendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Yine kozmetik ve giyim ürünleri toplum içinde kullanıldığından dolayı kişiliğin ifade edilmesinde görev görmektedir (Dovganiuc, 2017: 23).

Fonksiyonel tüketim fayda getiren gereksinim ürünlerinin tüketimidir ve işlevsel ürünler birincil olarak kullanım amaçlıdır. Bu ürünler sosyal statü oluşturmaktan daha çok işlevsel ürün özelliklerine göre satın alınırlar (Krom, 2013: 26). İşlevsel marka kavramını temsil etmek üzere marka performansı, marka yetkinliği ve marka kabiliyeti gibi bir dizi terimler öne sürülmektedir. Tüm bu kavramları kullanışlılık, yetkinlik, ustalık, kalite, etkinlik, verimlilik, güvenilirlik, stil ve tasarım gibi özellikleri içermektedir. Buna göre işlevsel ya da fonksiyonel marka, marka değerinin önemli bir bileşenidir (Mohan vd., 2017: 478). Fonksiyonel tüketim; bir defter, bir kalem, süpürge, bilgisayar ya da çamaşır deterjanı gibi faydacı ürünlerin tüketimini ifade etmektedir. Bu tür tüketim için ana değeri olan özelliklerin nesnelliği, ürünün fonksiyonel yönüyle yakından ilişkilidir (Addis ve Holbrook, 2001: 52). İşlevsel tüketim fayda getiren gereksinim ürünlerinin tüketimidir ve işlevsel ürünler birincil olarak kullanım amaçlıdır. Bu ürünler sosyal statü oluşturmaktan daha çok işlevsel ürün özelliklerine göre satın alınırlar (Krom, 2013: 26).

1. Literatür

Yapılan literatür taramasında, sosyal karşılaştırma ile reklam, depresyon düzeyleri, psikoloji, duygusallık düzeyi, sosyal dışlanma, rekabet, marka sadakati, kıskançlık ve hayranlık duygusu,

lüks marka, nevrotizm gibi konuları inceleyen çalışmalara rastlanmıştır. Ancak McLeod' un 2016 yılında yapmış olduğu çalışma dışında direkt olarak sosyal karşılaştırma ve marka tutumu arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda bu tez sosyal karşılaştırma ve pazarlama literatürüne farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

McLeod, (2016:1-61) yapmış olduğu doktora tez çalışmasında sosyal karşılaştırmanın marka tutumu ve tüketicinin davranışsal niyetleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın birinci araştırma bölümünde sosyal karşılaştırmanın ve marka konseptinin marka tutumu üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmada çalışma 1 için 102 lisans öğrencisi, çalışma 2 için 180 lisans öğrencisi, çalışma 3 için ise 215 lisans öğrencisine anket yöntemi uygulanarak veri toplanmıştır. Çalışma 1' in araştırma sonuçlarına göre sosyal karşılaştırma yönünün marka tutumu üzerindeki etkilerinin yalnızca sembolik markalar için önemli olduğunu sonucuna ulaşılmıştır.

Sharda ve Bhat (2018: 67-71), lüks markaların satın alma niyetini açıklamada sosyal karşılaştırma ve tüketicinin benzersiz olma ihtiyaçlarının rolünü incelemiştir. Avustralya Y kuşağı tüketicilerinin olasılık dışı kolaylık örneklemini kullanılan araştırmanın verileri, Batı Avustralya'daki Metropolitan Üniversitesi' nde okuyan öğrencilerden toplanmıştır. Toplam 259 anket verisi analiz edilmiştir. Sosyal karşılaştırmanın, lüks markaların kazanılması, kullanılması ve elden çıkarılması için güçlü bir itici güç görevi yapan yaratıcı seçim uyumluluğuna yol açtığını sonucuna ulaşılmıştır. Bocage ve arkadaşları (2018: 1-10), reklamlarda ince kadın bedenlerinin görüntülerine maruz kalan kadınlar, sosyal karşılaştırma açısından incelenmiştir. 173 genç kadın katılımcıya, ince kadın bedeni görüntülerine ve kadınların moda aksesuarları resimleri gösterilmiştir. Araştırma sonucunda ince-ideal kadın bedenine maruz kalmanın, düşük bilişsel yük altında negatif kelime erişilebilirliğini etkilemediğini, ancak yüksek bilişsel yük altında negatif kelime erişilebilirliğini arttırdığı bulgularına ulaşılmıştır.

Borges ve arkadaşları (2016: 477-491), fonksiyonel bir markaya daha iyi uyum gösteren ölçeği tespit etmeye çalışmışlardır. Kavramsal modeller ve bunlarla ilişkili hipotezler 321 tüketici örneği ile test edilmiştir. Veriler yapısal bir denklem modeli ile analiz edilmiştir. Araştırılan her ölçeklerde marka sevgisi ve marka sadakati, olumlu sözler ve marka satın alma niyeti arasında güçlü ilişkiler olduğu ve işlevsel bir marka ile de duygusal bir ilişki kurulabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Chiu ve diğerleri (2011: 75-86) sembolik ve fonksiyonel markanın pazara etkisini incelemiş ve marka kişiliği, müşteri tarafından algılanan değer ve pazar performansı arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bu çalışma, Tayvan'ın golf kulüplerinde rastgele seçilmiş 1000 golfçunun 345'inden anket verilerini kullanarak yapılmıştır. Bulgular ve istatistiksel sonuçlar, rekabetçiliği artırmak için hem işlevsel hem de duygusal niteliklerde uygun marka yönetimi uygulanmasını desteklemektedir. Araştırma sonucunda güvenirlilik, moda, erillik, heyecan, sağlık, liderlik, duyarlılık, dişilik ve benzersizlik gibi dikkate değer marka kişilik faktörlerinin, marka tercihini büyük ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ballester ve Fernandez (2015: 157-1869), markanın işlevsel değerinden, markanın deneyimsel değerinin daha yüksek etkiye sahip olduğunu ve marka değerlerinin tüketicinin yaşına bağlı olarak değişip değişmeyeceğini araştırmıştır. Araştırma sonucunda markanın deneyimsel değerinin, tüketici üzerindeki etkisinin markanın işlevsel değerine göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca tüketicilerin yaşlanmasıyla birlikte marka deneyim değerinin, markanın işlevsel değerinden önemli ölçüde daha yüksek bir etki sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Lee ve Griffith (2019: 120-137), perakendeci tedarikçi ilişkilerinde sosyal karşılaştırmanın etkilerini incelemek amacıyla Japonya'da iki aşamalı, multimetod tasarımı hipotezlerini test etmişlerdir. Çalışma 1'de, mağaza içi sınırlarında anket yöntemi kullanılarak tedarikçilerin objektif performans verileri araştırılmıştır. Çalışma 1 sonucunda, yukarı doğru karşılaştırma durumunda dağıtımcının adalet algılarının referans farkıyla azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Çalışma 2' de, marka / mağaza yöneticileri kullanılarak bir deney yapılmıştır. Çalışma 2 sonucuna göre, yukarı doğru referans tutarsızlıkları mevcut olduğunda, perakendecilerin, güçlü bağlar geliştirerek ve proaktif olarak açıklama yapma gibi usule uygun adil politikalar uygulayarak, dağıtımca adalet algısının azaldığı bulgularına ulaşılmıştır.

Rozgonjuk ve arkadaşları (2019: 1-19), sosyal karşılaştırma yöneliminin, nevrotizm ile pasif facebook kullanımı arasındaki ilişkiye aracılık edip etmediğini araştırmışlardır. Çalışmada, 318 Estonyalı facebook kullanıcısına, pasif facebook kullanımını belirlemek için çok boyutlu facebook kullanımı ölçeği, ekstra kısa büyük beş kişilik envanteri ve Iowa-Hollanda karşılaştırma yönelimi ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda pasif facebook kullanımı, nevroziklik ve sosyal karşılaştırma yönelimi arasında iki yönlü pozitif korelasyon olduğu ve sosyal karşılaştırma yöneliminin nevroziklik ve pasif facebook kullanımı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulgularına ulaşılmıştır.

Bireyler benlikleri ile ilgili olumlu geribildirim aldıklarında, olumlu bilişsel tepkilere sahip olma eğilimindedirler. Bir birey, aynı markayı kullanarak başarılı algıladıkları birini gözlemlediğinde, bu markaya ve bu markayı kullanan kişiye olumlu bir tepki verecektir. Tüketicinin aynı markayı kullanan başarılı bir diğer kişiyi gözlemlemesi, marka tutumunu olumlu yönde etkileyecektir. Ancak bir birey, aynı markayı kullanarak başarısız olduğunu düşündükleri birisini gözlemlediğinde ise, bunun benliğinde olumsuz bir tepkiyle sonuçlandıracaktır (McLeod, 2016: 24). Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H₁: Markaların başarılı kişiler tarafından kullanılması, tüketicilerin marka tutumunu etkilemektedir.

Sembolik markalar, kullanıcılar tarafından kendini ifade etmek için kullanılırken, fonksiyonel markalar daha çok ihtiyaç karşılamak için kullanılmaktadır. Sembolik bir marka başarısız bir birey tarafından kullanıldığında, artık başarı sinyalini beklediği gibi göndermez ve bireyin bu markayla ilgili tutumunu etkiler. Bu durum fonksiyonel markalar için aynı düzeyde beklenemez. Çünkü fonksiyonel markalar sembolik markalar kadar aynı etkiyi oluşturmamaktadır (McLeod, 2016: 30-31). Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir;

H₂: Ürünün sembolik bir marka konseptine sahip olması, tüketicinin marka tutumunu etkilemektedir.

2. Metodoloji

Bu çalışmada sosyal karşılaştırmanın marka tutumuna etkisini gösteren bir model oluşturularak sosyal karşılaştırma ve pazarlama literatürüne katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda tüketicilere fonksiyonel ve sembolik marka tutumuna ilişkin algıları, aşağı ve yukarıya doğru kıyaslamayı içerecek şekilde dört farklı senaryo kurularak ölçülmüştür. Araştırmada kullanılmak üzere geliştirilen senaryolar Mandel ve diğerlerinin 2006 yılında yapmış oldukları çalışmadan uyarlanarak oluşturulmuştur. Mandel ve diğerlerinin çalışmalarında senaryoların geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmıştır. Katılımcıların markaya karşı tutumlarını ölçmek için Spears ve Singh'in 2004 yılında geliştirdikleri ölçekten yararlanılmıştır. Spears ve Singh' in çalışmasında olumlu ve olumsuz duyguların marka tutumuna etkisi ve bu tutumun satın alma niyeti üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmaya uyarlanan bu ölçek, bu çalışmadaki senaryolar ile uyumlu olarak değiştirilmiştir. Katılımcıların yukarı doğru karşılaştırma durumunda sembolik markaya (Mercedes) ve fonksiyonel markaya (Fiat) ve aşağı karşılaştırma durumunda sembolik markaya (Mercedes) ve fonksiyonel markaya (Fiat) karşı tutumları ölçülmüştür. Ölçeklerde yer alan ifadeler 7'li Likert ölçeği biçiminde hazırlanmıştır. Katılımcıların yukarı doğru ve aşağı doğru karşılaştırma durumunda sembolik markalara ve fonksiyonel markalara karşı tutumlarını ölçmek

için hazırlanan senaryolar Tablo 1’de verilmiştir. Araştırma senaryoları katılımcıların daha doğru karşılaştırma yapabilmeleri için araştırmanın ana kütlesine uygun şekilde geliştirilmiştir.

Tablo 1: Araştırma Senaryoları

SENARYOLAR

Sembolik marka yukarı doğru karşılaştırma

SENARYO 1: Yakın zamanda yeni bir Mercedes marka araba satın aldığınızı düşünün. Bir süre sonra park yerinde yürürken sizin arabanızın aynısı olan Mercedes marka bir araba geçiyor. Sürücüsünün sizinle aynı bölümden mezun, bir tanıdığınız olduğunu görüyorsunuz. Bu kişinin çeşitli akademik burslar kazandığını ve okul gezileri sırasında, kampüs etkinliklerinde aktif olduğunu ve bölümü 3 yılda başarı ile bitirdiğini duydunuz. Ayrıca bu kişinin başarılı bir iş kariyerine sahip olduğunu ve harika bir sosyal yaşamı olduğunu da duydunuz.

Sembolik marka aşağıya doğru karşılaştırma

SENARYO 3: Yakın zamanda yeni bir Mercedes marka araba satın aldığınızı düşünün. Bir süre sonra park yerinde yürürken sizin arabanızın aynısı olan Mercedes marka bir araba geçiyor. Sürücüsünün üniversiteden yeni ayrılmış bir öğrenci olarak tanıyorsunuz. Bu kişinin bir yıl boyunca başarısız notlar aldığını ve bir sınavda kopyadan yakalandıktan sonra üniversiteden ayrıldığını duydunuz. Ayrıca, bu kişinin işsiz olduğunu ve yıllardır depresyonda olduğunu da duydunuz.

Fonksiyonel marka yukarı doğru karşılaştırma

SENARYO 2: Yakın zamanda yeni bir Fiat marka araba satın aldığınızı düşünün. Bir süre sonra park yerinde yürürken sizin arabanızın aynısı olan Fiat marka bir araba geçiyor. Sürücüsünün sizinle aynı bölümden mezun, bir tanıdığınız olduğunu görüyorsunuz. Bu kişinin çeşitli akademik burslar kazandığını ve okul gezileri sırasında, kampüs etkinliklerinde aktif olduğunu ve bölümü 3 yılda başarı ile bitirdiğini duydunuz. Ayrıca bu kişinin başarılı bir iş kariyerine sahip olduğunu ve harika bir sosyal yaşamı olduğunu da duydunuz.

Fonksiyonel marka aşağıya doğru karşılaştırma

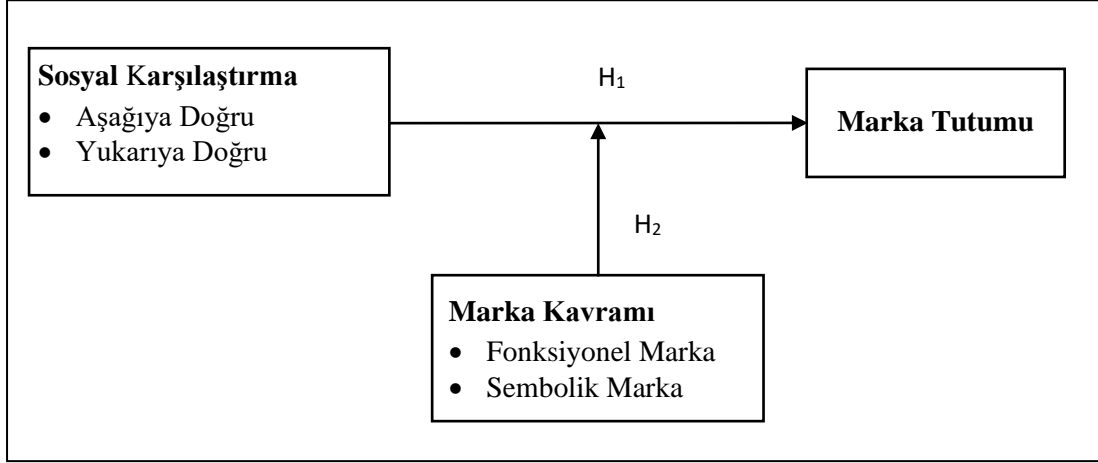
SENARYO 4: Yakın zamanda yeni bir Fiat marka araba satın aldığınızı düşünün. Bir süre sonra park yerinde yürürken sizin arabanızın aynısı olan Fiat marka bir araba geçiyor. Sürücüsünün üniversiteden yeni ayrılmış bir öğrenci olarak tanıyorsunuz. Bu kişinin bir yıl boyunca başarısız notlar aldığını ve bir sınavda kopyadan yakalandıktan sonra üniversiteden ayrıldığını duydunuz. Ayrıca, bu kişinin işsiz olduğunu ve yıllardır depresyonda olduğunu da duydunuz.

Katılımcılardan her senaryo karşısında marka tutumu ölçeğinde yer alan “Senaryodaki araç bana göre çok çekicidir; Senaryodaki araç bana göre çok iyidir; Senaryodaki araç bana göre çok güzeldir; Senaryodaki araç bana göre çok avantajlıdır.” ifadelerine her senaryo için ayrı ayrı 7’li likert tipinde cevap vermeleri istenmiştir.

Çalışmanın modeli oluşturulurken McLeod tarafından 2016 yılında geliştirilen modelden yararlanılmış, çeşitli eklemeler ve değişiklikler yapılmıştır. Çalışma modelinde yer alan Sosyal Karşılaştırma (Aşağıya ve Yukarıya Doğru) bağımsız değişkendir. Marka kavramı (Sembolik

Marka ve İşlevsel Marka) araştırmanın aracı değişkeni, modelde yer alan marka tutumu değişkeni ise araştırmanın bağımlı değişkenidir. Araştırma modeli aşağıda verilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırmada kullanılan analiz yöntemi nicel analizdir. Bu çalışmada veri toplama tekniklerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın anket formunda tüketicilerin sembolik marka ve fonksiyonel markaya ilişkin algılarını ölçmek için 7’li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Katılımcılara okumaları için 4 senaryo verilmiştir. Bu senaryolara bağlı olarak her senaryonun altında yer alan sorulara cevap vermeleri istenmiştir.

Araştırmada yer alan marka kavramı değişkeni için ürün olarak otomobil seçilmiştir. Senaryoda kullanılan otomobilin markaların sembolik ve fonksiyonel marka olarak gösterilmesi için “Pazarlama İlkeleri” dersini alan 40 öğrenciye ön test yapılmıştır. Ön testte iki kutuplu bir ölçek kullanılarak (1 = çoğunlukla işlevsel, 7 = çoğunlukla sembolik) katılımcılardan, sekiz marka otomobilden (BMW, Volvo, Ford, Mercedes, Fiat, Renault, Volkswagen ve Toyota) her bir markayı ne kadar sembolik olarak algıladıkları konusunda değerlendirmeleri istenmiştir. Ön test sonucunda en sembolik araba markası “Mercedes”, en işlevsel/fonksiyonel araba markasının ise “Fiat” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bilgiler ışığında senaryolarda bu iki araba markası yer almıştır (MMercedes = 6.02, SD = 1.29 vs. MFiat = 2.5, SD= 1.30).

Bu çalışmanın ana kütlesini Gaziantep Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. 2017 yılı verilerine göre çalışmanın ana kütlesini 49.632 kişi oluşturmaktadır. Çalışmada 1200 kişiye anket uygulanmıştır. Cevaplayıcıya verilen 1200 anketten 186 tanesi eksik veya hatalı cevaplardan ötürü, araştırma dışında bırakılmış ve analize 1014 anket ile devam edilmiştir. Araştırma anket yapma tekniklerinden kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Anketlerin tamamı yüz yüze görüşme yoluyla elde edilmiştir.

Araştırma analizinde tekrarlı ölçümler ortalamalarının farklı olup olmadığını görmek amacıyla İki Yönlü Tekrarlı Ölçümler Anova testi uygulanmıştır. Bu çalışmada marka tutumu ölçeği senaryolara bağlı olarak dört kez ölçülmüştür. Bu nedenle hipotezlerin testinde parametrik testlerden Tekrarlı Ölçümler Anova testi kullanılmıştır. Tekrarlı Ölçümler Anova bu ölçüme uygun bir istatistiksel testtir. Sosyal karşılaştırma bağımsız kategorik değişken, marka kavramı (sembolik/ fonksiyonel) kategorik aracı değişken, marka tutumu ise bağımlı değişkendir. Çalışmada yapısal eşitlik modelinin kullanılmamasının sebebi, bağımsız değişkenlerin ve aracı değişkenlerin, senaryolar aracılığı ile etki ederek veri içermemesidir.

3. Bulgular

Bu çalışmada elde edilen veriler SPSS 23 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmaya katılanlar öğrencilerin demografik bilgileri Tablo 2’ de verilmiştir.

Tablo 2: Frekans Analizi

Cinsiyet		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	559	55,1
	Erkek	455	44,9
	Toplam	1014	100,0
Yaş Aralığı	25 yaş ve altı	927	91,4
	26-35	82	8,1
	36-45	4	,4
	46-55	1	,1
	Toplam	1014	100,0
	Eğitim Düzeyleri	Ön Lisans	98
Lisans		852	84,0
Yüksek Lisans		52	5,1
Doktora		12	1,2
Toplam		1014	100,0
Gelir Düzeyleri		0-2000 TL arası	346
	2001-3000 TL arası	280	27,6
	3001-4000 TL arası	152	15,0
	4001-5000 TL arası	126	12,4
	5001-6000 TL arası	27	2,7
	6001 TL ve üzeri	83	8,2
	Toplam	1014	100,0

Araştırmaya katılanlar öğrencilerin %55’inin kadınlardan, %45’inin ise erkeklerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların %91.4’ ü 25 yaş ve altı, %8’ i 26–35 yaş arası, %0,4’ ü 36–45 yaş arası, %0,1’ i ise 46–55 yaş arasındadır. Yaş aralığının düzensiz dağılmasının nedeni; araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun ön lisans ve lisans öğrencilerinden oluşmasıdır. Katılımcı öğrencilerin eğitim durumlarına bakıldığında; %9.7’ sinin ön lisans, %84’ ünün lisans, %5.1’ inin yüksek lisans ve %1.2’ sinin ise doktora öğrencisi olduğu tespit edilmiştir. Gelir düzeyine ilişkin bulgular incelendiğinde ise öğrencilerin %34’ ünün 0-2000 TL arası, %27.6’ sının 2001–3000 TL, %15’ inin 3001–4000 TL arası, %12.4’ ünün 4001–5000 TL arası, %2,7’ sinin 5001–6000 TL arası, %8.2’ sinin ise 6001 TL ve üzeri gelire sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ölçeği oluşturan maddelerin birbirleriyle olan ilişkisini ölçebilmek için güvenirlik analizi yapılmıştır. Senaryoda verilen değişkenlerin güvenirliği her bir ölçek ve senaryo için ayrı ayrı ölçülmüştür. Araştırma ölçeklerinin güvenirlik analizi sonuçları Tablo 3’ de verilmiştir.

Tablo 3: *Güvenirlilik Analizi*

Değişken	Cronbach Alpha	Madde Sayısı
Marka Tutumu Ölçeği		
Sembolik Marka Yukarı Doğru Kıyaslama	0,892	4
Sembolik Marka Aşağıya Doğru Kıyaslama	0,928	4
Fonksiyonel Marka Yukarı Doğru Kıyaslama	0,914	4
Fonksiyonel Marka Aşağıya Doğru Kıyaslama	0,918	4

Cronbach Alpha değeri sembolik marka yukarı doğru karşılaştırma marka tutumu ölçeğinde 0,892, sembolik marka aşağıya doğru karşılaştırma marka tutumu ölçeğinde 0,928, fonksiyonel marka yukarı doğru karşılaştırma marka tutumu ölçeğinde 0,914, fonksiyonel marka aşağıya doğru karşılaştırma marka tutumu ölçeğinde ise 0,918 bulunmuştur. Cronbach Alpha değerinin $0.80 \leq \text{Alpha} < 1.00$ olması ölçeğin yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir (Kadioğlu ve Yıldız, 2012:52).

Araştırmada Likert tipi ölçek kullanıldığı için normal dağılımı ölçmek için Skewness ve Kurtosis değerleri incelenmiştir. Elde edilen analiz sonuçları Tablo 4’ de verilmiştir.

Tablo 4: *Normallik Testi Analizi*

Ölçekler	Çarpıklık	Basıklık
Marka Tutumu Ölçeği		
Sembolik Marka Yukarı Doğru Kıyaslama	-1,09	0,837
Sembolik Marka Aşağıya Doğru Kıyaslama	-,596	-,517
Fonksiyonel Marka Yukarı Doğru Kıyaslama	-,048	-,709
Fonksiyonel Marka Aşağıya Doğru Kıyaslama	,200	-,736

Tablo 4’ de bu çalışmada yer alan marka tutumu ölçeğinin normallik analizi sonuçları verilmiştir. Ölçeğin her senaryo açısından normallikleri ölçülmüştür. Skewness ve Kurtosis değerlerinin yani basıklık ve çarpıklık oranlarının $+1.5$ -1.5 değerleri arasında yer alması verilerin normal dağıldığını göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013; George ve Mallery 2010). Araştırma verileri normal dağılıma uymaktadır.

Hipotezde belirtilen başarılı başarısız kişi ayrımı senaryolara bağlı olarak yapılmıştır. H1’i istatistiksel olarak incelemek için 2 (karşılaştırma yönü: başarılı ve başarısız) x 2 (marka kavramı: sembolik ve fonksiyonel) Repeated Measures Anova (İki Yönlü Tekrarlı Ölçümler Anova) testi kullanılmıştır. Tekrarlı ölçümler Anova testi aynı veri kaynağından, art arda yapılan ölçümler sonucu elde edilen verilerin ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını sınamak için uygulanır. Tüm gruplarda marka tutumu sonuçları karşılaştırılmıştır. Anova bu ölçüme uygun bir

istatistiksel testtir. Sosyal karşılaştırma bağımsız kategorik değişken, marka kavramı (sembolik/fonksiyonel) kategorik aracı değişken, marka tutumu ise bağımlı değişkendir. Çalışmada yapısal eşitlik modeli kullanılmamasının sebebi bağımsız değişkenlerin veri içermemesidir (senaryolar tarafından etki göstermektedir).

Tablo 5: İki Yönlü Tekrarlı Ölçümler Anova (Karşılaştırma Yönünün Marka Tutumu Üzerindeki Etkisi)

	Ortalama	Standart Sapma	N
Sembolik Marka Yukarı Doğru Kıyaslama	5,5875	1,33769	1014
Sembolik Marka Aşağıya Doğru Kıyaslama	3,9379	1,54113	1014
Fonksiyonel Marka Yukarı Doğru Kıyaslama	4,8264	1,71956	1014
Fonksiyonel Marka Aşağıya Doğru Kıyaslama	3,3639	1,54621	1014

Tablo 5’de markaların başarılı kişiler tarafından kullanılması durumunda, markaların başarısız kişiler tarafından kullanılmasına göre kişilerin daha olumlu marka tutumuna sahip olacağı gözlemlenmektedir ($M_{SMYDKMTÖ} = 5,58$, $SD = 1,33$; $M_{SMADKMTÖ} = 4,82$, $SD = 1,71$ VE $M_{FMYDKMTÖ} = 3,93$, $SD = 1,54$; $M_{FMADKMTÖ} = 3,36$ $SD = 1,54$). Araştırma sonuçlarının geçerliliği için birkaç teste daha bakmak gerekir. Bunlardan ilki Mauchly’ nin Sphericity testidir. Sphericity varsayımına göre her uygulama durumundaki puanların diğer uygulama durumlarındaki puanlar ile korelasyonları aynı değere sahiptir. Sphericity varsayımının karşılanıp karşılanmadığı Mauchly’s Test of Sphericity ile araştırılabilir. $p > 0,05$ ise varsayım sağlanmaktadır. Mauchly testi sonucu anlamlı ise Tekrarlı ölçümler testine (Univariate testlere) güvenilemeyeceği için küresellik varsayımına dayanmayan Multivariate Tests testlerinin kullanılması gerekir (Büyüköztürk, 2018:73). Sphericity varsayımının karşılanmadığına ulaşılmıştır (Sig $p < 0,05$). Bu nedenle Tablo 6’ de Multivariate testi incelenmiştir.

Tablo 6: Multivariate Testi (Karşılaştırma Yönünün Marka Tutumu Üzerindeki Etkisi)

	Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.	Partial Eta Squared
Pillai's Trace	,572	450,764b	3,000	1011,000	,000	,572
Wilks' Lambda	,428	450,764b	3,000	1011,000	,000	,572
Hotelling's Trace	,338	450,764b	3,000	1011,000	,000	,572
Roy's Largest Root	1,338	450,764b	3,000	1011,000	,000	,572

Multivariate testinde Wilks' Lambda testi değerine bakarak kaç değişkenin gruplar arası anlamlı bir ayrıştırma yapabildiği söylenebilir. Tablo 6' ya bakıldığında gruplar arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmektedir ve gruplar arasındaki farklılık 0.57 oranında farklılık gözlemlenmiştir. Bu büyük bir etki değeridir.

Analiz sonuçlarında markaların başarılı kişiler tarafından kullanılması durumunda, markaların başarısız kişiler tarafından kullanılmasına göre kişilerin daha olumlu marka tutumuna sahip olacağı gözlemlenmiştir ($M_{SMYDKMTÖ} = 5,58$, $SD = 1,33$; $M_{SMADKMTÖ} = 4,82$, $SD = 1,71$ VE $M_{FMYDKMTÖ} = 3,93$, $SD = 1,54$; $M_{FMADKMTÖ} = 3,36$ $SD = 1,54$).

Hipotezin ölçümünde kullanılan veri gruplarının birbirinden farklı olup olmadığına bakmak için ise post-hoc testlerini kullanmamız gerekmektedir (Efe ve ark., 2000:12). Bu araştırmada Post-hoc LSD testi kullanılmıştır. Tablo 7' da hipoteze ilişkin Post- hoc sonuçları verilmiştir.

Tablo 7: Karşılaştırma Yönünün Marka Tutumu Üzerindeki Etkisine İlişkin Çoklu Karşılaştırma (Post-Hoc) Testi

Gruplar (I)	Gruplar (J)	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Eror	Sig.
Sembolik Marka Yukarı Doğru Kıyaslama Marka Tutumu Ölçeği	,572	450,764b	3,000	1011,000
Sembolik Marka Aşağı Doğru Kıyaslama Marka Tutumu Ölçeği	,428	450,764b	3,000	1011,000
Fonksiyonel Marka Yukarı Doğru Kıyaslama Marka Tutumu Ölçeği	,338	450,764b	3,000	1011,000
Fonksiyonel Marka Aşağı Doğru Kıyaslama Marka Tutumu Ölçeği	1,338	450,764b	3,000	1011,000

Tablo 7'ye göre sembolik markalar için yukarı doğru karşılaştırma durumunda marka tutumu (SMYDKMTÖ) ile sembolik markalar için aşağı doğru karşılaştırma durumundaki marka tutumu (SMADKMTÖ) arasındaki fark anlamlıdır ($p < 0,05$). Aynı şekilde fonksiyonel markalar için yukarı doğru karşılaştırma durumunda marka tutumu (FMYDKMTÖ) ile fonksiyonel markalar için aşağı doğru karşılaştırma durumundaki marka tutumu (FMADKMTÖ) arasındaki fark anlamlıdır ($p < 0,05$).

Yapılan analizler değerlendirildiğinde sembolik markaların ve fonksiyonel markaların başarılı kişiler tarafından kullanılması marka tutumunu olumlu yönde etkilemektedir sonucuna ulaşılmaktadır. Bu nedenle H_1 kabul edilmiştir.

Analiz sonuçları H_2 için de incelenecektir. H_2 aşağıda verilmiştir.

H_2 : Ürünün sembolik bir marka konseptine sahip olması, tüketicinin marka tutumunu etkilemektedir.

Tablo 5 incelendiğinde tüketicilerin fonksiyonel markalara kıyasla sembolik markalara daha olumlu bir tutum sergilediği görülmektedir. ($M_{SMYDKMTÖ} = 5,58$, $SD = 1,33$; $M_{FMYDKMTÖ} = 3,93$ ve $M_{SMADKMTÖ} = 4,82$, $SD = 1,71$; $SD = 1,54$; $M_{FMADKMTÖ} = 3,36$ $SD = 1,5$).

Tablo 6'ya göre ise gruplar arasındaki farklılıklar görülmektedir. Tablo incelendiğinde sembolik markalar için yukarı doğru karşılaştırma durumunda marka tutumu (SMYDKMTÖ) ile fonksiyonel markalar için yukarı doğru karşılaştırma durumundaki marka tutumu (FMYDKMTÖ) arasındaki farkın ($p < 0,05$) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılabılır. Aynı şekilde sembolik markalar için yukarı doğru karşılaştırma durumunda marka tutumu (SMADKMTÖ) ile fonksiyonel markalar için aşağı doğru karşılaştırma durumundaki marka tutumu (FMADKMTÖ) arasındaki farkın ($p < 0,05$) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda H_2 kabul edilir.

4. Sonuç

Bu çalışmada sosyal karşılaştırma yönleri olan yukarı doğru karşılaştırma ve aşağı doğru karşılaştırmanın marka tutumlarında etki gösterdiği tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre markaların kişilerin kendi sosyal statülerinden daha iyi konumda olan biri tarafından kullanılması durumunda, markaya olan tutumun daha olumlu olacağı tespit edilmiştir. Aynı şekilde, bu araştırma aynı zamanda bireylerin başarısız olarak algılanmasını istemediği markalara ve dolayısıyla bireyi başarısız olan kişilere bağlayan markalara karşı olumsuz değerlendirmeler yapacağı argümanını desteklemektedir. Bunun sebebi tüketicilerin, markaları kullanırken aynı zamanda o markanın kişinin kendisini ifade etmesini istemelerinden ve markalara kişisel anlam ve değer atfetmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu sonuç literatür tarafından da desteklenmektedir. Berger ve Heath (2008); aynı ürünlerin başkaları ile birlikte kullanılması kişinin hedef kaynakla veya grupla bir ilişki kurmalarına veya ilişkilerini devam ettirmelerine olanak sağladığı ve bu nedenle kişilerin ürünleri başkaları ile iletişim kurmak için tercih ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Escalas ve Bettman (2003) ve Berger ile Ward (2010) yapmış oldukları çalışmalarda, kişinin dahil olduğu sosyal gruba aykırı bir markaya sahip olmasından ziyade, grupla tutarlı bir markaya sahip olmasının, kişinin grup içi ilişkilerini olumlu yönde etkileyeceği sonucuna ulaşmışlardır. Eldem ve Anar (2011) insanlar satın alma konusunda kararsızlığa düştüklerinde ve ne yapacaklarını bilemedikleri durumlarda, aynı markayı kullanan diğer insanların davranışlarını ve sözlerini daha çok dikkate almakta ve onların, içinde buldukları durumda nasıl hareket edebileceklerini tahmin etmeye ve uygulamaya çalışacağını savunmaktadır. Hakimi (2011) markayı kullanan kişilere inanılabilirliğin tüketiciyi ikna etme üzerindeki etkisi ve tüketicilerin tutumlarını etkilemedeki rolünü ortaya koymuştur. Bu nedenle markaya olan tutumun ve marka bağlılığının artırılması için şirketler marka tanıtımında, hedef kitleye göre ünlü ve sosyal açıdan hedef kitleden daha yukarı konumda olan kişileri kullanması daha iyi sonuçlar verecektir (Çam, 2016: 168). Şirketler bu bilgi ışığında reklamlarında başarıları olan, kendisini kanıtlamış güçlü kişileri oynamayı tercih etmektedir (Hakimi vd., 2011: 117). Marka tanıtımında ve diğer tutundurma çabalarında, hedef kitleden aykırı bir figürün ya da ünlünün kullanılması ürüne veya markaya olan bağlılığı olumsuz yönde etkileyecektir. Sosyal kıyaslama pazarlama ve pazarlama çabaları açısından değerlendirildiğinde büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda literatür araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir.

Araştırmada marka konseptinin yani sembolik ve işlevsel/ fonksiyonel markaların, tüketicilerin ürünlere ve markalara karşı tutumu farklı şekilde incelenmiştir. Araştırma sonucunda sembolik markaların, fonksiyonel markalardan daha yüksek bir marka tutumuna sahip olduğu gözlenmiştir. Tüketiciler; markaları tercih ederlerken onların fonksiyonel yeterliliklerinden daha çok markanın kişiliğinin ile kendilerinin ne kadar uyduğuna bakmakta ve bir markadan psikolojik faydalar da beklemektedir. Bu faydalar, markaların kullanıcılara zenginlik ve sosyal statü kazandırmasından kaynaklanmaktadır (Hudders, 2012; Wiedmann, 2009). Bu sonuç literatür tarafından da desteklenmektedir. Lau ve Phau (2007)' a göre markalar, tüketicilerin kendilerini başkalarının görmesini istedikleri şekilde tasvir etmelerini sağlamaktadır. Bu nedenle kişiler sembolik marka kullanırken daha fazla motive olmaktadır ve bu bağlamda marka tutumları da daha yüksek oranda yansımaktadır. Senaryolar karşısında dahi sembolik markalara karşı tutum, fonksiyonel markalara göre daha fazla etkilenmektedir. Bu nedenle sembolik ihtiyaçlara yönelik ürünlerde pazarlama

çabalarını yürütmek büyük önem taşımaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre marka tutumunun, sosyal karşılaştırma yönünden ve marka konseptinden (sembolik/ işlevsel marka) etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Yani tüketiciler ürünlerin kendilerini temsil etme gücüne, ürünün sembolik özelliklerine ve ürünün kim tarafından kullanıldığına dikkat etmektedir. Bu bilgiler ışığında pazarlama yöneticileri, marka kullanıcılarının imajı konusunda çabalarını arttırabilirler.

Bu çalışma sosyal karşılaştırma yönünün (yukarı doğru / aşağı doğru) marka tutumu üzerindeki etkilerinin sembolik markalar için daha önemli olduğunu göstermektedir. Bu, aynı simgesel markayı kullanan başarılı diğer kişileri gözlemlemenin daha olumlu marka tutumlarına yol açtığını, ancak başkalarının aynı işlevsel markayı kullanmalarının gözlenmesinin anlamlı bir etkisi olmadığı anlamına gelir. Tüketiciler ürünlerin markalarına ve bu markaların kendisi ve başkaları için ifade ettiği anlama ilgi gösterirler ve ürünler aracılığı ile statü elde etme veya toplumsal sınıflarını belirtmeye çalışırlar (Baudrillard, 2004; Doyle, 2004). Bu bulgular, toplumsal karşılaştırmanın tüketici davranışı üzerindeki etkisi üzerine yapılan araştırmalarla uyumludur ve literatür tarafından desteklenmektedir (Mandel vd., 2006).

Araştırmanın sembolik marka konseptinde lüks ürünler tercih edilmiştir. Oysaki lüks olmayan markalar da sembolik marka özelliğini taşıyabilir. Bundan sonraki araştırmalarda lüks olmayan sembolik markalar kullanılarak araştırmalar yapılabilir. Bu araştırmanın diğer bir kısıtı araştırmanın yapıldığı kitlenin sadece üniversite öğrencilerinden oluşmasıdır. Farklı bir örneklem kitlesinin senaryolara farklı tepkiler vermesi beklenebilir. Bundan sonraki çalışmalarda farklı bir araştırma kitlesi oluşturulabilir, araştırma kitleleri için farklı senaryolar geliştirilebilir. Çalışma modelinin kuşak analizi açısından incelenmesi de literatüre farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

Kaynakça

- Addis, M., & Holbrook, M. B. (2001). On the conceptual link between mass customisation and experiential consumption: An explosion of subjectivity. *Journal of Consumer Behaviour*, 1(1), 50-66.
- Ballester, E. D., & Sabote, E. F. (2015). Brand experimental value versus brand functional value: Which matters more for the brand?. *European Journal of Marketing*, 11(12), 1857-1879.
- Berger, J., & Ward, M. (2010). Subtle signals of inconspicuous consumption. *Journal Of Consumer Research*, 37(4), 555-569.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal psikoloji sözlüğü: Kavramlar, yaklaşımlar*. İstanbul: Balam Yayınları.
- Bocage Barthelemy, Y., Chatard, A., Jaafari, N., Tello, N., Billieux, J., & Daveau, E. (2018). Automatic social comparison: Cognitive load facilitates an increase in negative thought accessibility after thin ideal exposure among women. *Plos One*, 13(3): e0193200. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0193200>.
- Borges, A. P., Cardoso, C., & Rodrigues, P. (2016). Consumer's love for functional brands: The Aspirin case. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 10(4), 477-491.
- Chiu, K. K., Lin, R., Hsu, M., & Chen, M. (2011). Symbolic and functional brand effects for market segmentation. *Australian Journal of Business and Management Research*, 1(6), 75-86.
- Çam, M. S. (2016). Her ünlü star mıdır? Reklamlarda ünlü kullanımı üzerine bir değerlendirme [ICEBSS Özel Sayı]. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 162-173.

- Dovganiuc, O. (2017). *Fonksiyonel ve sembolik faydanın marka genişletmesine yönelik tüketici tutumları üzerindeki etkisi: İlgilenim ve yenilikçiliğin rolü*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Doyle, P. (2004). *Değer temelli pazarlama* (G. Barış, Çev.). İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Efe, E., Bek, Y., & Şahin, M. (2000). *SPSS’te çözümleri ile istatistik yöntemler*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No:10.
- Eldem, Ü., & Anar, Ö. (2011). Küreselleşme içinde ünlülerin kullanıldığı reklamlar; “Yerli malı yurdun malı” anlayışı ve Pepsi örneği. *Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve Etik Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı, 63-71.
- Eren, E. (2001). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Escalas, J. E., & Bettman, J. R. (2005). Self- Construal, reference groups, and brand meaning. *Journal of Consumer Research*, 32(3), 378-389.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.
- Gemlik, N., Sığırı, Ü., & Sur, H. (2007). Sosyal karşılaştırma ve öğrenilmiş güçlülük ilişkisinin yönetsel etkileri hastane yöneticileri ve çalışanları üzerinde bir araştırma. *Yönetim Dergisi*, 18(57), 55-66.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference 17.0 update* (10a ed.). Boston: Pearson.
- Gerrard, M., Gibbons, F. X., Lane, D. J., & Stock, M. L. (2005). Smoking cessation: Social comparison level predicts success for adult smokers. *Health Psychology*, 24, 623–629.
- Gibbons, F. X., Blanton, H. C., Gerrard, M., Buunk, B. P., & Eggleston, T. J. (2000). Does social comparison make a difference? Optimism as a moderator of the relation between comparison level and academic performance. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 637–648.
- Hakimi, B. Y., Abedniya, A., & Zaeim, M. N. (2011). Investigate the impact of celebrity endorsement on brand image. *European Journal of Scientific Research*, 58(1), 116-132.
- Kadioğlu, A., & Yıldız, H. (2012). Sağlık algısı ölçeğinin Türkçe çevriminin geçerlilik ve güvenilirliği. *Türkiye Klinikleri J Med Sci*, 32(1), 47-53.
- Krom, İ. (2013). *İşlevsel ve sembolik konumlandırmanın marka sadakatine yansımaları*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lau, K. C., & Phau, I. (2007). Extending symbolic brands using their personality: Examining antecedents and implications towards brand image fit and brand dilution. *Psychology & Marketing*, 24(5), 421-444.
- Lee, H. S., & Griffith, D. A. (2019). Social comparison in retailer–supplier relationships: Referent discrepancy effects. *Journal of Marketing*, 83(2), 120-137.
- Lewis, N., & Weaver, A. J. (2019). Social comparison-related emotional and enjoyment responses to entertainment television characters. *Atlantic Journal of Communication*, DOI: 10.1080/15456870.2019.1614926.
- Low G. S., & Lamb Jr. C.W. (2000). The measurement and dimensionality of brand associations. *Journal of Product and Brand Management*, 9(6), 350-370.
- Mandel, N., Petrova, P. K., & Cialdini, R. B. (2006). Images of success and the preference for luxury brands. *Journal Of Consumer Psychology*, 16(1), 57-69.

- Mario, M., Laslıo, K., & Inka, H. (2000). Shoppers' satisfaction levels are not the only key to store. *Marketing Intelligence and Planning*, 23(2), 220-232.
- McLeod, B. T. (2016). *The ties that bind: Social comparison's influence on consumer attitudes and behavioral intentions*. Department of Business Administration in the Graduate School. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment for the Requirements for the Doctor of Philosophy in Business, Southern Illinois University Carbondale, ABD.
- Mohan, M., Jiménez, F. R., Brown, B. P., & Cantrell, C. (2017). Brand skill: linking brand functionality with consumer-based brand equity. *Journal of Product & Brand Management*, 26(5), 477-491.
- Morry, M. M., & Sucharyna, T. A. (2019). Relationship social comparisons in dating and marital relationships: Adding relationship social comparison interpretations. *The Journal of Social Psychology*, 159(4), 398-416.
- Odabaşı, Y. (2006). *Postmodern pazarlama* (2. Baskı). İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Özteke, H. İ. (2011). *İlköğretim okullarında çalışan psikolojik danışmanların sosyal karşılaştırma ve öz-bilinç düzeyleri ile psikolojik danışman öz-yeterlik inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Konya.
- Pereira, M. G. Vala, J., & Correia, I. (2017). Teachers' legitimacy: Effects of justice perception and social comparison processes. *British Journal of Educational Psychology*, 87, 1-15.
- Rozgonjuk, D., Ryan, T., Kuljus, J. K., Täht, K., & Scott, G. G. (2019). Social comparison orientation mediates the relationship between neuroticism and passive facebook use. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 13(1), Article 2. <http://dx.doi.org/10.5817/CP2019-1-2>.
- Sharda, N., & Bhat, A. K. (2018). The role of social comparison and consumers need for uniqueness in explaining the purchase intention of luxury brands. *AMA Proceedings, CB*, 67-71.
- Spears, N. ve Singh, S. N. (2004). Measuring attitude toward the brand and purchase intentions. *Journal of Current Issues and Research in Advertising*, 26(2), 53-66.
- Suls, J., & Wheeler, L. (2000). A Selective History of Classic and Neo-Classic Comparison Theory. In Suls & L. Wheeler (Eds.), *Handbook of social comparison: Theory and research* (pp. 3-20). New York: Plenum.
- Tabachnick, B., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. New Jersey: Pearson Education Inc.
- Taylor, S. E., & Lobel, M. (1989). Social comparison activity under threat: Downward evaluation and upward contacts. *Psychological Review*, 96(4), 569.
- Taylor, S. E., Peplau, L. A., & Sears, D. O. (2007). *Sosyal psikoloji*. (A. Dönmez, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Teközel, M. (2000). *Sosyal karşılaştırma süreçlerinde benliğin olumlu değerlendirilmesi ihtiyacının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Tesser, A. (2003). Self-Evaluation. In M. R. Leary, & J. P. Tangney (Eds.), *Handbook of self and identity* (pp. 275-290). New York: Guilford Press.

- Topçuoğlu, F. (2016). *Marka tutumu ile imajının marka değeri ve güveni yaratılmasındaki rolü, tüketicinin satın alma niyeti üzerindeki etkileri*. Doktora tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Tosun, N. (2014). *Marka yönetimi* (2. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Zell, E., & Alicke, M.D. (2010). Comparisons over time: Temporal trajectories, social comparison, and self-evaluation. *European Journal of Social Psychology, 40*, 375-382.
- Wills, T. A. (1981). Downward comparison principles in social psychology. *Psychological Bulletin, 90*(2), 245.

BORSA İSTANBUL PAY ENDEKSLERİNİN VOLATİLİTE YAPISI VE VOLATİLİTE YAYILIMI: GARCH VE MGARCH MODELLERİ İLE BIST SİNAİ VE MALİ ENDEKSLERİ ÖRNEĞİ

Emre Esat TOPALOĞLU¹

Öz

Çalışmada, Borsa İstanbul Sınai ve Mali endekslerinin 14.03.2001-10.08.2018 dönemine ilişkin günlük kapanış değerleri doğrultusunda volatilité yapılarını ortaya çıkarmak ve iki endeks arasındaki volatilité yayılımını tespit etmek amaçlanmıştır. Endekslerin simetrik ve asimetrik durumları ARCH, GARCH, EGARCH, PARCH ve TARCH modelleri ile araştırılmıştır. Bunun yanı sıra endeksler arasındaki volatilité yayılımı, çok değişkenli MGARCH modeli ile analiz edilmiştir. Buna göre sınai endeksinde volatilitéye etki eden şokların kalıcı bir etki yaratmadığı, volatilitenin yoğunlukla bir önceki dönem şoklardan kaynaklandığı ve sınai endeksinde gelen bir şokun etkisinin 22.28 gün sürdüğü tespit edilmiştir. Diğer taraftan mali endekste ortaya çıkan negatif bir şok, pozitif şoka göre daha fazla etki yapmaktadır. Dolayısıyla kaldıraç etkisinin var olduğu ve negatif şokun etkisinin 25.81 gün sürdüğü ortaya çıkarılmıştır. MGARCH modeli sonucunda ise sınai endeksinde meydana gelen bir şokun, mali endekste gerçekleşen bir şoktan daha büyük olduğu, sistemdeki şokun etkisinin mali endekste daha çok kaldığı ve uzun hafıza özelliği gösterdiği belirlenmiştir. Bunun yanı sıra mali endeksten sınai endeksinde doğru pozitif yönde bir volatilité yayılımının varlığı da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Volatilité, Volatilité Yayılımı, Borsa İstanbul, GARCH Modelleri.

JEL Kodları: C15, C58, G10

VOLATILITY STRUCTURE AND VOLATILITY SPILLOVER OF BORSA ISTANBUL STOCK INDEXES: THE CASE OF BIST INDUSTRIAL AND FINANCIAL INDEXES WITH GARCH AND MGARCH MODELS

Abstract

The aim of this study is to determine the spillover of the Borsa İstanbul Industrial and Financial indexes the period of 14.03.2001-10.08.2018 with the closing and latest indexes. the symmetric and asymmetric states of indexes have been examined by ARCH, GARCH, EGARCH, PARCH and TARCH models. Besides, the volatility spillover between the indexes is analyzed by the multivariate MGARCH model. According to this, it has been determined that the shocks affecting the volatility in the industrial index do not have a lasting effect, the volatility originates from the shocks of the previous period and the shock effect to the industrial index lasts 22.28 days. On the other hand, a negative shock in the financial index is more effective than positive shock. Therefore, it was found that the effect of leverage and the effect of negative shock lasted for 25.81 days. As a result of the MGARCH model, it has been determined that a shock in the industrial index is larger than a shock that the financial index is realized, that the shock effect in the system remained more financial index and showed a long memory characteristic. Besides, the existence of a volatility spread in the positive direction towards the financial indices industrial index has also been determined.

Keywords: Volatility, Volatility Spillover, Borsa İstanbul, GARCH Models.

JEL Codes: C15, C58, G10

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İşletme Bölümü, ORCID 0000-0001-8771-779X, emresatopal@sirnak.edu.tr.
Başvuru Tarihi (Received): 20.05.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Küreselleşmenin etkisiyle ülke ekonomileri arasında sınırların kalkması ve ülkelerin birbirlerine daha bağımlı hale gelmesi gibi faktörler ülkelerin hem kendi piyasaları arasında hem de diğer ülkelerin finansal piyasaları ile etkileşim halinde olmalarına sebep olabilmektedir (Aityan vd., 2010: 590). Piyasa paydaşları arasında yer alan yatırımcılar sınırlı kaynak ve minimum risk altında en yüksek faydayı sağlayabilmeyi hedeflemektedir. Ancak finansal piyasaların etkin olmayışı, asimetrik bilgi sorunu, makroekonomik göstergelerin istikrarlı bir seyir izlememesi ve yaşanan finansal krizler gibi faktörler piyasalarda dalgalanmalara yol açabilmektedir. Menkul kıymet fiyatlarında ya da piyasa genelinde kısa zaman aralığı içerisinde meydana gelen dalgalanmalar, volatilite olarak ifade edilmektedir. Volatilite ve risk, özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasaların ve ekonomik sistemin işleyişini bozabilmektedir.

Finansal piyasaların dinamik bir yapıya sahip olması ve birbirleri ile etkileşim içerisinde olması ise volatilite yayılımına yol açabilmektedir. Bu yayılım bir finansal piyasadan bir başka piyasaya ya da ülkeye şeklinde olmaktadır. Diğer bir ifadeyle volatilite yayılımı, bir piyasadaki oynaklığın başka bir piyasaya aktarıldığı süreç olarak ifade edilebilir (Verma ve Jackson, 2012: 2). Piyasalar arasındaki etkileşim olarak karşımıza çıkan yayılım kavramı aynı zamanda bilgisel etkinlik sürecinin araştırılmasına da imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, volatilitenin kaynağı olan piyasa aynı zamanda etkin bir piyasayı temsil edebilirken, volatilite yayılımının incelenmesi de piyasaların bilgisel etkinliğinin araştırılması anlamına gelebilmektedir.

Piyasalar arasındaki etkileşimler tek yönlü olabileceği gibi çift yönlü de olabilmektedir. Bir piyasadaki herhangi bir bilgi diğer piyasaya tek yönlü olarak yayılırken, karşılıklı bağımlılık şeklinde iki yönlü bir etkileşim ve yayılım da söz konusu olabilmektedir. Bu bağlamda, bazı piyasalar için çeşitli piyasaların belirleyici nitelikte olduğu ifade edilebilir. Piyasalar arasındaki etkileşim düzeyi, bu piyasaların bilgiyi işleme düzeylerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bilginin ilk olarak işlendiği piyasalarda bilgi fiyata yansırken, sonrasında ise fiyattan getiri ve volatiliteye doğru bir yansıma gerçekleşebilmektedir. Bu yansıma diğer bir ifadeyle yayılma, bir piyasadan diğer piyasaya sadece getiri yayılımı şeklinde olabilirken, bazı durumlarda hem getiri hem de volatilite yayılımı olarak da gerçekleşebilmektedir. Volatilite yayılımı özellikle finansal kriz dönemlerinde bir ülkeden diğerine sıçrayabilmektedir. Aynı zamanda spekülasyon faaliyetleri sonucunda ortaya çıkabilecek şoklar da yine bir piyasadan diğer piyasaya yayılım gösterebilmektedir (Demirgil ve Gök, 2014: 317).

Küreselleşme ve piyasaların entegrasyonu ile finansal piyasalar arasındaki getiriler ve oynaklıklar artmaktadır. Dolayısıyla volatilite yayılımının belirlenmesi risk yönetimi ve yatırım kararlarının alınması açısından önem arz etmektedir. Son dönemlerde küreselleşme ve finansal entegrasyon yatırımcıları, piyasalarda oluşabilecek şokların yapısını ve yayılımını araştırmaya yönlendirmiştir. Bu bağlamda finansal piyasalardaki volatilite yapısı ve volatilite yayılımı üzerine geniş bir literatür oluşmuştur. Piyasalar arasındaki volatilite yayılımına ilişkin yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçların homojen bir yapı sergilemediği gözlemlenmektedir. Bazı çalışmalarda, piyasalar arasında tek ve/veya çift yönlü etkileşim olduğu belirlenirken, bazı çalışmalarda ise herhangi bir etkileşim olmadığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada Borsa İstanbul (BIST)'da işlem gören yüksek hacimli endekslerden olan BIST Sınai ve BIST Mali endekslerinin volatilite (oynaklık) yapılarını belirlemek ve endeksler arasındaki volatilite yayılımını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma, üç bölüm üzerine kurgulanmıştır. İlk olarak çalışmanın teorik altyapısına ilişkin genel bilgilerin yer verildiği giriş bölümü yer almaktadır. Birinci bölümde konuya ilişkin gerçekleştirilen önceki çalışmalara dair bilgiler ve bu çalışmalarda elde edilen bulgulara değinilmiştir. Metodoloji başlığı altında ikinci bölümde, çalışmaya konu olan endekslerin volatilite yapıları ve volatilite yayılımlarını tespit

edebilmek için gerçekleştirilen analizlere değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise ampirik bulgulara yer verilmiştir. Bu bölümde serilere ilişkin en uygun ARMA modeli belirlenmiş ve endekslerin simetrik ve asimetrik durumları ARCH, GARCH, EGARCH, PARCH ve TARCH modelleri ile araştırılmıştır. Endeksler arasındaki volatilitate yayılımı ise çok değişkenli MGARCH modeli ile incelenmiştir. Çalışma, genel değerlendirme ve önerilerin sunulduğu son ve dördüncü bölüm ile sonlandırılmıştır. Çalışma neticesinde, BIST sınai endeksinde volatilitateye etki eden şokların kalıcı bir etki yaratmadığı ve mali endekste kaldıraç etkisinin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca mali endeksten sınai endeksine doğru pozitif yönde bir volatilitate yayılımının varlığı da tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulguların yatırımcıların beklenti tahminlerinde, yatırım kararları almalarında ve politika oluşturmalarında kilit rol oynayabilecektir. Dolayısıyla çalışmanın, BIST'te işlem hacmi yüksek olan mali ve sınai endekslerin volatilitate yapılarının ve yayılımlarının incelenmesi açısından özgünlük sunduğu ve alan yazınına katkı sağladığı düşünülmektedir.

1.Literatür

Zaman serilerinde volatilitenin diğer bir ifadeyle oynaklığın belirlenmesinde volatilitate modelleri olarak adlandırılan ARCH ailesi modelleri kullanılabilir. Özellikle pay piyasalarına ait zaman serilerindeki volatilitate modellemesine ilişkin gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde birçok çalışma söz konusudur. Pay piyasalarının volatilitate yapısının belirlenmesi ve piyasalar arasındaki volatilitate yayılımının incelendiği çalışmaların 2005 yılı sonrası arttığı gözlemlenmiştir. Tablo 1 ve 2'de ulusal ve uluslararası alanda yapılmış çalışmalara ilişkin literatür taramasına yer verilmiştir.

Tablo 1: Literatür Tablosu (Uluslararası)

Yazar	Yıl	Kapsam	Amaç	Bulgular
Fujii	2005	1990-2001 döneminde 8 Asya ve Latin Amerika ülkesi	Volatilite Yayılımı	Volatilite yayılımının 1994-1995 Meksika ve 1997-1998 Asya krizleri dönemlerinde daha etkili olduğu belirlenmiştir.
Pederzoli	2006	İngiltere FTSE 100 endeksi	Volatilite Yapısı	EGARCH modelinin endeksin volatilite yapısının belirlenmesinde en iyi performansı gösterdiği ortaya çıkarılmıştır.
Cheong ve diğerleri	2007	1991-2005 dönemi için Malezya pay piyasası	Volatilite Yapısı	Endekste simetrik ve asimetrik volatilite etkisinin varlığı tespit edilmiştir.
Alberg ve diğerleri	2008	Tel Aviv pay piyasası	Volatilite Yapısı	Endeksin volatilite yapısı, asimetrik GARCH ile modellenmiş ve EGARCH modeli en başarılı öngörüleme gerçekleştirilmiştir.
Mulyadi	2009	2004-2008 dönemi için Amerika, Japonya ve Endonezya pay piyasaları	Volatilite Yayılımı	ABD pay piyasasından Endonezya pay piyasasına doğru tek yönlü volatilite yayılımının olduğu belirlenirken; Japonya ile Endonezya pay piyasaları arasında ise çift yönlü bir volatilite yayılımı olduğu belirlenmiştir.
Sok-Gee ve diğerleri	2010	Amerika ve Japonya ile gelişmekte olan Asya ülkesi konumunda olan Malezya, Endonezya, Singapur, Tayland ve Filipin	Volatilite Yayılımı	Asya ülkelerinin gelişmiş ülkelerin yanı sıra kendileri arasında da bir etkileşim içerisinde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Amerika piyasasındaki volatilite etkisinin Japonya piyasasında yaşanan volatiliteye göre daha etkili olduğu tespit edilmiştir.
Angabini ve Wasiuzzaman	2011	Malezya pay piyasası	Volatilite Yapısı	Küresel kriz döneminde ortaya çıkan şokların diğer dönemlere göre endekste volatiliteyi daha fazla artırdığı belirlenmiştir.
Zakaria ve Shamsuddin	2012	Malezya pay piyasası	Volatilite Yayılımı	Pay piyasası volatilitesi ile makroekonomik volatilite arasında düşük düzeyli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.
Todorov ve Bidarkota	2013	ABD ve ABD'ye sınırlı olan 21 ülke	Volatilite Yayılımı	17 ülkeye zayıf pozitif volatilite dağılımı gözlemlenirken, Ürdün, Lübnan, Nijerya ve Kenya'ya doğru zayıf düzeyde negatif volatilite yayılımı gözlemlenmiştir. Diğer 13 ülke için kendi aralarındaki volatilite yayılımlarının ABD'den gelen şoklara göre daha etkili olduğu ortaya çıkarılmıştır.
Efimova ve Serletis	2014	ABD enerji piyasası	Volatilite Yapısı, Volatilite Yayılımı	Tek ve çok değişkenli GARCH modellerinin yakın sonuçlar verdiği belirlenirken, enerji fiyatları arasındaki volatilite yayılımının ise ham petrolden doğalgaza ve elektrik fiyatlarına doğru olduğu belirlenmiştir.
Li ve Giles	2015	ABD, Japonya, Hindistan, Çin, Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland pay piyasaları	Volatilite Yayılımı	ABD pay piyasasından diğer ülkelere doğru tek yönlü volatilite yayılımının olduğu tespit edilmiştir.
Ewing ve Malik	2016	ABD pay piyasası	Volatilite Yayılımı	Yapısal kırılmalar dikkate alındığında iki piyasa arasında volatilite yayılımı gözlemlenmemiştir. Yapısal kırılmalar dikkate alındığında ise petrol fiyatları ile ABD pay piyasası arasında güçlü düzeyde volatilite yayılımının varlığı ortaya çıkarılmıştır.
Huo ve Ahmed	2017	Şangay ve Hong Kong pay piyasaları	Volatilite Yayılımı	İki piyasa arasındaki ilişkinin volatiliteyi artırdığı ve Çin'de yaşanan finansal liberalizasyonun volatilite yayılımını artırdığı tespit edilmiştir.
Dutta	2018	Ham petrol fiyatları	Volatilite Yayılımı	Petrol fiyatlarındaki volatilitenin endüstriyel metal piyasasını etkilediği ve metal piyasası getirilerinde dalgalanmaların mevcut olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2: Literatür Tablosu (Ulusal)

Yazar	Yıl	Kapsam	Amaç	Bulgular
Mazıbaş	2005	İMKB Bileşik, Mali, Hizmet ve Sınai endeksleri	Volatilite Yapısı	Asimetrik ve kaldıraç etkisi, günlük, haftalık ve aylık bazda incelenmiş ve her iki etkinin de varlığı ortaya çıkarılmıştır. haftalık ve aylık bazda daha doğru sonuçlara ulaşılmıştır. ARCH modellerinin günlük veriler kullanılarak yapılan volatilite modellenmesinde yetersiz kaldığı ortaya çıkarılmıştır.
Duran ve Şahin	2006	İMKB sınai, mali, hizmetler ve teknoloji endeksleri	Volatilite Yayılımı	Endeksler arasında anlamlı bir volatilite etkileşiminin olduğu belirlenmiştir
Yalçın	2007	İMKB 100 endeksi	Volatilite Yapısı	Endekste kaldıraç etkisinin geçerli olmadığı ancak negatif geri beslemenin varlığı tespit edilmiştir.
Özden	2008	İMKB 100 endeksi	Volatilite Yapısı	Endeksin volatilite yapısının TGARCH(1,1) ile açıklandığı ve olumlu şoklar ile olumsuz şokların volatilite üzerinde asimetrik etkisinin olduğu belirlenmiştir
Korkmaz ve Çevik	2009	Zımnı volatilite endeksi, gelişmekte olan piyasalar	Volatilite Yapısı	Gelişmekte olan ülkelerin pay piyasalarının volatilite yapıları ve kaldıraç etkisinin varlığı belirlenmiş ve piyasalara gelen kötü haberlerin volatiliteyi artırdığı tespit edilmiştir.
Çağal ve Okur	2010	İMKB 100, İMKB 30 ve İMKB Tüm endeksleri	Volatilite Yapısı	2007-2010 döneminde tespit edilen volatilite şoklarına ilişkin dirençlerde önemli düzeyde artışlar gözlemlenmiştir.
Güriş ve Saçaklı Saçıldı	2011	İMKB 100 endeksi	Volatilite Yapısı	İMKB 100 için 1995-2010 dönemi için anlamlı bir GARCH modeli bulunamazken, bayensen GARCH modellerinin anlamlı sonuçlar verdiği belirlenmiştir.
Başçı	2012	İMKB mali ve sınai endeksleri	Volatilite Yapısı	Her iki endeks için de volatilite kümelenmesi ve asimetrik bilginin varlığı belirlenmiştir. Ayrıca GARCH modeli yerine TGARCH modelinin daha başarılı sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.
Kurt Cihangir ve Uğurlu	2013	İstanbul altın piyasası	Volatilite Yapısı	Kaldıraç etkisinin geçerli olmadığı belirlenmiştir.
Tuna ve İsaetli	2014	BIST 100	Volatilite Yapısı	Finansal kriz ve belirsizlik dönemlerinde BIST 100 endeksinde volatilitenin arttığı ve kümelenmelerin meydana geldiği bir yapı oluşturduğu ortaya koyulmuştur.
Şahin ve diğerleri	2015	BIST 100 ve Kurumsal Yönetim Endeksi	Volatilite Yapısı	Her iki endeks için de volatilite yapıları belirlenmiş ve kurumsal yönetim endeksindeki oynaklığın BIST 100 endeksinde göre daha az olduğu tespit edilmiştir.
Ekim ve Koy	2016	BIST banka, hizmetler, sınai ve ticaret endeksleri	Volatilite Yapısı	2011-2014 dönemindeki volatilite modellemesi gerçekleştirilmiş ve oynaklık tahminleme modelleri karşılaştırılmıştır.
Bayramoğlu ve Abasız	2017	Gelişmekte olan piyasa endeksleri	Volatilite Yapısı	Şokların borsaların getiri hacimlerinde kalıcı sapmalara yol açtığı, piyasaların zayıf formda etkin olduğu ve kaldıraç etkisinin varlığı belirlenmiştir.
Baykut ve Kula	2018	BIST 50 endeksi	Volatilite Yapısı	Endeksin volatilite yapısının GARCH(2,1) modeli ile açıklandığı ve endeksin volatilite ısrarcılığının 16.14 gün, günlük volatilitesinin ise %1.76 olduğu tespit edilmiştir.

Ulusal ve uluslararası nitelikte konuya ilişkin olarak gerçekleştirilen çalışmalarda elde edilen sonuçlar heterojen bir yapıdadır. Her iki grupta yapılan çalışmalarda simetrik ve asimetrik volatilite modelleri ile piyasaların oynaklık yapıları incelenmiştir. Buna ek olarak piyasalar arasındaki volatilite yayılımına dair araştırmalar da gerçekleştirilmiştir. Piyasalara dair çeşitli inceleme dönemlerinde finansal zaman serilerinin volatilite modellemeleri doğrultusunda piyasalarda finansal kaldıraç etkisinin geçerli olup olmadığı da yine çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Alan yazını dikkate alındığında, finansal piyasaların oynaklık yapılarının ve bu piyasaların taşıdıkları risk düzeylerinin belirlenmesi gibi faktörlerin özellikle yatırımcılar açısından son derece önem olduğu söylenebilir. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası literatür göz önüne alınarak, konunun güncelliği açısından Borsa İstanbul Sınai ve Mali endekslerinin volatilite yapıları ve endeksler arasındaki volatilite yayılımının analiz edilmesi, piyasa paydaşlarına faydalı bilgiler sunabilecektir.

2. Metodoloji

Çalışmada, Borsa İstanbul (BIST) Sınai (XUSIN) ve Mali Endekslerinin (XUMALI) volatilite yapılarını ve iki endeks arasındaki volatilite yayılımını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda BIST Sınai ve Mali Endekslerinde 14.03.2001-10.08.2018 dönemine ilişkin toplam 4379 günlük veri seti, analiz kapsamında incelenmiştir. BIST endeks verileri, investing.com veri

tabanından sağlanmıştır. Kapanış fiyat serileri kullanılarak getiriler aşağıdaki formül vasıtasıyla hesaplanmıştır.

$$R_t = \ln \left(\frac{P_t}{P_{t-1}} \right) \quad (1)$$

Finansal piyasalarda volatilite yapısının doğru tespit edilebilmesi için öncelikle zaman serilerinin durağanlığının sağlanması gerekmektedir. Sonrasında ise Box-Jenkins Metodolojisi ile ARMA modeli oluşturulmuştur. Schwarz bilgi kriterine göre başlangıç modeli belirlenmiştir. Ardından endeks serilerinin normal dağılım, değişen varyans, otokorelasyon ve serinin doğrusal olmayan unsurlar içerip içermediği varsayımları incelenmiştir. ARMA modeli doğrultusunda volatilite tahmin modelleri sınanmış ve katsayılar hesaplanmıştır. Sonrasında volatilite modeli karşılaştırılması yapılarak en uygun model tespit edilmiştir.

Volatilite modellemesine ilişkin yukarıda değinilen ekonometrik süreç doğrultusunda öncelikle incelenen zaman serisinin durağan olup olmadığı, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Peron (PP) birim kök testleri ile araştırılmıştır.

ADF testinde aşağıdaki regresyon denklemlerinde $\rho=0$ olup olmadığını test edilmektedir.

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + e_t \quad \varepsilon_t \sim WN(0, \sigma^2) \quad (2)$$

$$\Delta y_t = c + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + e_t \quad \varepsilon_t \sim WN(0, \sigma^2) \quad (3)$$

$$\Delta y_t = c + \gamma y_{t-1} + \delta_2 t + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + e_t \quad \varepsilon_t \sim WN(0, \sigma^2) \quad (4)$$

H_0 hipotezi ($\rho=0$) reddediliyorsa Y değişkeninin durağan olduğu, H_0 hipotezi reddedilemiyorsa Y değişkeninin durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Philips-Peron (1988) testinde ise modele gecikmeler ilave edilmemekte ve parametrik olmayan bir yaklaşım kullanılmaktadır. ADF testine nazaran PP testinde hata terimleri arasında otokorelasyon olmaması ve normal dağılıma sahip olma zorunluluğu söz konusu olmamakla birlikte heterojenliğe de izin vermektedir.

PP testi için ilgili regresyon denklemi bir AR(1) sürecidir ve aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha + \rho Y_{t-1} + \mu_T \quad (5)$$

PP testinin temel ve alternatif hipotezleri de ADF testi ile aynıdır. Serilerin durağanlıkları sağlandıktan sonraki aşama ise en uygun ARMA modelinin belirlenmesidir. ARMA süreci serinin durağan olduğu varsayımına dayanmakta olup, ARMA (p,q) durağan süreçlere uygulanabilmektedir. ARMA süreci aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir (Demireli vd., 2010: 61-62).

AR süreci aşağıdaki formül vasıtasıyla ifade edilebilmektedir.

$$Y_t - \delta = \alpha_t (Y_{t-1} - \delta) + \alpha + \delta + \mu_T \quad (6)$$

Formülde δ , Y' nin ortalamasıdır. μ_T ise bağımsız, normal dağılıma ve sabit varyansa sahip olan hata terimidir. Bu durumda Y_t ' nin, birinci dereceden ardışık veya AR(1) sürecine uygun olduğu söylenebilmektedir. Bu süreçte Y'nin t dönemindeki değeri, bir önceki dönemde aldığı stokastik bir değere bağlı olmaktadır.

$$Y_t - \delta = \alpha_1 (Y_{t-1} - \delta) + \alpha_2 (Y_{t-2} - \delta) + \dots + \alpha_p (Y_{t-p} - \delta) + \mu_T \quad (7)$$

Y_t , p' inci dereceden ardışık sürece veya AR(p) sürecine uygun hale gelmektedir.

MA süreci;

$$Y_t = \mu_T + \beta_0 \mu_T + \beta_1 \mu_{T-1} \quad (8)$$

Formülde μ_T MA sürecinde olduğu gibi hata terimini ifade etmektedir. Y, şimdiki ve eski hata terimlerinin ortalamasının toplamına eşit olmakta ve MA(1) sürecine uygun olmaktadır.

$$Y_t = \mu_T + \beta_0 \mu_T + \beta_1 \mu_{T-1} + \dots + \beta_q \mu_{T-q} \quad (9)$$

Y zaman serisi hem AR hem de MA sürecine uyduğunda ise formül aşağıdaki gibi olmaktadır.

$$X_t = e_t + \sum_{i=1}^p \Phi_i X_{t-1} + \sum_{i=1}^q \Omega_i e_{t-i} \quad (10)$$

Tahmin edilen modele AR ve MA'nın gecikmeli değerleri sırayla eklenerek p ve q'nun en düşük değerine ulaşılacak suretiyle bilgi kriterleri doğrultusunda veri kaybının en yaşanacağı en uygun model tespit edilmektedir. İncelenen endeks serilerinin volatilité modellemesi için ARCH/GARCH türevi koşullu değişen varyans modelleri ile sınamalar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Engle (1982) tarafından finansal varlıkların dinamik yönünün daha iyi belirlenmesi ve değişen varyansın öngörülebilmesi için koşulsuz varyansın sabit kabul edildiği ARCH modeli geliştirilmiştir.

ARCH modeli, hataların koşullu varyansının, hatanın gecikmeli değerlerinin karesi ile modellenmektedir. ARCH(q) modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir.

$$r_t = \emptyset_0 + \sum_{i=1}^m \emptyset_i r_{t-i} + \mu_t \quad (11)$$

$$\mu_t = h_t^{1/2} + e_t \quad (12)$$

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \mu_{t-i}^2 \quad (13)$$

Yukarıdaki denklemlerde r_t , t zamanındaki logaritmik getiriyi ifade ederken, h_t ise r_t 'nin koşullu varyansını, μ_t otokorelasyonsuz ortalama düzeltmeli getiriyi, e_t birbirinden bağımsız rassal değişkenleri ve son olarak m, q negatif olmayan tamsayıları ifade etmektedir.

ARCH modelinde koşulsuz varyansın sabit kabul edilmesi ve uzun gecikmeler kullanılması sebebiyle modelde birtakım kısıtlamalar söz konusudur. Bu kısıtlamalar doğrultusunda Bollerslev (1986) tarafından GARCH modelini geliştirilmiştir. GARCH(p,q) modeli aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$r_t = \emptyset_0 + \sum_{i=1}^s \emptyset_i r_{t-i} + \mu_t \quad (14)$$

$$\mu_t = h_t^{1/2} + e_t \quad (15)$$

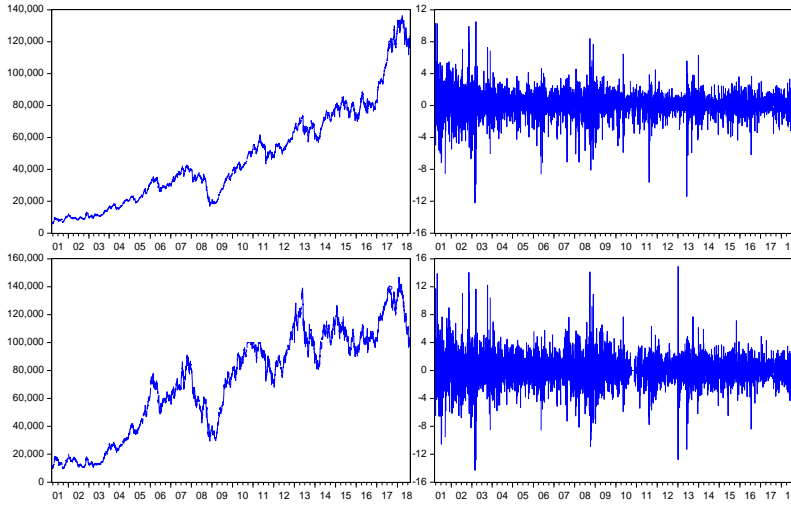
$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \mu_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^p \gamma_j h_{t-j} \quad (16)$$

Yukarıdaki eşitliklerde görüldüğü üzere ARCH modeline kıyasla GARCH modelinde, koşullu varyans denkleminde koşullu varyansın gecikmeleri de yer almaktadır.

3. Ampirik Bulgular

BIST Sınai ve Mali endekslerinin volatilité yapısının belirlenebilmesi için izlenen süreç ve gerçekleştirilen analizlerde elde edilen bulgular kapsamında ilk olarak serilerin durağanlıkları incelenmiş ve tanımlayıcı istatistik sonuçları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda BIST XUSIN ve XUMALI endekslerinin incelenen döneme ilişkin fiyat ve getirileri Şekil 1'de gösterilmektedir. Şekil 1'de endeks fiyat serilerinin her iki endeks için de yükselen bir trend içerdiği ve durağan bir yapıya sahip olmadığı ifade edilebilir. Endeks getirilerinde ise 2002-2003, 2008-2009 ve 2012-2013 dönemlerinde volatilité kümelenmeleri göze çarpmaktadır. Bu kümelenmelerin, belirtilen dönemlerde yaşanan yerel ve küresel finansal krizlerin yanı sıra ülke içerisinde gerçekleşen iç karışıklıklardan kaynaklandığı öngörülmektedir.

Şekil 1: BIST-Sınai ve Mali Endekslerinin 2001-2018 Yılları Arası Fiyat ve Getiri Grafiği

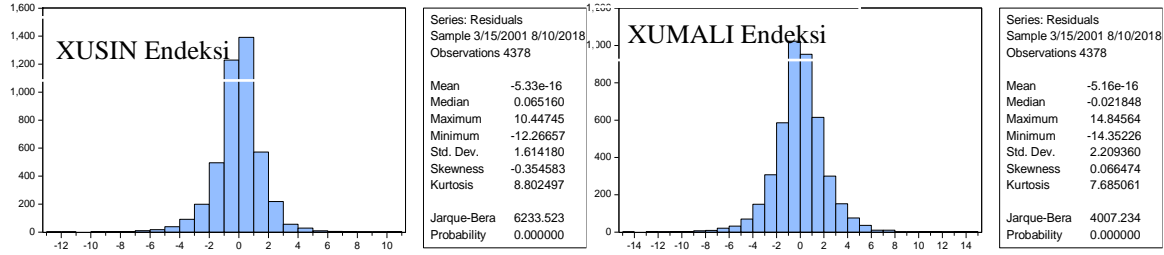
Şekil 1’de fiyat serileri kullanılarak hesaplanmış sürekli getirilerin zaman grafikleri incelendiğinde ise fiyat serilerinin aksine değerlerin ortalamaya yaklaştığı ve durağanlaştığı gözlemlenebilmektedir. Tablo 3’te BIST Sınai ve Mali Endeksleri için yapılan birim kök test sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 3: BIST Sınai ve Mali Endeksleri İçin ADF ve PP Durağanlık Test Sonuçları

BIST Sınai Endeksi							
	Test	Fark	Yüzde	Kritik Değer	t-ist	Olasılık Değeri	Karar
Sabit	ADF	Düzye	% 1	-3.431	-12.614	0.0000	I(0)
			% 5	-2.862			
			% 10	-2.567			
	PP	Düzye	% 1	-3.431	-63.989	0.0001	I(0)
			% 5	-2.862			
			% 10	-2.567			
BIST Mali Endeksi							
	Test	Fark	Yüzde	Kritik Değer	t- ist	Olasılık Değeri	Karar
Trend ve Sabit	ADF	Düzye	% 1	-3.960	-12.603	0.0000	I(0)
			% 5	-3.410			
			% 10	-3.127			
	PP	Düzye	% 1	-3.960	-63.981	0.0000	I(0)
			% 5	-3.410			
			% 10	3.127			
BIST Mali Endeksi							
	Test	Fark	Yüzde	Kritik Değer	t- ist	Olasılık Değeri	Karar
Sabit	ADF	Düzye	% 1	-3.431	-12.116	0.000	I(0)
			% 5	-2.862			
			% 10	-2.567			
	PP	Düzye	% 1	-3.431	-65.642	0.000	I(0)
			% 5	-2.862			
			% 10	-2.567			
Trend ve Sabit	ADF	Düzye	% 1	-3.960	-12.135	0.000	I(0)
			% 5	-3.410			
			% 10	-3.127			
	PP	Düzye	% 1	-3.960	-65.642	0.000	I(0)
			% 5	-3.410			
			% 10	-3.127			

ADF ve PP durağanlık test sonuçlarına göre, XUSIN ve XUMALI endekslerinin düzeyde durağan oldukları ortaya çıkarılmıştır. Diğer bir ifadeyle, serilerde birim kök olmadığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda ARMA modelinin belirlenebilmesi için durağanlık koşulu sağlanmıştır. ARMA modelinin belirlenebilmesi için diğer bir koşul da normal dağılım koşuludur. Normal dağılıma ve diğer istatistik sonuçlar, Şekil 2’de sunulmaktadır.

Şekil 2: XUSIN ve XUMALI Endeksleri Tanımlayıcı İstatistikleri

2001-2018 dönemi için XUSIN ve XUMALI endekslerine ilişkin ortalama getirinin negatif olduğu belirlenmiştir. Bu dönemde maksimum getiri XUSIN %10.44 ve XUMALI için %14.84 olarak hesaplanırken; minimum getiri ise XUSIN için -%12.26, XUMALI için ise -%14.35 olarak hesaplanmıştır. Standart sapması %1.61 olan XUSIN ve %2.21 olan XUMALI serilerinin çarpıklık katsayıları sırasıyla -0.354583 ve 0.066474; basıklık katsayıları ise 8.802497 ve 7.685061’dir. Finansal zaman serilerinde, basıklık katsayısının 3’e yakın bir değer alması ve çarpıklık değerinin de negatif ve daha dik bir yapıda olması serilerde normal dağılımın sağlanabilmesi için ön koşullardır. Bir diğer normal dağılım göstergesi olan J-B değeri de basıklık ve çarpıklık sonuçları gibi serilerin normal dağılmadığına işaret etmektedir. Durağanlık ve tanımlayıcı istatistik bulguları analiz edildikten sonra, ARMA/ARIMA yapısı belirlenmiştir. XUSIN ve XUMALI serilerinin durağan olduğu dikkate alındığında ARMA modelinin seçilmesi gerekliliği ortaya çıkarılmıştır. Her iki seri için en uygun ARMA modeli Schwarz Bilgi Kriteri esas alınarak tespit edilmiştir. Test sonuçları Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo 4: ARMA (p/q) Seçimi

XUSIN Endeksi						
p/q	0	1	2	3	4	5
0	3.797218	3.799720	3.801437	3.803317	3.805229	3.806817
1	3.799684	3.801418	3.803325	3.805027	3.807086	3.808130
2	3.801427	3.803326	3.802149	3.802452	3.808805	3.810679
3	3.803318	3.805249	3.802370	3.807399	3.807567	3.810657
4	3.805225	3.807043	3.808755	3.807564	3.806432	3.807160
5	3.806936	3.808199	3.810646	3.810754	3.807411	3.810968
XUMALI Endeksi						
p/q	0	1	2	3	4	5
0	4.424970	4.428714	4.430396	4.432275	4.434190	4.435829
1	4.428711	4.430483	4.432278	4.434187	4.435762	4.437119
2	4.430393	4.432280	4.431665	4.434763	4.437726	4.438241
3	4.432273	4.433892	4.432497	4.436841	4.438510	4.438797
4	4.434185	4.436011	4.435202	4.438506	4.438213	4.438425
5	4.435865	4.437117	4.438322	4.438756	4.439824	4.438974

5. gecikmeye kadar elde edilen Tablo 4’deki değerler incelendiğinde, XUSIN için ARMA(0,0) modelinin 3.797218 ve XUMALI için ise ARMA(0,0) modelinin 4.424970 değerine sahip olduğu ve bu değerlerin diğer modellerdeki değerlerden daha küçük olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda, endeksler için başlangıç modelleri olarak ARMA(0,0) tespit edilmiştir. ARMA modelinin belirlenmesinin ardından volatilitenin yapısının tespit edilebilmesi için incelenen serilerde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının olmaması gerekmektedir. Ayrıca serilerde doğrusal olmayan unsurların varlığı da belirlendiği takdirde volatilitenin için ARCH/GARCH türevi

modellerin kullanılması gerekmektedir. Bu doğrultuda XUSIN ve XUMALI serilerinde değişen varyans olup olmadığı incelenmiştir. Farklı gecikme değerleri doğrultusunda ARCH-LM testi kullanılmıştır. Test sonuçları Tablo 5’te sunulmaktadır.

Tablo 5: Değişen Varyans Test Sonuçları

XUSIN Endeksi				
ARMA (0,0)	Göz. R ²	R ² Olas.	F İst.	F İst. Olas.
Gec. 1	247.390	0.0000	262.091	0.0000
Gec. 5	369.371	0.0000	80.579	0.0000
Gec. 10	440.291	0.0000	48.841	0.0000
Gec. 20	487.845	0.0000	27.334	0.0000
Gec. 30	490.200	0.0000	18.285	0.0000
XUMALI Endeksi				
ARMA (0,0)	Göz. R ²	R ² Olas.	F İst.	F İst. Olas.
Gec. 1	168.413	0.000	175.072	0.000
Gec. 5	278.322	0.000	59.366	0.000
Gec. 10	334.379	0.000	36.118	0.000
Gec. 20	377.417	0.000	20.560	0.000
Gec. 30	393.490	0.000	14.318	0.000

ARCH-LM test sonuçları incelendiğinde, her iki endekste tüm gecikme değerleri için değişen varyans sorunun varlığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla volatilitenin hesaplanabilmesi için ARCH/GARCH modellerinin kullanılmasının gerekliliği ortaya çıkarılmıştır. Bir diğer varsayım olan otokorelasyon ise Hata Terimleri Korelogramları ile araştırılmıştır. Test sonuçları Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6: Otokorelasyon Test Sonuçları

XUSIN Endeksi					
ARMA (0,0)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
AC	0.238	0.128	0.157	0.090	0.086
PAC	0.238	0.064	0.107	0.012	0.022
Q.İst.	247.37	597.21	858.08	1337.2	1564.4
Olas.	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
XUMALI Endeksi					
ARMA (0,0)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
AC	0.196	0.105	0.123	0.093	0.059
PAC	0.196	0.052	0.075	0.026	-0.003
Q.İst.	168.47	430.43	638.82	1021.9	1237.6
Olas.	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

1, 5, 10, 20 ve 30. Gecikme değerleri için ayrı ayrı hesaplanan Q istatistiği olasılık değerlerine göre her iki endekste tüm gecikmeli değerler için otokorelasyon sorununun varlığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda oluşturulan modellerde değişen varyans ve otokorelasyon sorunları söz konusudur. Brock, Dechert ve Schienkman (1987) BDS Doğrusallık testi ile serilerde doğrusal unsurların varlığı araştırılmıştır. BDS test sonuçları Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7: BDS Doğrusallık Test Sonuçları

	Boyut	BDS-İst.	Std-Hata	z-ist.	Olas.
XUSIN Endeksi	2	0.0250	0.0014	17.6475	0.0000
	3	0.0509	0.0022	22.5861	0.0000
	4	0.0703	0.0026	26.1891	0.0000
	5	0.0816	0.0027	29.1958	0.0000
	6	0.0858	0.0026	31.8594	0.0000
	XUMALI Endeksi	2	0.0153	0.0013	11.5865
3		0.0357	0.0021	16.9940	0.0000
4		0.0514	0.0025	20.4953	0.0000
5		0.0612	0.0026	23.4308	0.0000
6		0.0653	0.0025	25.9236	0.0000

BDS test sonuçları incelendiğinde, endekslerde doğrusal olmayan unsurların varlığı tespit edilmiş ve volatilité modellenmesi için ARCH modellerinin kullanılması gerektiği belirlenmiştir. Serilerdeki değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının çözümü ve volatilité yapısının belirlenebilmesi için kaldıraç etkisini dikkate alan ve almayan ARCH, GARCH, TGARCH, EGARCH ve PARARCH olmak üzere 5 farklı model oluşturulmuştur. Çalışmada p ve q değerleri, anlamlılık ve parametre kısıt koşulları doğrultusunda belirlenmiştir. Volatilité modellerine ait sonuçlar Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8: Volatilité Model Sonuçları

Endeks	Volatilité Model	Katsayı							
		α_0	α_1	α_2	α_3	β_1	β_2	β_3	γ_1
XUSIN	ARCH (1)	1.845	0.302	-	-	-	-	-	-
	ARCH (2)	1.352	0.252	0.267	-	-	-	-	-
XUMALI	ARCH (1)	3.833	0.214	-	-	-	-	-	-
	ARCH (2)	2.900	0.205	0.224	-	-	-	-	-
	ARCH (3)	2.377	0.161	0.188	0.197	-	-	-	-
$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i u_{t-i}^2$									
XUSIN	GARCH (1, 1)	0.079	0.139	-	-	0.835	-	-	-
	GARCH (1, 2)	0.098	0.188	-	-	0.304	0.476	-	-
XUMALI	GARCH (1, 1)	0.080	0.075	-	-	0.909	-	-	-
	GARCH (1, 2)	0.094	0.093	-	-	0.572	0.315	-	-
$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i u_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^p \beta_i h_{t-i}$									
XUSIN	TGARCH (1, 1)	0.085	0.085	-	-	0.827	-	-	0.113
	TGARCH (1, 2)	0.107	0.112	-	-	0.286	0.483	-	0.157
XUMALI	TGARCH (1, 1)	0.089	-	-	-	0.903	-	-	0.045
	TGARCH (1, 2)	0.103	0.068	-	-	0.604	0.280	-	0.054
$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i u_{t-i}^2 + \gamma_i u_{t-i}^2 d_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i h_{t-i}$									
XUSIN	EGARCH (1, 1)	-0.164	0.256	-	-	0.956	-	-	-0.082
	EGARCH (1, 2)	-0.215	0.330	-	-	0.485	0.462	-	-0.109
	EGARCH (1, 1)	-0.093	0.185	-	-	0.967	-	-	-0.043
XUMALI	EGARCH (1, 2)	-0.120	0.228	-	-	0.570	0.393	-	-0.054
	EGARCH (2, 1)	-0.082	0.245	-0.092	-	0.976	-	-	-0.032
	EGARCH (2, 2)	-0.146	0.205	0.077	-	0.332	0.620	-	-0.069
	EGARCH (2, 3)	-0.197	0.200	0.159	-	0.104	0.160	0.682	-0.104
	EGARCH (3, 2)	-0.136	0.231	0.087	-0.063	0.337	0.623	-	-0.062
	EGARCH (3, 3)	-0.241	0.193	0.155	0.090	0.057	0.077	0.801	-0.103
$\log(h_t) = \alpha_0 + \sum_{j=1}^q \beta_j \log(h_{t-j}) + \sum_{i=1}^p \alpha_i \left \frac{u_{t-i}}{\sqrt{h_{t-i}}} \right + \sum_{k=1}^r \gamma_k \frac{u_{t-k}}{\sqrt{h_{t-k}}}$									
XUSIN	PARARCH (1, 1)	0.063	0.139	-	-	0.851	-	-	0.309
	PARARCH (1, 2)	0.078	0.181	-	-	0.349	0.459	-	0.307
XUMALI	PARARCH (1, 1)	0.068	0.084	-	-	0.907	-	-	0.166
	PARARCH (1, 2)	0.073	0.106	-	-	0.554	0.333	-	0.175
$\sigma_t^d = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i (\epsilon_{t-i} + \gamma_i \epsilon_{t-i})^d + \sum_{i=1}^p \beta_i \sigma_{t-i}^d$									

Tablo 8’de görüleceği üzere 5 finansal ekonometrik yöntem ile XUSIN ve XUMALI için ARCH, GARCH, TGARCH, EGARCH ve PARARCH modelleri sınanmıştır. bu modeller dışındaki diğer modeller, negatif katsayı veya anlamlılık kısıtları doğrultusunda elimin edilmiştir. XUSIN ve XUMALI endekslerinin volatilité modellerinde değişen varyans sorunun çözülüp çözülmediği için tekrar ARCH-LM testi yapılmıştır. modellerde değişen varyans sorunu çözülmediği takdirde volatilité modellenmesinde ARCH/GARCH modellerinin yetersiz kaldığı söylenebilmektedir. Değişen varyans test sonuçları, Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9: ARCH-LM Test Sonuçları

Endeks	ARCH (1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
XUSIN	F İst.	0.2699	26.6758	25.2330	14.7345	10.1087
	F İst. Olas.	0.6034	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
	Göz. R ²	0.2700	129.6039	239.1195	277.2776	285.3921
	R ² Olas.	0.6033	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
	ARCH (2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	0.0233	6.2006	18.6874	11.2341	7.7747
	F İst. Olas.	0.8785	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
	Göz. R ²	0.0233	30.8269	179.6414	214.6508	222.8768
	R ² Olas.	0.8785	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
	XUMALI	ARCH (1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20
F İst.		0.000208	29.78791	23.21630	14.06958	9.786735
F İst. Olas.		0.9885	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Göz. R ²		0.000209	144.2253	220.9745	265.5263	276.8796
R ² Olas.		0.9885	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
ARCH (2)		Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
F İst.		0.003295	9.832722	14.69155	9.402885	6.543679
F İst. Olas.		0.9542	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Göz. R ²		0.003296	48.68308	142.4820	181.1149	189.1200
R ² Olas.		0.9542	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
XUSIN	ARCH (3)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	0.823607	4.194389	13.77425	8.772280	6.082572
	F İst. Olas.	0.3642	0.0008	0.0000	0.0000	0.0000
	Göz. R ²	0.823828	20.90039	133.8584	169.4407	176.3340
	R ² Olas.	0.3641	0.0008	0.0000	0.0000	0.0000
	GARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	1.6086	1.2576	1.1705	0.8579	0.7227
	F İst. Olas.	0.2047	0.2794	0.3056	0.6425	0.8648
	Göz. R ²	1.6088	6.2877	11.7040	17.1740	21.7278
	R ² Olas.	0.2047	0.2792	0.3054	0.6416	0.8638
XUMALI	GARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	0.0268	0.5736	0.7677	0.6758	0.6294
	F İst. Olas.	0.8699	0.7203	0.6603	0.8538	0.9420
	Göz. R ²	0.0268	2.8703	7.6835	13.5406	18.9373
	R ² Olas.	0.8699	0.7200	0.6597	0.8530	0.9413
	GARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	19.34396	3.965039	2.309596	1.327548	0.994276
	F İst. Olas.	0.0000	0.0014	0.0105	0.1492	0.4748
	Göz. R ²	19.26761	19.76271	23.03217	26.51719	29.83633
	R ² Olas.	0.0000	0.0014	0.0106	0.1494	0.4741
XUSIN	GARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	10.69019	2.216763	1.398629	0.871092	0.694502
	F İst. Olas.	0.0011	0.0499	0.1741	0.6254	0.8925
	Göz. R ²	10.66901	11.07095	13.97674	17.43615	20.88387
	R ² Olas.	0.0011	0.500	0.1741	0.6245	0.8915
	TARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	0.1471	0.9538	0.9723	0.8422	0.7008
	F İst. Olas.	0.7013	0.4448	0.4653	0.6629	0.8866
	Göz. R ²	0.1471	4.7705	9.7262	16.8603	21.0735
	R ² Olas.	0.7012	0.4445	0.4648	0.6620	0.8856
XUMALI	TARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	0.5013	0.6920	0.7704	0.7325	0.6446
	F İst. Olas.	0.4789	0.6295	0.6577	0.7957	0.9321
	Göz. R ²	0.5015	3.4620	7.7101	14.6724	19.3929
	R ² Olas.	0.4788	0.6291	0.6571	0.7948	0.9314
	TARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	9.381407	1.942856	1.283742	0.850859	0.659471
	F İst. Olas.	0.0022	0.0840	0.2333	0.6517	0.9216
	Göz. R ²	9.365612	9.706036	12.83202	17.03275	19.83529
	R ² Olas.	0.0022	0.0840	0.2332	0.6508	0.9208
XUSIN	TARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	4.820980	1.055705	0.804429	0.608159	0.501228
	F İst. Olas.	0.0282	0.3830	0.6245	0.9101	0.9894
	Göz. R ²	4.817875	5.279396	8.049736	12.18789	15.09226
	R ² Olas.	0.0282	0.3827	0.6240	0.9095	0.9892
	EGARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	0.8278	1.0048	1.3574	1.0484	0.8238
	F İst. Olas.	0.3630	0.4131	0.1937	0.3994	0.7383
	Göz. R ²	0.8280	5.0254	13.5665	20.9682	24.7505
	R ² Olas.	0.3628	0.4128	0.1937	0.3990	0.7371

Volatility Structure and Volatility Spillover of Borsa Istanbul Stock Indexes: The Case of BIST Industrial and Financial Indexes With Garch and Mgarch Models

	EGARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	0.2651	1.0188	1.2385	0.9700	0.7809
	F İst. Olas.	0.6066	0.4046	0.2605	0.4961	0.7968
	Göz. R ²	0.2652	5.0953	12.3816	19.4090	23.4683
	R ² Olas.	0.6065	0.4044	0.2603	0.4954	0.7955
	EGARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	17.10963	3.530361	2.296432	1.443793	1.033246
	F İst. Olas.	0.0000	0.0035	0.0110	0.0910	0.4161
	Göz. R ²	17.05077	17.60490	22.90159	28.82378	30.99739
	R ² Olas.	0.0000	0.0035	0.0111	0.0913	0.4155
	EGARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	4.578703	1.505599	1.257126	0.923550	0.690808
	F İst. Olas.	0.0324	0.1845	0.2490	0.5565	0.8958
	Göz. R ²	4.576007	7.525364	12.56674	18.48173	20.77334
	R ² Olas.	0.0324	0.1844	0.2489	0.5557	0.8948
	EGARCH (2, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	4.365213	1.283481	1.150568	0.864941	0.655761
	F İst. Olas.	0.0367	0.2679	0.3198	0.6334	0.9243
	Göz. R ²	4.362855	6.416794	11.50435	17.31353	19.72420
	R ² Olas.	0.0367	0.2677	0.3196	0.6325	0.9235
	EGARCH (2, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	6.413721	1.755281	1.377917	0.990539	0.733020
	F İst. Olas.	0.0114	0.1186	0.1837	0.4701	0.8538
	Göz. R ²	6.407260	8.770838	13.77040	19.81618	22.03627
	R ² Olas.	0.0114	0.1186	0.1837	0.4695	0.8527
	EGARCH (2, 3)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	3.217435	1.707647	1.092195	0.837221	0.642223
	F İst. Olas.	0.0729	0.1292	0.3639	0.6693	0.9338
	Göz. R ²	3.216540	8.533283	10.92214	16.76079	19.31883
	R ² Olas.	0.0729	0.1292	0.3636	0.6684	0.9331
	EGARCH (3, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	3.211256	1.043534	1.013666	0.815194	0.620237
	F İst. Olas.	0.0732	0.3901	0.4288	0.6974	0.9475
	Göz. R ²	3.210368	5.218605	10.13866	16.32147	18.66029
	R ² Olas.	0.0732	0.3898	0.4284	0.6965	0.9468
	EGARCH (3, 3)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	5.145765	1.552205	1.051258	0.784179	0.611891
	F İst. Olas.	0.0234	0.1702	0.3970	0.7358	0.9521
	Göz. R ²	5.142069	7.757901	10.51375	15.70273	18.41025
	R ² Olas.	0.0234	0.1701	0.3966	0.7349	0.9515
	PARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	1.7708	1.2766	1.6699	1.1785	0.9200
	F İst. Olas.	0.1834	0.2709	0.0817	0.2623	0.5914
	Göz. R ²	1.7709	6.3828	16.6781	23.5573	27.6237
	R ² Olas.	0.1833	0.2707	0.0818	0.2623	0.5904
	PARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	0.0000	0.9206	1.2352	0.9510	0.7849
	F İst. Olas.	0.9976	0.4663	0.2626	0.5206	0.7915
	Göz. R ²	0.0000	4.6047	12.3485	19.0303	23.5890
	R ² Olas.	0.9976	0.4660	0.2624	0.5199	0.7903
	PARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	17.31437	3.525309	2.107889	1.277257	0.943438
	F İst. Olas.	0.0000	0.0035	0.0208	0.1821	0.5544
	Göz. R ²	17.25400	17.57981	21.03036	25.51853	28.32071
	R ² Olas.	0.0000	0.0035	0.0209	0.1823	0.5534
	PARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	F İst.	10.83479	2.316726	1.483315	0.965664	0.741363
	F İst. Olas.	0.0010	0.0411	0.1387	0.5017	0.8446
	Göz. R ²	10.81296	11.56886	14.82014	19.32075	22.28577
	R ² Olas.	0.0010	0.0412	0.1388	0.5011	0.8434

Her iki endekste 1, 5, 10, 20 ve 30. gecikmeli değerler için ayrı ayrı gerçekleştirilen ARCH-LM test sonuçları incelendiğinde, XUSIN endeksinde ARCH (1) ve ARCH (2) modelleri hariç diğer modellerde değişen varyans sorununun giderildiği tespit edilmiştir. ARCH modellerinde sadece 1.gecikme değerleri serinin değişen varyans sorununu gidermekte iken; diğer gecikme değerlerinde ise değişen varyans sorunu giderilememiştir. Dolayısıyla, ARCH (1) ve ARCH (2) modelleri analiz kapsamından çıkarılmıştır. XUMALI endeksinde ise EGARCH (2, 3) ve EGARCH (3, 3) modelleri hariç diğer modellerde değişen varyans sorununun giderilemediği

belirlenmiştir. Bu bağlamda XUMALI endeksi için sadece EGARCH (2, 3) ve EGARCH (3, 3) modelleri geçerlidir.

Değişen varyans varsayımı sonrasında ilgili modellerin otokorelasyon sorununa da çözüm getirmesi beklenmektedir. Bu doğrultuda tekrar otokorelasyon sınaması gerçekleştirilmiştir. Test sonuçları Tablo 10'da sunulmaktadır.

Tablo 10: Korelogram Test Sonuçları

Endeks	ARCH (1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
XUSIN	AC	-0.008	0.101	0.165	0.063	0.082
	PAC	-0.008	0.088	0.149	0.018	0.048
	Q İsta.	0.2703	141.56	303.66	478.10	576.57
	Olas.	0.603	0.000	0.000	0.000	0.000
	ARCH (2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	AC	-0.002	0.049	0.178	0.039	0.045
	PAC	-0.002	0.052	0.178	-0.001	0.032
	Q İsta.	0.0234	29.708	182.80	248.31	276.54
	Olas.	0.878	0.000	0.000	0.000	0.000
	ARCH (1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
AC	-0.000	0.088	0.131	0.082	0.056	
PAC	-0.000	0.072	0.106	0.039	0.012	
Q İsta.	-0.0002	161.97	315.82	534.96	667.57	
Olas.	0.988	0.000	0.000	0.000	0.000	
XUMALI	ARCH (2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	AC	0.001	0.059	0.138	0.046	0.035
	PAC	0.001	0.063	0.134	0.015	0.012
	Q İsta.	0.0033	47.279	153.19	242.72	293.81
	Olas.	0.954	0.000	0.000	0.000	0.000
	ARCH (3)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	AC	0.014	0.038	0.156	0.030	0.018
	PAC	0.014	0.036	0.156	0.001	0.008
	Q İsta.	0.8243	21.691	136.92	183.99	208.52
	Olas.	0.364	0.001	0.000	0.000	0.000
XUSIN	GARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	AC	0.019	-0.015	0.014	-0.006	0.005
	PAC	0.019	-0.014	0.014	-0.005	0.005
	Q İsta.	1.6103	6.1744	11.833	18.046	22.371
	Olas.	0.204	0.290	0.296	0.584	0.840
	GARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	AC	0.002	-0.012	0.013	-0.008	0.003
	PAC	0.002	-0.012	0.013	-0.007	0.003
	Q İsta.	0.0269	2.8700	7.7096	14.069	19.169
	Olas.	0.870	0.720	0.657	0.827	0.936
XUMALI	GARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	AC	0.066	-0.008	0.010	0.002	-0.006
	PAC	0.066	-0.008	0.010	-0.000	-0.007
	Q-İstatistik	19.282	19.778	23.663	27.862	31.188
	Olasılık	0.000	0.001	0.009	0.113	0.406
	GARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	AC	0.049	-0.006	0.010	0.002	-0.006
	PAC	0.049	-0.006	0.010	0.000	-0.007
	Q İsta.	10.677	11.230	14.534	18.514	21.934
	Olas.	0.001	0.047	0.150	0.554	0.856
XUSIN	TARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	AC	0.006	-0.014	0.014	-0.005	0.009
	PAC	0.006	-0.013	0.014	-0.003	0.009
	Q İsta.	0.1473	4.7781	9.7606	17.496	21.480
	Olas.	0.701	0.444	0.462	0.621	0.872
	TARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	AC	-0.011	-0.011	0.014	-0.006	0.006
	PAC	-0.011	-0.012	0.014	-0.005	0.006
	Q İsta.	0.5020	3.4428	7.6116	14.874	19.321
	Olas.	0.479	0.632	0.667	0.784	0.933
XUMALI	TARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
	AC	0.046	-0.007	0.008	0.003	-0.005
	PAC	0.046	-0.006	0.008	0.001	-0.005
	Q İsta.	9.3726	9.7834	13.300	17.953	20.751
	Olas.	0.002	0.082	0.207	0.590	0.896
TARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30	

Volatility Structure and Volatility Spillover of Borsa Istanbul Stock Indexes: The Case of BIST Industrial and Financial Indexes With Garch and Mgarch Models

	AC	0.033	-0.005	0.008	0.003	-0.005	
	PAC	0.033	-0.004	0.009	0.001	-0.006	
	Q İsta.	4.8215	5.3753	8.4023	12.826	15.700	
	Olas.	0.028	0.372	0.590	0.885	0.985	
XUSIN	EGARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30	
	AC	0.014	-0.009	0.034	0.002	0.008	
	PAC	0.014	-0.009	0.034	0.003	0.008	
	Q İsta.	0.8288	4.9584	13.596	21.638	25.264	
	Olas.	0.363	0.421	0.192	0.360	0.712	
	EGARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30	
	AC	-0.008	-0.004	0.031	-0.001	0.006	
	PAC	-0.008	-0.005	0.032	0.000	0.007	
	Q İsta.	0.2655	5.0310	12.088	19.354	23.495	
	Olas.	0.606	0.412	0.279	0.499	0.794	
	EGARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30	
	AC	0.062	-0.004	0.025	0.006	-0.005	
	PAC	0.062	-0.003	0.025	0.002	-0.005	
	Q İsta.	17.064	18.026	23.729	30.378	32.400	
Olas.	0.000	0.003	0.008	0.064	0.349		
XUMALI	EGARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30	
	AC	0.032	-0.001	0.026	0.005	-0.005	
	PAC	0.032	-0.001	0.027	0.003	-0.006	
	Q İsta.	4.5794	7.8419	12.972	19.164	21.286	
	Olas.	0.032	0.165	0.225	0.511	0.879	
	EGARCH (2, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30	
	AC	0.032	0.000	0.027	0.004	-0.005	
	PAC	0.032	-0.000	0.028	0.002	-0.006	
	Q İsta.	4.3660	6.7018	11.821	17.858	20.070	
	Olas.	0.037	0.244	0.297	0.597	0.915	
	EGARCH (2, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30	
	AC	0.038	-0.003	0.025	0.005	-0.005	
	PAC	0.038	-0.003	0.026	0.003	-0.006	
	Q İsta.	6.4120	9.1028	14.285	20.717	22.773	
	Olas.	0.011	0.105	0.160	0.414	0.824	
	EGARCH (2, 3)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30	
	AC	0.027	0.001	0.017	0.004	-0.005	
	PAC	0.027	-0.000	0.018	0.003	-0.007	
	Q İsta.	3.2189	8.8363	11.182	17.062	19.394	
	Olas.	0.073	0.116	0.343	0.649	0.931	
	EGARCH (3, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30	
	AC	0.027	0.001	0.026	0.04	-0.005	
	PAC	0.027	0.001	0.026	0.002	-0.006	
	Q İsta.	3.2127	5.4370	10.372	16.697	18.802	
Olas.	0.073	0.365	0.409	0.673	0.944		
EGARCH (3, 3)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30		
AC	0.034	0.000	0.015	0.004	-0.005		
PAC	0.034	0.000	0.015	0.002	-0.006		
Q İsta.	5.1462	8.0750	10.981	16.496	19.062		
Olas.	0.023	0.152	0.359	0.685	0.939		
XUSIN	PARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30	
	AC	0.020	-0.010	0.039	-0.001	0.006	
	PAC	0.020	-0.009	0.039	-0.000	0.007	
	Q İsta.	1.7725	6.2569	16.730	24.481	28.442	
	Olas.	0.183	0.282	0.081	0.222	0.547	
	PARCH (1, 2)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30	
	AC	0.000	-0.006	0.032	-0.003	0.004	
	PAC	0.000	-0.007	0.033	-0.002	0.005	
	Q İsta.	0.0009	4.5695	12.133	19.302	23.925	
	Olas.	0.998	0.471	0.276	0.502	0.775	
	XUMALI	PARCH (1, 1)	Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30
		AC	0.063	-0.007	0.012	0.003	-0.006
		PAC	0.063	-0.006	0.013	0.000	-0.006
		Q İsta.	17.267	17.763	21.710	26.785	29.694
Olas.		0.000	0.003	0.017	0.141	0.481	
PARCH (1, 2)		Gec.1	Gec.5	Gec.10	Gec.20	Gec.30	
AC		0.050	-0.004	0.014	0.003	-0.006	
PAC		0.050	-0.004	0.015	0.001	-0.007	
Q İsta.		10.821	11.893	15.456	20.360	23.432	
Olas.		0.001	0.036	0.116	0.436	0.797	

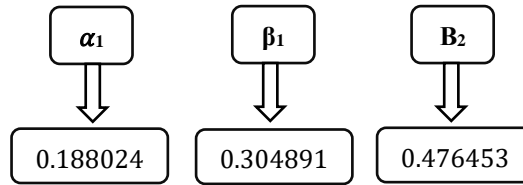
1, 5, 10, 20 ve 30. gecikmeli değerler için ayrı ayrı hesaplanan Q istatistik ve anlamlılık düzeyleri incelendiğinde, XUSIN endeksi için ARCH (1) ve ARCH (2) modelleri hariç diğer modellerde otokorelasyon sorununun giderildiği tespit edilmiştir. ARCH modellerinde sadece 1.gecikme değerleri serinin otokorelasyon sorununu gidermekte iken; diğer gecikme değerlerinde ise otokorelasyon sorunu giderilememiştir. Dolayısıyla, değişen varyans ve otokorelasyon sorunları doğrultusunda ARCH (1) ve ARCH (2) modelleri analiz kapsamından çıkarılmıştır. XUMALI endeksinde ise EGARCH (2, 3) ve EGARCH (3, 3) modellerinde ilgili tüm gecikme değerleri için otokorelasyon sorununun giderildiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda XUMALI endeksi için EGARCH (2, 3) ve EGARCH (3, 3) modelleri analize dâhil edilmiştir.

Endekslerin volatilite modellemesinde en uygun modeli belirleyebilmek için Theil Eşitsizlik Katsayısı (TIC), Ortalama Mutlak Hata (MAE) ve Kök Ortalama Kare Hata (RMSE) değerleri hesaplanmıştır. Çalışmada, TIC değerleri volatilite model seçimi için esas alınmıştır. Test sonuçları Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11: Volatilite Modeli Karşılaştırma Sonuçları

Endeks	Modeller	TIC	RMSE	MAE
XUSIN	ARCH (1)	0.942497	1.614267	1.117685
	ARCH (2)	0.933508	1.614666	1.117387
	GARCH (1, 1)	0.927812	1.615021	1.117295
	GARCH (1, 2)	0.926264	1.615131	1.117288
	TARCH (1, 1)	0.941796	1.614292	1.117655
	TARCH (1, 2)	0.940527	1.614339	1.117602
	EGARCH (1, 1)	0.939499	1.614379	1.117561
	EGARCH (1, 2)	0.937668	1.614458	1.117495
	PARCH (1, 1)	0.940355	1.614345	1.117595
	PARCH (1, 2)	0.939637	1.614374	1.117567
XUMALI	EGARCH (2, 3)	0.979422	2.209112	1.568269
	EGARCH (3, 2)	0.981096	2.209123	1.568239

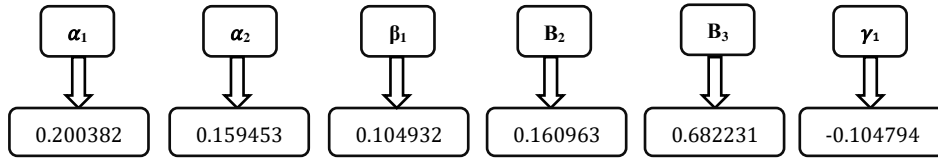
Tablo 11’de yer alan hesaplanmış TIC katsayıları değerlendirildiğinde GARCH (1,2) modeli XUSIN endeksi için en uygun model olarak tespit edilmiştir. Belirlenen bu model, 1 ARCH 2 GARCH etkisi taşımaktadır. GARCH (1,2) modeline ilişkin katsayılar aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

GARCH modelinin geçerli olabilmesi için α_i ve β_i katsayıların sıfırdan büyük ya da eşit olması gereklidir. Modelde ARCH terimi kısa dönem koşullu varyansı ifade ederken, GARCH terimi ise uzun dönem koşullu varyansı ifade etmektedir. GARCH (1,2) modeli için katsayı toplamı ($\alpha_1 + \beta_1 + \beta_2$) 0.969368 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda XUSIN endeksinde volatiliteye etki eden şoklar kalıcı bir etki yaratmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, Sınai Endekste meydana gelebilecek bir şok, endeksi uzun vadede etkilememekte ve kısa vadede ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla, Sınai endekste faaliyet gösteren firmaların olası finansal sıkıntılara ve krizlere karşı dirençli oldukları söylenebilir. Model katsayıları daha ayrıntılı incelendiğinde geçmiş dönem şoklarını temsil eden α_1 : 0.188024 olarak hesaplanırken, mevut dönemden hemen bir önceki dönemdeki şokları ifade eden $\beta_{1,2}$ katsayıları: 0.781344 olarak hesaplanmıştır. Bu durum XUSIN endeksine etki eden şokların %18.8’inin geçmiş dönem şoklardan kaynaklandığını gösterirken, %78.13’ünün de bir önceki dönemde meydana gelen şoklardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Dolayısıyla XUSIN endeksi volatilitesinin yoğunlukla bir önceki dönem şoklardan etkilendiği tespit edilmiştir.

$(\alpha_1 + \beta_1)$ ölçüsü, volatilité ısrarcılığının bir göstergesidir. Diğer bir deyişle, şokun etkisinin gelecekte ne kadar süre devam ettiğini göstermektedir. HL (halflife) ölçüsü $HL = \ln(0.5) / \ln(\alpha_1 + \beta_1)$ formülü ile hesaplanabilmektedir. HL ölçüsü, şokun süresine ek olarak şoku atma göstergesi olarak da kabul edilmektedir. Bu doğrultuda XUSIN endeksindeki bir şokun yaklaşık 22.28 günlük etkisi olduğu belirlenmiştir.

TIC katsayıları XUMALI endeksi için değerlendirildiğinde, EGARCH (2, 3) modeli XUMALI endeksi için en uygun model olarak tespit edilmiştir. Belirlenen bu model, 2 ARCH, 3 GARCH etkisi taşımaktadır. EGARCH (2, 3) modeline ilişkin katsayılar aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

Asimetrikliği ve kaldıraç etkisini dikkate alan EGARCH modelinde tüm parametreler logaritmik olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla, GARCH modelinde olduğu gibi α_i ve β_i katsayıların sıfırdan büyük ya da eşit olması gerekmemektedir. γ_i katsayısının ise sıfırdan küçük olması durumunda kaldıraç etkisinin varlığı ortaya çıkarılmaktadır. EGARCH (2, 3) modeline ilişkin hesaplanan katsayılar doğrultusunda, XUMALI endeks getirisinde ortaya çıkan negatif şok pozitif şoktan daha fazla etki etmektedir. Dolayısıyla şokların getiri volatilitesi üzerinde asimetrik etkide bulunduğu ifade edilebilir. Endekste ortaya çıkan şokun etkisi ise yaklaşık 25.81 gün sürmektedir.

Endekslerdeki volatilitenin belirlenmesinin ardından volatilité yayılma etkisine hangi piyasanın öncül etki yaptığı ise çok değişkenli MGARCH modelleri aracılığıyla tespit edilebilmektedir. Diagonal VEC, Diagonal BEKK ve CCC (Constant Conditional Correlations) Sabit Koşullu Korelasyon modelleri, çok değişkenli MGARCH modelleridir. Çalışmada her üç yöntemle ilişkin bulgular değerlendirmeye alınmakla birlikte, MGARCH modeli tahmininde Bollerslev (1990) tarafından geliştirilen koşullu kovaryansın değişken, koşullu korelasyonların sabit olduğu varsayımı doğrultusunda tahminleme gerçekleştiren CCC yaklaşımı endeksler arasındaki volatilité taşınımının incelenmesinde kullanılmıştır. Çok değişkenli GARCH modellerinin geçerli olabilmesi için birtakım kısıtların sağlanması gerekmektedir. Durağan bir yapı sağlayabilmek için alfa ve beta ($\alpha + \beta$) katsayılarının toplamı 1'den küçük olmalıdır. Bunun yanı sıra, ortalama (M), alfa ve beta katsayılarının da 0'dan büyük olması gerekmektedir. CCC modelinde elde edilen bulgulara değinmeden önce endeksler arasındaki korelasyon ilişkisi incelenebilmektedir. Tablo 12'de her iki endeks serisi için fiyat ve getiri üzerinden Spearman korelasyon katsayılarına yer verilirken, Şekil 3'te ise Scatter (serpilme) diyagramlarına yer verilmiştir.

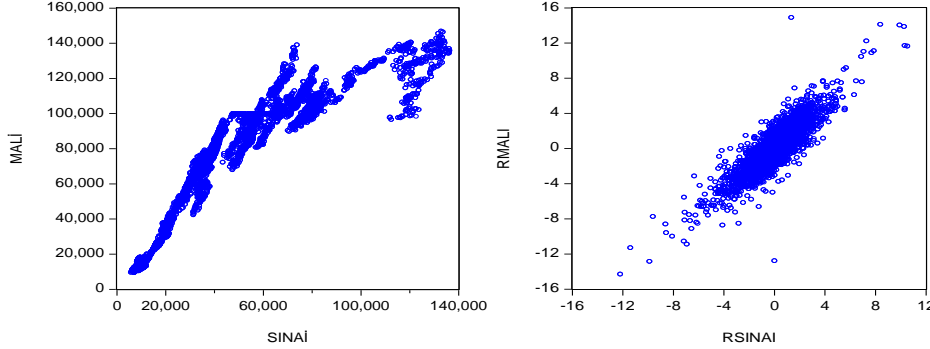
Tablo 12: Spearman Korelasyon Katsayıları

Korelasyon Olasılık	Getiri Serisi		Korelasyon Olasılık	Fiyat Serisi	
	MALI	SINAI		MALI	SINAI
MALI	1.000000		MALI	1.000000	
	-----			-----	
SINAI	0.824158	1.000000	SINAI	0.971204	1.000000
	0.0000	-----		0.0000	-----

Korelasyon analizinde XUMALI ile XUSIN arasında beklenildiği gibi yüksek düzeyde pozitif ilişki tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu iki endeksin etkileşim içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle, XUMALI endeksinde olası bir artış ya da azalış XUSIN endeksinde de benzer bir etki yaratacağı öngörülmektedir. İki endeks arasında ilişki düzeyi zayıf ise serpilme diyagramında noktaların saçılımı rassal ve dağınık olmaktadır. Buna karşın endeksler arasında kuvvetli bir ilişki söz konusu ise noktaların saçılımı doğrusal olmaktadır. Şekil 3'teki

endekslerin kapanış fiyatları ve getirileri esas alınarak oluşturulmuş serpilme diyagramları incelendiğinde, mali endeks ile sınai endeks arasında pozitif ve doğrusal bir ilişkinin olduğu gözlemlenebilmektedir

Şekil 3: Endeks Kapanış Fiyatları ve Getirileri Arasındaki Dağılımı Gösteren Scatter (Serpilme) Diyagramı

MGARCH modelleri kullanılarak iki endeks arasındaki etkileşim ve volatilite taşınımı incelenebilmektedir. Tablo 13’de Diagonal VECH, Diagonal BEKK ve CCC modelleri ile volatilite taşınımı analiz edilmiştir.

Tablo 13: MGARCH Tahmin Sonuçları

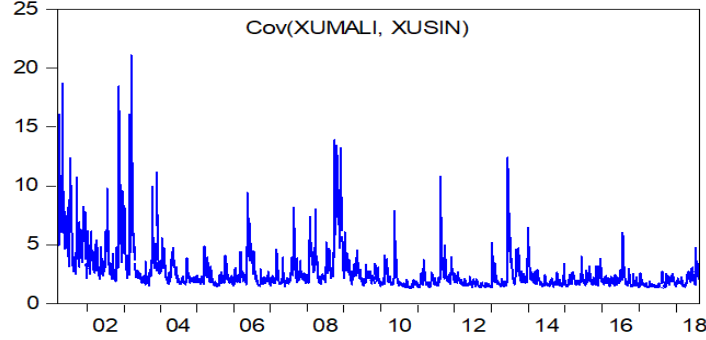
Dönüştürülmüş Varyans Katsayıları					
GARCH = M + A1*RESID(-1)*RESID(-1)*A1 + B1*GARCH(-1)*B1					
		Katsayı	Std. Hata	z-İstatistik	Olasılık
Diagonal BEKK	M	0.034777	0.002173	16.00266	0.0000
	ARCH(mali,mali)	0.234857	0.004985	47.10993	0.0000
	ARCH(sinai, sinai)	0.280235	0.005679	49.34835	0.0000
	GARCH(mali,mali)	0.971324	0.000989	982.5876	0.0000
	GARCH(sinai, sinai)	0.956619	0.001595	599.6764	0.0000
Dönüştürülmüş Varyans Katsayıları					
GARCH = M + A1.*RESID(-1)*RESID(-1)' + B1.*GARCH(-1)					
		Katsayı	Std. Hata	z-İstatistik	Olasılık
Diagonal VECH	M	0.034777	0.002173	16.00266	0.0000
	ARCH(mali,mali)	0.055158	0.002342	23.55497	0.0000
	ARCH(mali,sinai)	0.065815	0.002573	25.57841	0.0000
	ARCH(sinai, sinai)	0.078532	0.003183	24.67417	0.0000
	GARCH(mali,mali)	0.943470	0.001920	491.2938	0.0000
	GARCH(mali,sinai)	0.929187	0.002377	390.8405	0.0000
GARCH(sinai, sinai)	0.915120	0.003052	299.8382	0.0000	
Dönüştürülmüş Varyans Katsayıları					
GARCH(i) = M(i) + A1(i)*RESID(i)(-1)^2 + B1(i)*GARCH(i)(-1)					
COV(i,j) = R(i,j)*@SQRT(GARCH(i)*GARCH(j))					
		Katsayı	Std. Hata	z-İstatistik	Olasılık
CCC	M(mali)	0.343053	0.025234	13.59484	0.0000
	ARCH(mali)	0.080918	0.004304	18.79973	0.0000
	GARCH(mali)	0.837166	0.009116	91.83582	0.0000
	M(sinai)	0.194516	0.010737	18.11564	0.0000
	ARCH(sinai)	0.106325	0.005772	18.42128	0.0000
	GARCH(sinai)	0.802158	0.008360	95.94924	0.0000
	Rho (Mali, sinai)	0.838169	0.003785	221.4173	0.0000

MGARCH modellerinde elde edilen bulgular incelendiğinde, Diagonal BEKK modelinin ($\alpha+\beta$) katsayıları toplamının 1’den büyük olduğu hesaplanmıştır. Dolayısıyla Diagonal BEKK modeli sonuçlarının yorumlanabilmesi mümkün değildir. Diagonal VECH ve CCC modelleri ise kısıtları sağlamaktadır. Bu doğrultuda Diagonal VECH sonuçları değerlendirildiğinde, XUMALI ve XUSIN endeks getirilerinin hem kendi şoklarından hem de birbirlerinin şoklarından etkilendiğini söylemek mümkündür.

CCC-MGARCH modelinde ARCH parametreleri sistemdeki şokun şiddetini gösterirken, GARCH parametreleri ise sistemdeki şokun kalıcılığını ifade etmektedir. XUMALI endeksine ait ARCH parametresinin (0.080918), XUSIN endeksine ait ARCH parametresinin (0.106325) olduğu hesaplanmıştır. Bu bağlamda XUSIN endeksine meydana gelen bir şokun XUMALI endeksine meydana gelen bir şoktan daha büyük olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan, XUMALI endeksine ait GARCH parametresinin (0.837166), XUSIN endeksine ait GARCH parametresinin (0.802158) olduğu da hesaplanmıştır. XUMALI endeksi GARCH parametresinin XUSIN endeksi GARCH parametresinden büyük olması, sistemdeki şokun etkisinin XUMALI endeksine daha çok kaldığı ve uzun hafıza özelliği gösterdiğine işaret etmektedir. Rho parametresi, XUMALI ve XUSIN endekslerinin ortak varyansı hakkında bilgi vermekle birlikte iki endeks arasındaki volatilitelere yayılımını diğer bir ifadeyle volatilitelere taşınımını da ifade etmektedir. Rho katsayısının pozitif olması iki endeks arasında pozitif volatilitelere taşınımını anlamına gelmektedir. Rho katsayısının anlamlı ve pozitif olarak hesaplanması, XUMALI endeksinden XUSIN endeksine doğru pozitif yönde bir volatilitelere taşınımına işaret etmektedir. Aşağıdaki Şekil 4'te CCC-MGARCH modeline ilişkin koşullu kovaryansları gösterilmektedir.

Şekil 4: CCC-MGARCH Modeli Koşullu Kovaryans

Grafiği

CCC-MGARCH modeline ilişkin koşullu kovaryans grafiği incelendiğinde, ortak varyansın 2002-2004, 2007-2010 ve 2012-2014 dönemlerinde pozitif yönde oynaklık sergilediği ancak bu oynaklığın 2014 yılından sonra azaldığı gözlemlenmektedir.

4. Sonuç

Volatilitelere, zaman serilerindeki riski ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarmaya yarayan bir yaklaşımdır. Diğer bir ifadeyle, zaman serisinin ortalama değerden sapmasına ilişkin bir ölçü olarak ifade edilebilmektedir (Gujurati, 2011, s.240). Finansal zaman serilerinde meydana gelen büyük değişimler büyük değişimleri, küçük değişimler ise küçük değişimleri izlemektedir. Bu durum volatilitenin en belirgin göstergelerindendir. Bu bağlamda serilerdeki riskin belirlenmesi yatırım kararlarında önemli bir faktör konumundadır.

Çalışmada, Borsa İstanbul Sınai ve Mali endekslerinin volatilitelere yapılarını ortaya çıkarmak ve iki endeks arasındaki volatilitelere yayılımını tespit etmek hedeflenmiştir. Bu bağlamda serilere ait ARMA modeli belirlenmiş ve endekslerin simetrik-asimetrik durumları ARCH, GARCH, EGARCH, PARARCH ve TARARCH modelleri ile araştırılmıştır. Bunun yanı sıra endeksler arasındaki volatilitelere yayılımı, çok değişkenli MGARCH modeli ile analiz edilmiştir.

Analiz sonucunda, sınai endeksin volatilitelere yapısının GARCH(1,2) modeli ile; mali endeksin volatilitelere yapısının ise EGARCH(2,3) modeli ile açıklandığı belirlenmiştir. Buna göre sınai endeksine volatilitelere etki eden şokların kalıcı bir etki yaratmadığı, volatilitenin yoğunlukla bir önceki dönem şoklardan kaynaklandığı ve sınai endeksine gelen bir şokun etkisinin 22.28 gün sürdüğü tespit edilmiştir. Diğer taraftan mali endekste kaldıraç etkisinin geçerli olduğu ve asimetrik şokların etkisinin 25.81 gün sürdüğü ortaya çıkarılmıştır. Volatilitelere modellenmesine ilişkin çalışmada elde edilen bulgular, Pederzoli (2006), Alberg ve diğerleri (2008), Korkmaz ve

Çevik (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda ulaşılan bulgular ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Yatırımcılar açısından bu durum, volatilitenin ortaya koyduğu riski somut bir şekilde değerlendirmelerini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra yatırımcılar, kaldırıcı etkisi doğrultusunda meydana gelen negatif şokların etkisini en aza indirebilmek amacıyla, volatilite ısrarcılığı düşük düzeyde olan yatırımlara yönelebilmektedirler. Diğer taraftan, mali endekste piyasa gelen olumsuz haberlerin riski artırarak volatiliteye sebep olması, bilginin pay fiyatlarına tam olarak yansımadağı ve piyasanın etkin olmadığı anlamına da gelebilmektedir.

Endeksler arasındaki volatilite yayılımının analiz edildiği MGARCH modeli sonucunda ise sınai endeksinde meydana gelen bir şokun, mali endekste gerçekleşen bir şoktan daha büyük olduğu, sistemdeki şokun etkisinin mali endekste daha çok kaldığı ve uzun hafıza özelliği gösterdiği belirlenmiştir. Bunun yanı sıra mali endeksten sınai endeksine doğru pozitif yönde bir volatilite yayılımının varlığı da tespit edilmiştir. Volatilite yayılımına dair elde edilen bulguların Duran ve Şahin (2006) tarafından yapılan çalışmada ulaşılan bulgular ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Reel sektör firmaları yatırım finansmanında ağırlık olarak bankalardan ve mali sektör içerisindeki kurumlardan faydalanmaktadır. Bu doğrultuda mali sektörde meydana gelebilecek bir şokun ya da oynaklığın reel sektörü doğrudan etkileyebileceği de söylenebilir.

Bu çalışmada elde edilen bulguların, yerli ve yabancı yatırımcılar açısından alınacak yatırım kararlarında finansal piyasalardaki oynaklık ve bu doğrultuda ortaya çıkabilecek risk faktörüne ilişkin yol gösterici nitelikte olduğu düşünülmektedir. Çalışma, farklı BIST endekslerinin ve/veya diğer ülkelerin finansal piyasalarının analize dâhil edilmesi suretiyle sonraki çalışmalarda geliştirilebilir.

Kaynakça

- Aityan, S. K., Ivanov-Schitz, A. K., & Izotov, S. S. (2010). Time-shift asymmetric correlation analysis of global stock markets. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 20(5), 590-605.
- Angabini, A., & Wasiuzzaman, S. (2011). Impact of the global financial crisis on the volatility of the Malasian stock market. *IPEDR*, 3(84), 79-84.
- Başçı, E. S. (2012). İMKB mali ve sınai endekslerinin 2002-2010 dönemi için günlük oynaklığının karşılaştırmalı analizi. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 12(2), 187-199.
- Baykut, E., & Kula, V. (2018). Borsa İstanbul pay endekslerinin volatilite yapısı: BİST-50 örneği (2007-2016 yılları). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 279- 303.
- Bayramoğlu, M. F., & Abasız, T. (2017). Gelişmekte olan piyasa endeksleri arasında volatilite yayılım etkisinin analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan, 183-200.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroscedasticity. *Journal of Econometrics*, 31, 307 -327.
- Cheong, C. W., Nor, A. H., & Isa, Z. (2007). Asymmetry and long-memory volatility: Some empirical evidence using GARCH. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 373, 651-664.
- Çağıl, G., & Okur, M. (2010). 2008 küresel krizinin İMKB Hisse senedi piyasası üzerindeki etkilerinin GARCH modelleri ile analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 573-585.
- Demireli, E., Akkaya, C. G., & İbaş, E. (2010). Finansal piyasa etkinliği: S&P 500 üzerinde bir uygulama. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(11), 53-67.

- Demirgil, H., & Gök, İ. Y. (2014). Türkiye ve başlıca AB pay piyasaları arasında asimetrik volatilité yayılımı. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 23, 315-340.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D. A., & Fuller W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057- 1072.
- Duran, S., & Şahin, A. (2006). İMKB hizmetler, mali, sınai ve teknoloji endeksleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1, 57-70.
- Dutta, A. (2018). Impacts of oil volatility shocks on metal markets: A research note. *Resources Policy*, 55, 9-19.
- Efimova, O., & Serletis, A. (2014). Energy markets volatility modelling using GARCH. *Energy Economics*, 43, 264-273.
- Ekim, S., & Koy, A. (2016). Borsa İstanbul sektör endekslerinin volatilité modellemesi. *Trakya Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1-13.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroskedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1008.
- Ewing, B. T., & Malik, F. (2016). Volatility spillovers between oil prices and the stock market under structural breaks. *Global Finance Journal*, 29, 12-23.
- Fujii, E. (2005). Intra-and inter regional causal linkages of emerging stock markets: Evidence from Asia and Latin America in and out of crises. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 15, 315- 342.
- Güriş, S., & Saçaklı Saçıldı, İ. (2011). İstanbul menkul kıymetler borsasında hisse senedi getiri volatilitésinin klasik ve Bayesyen GARCH modelleri ile analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 153-172.
- Huo, R., & Ahmed, A. D. (2017). Return and volatility spillovers effects: Evaluating the impact of Shanghai-Hong Kong stock connect. *Economic Modelling*, 61, 260-272.
- Korkmaz, T., & Çevik, E. İ. (2009). Zımni volatilité endeksinden gelişmekte olan piyasalara yönelik volatilité yayılma etkisi. *Journal of BRSA Banking & Financial Markets*, 3(2), 87-105.
- Kurt Cihangir, Ç., & Uğurlu, E. (2013). Yatırım aracı olarak altın: 2004-2012 dönemi Türkiye örneğinde oynaklık incelemesi. *İstanbul Finans Kongresi*.
- Li, Y. G., & David, E. (2015). Modelling volatility spillover effects between developed stock markets and Asian emerging stock markets. *International Journal of Finance & Economics*, 20(2), 155–177.
- Mazıbaş, M. (2005). İMKB piyasalarındaki volatilitenin modellenmesi ve öngörülmesi: Asimetrik GARCH modelleri ile bir uygulama. *VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, 26-27 Mayıs, 1-29.
- Mulyadi, M. S. (2009). Volatility spillover in Indonesia, USA, and Japan capital market. *MPRA Paper No. 16914*.
- Özden, Ü. H. (2008). İMKB bileşik 100 endeksi getiri volatilitésinin analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 339-350.

- Pederzoli, C. (2006). Stochastic volatility and GARCH: A comparison based on UK stock data. *European Journal of Finance*, 12(1), 41-59.
- Sok, G., Chan, K., & Mohd Zaini, A. (2010). Volatility spillovers of the major stock markets in ASEAN-5 with the US and Japanese stock markets. *International Research Journal of Finance and Economics*, 44, 156-168.
- Şahin, Ö., Öncü, M. A., & Sakarya, Ş. (2015). BİST 100 ve kurumsal yönetim endeksi volatiliteilerinin karşılaştırmalı analizi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), 107-126.
- Todorov, G., & Bidarkota, P. (2013). International financial spillovers to frontier markets. *Int. J. Economics and Business Research*, 5(4), 433-452.
- Tuna, K., & İsabetli, İ. (2014). Finansal piyasalarda volatilite ve BİST-100 örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 21 – 31.
- Verma, P., & Jackson, D. (2012). The dynamic relationship between ADRS, interest rates, exchange rates and their spillover effects. *North American Journal of Finance and Banking Research*, 6(6), 1-26.
- Yalçın, Y. (2007). Stokastik oynaklık modeli ile istanbul menkul kıymetler borsasında kaldıraç etkisinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 357-365.
- Zakaria, Z., & Shamsuddin, S. (2012). Empirical evidence on the relationship between stock market volatility and macroeconomics volatility in Malaysia. *Journal of Business Studies Quarterly*, 4(2), 61-71.

ANALYZING THE FINANCIAL PERFORMANCE OF FOOTBALL CLUBS LISTED IN BIST USING ENTROPY BASED COPRAS METHODOLOGY

Namık Kemal ERDOĞAN^{1*}

Serpil ALTINIRMAK²

Cumhur ŞAHİN³

Çağlar KARAMAŞA⁴

Abstract

Performance analysis has gained significance in financial literature for firms, investors and decision-makers in recent years. The number of studies related to performance analysis has also increased. The performance analysis for football clubs that are traded in BIST in recent years is equally an important concept for investors and decision-makers. The purpose of this study was to conduct the performance analysis of football clubs listed in BIST within the period of 2014-2017. For this purpose, firstly, the ratios related to the performance analysis of football clubs listed in BIST were determined through an in-depth literature review process. The ratios were then prioritized using entropy as one of the most used objective weighting methods in the literature. Following this, football clubs were ranked using COPRAS, as a multi-criteria decision-making technique. According to the findings, Beşiktaş was found as the most successful football club in terms of financial performance within the period of 2014-2017 and Galatasaray was ranked last.

Keywords: Football clubs, Financial ratios, Performance Analysis, Entropy, COPRAS

JEL Codes: C44, G23, L83

BIST’TE İŞLEM GÖREN FUTBOL KULÜPLERİNİN FİNANSAL PERFORMANSLARININ ENTROPİ TABANLI COPRAS YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

Öz

Performans analizi firmalar, karar vericiler ve yatırımcılar açısından finans literatüründe önem arz eden konulardan biri olmakta ve buna yönelik yapılan çalışma sayısında ise son yıllarda artış yaşanmaktadır. Son yıllarda BIST’te işlem görmeye başlayan spor kulüpleri için de performanslarının incelenmesi kaçınılmazdır. Bu çalışmanın amacı BIST’te işlem gören futbol kulüplerinin 2014-2017 yılları aralığındaki verilerinden yararlanarak performans analizini gerçekleştirmektir. Bu amaçla ilk olarak BIST’te işlem gören futbol kulüplerinin performanslarının incelenmesine ilişkin oranlar literatür taraması sonucu belirlenmiştir. Belirlenen oranların ağırlıklandırılmasında ise literatürde çok kullanılan objektif ağırlıklandırma yöntemlerinden olan entropiden yararlanılmıştır. Oranların ağırlıkları elde edildikten sonra ise futbol kulüplerinin sıralanmasında çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan COPRAS kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda 2014-2017 yılları aralığındaki finansal oranlar dikkate alındığında Beşiktaş kulübünün en iyi, Galatasaray kulübünün ise en kötü performans gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Futbol kulüpleri, Finansal oranlar, Performans analizi, Entropi, COPRAS

JEL Kodları: C44, G23,L83

¹ Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi, ORCID 0000-0002-3630-1660

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): nkerdoga@anadolu.edu.tr.

² Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi Eskişehir Meslek Yüksekokulu ORCID 0000-0003-2879-9902.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bozüyük Meslek Yüksekokulu, ORCID 0000-0002-8790-5851.

⁴ Araş. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi, ORCID 0000-0003-2454-1824.

Başvuru Tarihi (Received): 22.05.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Introduction

Football is one of the most dominant sports in the world today. While the UN has 193 member states, FIFA, the International Football Federation, has 208 member countries. This indicates that football is a sport or entertainment world wide attraction. The economic dimensions of the sport are certain to grow rapidly. While managers of football teams have focused more on the success in the field, the transformation of football into an industry has led them to pay more attention to the business value of the company. Football clubs don't make their money only from the transfer of players. They also earn income from various sources such as ticket sales, television broadcasting rights and the sale of apparel. However, since these resources don't often generate enough funds, football clubs have two options to finance their activities: they may either secure loans from banks or they may attract investors from the stock market (Soygüden, 2016: 22). The first publicly traded football club was Tottenham Hotspur F.C. in 1983. After Tottenham, many football clubs got into the stock market through public offers. This, therefore, shows the importance of capital markets as a source of financing for football clubs today (Akyüz, 2005: 7).

The steps towards the incorporation of football clubs which started in Turkey in the 1980s gained momentum as a result of the increased payments and investments in facilities, while increasing expenses led the clubs to seek low-cost funding. The difficulties encountered in the process of obtaining cheap funds forced football clubs to go public. Beşiktaş and Galatasaray, which had been established as associations, went public in 2002. This was followed by Fenerbahçe and Trabzonspor in 2004. Through incorporation, sports clubs get to enjoy the benefits of higher budgets, as well as increased revenues from advertising, broadcasting, sales of apparels and stadium revenues (Karadeniz et al., 2014: 130). This also allows for the increase in the wages paid to football players. Despite the high number of clubs going down the path of incorporation, only Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe and Trabzonspor are traded in the Borsa Istanbul (BIST). While the main reason for the going public of European football clubs is to earn money, the leading reason for the incorporation of Turkish football clubs is the desire to get rid of their high debt ratios. However, the methods employed by Turkish football clubs in going public differ from one club to another.

The increased payment transfers and investment in facilities in Turkey since the 1980s also led the rate of incorporation of football clubs to pick up the pace. The subsequent rise in the club expenses led the clubs to seek low-cost funding, which prompted them to evaluate the opportunities of going public. In the field of football, which is the sports branch with the highest following in Turkey, there are 4 sports clubs that are open to the public (Devecioğlu, 2004: 12). The publicly traded clubs have had the opportunity both to access long-term funding and to take important steps towards gaining a competitive advantage in the football market. In this study, the financial ratios of these 4 major football clubs registered in BIST are calculated and their financial performances analyzed and compared using the entropy-based COPRAS methodology.

The remainder of the paper is presented as follows: Section two presents the past studies related to football clubs using various techniques. Section three outlines the steps of entropy and COPRAS methods, used with the purpose of weighting and ranking respectively. Section four shows the application of the methods based on the financial ratios of the four football clubs listed in the BIST sports index. Conclusion and suggestions for future studies are given in section five.

1. Literature Review

There are various studies in the literature on the relationship between football success and the financial performance of football clubs. Most studies in foreign literature have generally considered the relationship between the performance of the public football clubs and the performance of their shares in the stock market.

Renneboog and Vanbrabant (2000) examined whether there is a relationship between share prices and on-site performances of football clubs traded in London stock exchange using Bayesian statistics. A positive relationship was found between sportive results and share prices. Ashton et al (2003) analyzed the relationship between the performance of England national football team in the period of 1984-2002 and returns of FTSE-100 securities exchange using a case study. Their results found an increase in securities exchange in the case of a win.

Garcia and Rodriguez (2003) examined the clubs compete in Spanish professional football league from the viewpoint of current financial positions. According to the study, approximately 60% of the clubs may have to change their balance sheet structures since they may not be able to sustain their balances by relying on their intangible fixed assets. Duque and Ferreira (2004) evaluated the relationship between the match results and share prices of football clubs listed in Lisbon stock exchange using the ARCH and GARCH methods. They found a positive relationship. Pinnuck and Potter (2006) investigated the relationship between on-site and financial performances of Australian football clubs in the period of 1993-2002. According to the results, the fans' support positively affects the team's success and market value. This led to a positive relationship between teams' market value and on-site performances. Bosca et al (2008) considered the impact of accounting transparency on financial crises from Spanish football clubs. Issues related to transparency led to financial crises and vulnerability in the economic conditions of football clubs. They also found that imbalance of income and expenses often forced football clubs to sell their fixed assets.

Samagaio et al (2009) investigated the relationship between financial and sportive performances of football clubs and securities exchange in England for the period of 1995-2007. Structural equation modeling was applied, and a positive and significant relationship was obtained between stock returns and sportive success. Klein et al (2009) used the Markov model and regression analysis in order to test the relationship between football match results and stock returns for the period of 1990-2006. They did not find a significant relationship. Scholtens and Peenstra (2009) examined the impact of match results on equities performances. For this purpose, they considered a total of 1274 match results of 8 European football teams. A significant relationship was found.

Göllü (2011) investigated the possible effects of the financial success on the sporting activities of the four major football clubs in Turkey. The study established that there was no relationship between the financial success of the clubs and their sporting achievements during the period examined. Atmaca (2012) used the TOPSIS method to conduct a financial analysis of football clubs, and ratio analysis to determine the financial data. The study examined the asset structure, capital structure, liquidity, financial structure and profitability ratios of the clubs and it was found that, compared to its competitors, *Fenerbahçe Sportif Hizmetler Sanayi ve Ticaret AS* had the highest performance in 2003-2010. Güngör (2014) used an artificial neural network to examine the relationship between the national and international sporting success of the professional football clubs and their financial performance. For this aim football clubs listed in BIST are considered. The results revealed a strong relationship between sporting success and total income from professional football activities, and a moderate relationship between the sporting success and advertising and sponsorship income. However, no proof of any strong relationship between sporting success, name rights, license income and commercial income were found.

Karadeniz et al (2014) used ratio analysis to measure the financial performance of the four sports clubs whose shares are traded in Borsa Istanbul between 2011-2013 and calculated their Altman Z values to determine their bankruptcy risks. They found the liquidity ratios of the four sports clubs whose shares are traded in Borsa Istanbul to be below accepted standards. The low rates and the consequent negative net working capital are thought to result from the difficulties faced by the

sports clubs in fulfilling their short-term liabilities, a factor which may also be blamed for the increasing risks of meeting their short-term debt payment.

Uluyol (2014) analyzed the financial performance of football clubs whose shares were traded in Borsa Istanbul in the 2002-2011 period and made suggestions on how to improve the financial position of football clubs. The study used the basic financial ratios and basic balance sheet data published in the annual financial statements to analyze the financial performance of football clubs. The results revealed that, despite the large investments, Turkish football clubs continue to face financial difficulties due to the fact that they are indebted to large amounts and that they face large and increasing liquidity and profitability problems.

Sarıkahyaoğlu (2015) analyzed the financial performances of the four sports clubs whose shares are traded in Borsa İstanbul between the years 2012-2014 and identified the main problems. The study examined the performances of Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe and Trabzonspor football clubs. The study used ratio analysis based on the financial statements disclosed to the public. The results revealed serious problems with profitability. The sports clubs were also found to have high debt amounts, insufficient equity capital and other financial problems.

Ulun and Yetim (2016) analyzed the sporting achievement and financial structure of the two major Turkish football clubs which are open to the public, Galatasaray and Fenerbahçe. The results showed that the cash and current ratio values of the clubs were below the desired levels while the financial structure ratios were higher than the required level. This position is considered to present a risky financial structure for the clubs. Charles and Darne (2016), used the case analysis method with the purpose of determining the relationship between 18 football teams compete in the FIFA World cup and their stock exchanges. While they found a positive and significant relationship between match results and stock exchange returns for developed countries, it was not valid for developing ones.

Çatı et al (2017) used the entropy and TOPSIS methods to analyze the activities of the five major football clubs in Europe. The results let to the conclusion that there is no relationship between high transfer expenditures and high success. Sakinç et al. (2017) used the TOPSIS method to examine the financial performance of 22 football clubs registered in European stock markets and found that there was no significant relationship between sporting success and financial performance. Ergül (2017) also used the TOPSIS method to determine the nature of the relationship between the financial performance of sports companies and their success in football activities. The results revealed that the success of the Turkish sports clubs in football had a positive effect on the financial statements of the related sports companies. Berkowitz and Depken (2017) applied the least-squares method in order to find the relation between match results of publicly listed football clubs and their financial performance for the 1992-2008 period in England. A negative and significant relationship was obtained between short term financial performance and match losses for football clubs.

Aslan (2018) analyzed the financial performance of the four football clubs in the Turkish league whose shares were traded on the stock exchange between the years of 2014-2016 using ratio analysis. The results revealed that the sports clubs faced problems in fulfilling their financial obligations and did not use their assets effectively. It was also observed that companies were not successful in generating profits. Galariotis et al (2018) used multi-criteria decision-making methods, partial least squares and structural equation modeling to examine financial, business and sportive performances of football clubs in France. They found a positive relationship between a sportive and business performance for football clubs.

Güngör and Kocamış (2018) analyzed the financial performance of public football clubs in the UK. The financial performances of 4 British Football Clubs (Arsenal, Everton, Manchester United, Tottenham Hotspur) were analyzed using the TOPSIS Method and the financial statements for the

period of 2012-2016. The study initially calculated the profitability and financial structure ratios of the companies, and then these ratios were converted into a single score showing the company's financial performance using the TOPSIS Method. The results showed that the financial performance rankings of the football clubs have changed over the years. In addition, low return on equity rates were seen as the basic and common problem of football clubs. Škrinjarić and Barišić (2019) used a case study in order to determine the relationship between Zagreb stock Exchange and match results of Croatia national football clubs for the 2014-2018 period. They did not find any significant impact of match results on Stock Exchange returns.

2. Methodology

2.1. Entropy

Entropy is an objective weighting method developed by Shannon (1948). It is one of the most used objective weighting techniques in recent years. The steps followed in this method are explained below:

1- Values of criteria are normalized (\tilde{c}_{ij}) based on Eq. (1):

$$\tilde{c}_{ij} = \frac{c_{ij}}{\sum_{i=1}^n c_{ij}} \quad (1)$$

2- the entropy level each criterion (E_j) is computed based on Eq. (2):

$$E_j = -\frac{1}{\ln m} \sum_{i=1}^n \tilde{c}_{ij} \cdot \ln \tilde{c}_{ij} \quad (j = 1, 2, \dots, m); 0 \leq E_j \leq 1 \quad (2)$$

3- the degree of variation of each criterion (d_j) is calculated based on Eq.(3):

$$d_j = 1 - E_j \quad (3)$$

4- Weights of criteria (w_j) in terms of the entropy method are obtained by normalizing the degree of variation values (d_j) as Eq.(4):

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^m d_j} \quad (4)$$

Weights of criteria acquired by entropy show the structure of data and their inhomogeneity. The larger weight of criterion with respect to the entropy method reflects the larger weight ratio for the criterion.

2.2. COPRAS

The Complex Proportional Assessment method (COPRAS) was developed by Zavadskas, Kaklauskas and Sarka (1994). The COPRAS method has been used in various fields such as assessment of road design solution (Zavadskas et al. (2007)), risk analysis (Yazdani et al. (2011)), maintenance strategy selection (Fouladgar et al. (2012)), supplier selection (Liou et al. (2016)), investment prioritization (Zolfani & Bahrami (2014)), performance measurement (Das et al. (2012)), social media platform selection (Tavana et al. (2013)) and market segment evaluation (Aghdaie et al. (2013)). COPRAS is used for ranking the alternatives after obtaining criteria weights. The steps followed in this method can be summarized as follows:

1-Determine k alternatives and l criteria that are assessed by decision-makers.

2-Construct decision matrix Y composed of elements namely y_{ij} that is identified as the value of the i th ($i = 1, 2, \dots, k$) alternative j th ($j = 1, 2, \dots, l$) criterion.

$$Y = \begin{bmatrix} y_{11} & y_{12} & \cdots & y_{1l} \\ y_{21} & y_{22} & \cdots & y_{2l} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ y_{k1} & y_{k2} & \cdots & y_{kl} \end{bmatrix}_{k \times l} \quad (5)$$

3- Criteria weights cw_j are determined and considered for analysis.

4- Decision matrix Y is normalized according to Eq. (6) shown below:

$$\bar{y}_{ij} = \frac{y_{ij}}{\sum_{i=1}^k y_{ij}} \quad i = 1, 2, \dots, k; \quad j = 1, 2, \dots, l \quad (6)$$

5- Weighted normalized decision matrix Z is constructed and elements of this matrix (z_{ij}) are obtained as follows:

$$z_{ij} = \bar{y}_{ij} \cdot cw_j \quad i = 1, 2, \dots, k; \quad j = 1, 2, \dots, l \quad (7)$$

6- Criterion values are computed as a summation according to the optimization way for each alternative and shown as Eq. (8):

$$R_{+i} = \sum_{j=1}^{M_{max}} z_{+ij}; \quad R_{-i} = \sum_{j=1}^{M_{min}} z_{-ij} \quad (8)$$

Where maximized criteria are represented by the value of z_{+ij} and minimized criteria are shown by the value of z_{-ij} .

The 7-Minimal constituent of the R_{-i} is found according to Eq. (9):

$$R_{-min} = \min_i R_{-i}; \quad i = 1, 2, \dots, M_{min} \quad (9)$$

8- The score value of each alternative SV_i is obtained as follows:

$$SV_i = R_{+i} + \frac{(R_{-min} \sum_{i=1}^{M_{min}} R_{-i})}{(R_{-min} \sum_{i=1}^{M_{min}} \frac{R_{-min}}{R_{-i}})} \quad (10)$$

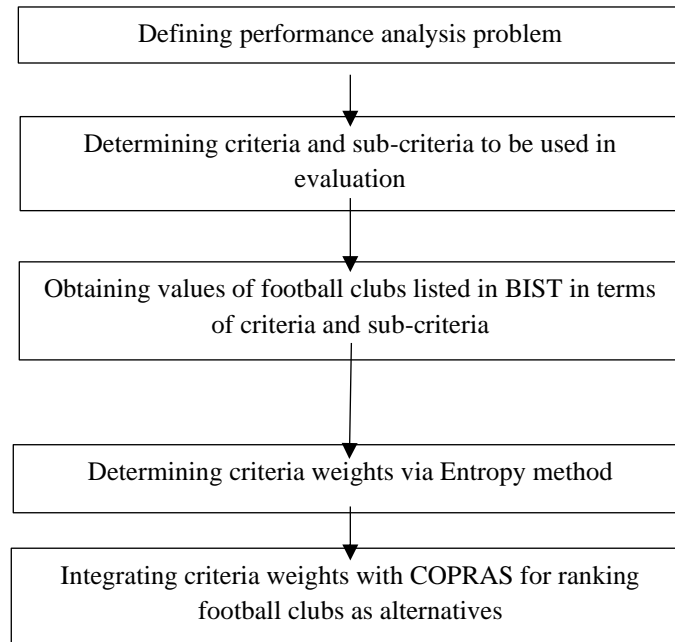
9- Optimality criterion for the alternatives T is identified as Eq. (11):

$$T = \max_i SV_i; \quad i = 1, 2, \dots, k \quad (11)$$

10- Alternatives are ranked according to the descending value of score value SV_i . Thus, the alternative having greater score value gets a higher rank than others.

3. Analysis

In this study, the entropy-based COPRAS method was used to analyze the performance of football clubs listed in BIST within the period of 2014-2017. Examined period includes four years for presenting the general tendency of football clubs listed in BIST. For this purpose, means of values are considered for applying techniques. The flowchart related to analysis can be seen in Figure 1.

Figure 1: *Flowchart of Entropy-COPRAS methodology for analysis*

As the first step of analysis, the financial ratios of sports clubs were calculated. Ratio analysis is the name given to the mathematical expression that represents the relationship between two items in the financial statements. Ratio analysis, therefore, allows for the acquisition of more detailed information about the company using the financial items in the financial statements. When evaluating the operation results, the relationship between the items in the financial statements and the direction of change in these items is likely to provide better information as opposed to just looking at the items in question.

Various ratios can be used to perform financial analysis. Managers can use ratios to evaluate the performance of the business operations and whether they have achieved their goals or not. Potential investors, on the other hand, may rely on the ratio analysis to make their investment decisions with regard to the future earning the power of the company by looking at the changes in its stock prices, profit distribution policy and increase in company performance. Both individual and institutional creditors use the ratio analysis to assess the solvency of the enterprise and to determine its non-repayment. The ratios used in the financial analysis may be classified differently depending on their intended use and the meaning they carry. Accordingly, there are generally 5 groups in which the ratios are examined according to their aims and functions. These are liquidity ratios, financial ratios, asset utilization ratios, profitability ratios and stock market performance ratios. This study was intended to evaluate the financial performance of 4 sports clubs (Besiktas, Fenerbahce, Galatasaray, Trabzonspor) in the BIST sports index. In the first part of the study, the ratios of clubs were calculated based on the ratio categories obtained from the literature as shown in Table 1. Some of the studies that have considered all of these ratios as classified under the four main categories (liquidity, leverage, efficiency and profitability) include Berk (2010); Orhan & Yazarkan (2011); Karadeniz, Koşan & Kahiloğulları (2014); Jagels & Coltman (2004); Önal, Karadeniz & Koşan (2006) and Ceylan & Korkmaz (2008).

Table 1: *Ratio categories according to the literature*

Ratio Category	Ratios	Purpose
Liquidity Ratio	Current Ratio Acid-Test Ratio Cash Ratio	Shows the ability of the firm to cover its short-term debts.
Leverage Ratios	Short term debt ratio Debt to Equity Ratio Fixed Assets to Long-term liability Ratio	Shows the ability to pay long term debt.
Efficiency Ratios	Accounts Receivable Turnover Rate Accounts Receivable Turnover Period Net Working Capital Turnover Rate Equity Turnover Rate Assets Turnover Rate Fixed Assets Turnover Rate	Shows whether the assets of the enterprise are being used efficiently
Profitability Ratios	Gross Profit Margin Net Profit Margin Return on Equity Operating Profit Margin Return on Assets	Shows whether the enterprise is using its equity, debt and assets effectively and whether it is operating profitably.

Using the ratios, firstly, the decision matrix was constructed by taking the arithmetic mean of each criterion as alternatives. The resultant decision matrix is as shown in Table 2.

Table 2: *Decision matrix*

Criteria	Beşiktaş	Fenerbahçe	Galatasaray	Trabzonspor
Current ratio	2.71975	2.91	2.82	2.87
Acid test ratio	2.7045	2.8725	2.89	2.87
Cash ratio	2.5055	2.5375	2.54	2.504675
Short term debt ratio	3.1375	3.0675	3.08	3.2025
Debt to equity ratio	2.8625	2.9325	2.92	2.7975
Fixed assets to long term liability ratio	3.08	3.2075	3.815	4.115
Accounts receivable turnover rate	15.8025	13.46	6.91	7.26
Accounts receivable turnover period	33.475	49.3725	97.0525	82.7275
Net working capital turnover rate	1.39	1.145	1.745	1.9825
Equity turnover rate	3.175	1.7125	0.25	1.3925
Assets turnover rate	3.76	3.2125	2.95425	2.9675
Fixed assets turnover rate	4.8025	3.865	2.935	3.015
Gross profit margin	2.4775	2.3675	2.3675	2.19
Net profit margin	2.3395	1.99	1.925	1.665
Return on equity	2.42475	2.795	1.28	3.3425
Operating profit margin	2.2725	1.86	2.195	1.8575
Return on assets	3.305	2.19	2.3075	2.125

Then, the normalized decision matrix was obtained as shown in Table 3.

Table 3: *Normalized decision matrix*

Criteria	Beşiktaş	Fenerbahçe	Galatasaray	Trabzonspor
Current ratio	0.240266	0.257073	0.249122	0.253539
Acid test ratio	0.238555	0.253374	0.254918	0.253153
Cash ratio	0.248372	0.251545	0.251792	0.248291
Short term debt ratio	0.251251	0.245646	0.246647	0.256456
Debt to equity ratio	0.248643	0.254723	0.253637	0.242997
Fixed assets to long term liability ratio	0.216634	0.225602	0.268331	0.289432
Accounts receivable turnover rate	0.36384	0.309906	0.159097	0.167156
Accounts receivable turnover period	0.127462	0.187994	0.369544	0.314999
Net working capital turnover rate	0.221956	0.182834	0.278643	0.316567
Equity turnover rate	0.486217	0.262251	0.038285	0.213247
Assets turnover rate	0.291603	0.249142	0.229114	0.230141
Fixed assets turnover rate	0.328545	0.264409	0.200787	0.20626
Gross profit margin	0.263494	0.251795	0.251795	0.232917
Net profit margin	0.29541	0.251278	0.243071	0.210241
Return on equity	0.246361	0.28398	0.130052	0.339607
Operating profit margin	0.277642	0.227245	0.268173	0.22694
Return on assets	0.332914	0.220599	0.232435	0.214052

After constructing the normalized decision matrix E_j , (the entropy level of each criterion), d_j (degree of variation of each criterion) and w_j (weights of criteria) values were calculated as shown in Table 4.

Table 4: E_j , d_j and w_j values and ranking of criteria

Criteria	E_j	d_j	w_j	Ranking
Current ratio	0.999771	0.000229	0.000624	14
Acid test ratio	0.999743	0.000257	0.0007	13
Cash ratio	0.999984	0.000001	0.000004	17
Short term debt ratio	0.999894	0.000106	0.000288	16
Debt to equity ratio	0.999875	0.000125	0.000341	15
Fixed assets to long term liability ratio	0.994822	0.005178	0.014099	9
Accounts receivable turnover rate	0.953896	0.046104	0.125533	3
Accounts receivable turnover period	0.943901	0.056099	0.152746	2
Net working capital turnover rate	0.984604	0.015396	0.04192	5
Equity turnover rate	0.833925	0.166075	0.452191	1
Assets turnover rate	0.996398	0.003602	0.009809	10
Fixed assets turnover rate	0.984928	0.015072	0.041037	6
Gross profit margin	0.999302	0.000698	0.001901	12
Net profit margin	0.994706	0.005294	0.014415	8
Return on equity	0.962766	0.037234	0.101382	4
Operating profit margin	0.996908	0.003092	0.008419	11
Return on assets	0.987311	0.012689	0.034551	7

According to the ranking shown in Table 4, equity turnover ratio was found to be the most essential criterion having a value of 0.452191 while cash ratio was the least essential criterion with a value of 0,000004. After the weights of criteria were found alternatives as football clubs are analyzed

according to the multi-criteria decision-making method namely COPRAS. R_{+i} (criterion value for maximization), R_{-i} (criterion value for minimization) and SV_i (score value of each alternative) values calculated for firms and the ranking is described in Table 5.

Table 5: Calculated R_{+i} , R_{-i} and SV_i values and ranking of alternatives

Alternatives	R_{+i}	R_{-i}	SV_i	Ranking
Beşiktaş	0.338142	0.019626	0.40118	1
Fenerbahçe	0.224406	0.028873	0.267256	2
Galatasaray	0.091036	0.056604	0.112893	4
Trabzonspor	0.193041	0.048272	0.218671	3

According to the SV_i values, based on the COPRAS method, Beşiktaş football club was found as the most successful alternative according to financial ratios within the period of 2014-2017. On the other hand, Galatasaray football club was found to be the most unsuccessful alternative in terms of the financial ratios within the period of 2014-2017.

4. Conclusions

In this study, Turkish football clubs listed in BIST were considered as alternatives in the period of 2014-2017. Additionally, financial ratios were taken as the criteria for the problem. Turkish football clubs were evaluated based on financial criteria for the period of 2014-2017. For this purpose firstly, entropy, which is the most commonly used objective weighting method was used for weighting the criteria. Then, COPRAS, as a multi-criteria decision-making method, was used to rank the alternatives. The results revealed that equity turnover ratio was the most critical ratio for the evaluation of the financial performance of football clubs. The high equity turnover ratio indicates that the operating capital is used very economically and efficiently. However, a ratio too high may indicate insufficient equity (Akdoğan & Tenker, 2010: 668).

Beşiktaş was found to be the most successful football club in this period while Galatasaray was found to be the least successful football club. On the other hand Fenerbahçe was obtained as the second most successful football club and Trabzonspor was ranked third. Managers and investors need to consider the ranking results of Turkish football clubs for preparing future plans. Also managers related to Turkish football clubs can make necessary arrangements in order to overcome financial deficiencies. For future studies, other objective or subjective weighting techniques may be used. Additionally, various MCDM ranking methods may be applied based on these weighting techniques. Also, different areas of application, other than football clubs, may be considered.

References

- Aghdaie, M. H., Zolfani, S. H., & Zavadskas, E. K. (2013). Market segment evaluation and selection based on the application of fuzzy ahp and copras-g methods. *Journal of Business Economics and Management*, 14(1), 213-233.
- Akdoğan, N., & Tenker, N. (2010). *Finansal tablolar ve mali analiz teknikleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akyüz, M. E. (2005). Futbol kulüplerinin şirketleşmesi ve halka açılması: Avrupa futbol piyasalarında gelişmeler çerçevesinde Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzon örneğinin değerlendirilmesi. *Sermaye Piyasası Kurulu Yeterlilik Etüdü*, 1-40.

- Ashton, J., Gerrard B., & Hudson, R. (2003). Economic impact of national sporting success: Evidence from the London stock exchange. *Applied Economics Letters*, 10(12), 783-785.
- Aslan, T. (2018). Futbol kulüplerinin finansal performansının oran yöntemiyle analizi: BİST’de işlem gören futbol kulüpleri üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(3), 349-362.
- Atmaca, M. (2012). İMKB’de işlem gören spor şirketlerinin topsis yöntemi ile performans değerlendirmesi. *İktisat, İşletme ve Finans*, 27 (320), 91-108.
- Berk, N. (2010). *Finansal yönetim*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Berkowitz, J. P., & Depken, C. A. (2017). A rational asymmetric reaction to news: Evidence from English football clubs. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 51(2), 347-374.
- Bosca, J. E., Liern, V., Martinez, A., & Sala, R. (2008). The Spanish football crisis. *European Sport Management Quarterly*, 8(2), 165-177.
- Brealy R. A., Myers S. C., & Marcus, A. J. (1995). *Fundamentals of corporate finance*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Ceylan, A., & Korkmaz, T. (2008). *İşletmelerde finansal yönetim*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Charles, A., & Darne, O. (2016). Stock market reactions to FIFA World Cup announcements: An event study. *Economics Bulletin*, 36(4), 2028-2036.
- Çatı, K., Eş, A., & Özevin, O. (2017). Futbol takımlarının finansal ve sportif etkinliklerinin entropi ve topsis yöntemiyle analiz edilmesi: Avrupa’nın 5 büyük ligi ve süper lig üzerine bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 200-222.
- Das, M.C., Sarkar, B., & Ray, S. (2012). A framework to measure relative performance of Indian technical institutions using integrated fuzzy ahp and copras methodology. *Socio-Economic Planning Sciences*, 46(3), 230-241.
- Devecioğlu, S. (2004). Halka arz edilen spor kulüplerinin sportif başarıları ile piyasa değerleri arasındaki ilişki. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 11-18.
- Duque, J. A., & Brantes, F. (2004). Explaining share price performance of football clubs listed on the euronext Lisbon. *Instituto Superior De Economia E Gestao*, 1-38.
- Ergül, N. (2017). Spor kulüplerinin futboldaki başarıları ile spor şirketlerinin finansal başarıları arasındaki ilişkinin test edilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(3), 43-71.
- Fouladgar, M. M., Chamzini, A. Y., Lashgari, A., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2012). Maintenance strategy selection using ahp and copras under fuzzy environment. *International Journal of Strategic Property Management*, 16(1), 85-104.
- Galariotis, E., Germain, C., & Zopounidis, C. (2018). A combined methodology for the concurrent evaluation of the business, financial and sports performance of football clubs: The case of France. *Annals of Operations Research*, 266(1), 589-612.
- Garcia, J., & Rodriguez, P. (2003). From sports to stock companies: The financial structure of football in Spain. *European Sport Management Quarterly*, 3(3), 235-269.
- Göllü, E. (2011). Impact of the financial performances of incorporations of football clubs in the domestic league on their sportive performances: A study covering four mayor football clubs in Turkey. *I. Uluslararası Spor Ekonomisi ve Yönetimi Kongresi Bildiriler Kitabı*, 364-377.

- Güngör, A. (2014). Futbol endüstrisinde sportif başarı ile finansal performans arasındaki ilişkinin analizi ve Türkiye uygulaması. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 16-36.
- Güngör, A., & Kocamış, U. (2018). Halka açık futbol kulüplerinde finansal performansın topsis yöntemi ile analizi: İngiltere uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1846-1859.
- Jagels, M. G., & Coltman, M. M. (2004). *Hospitality management accounting*. New York: Wiley.
- Karadeniz, E., Koşan, L., & Kahiloğulları, S. (2014). Borsa İstanbul'da işlem gören spor şirketlerinin finansal performansının oran yöntemiyle analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 129-144.
- Klein, C., Zwergel, B., & Heiden, S. (2009). On the existence of sports sentiment: The relation between football match results and stock index returns in Europe. *Review of Managerial Science*, 3(3), 191-208.
- Liou, J. J. H., Tamosaitiene, J., Zavadskas, E. K., & Tzeng, G. H. (2016). New hybrid copras-g madm model for improving and selecting suppliers in green supply chain management. *International Journal of Production Research*, 54(1), 114-134.
- Orhan, S.,M., & Yazarkan, H. (2011). Küresel finansal krizin İMKB 30 şirketlerine etkilerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 33, 17-28.
- Önal, Y. B., Karadeniz E., & Koşan L. (2006).Finansal analiz tekniklerinin otel işletmelerinde stratejik yönetim aracı olarak kullanımına ilişkin teorik bir değerlendirme. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 2(2), 16-25.
- Pinnuck, M., & Potter, B. (2006). Impact of on-field football success on the off-field financial performance of afl football clubs. *Accounting and Finance*, 46(3), 499-517.
- Renneboog, L., & Vanbrabant. P. (2000). Share price reactions to sport performances of soccer clubs listed on the London stock exchange and the AIM. *Centre of Economic Research, Working Paper*.
- Sakıncı, İ., Açıkalm, S., & Soygüden, A. (2017). Evaluation of the relationship between financial performance and sport success in European football. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*, 17(1), 16 – 22.
- Samagaio, A., Couto, E., & Caiado, J. (2009). Sporting, financial and stock market performance in English football: An empirical analysis of structural relationships. *Centre for Applied Mathematics and Economics (CEMAPRE) Working Papers*.
- Sarıkahyaoğlu, O. (2015). *Borsa İstanbul'da işlem gören spor kulüplerinin finansal performanslarının analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans projesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Scholtens, B., & Peenstra, W. (2009). Scoring on the stock exchange? The effect of football matches on stock market returns: An event study. *Applied Economics*, 41(25), 3231-3237.
- Shannon, C. E. (1948). The mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal*, 27, 379-423.
- Škrinjarić, T., & Barišić, P. (2019). Effects of football match results of croatian national team on stock returns: Evidence from Zagreb stock exchange. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 22(1), 13-45.
- Soygüden, A. (2016). Profesyonel futbol kulüplerinin gelir kaynaklarının incelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 21-35.

- Tavana, M., Momeni, E., Rezaeiniya, N., Mirhedayatian, S. M., & Rezaeiniya, H. (2013). A novel hybrid social media platform selection model using fuzzy anp and copras-g. *Expert Systems with Applications*, 40(14), 5694-5702.
- Ulun, C., & Yetim, A. (2016). Türkiye'deki futbol kulüplerinin sportif başarı düzeyi ve mali yapı açısından rasyo (oran) analizi ile incelenmesi: Galatasaray ve Fenerbahçe örneği. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 70-81.
- Uluyol, O. (2014). Süper lig futbol kulüplerinin finansal performans analizi. *Journal of Yasar University*, 9(34), 5716-5731.
- Yazdani, M., Alidoosti, A., & Zavadskas, E. K. (2011). Risk analysis of critical infrastructures using fuzzy copras. *Economic Research*, 24(4), 27-40.
- Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A., Peldschus, F., & Turskis, Z. (2007). Multi-attribute assessment of road design solutions by using the copras method. *The Baltic Journal of Road and Bridge Engineering*, 2(4), 195-203.
- Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A., & Sarka, V. (1994). The new method of multi-criteria complex proportional assessment of projects. *Technological and Economic Development of Economy*, 1, 131-139.
- Zolfani, S. H., & Bahrami, M. (2014). Investment prioritizing in high tech industries based on swara-copras approach. *Technological and Economic Development of Economy*, 20(3), 534-553.

GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIKLARININ CRITIC-PROMETHEE BÜTÜNLEŞİK KARAR VERME YÖNTEMİ İLE FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ: BORSA İSTANBUL'DA BİR UYGULAMA*

Mehmet APAN¹

Ahmet ÖZTEL²

Öz

İşletmelerin kurulması ve büyümesi için sermaye önemli faktördür. İşletmelerin rekabet ortamında başarılı olarak faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları sermayeyi elde edebilmeleri gerekir. Kaynak yetersizliği çeken ama büyümek isteyen işletmeler için Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları (GSYO) alternatif bir sermaye piyasası kurumları olarak faaliyet göstermektedir. Bu nedenle GSYO'ların performanslarının değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada, hisse senetleri halen Borsa İstanbul'da işlem gören ve KAP (Kamu Aydınlatma Platformu) platformunda finansal verisi, 2012-2016 dönemi için tam olan 7 adet GSYO firması analize dahil edilmiştir. GSYO'ların finansal performansları için seçili finansal oranlar yardımıyla çok kriterli karar verme yöntemlerinden PROMETHEE kullanılmıştır. Finansal oranların önem düzeylerini belirlemede, CRITIC ağırlıklandırma yöntemi kullanılmıştır. Yöntemlerin her ikisi de uzman görüşü veya karar verici tercihlerine ihtiyaç duymayan nesnel yöntemlerdir. Kriterlerin, genel olarak yakın ağırlık değerleri aldığı gözlenmiştir. Bununla beraber, Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar/Pasif Oranı ile Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar/Pasif Oranı en yüksek ağırlıklara sahip olmuşlardır. Tüm dönemlerdeki başarı ortalamaları dikkate alındığında GOZDE en başarılı firma olurken, VERTU en düşük performansı göstermiştir. Bu çalışmada finansal performans analizinde CRITIC tabanlı PROMETHEE yöntemi ile nesnel tabanlı bir çerçeve ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Girişim Sermayesi, GSYO, CRITIC, PROMETHEE, ÇKKV (Çok Kriterli Karar Verme)

JEL Kodları: C44, G24, L25

EVALUATION OF FINANCIAL PERFORMANCE OF VENTURE CAPITAL INVESTMENT TRUSTS BY CRITIC-PROMETHEE INTEGRATED DECISION MAKING METHOD: AN APPLICATION IN BORSA İSTANBUL

Abstract

Capital is an important factor for the establishment and growth of enterprises. Firms should be able to obtain the capital they need to be able to continue their activities successfully in a competitive environment. Venture Capital Investment Trusts (VCITs) operate as an alternative capital market institutions for companies that lack resources but want to grow. In this study, it is aimed to evaluate the performances of VCITs. In this study, 7 (VCITs) firms whose shares are currently traded on Borsa İstanbul and whose financial data on KAP (Kamu Aydınlatma Platformu) platform are full for the period of 2012-2016 are included in analysis. PROMETHEE, one of the multi-criteria decision-making methods, was used for the financial performances of the VCITs with the help of selected financial ratios. CRITIC weighting method was used to determine the significance levels of financial ratios. Both methods are objective methods that do not require expert opinion or decision maker preferences. It has been observed that the criteria generally have close weight values. Nevertheless, the Short-Term Liabilities / Total Liabilities and Equity Ratio and Long-Term Liabilities / Total Liabilities and Equity Ratio have the highest weights. GOZDE is the most successful company in terms of average success in all periods and VERTU showed the lowest performance. In this study, an objective framework is presented by the CRITIC-based PROMETHEE method in financial performance analysis.

Keywords: Venture Capital, VCITs, CRITIC, PROMETHEE, MCDM (Multi-Criteria Decision Making)

JEL Codes: C44, G24, L25

* Bu çalışma, 12-14 Eylül 2018 tarihinde Safranbolu/Karabük'te düzenlenen "Business and Organization Research (International Conference)" da bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ORCID 0000-0001-9471-4810.

Sorumlu Yazar (Corresponding Author): mehmetapan@karabuk.edu.tr.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID 0000-0002-9627-7850.

Başvuru Tarihi (Received): 01.06.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Girişim sermayesi kavramı, yeni kurulan veya başlangıç aşamasındaki yüksek riskli yatırımlara odaklanan finansman modelini ifade eder. Bu finansman modelinde ayrıca şirket satın alma, yeniden yapılanma ve büyüme stratejisi uygulayan, 3-10 yıllık geçmişi olan şirketlere büyüme ve genişleme yatırımları için de finansman sağlanabilmektedir. Türkiye’de girişim sermayesi için “Venture Capital”, “Risk Sermayesi”, “Atılım Sermayesi”, “Cesarete Dayalı Sermaye” gibi pek çok kavram kullanılmıştır. 2003 yılında SPK (Sermaye Piyasası Kurumu) tarafından yapılan düzenleme ile bunların yerine “Girişim Sermayesi” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda sermayelerini esas olarak girişim sermayesi yatırımlarına yönelten ortaklıklara da “Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları” adı verilmiştir. Genelde büyük işletmelere finansal kaynak sağlayan bankalar ve diğer finansal aracı kuruluşlar, bu riskli girişimcilere yeterli ve uygun koşullarda finansman sağlayamamaktadırlar. Bu durum girişim sermayesi finansman modelinin doğmasına ve gelişmesine neden olmuştur. Bu finansman modelinde girişim sermayesi şirketleri fonları, seçtikleri projelere ve girişimcilere uzun vadeli finansman olarak aktarırlar. Girişim sermayesi ile sağlanan finansman bazı riskler taşımaktadır. Bu risklerden birincisi projenin araştırma geliştirme aşamasında finanse edilmesidir. İlk aşamada ortada fiziki bir ürün bulunmadığından sadece bir fikir ve buluşun hayata geçirilmesine dönük maliyetler sözkonusudur. Riskli olan ikinci aşama ise ürün geliştirme sürecinin veya pazara sunma aşamalarının finansmanını kapsayan başlangıç sermayesidir. Bu aşamada ticari amaçlı üretim ve satış için kaynak ihtiyacı duyan işletmelere finansman sağlanır. Ayrıca tam kapasiteye ulaşmak isteyen işletmelere ek finansman sağlanabilir. Diğer yandan ileri aşama finansmanı olarak da işletmelerin gelişme ve büyümeleri için finansman sağlanabilir. İşletme halka açılma ile ihtiyaç duyduğu ek finansmanı sağlamış olur. Diğer yandan; yerine koyma veya şirket kurtarma şeklinde gerçekleşen finansman uygulamaları girişim sermayesi yatırımları olarak sayılabilir. Yerine koyma kapsamında halka açılma öncesi projeden çıkmak isteyen ortakların paylarının satışı sağlanır. Kurtarma finansmanında ise zararda olan bir işletmeye ek finansman sağlayarak karlı duruma getirilmesi sağlanır. Bunlara ilave olarak girişim sermayesi finansman yönteminde işletmelere yönetsel ve teknik destek sağlanır (Çelikkaya, 2007; Çonkar, 2017; Sermaye Piyasası Kurumu [SPK], 2016).

Türkiye’de sermayelerini girişim sermayesi yatırımlarına yönelten ortaklıkların 2000-2018 dönemi için gelişim seyri aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur. GSYO’ların sayısı; birleşme, unvan ve faaliyet alanı değiştirme nedeniyle önemli bir gelişme göstermemiştir. 2000-2018 dönemi sonuçlarına göre GSYO sektörünün yeterli ilgi görmediği şeklinde değerlendirilmelidir.

Tablo 1: 2000-2018 Dönemi Türkiye'deki Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları ve Piyasa Değerleri

Yıl	Ortaklık Sayısı	Piyasa Değeri (TL)	Yıl	Ortaklık Sayısı	Piyasa Değeri (TL)
2000	1	2.835.000	2010	2	187.056.000
2001	1	7.200.000	2011	4	727.167.263
2002	1	4.230.000	2012	5	871.814.003
2003	1	4.342.500	2013	6	1.024.523.317
2004	2	85.230.000	2014	6	1.471.180.981
2005	2	93.177.000	2015	8	1.331.047.493
2006	2	95.922.000	2016	8	1.086.433.720
2007	2	53.406.000	2017	8	2.594.951.315
2008	2	40.824.000	2018	7	1.494.484.059
2009	2	81.855.000			

Kaynak: Sermaye Piyasası Kurumu [SPK] (2019), Aylık İstatistik Bülteni, (<http://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/AylikIstatistikBultenleri>, Erişim Tarihi: 18.04.2019)

Tablo 1'de GSYO'ların gelişiminin inişli çıkışlı olduğu görülmekle beraber, 2011 yılıyla birlikte önemli bir büyüme gerçekleşmiştir. Burada GSYO'ların sayısı ve piyasa değerinde fark edilebilir bir gelişme sağlandığı görülmektedir.

Çalışmada; GSYO'ların finansal performanslarını belirlemede kriterlerin önem düzeylerinin tespitinde ağırlık atama için CRITIC yöntemi kullanılmıştır. Alternatiflerin (GSYO) performansların belirlenmesinde PROMETHEE yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada ilk olarak literatür özeti sunulacaktır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde problem çözümünde kullanılan CRITIC ve PROMETHEE yöntemleri açıklanacaktır. Çalışmada uygulama ve ampirik analizlerin ardından bulguların sunulduğu sonuç bölümü yer alacaktır.

1. Literatür İncelemesi

Literatür incelemesinde öncelikle Girişim Sermayesi ve GSYO'lar üzerine yapılan çalışmalar özetlenecektir. Daha sonra araştırma probleminin çözümü için kullanılan CRITIC ağırlıklandırma ve performans belirleme için PROMETHEE yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar özetlenecektir.

1.1. Girişim Sermayesi ve GSYO'lar Üzerine Yapılan Çalışmalar

Girişim (risk) sermayesi, yenilikçi ve büyüme potansiyeli yüksek girişimciler için alternatif bir finansman modeli olarak görülmektedir (Uygurtürk ve Soylu, 2016). Bu çerçevede girişim sermayesi ve GSYO'lar üzerine yapılan çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Çelikkaya (2007) tarafından GSYO'ların teşviki için KDV(Katma Değer Vergisi), Damga Vergisi ve BSMV(Banka ve Sigorta Muamele Vergisi) ve gelir vergisinden muaf tutulması önerilmiştir.

Chaabouni (2011) tarafından girişim sermayesi faaliyetlerini etkileyen faktörlerin servet artışı ve ekonomik büyümeye katkısı belirlenmek amaçlanmıştır. Bu amaçla 1990-2004 dönemi için 12 gelişmiş ekonomi (ABD ve 11 Avrupa ülkesi) verisi panel veri analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada girişim sermayesi ile AR-GE(Araştırma-Geliştirme) faaliyetleri arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğu, girişim sermayesi ile ekonomik büyüme arasında ise pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Ertürk ve Sayılğan (2014) tarafından Türkiye'deki girişim sermayesi finansman modelinin uygulamasını araştırmak üzere girişim sermayesi fon yöneticileri üzerine anket yapılmıştır. Çalışmada girişim sermayesi fon yöneticilerinden elde edilen bilgiler ile diğer ülkelerdeki iyi

uygulamaları da dikkate alarak girişim sermayesi finansman modelinin geliştirilmesi için öneriler yapılmıştır.

Aytaç (2015) tarafından Türkiye'deki patent sayısı ile girişim sermayesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kapsamda 2000-2012 dönem verisi, regresyon analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada, patent ile girişim sermayesi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Bayazıtlı vd. (2015) çalışmalarında Türkiye'de rüzgâr türbini imalatının girişim sermayesi fonları ile desteklenmesi, rüzgâr türbini üretimi konusunda faaliyet gösteren firmaların finansman ihtiyacının karşılanmasında GSYO modelinin çok uygun bir yöntem olduğu ifade edilmiştir.

Akbulut vd. (2016) tarafından GSYO'ların karlılıklarına göre performanslarının karşılaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada 2011-2015 yılları verisi kullanılmıştır. Performans değerlemesi ise PROMETHEE yöntemi yapılmıştır. Analizlerde 2011 yılı için İş Girişim GSYO, 2012-2013-2014 yılları için Gözde GSYO ve 2015 yılı için Kobi GSYO şirketlerinin en yüksek performans gösterdikleri tespit edilmiştir.

Elmas ve Yılmaz (2016) çalışmalarında, İstanbul'da faaliyet gösteren ihracat yapan 401 işletme üzerine anket uygulaması gerçekleştirmiştir. Çalışmada işletmelerin alternatif bir finansman yöntem olan girişim sermayesini çok fazla bilmediği, diğer yandan girişim sermayesi finansman yöntemini bilenlerin ise kullanmayı tercih etmedikleri gözlemlenmiştir.

Groh ve Wallmeroth (2016) tarafından 2000-2013 dönem veri seti ile girişim sermayesi yatırım fonları üzerinde etkili olabilecek değişkenler panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Panel veri için 78'i yükselen pazarlardan olarak 118 ülkenin girişim sermayesi fonları kullanılmıştır. Çalışmada girişim sermayesi fonları üzerinde birleşme ve satınalma, yatırımcıları koruma ve yasal haklar, inovasyon, bilgi koruma, yolsuzluk, kurumlar vergisi ile işsizlik değişkenlerinin etkili olduğu belirlenmiştir.

Gün ve Karadağ (2016) tarafından 2006-2015 dönemi çeyrek verileri kullanılarak GSYO'ların likidite, finansal yapı ve kârlılık oranları arasında fark olup olmadığı, Kruskal Wallis ve Jonckheere-Terpstra trend test yöntemleri ile analiz edilmiştir. Ampirik analizler sonucunda GSYO'ların likidite, finansal yapı ve kârlılık oranları açısından ortalama olarak birbirinden farklı performans gösterdikleri tespit edilmiştir.

Uygurtürk ve Soylu (2016) tarafından BİST'de işlem gören GSYO'ların likidite ve karlılık oranlarına dayalı performansları COPRAS yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada 2013-2015 dönem verisi kullanılmıştır. Çalışmada finansal oranlar için eşit ağırlık ataması yapılarak COPRAS yöntemi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda RHEAG işletmesinin analiz dönemindeki tüm yıllarda düşük performans sergileyerek son sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir. Analiz döneminde EGYLO, EGCYO ve ISGSY'nin performans düşüşü, HDFGS ve VERTU'nun ise önemli bir performans yükselişi sergilediği saptanmıştır.

Pierrakis ve Saridakis (2017) tarafından İngiltere'de halka açık özel ve kamu sermayeli girişim sermayesi yatırımlarının inovasyonu destekleme açısından farklılıklarını belirlemek amacıyla 2359 İngiltere kökenli şirkete yapılan 4113 yatırım anlaşmasının karakteristikleri analiz edilmiştir. Çalışmada yenilikçiliği teşvik amacıyla kamu ve özel girişim sermayesi fonların ortak yatırımlarının önemi vurgulanmıştır.

Rençber ve Akbulut (2018) tarafından BİST'te işlem gören GSYO'ların karlılığa dayalı etkinlikleri ile finansal performansları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda 11 GSYO şirketinin 2011-2016 dönem verisi analiz edilmiştir. Çalışmada performans ölçümleri için cari oran, nakit oranı, alacak devir hızı, öz sermayenin karlılığı, net kâr marjı, borç oranı değişkenleri kullanılarak TOPSIS yöntemi uygulanmıştır. Diğer yandan veri zarflama

analizinde karlılığa dayalı etkinliği ölçebilmek amacıyla borçlanma oranı ve cari oran girdi olarak, net kâr marjı ise çıktı olarak kullanılmış ve finansal performanslar ölçülmüştür. Sonuç olarak şirketlerin veri zarflama analiziyle ölçülen etkinlik skorları ile TOPSIS yöntemiyle değerlendirilen performans skorları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür.

GSYO'larını inceleyen çalışmalarda anket yöntemi, panel veri analizi, regresyon analizi, ÇKKV ve fark analiz yöntemlerinin kullanıldığı gözlenmiştir.

Türkiye'deki GSYO'ların finansal performansının belirlenmesi için Rençber ve Akbulut (2018) tarafından TOPSIS, Uygurtürk ve Soylu (2016) tarafından COPRAS ve Akbulut vd. (2016) tarafından PROMETHEE yönteminin kullanıldığı belirlenmiştir.

1.2. CRITIC ve PROMETHEE Yöntemlerini Kullanan Çalışmalar

Literatürde CRITIC ve PROMETHEE yöntemlerinin çeşitli karar verme problemlerinin çözümünde kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda ilgili yöntemlerin araştırmadaki problemin çözümüne katkı sağlayacağı beklenmektedir. Aşağıda CRITIC ve PROMETHEE yöntemleri ile yapılan çalışmalardan bazıları tablolar halinde özet olarak sunulmuştur.

Tablo 2: CRITIC Yöntemi ile Yapılmış Çalışmalar

Yazar(lar)	Yıl	Uygulama
Deng vd.	2000	Firmaların performans karşılaştırması
Çakır ve Perçin	2013	Lojistik firmalarında performans ölçümü
Kazan ve Ozdemir	2014	Büyük ölçekli holdinglerin finansal performansının belirlenmesi
Çetinyokuş ve Özdil	2015	İş zekâsı yazılımlarının değerlendirilmesi
Madić ve Radovanović	2015	Bir imalat işletmesinde yaygın kullanılan işlemlerin sıralanması
Kılıç ve Çerçioğlu	2016	TCDD bağlantı hatları projelerinin değerlendirilmesi
Ayrim ve Can	2017	Risk değerlendirmesinde sektörlerin karşılaştırılması
Akyüz ve Aka	2017	Tedarikçi performansı değerlendirilmesi
Ünlü vd.	2017	BİST-30 Endeksi'ndeki firmaların finansal performansının belirlenmesi
Orakçı ve Özdemir	2017	Türkiye ve AB ülkelerinin insani gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi
Ghorabae vd.	2017	Lojistik tedarikçilerinin değerlendirilmesi
Aytaç-Adalı ve Tuş-İşık	2017	Tedarikçi seçimi
Can vd.	2018	Bir devlet hastanesinde risk değerlendirme uygulaması
Demircioğlu ve Coşkun	2018	Kesintisiz güç kaynağı seçimi
Akçakanat vd.	2018	TR-61 bölgesi bankalarının performans değerlendirilmesi
Tuş ve Aytaç-Adalı	2018	Personel değerlendirilmesi
Mamak-Ekinci ve Can	2018	Operatörlerin risk düzeylerinin değerlendirilmesi
Apan ve Öztel	2018	İmalat sektöründeki firmaların ölçek bazında performans değerlendirilmesi
Ighravwea ve Babatunde	2018	Gelişmekte olan ülkeler için mini-network iş modeli seçimi
Ulutaş ve Karaköy	2019	Kargo firmasının performansının belirlenmesi

Tablo 3: PROMETHEE Yöntemi ile Yapılmış Çalışmalar

Yazar(lar)	Yıl	Uygulama Alanı
Araz ve Ozkarahan	2005	İşletmelerin iflas riskini belirleme
Albadvi vd.	2007	İran Borsası'ndaki menkul kıymet alım-satım işlemi için modelleme
Akkaya ve Demireli	2010	Finansal kararların alınması
Sakarya ve Aytekin	2013	Mevduat bankalarının performansları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin analiz edilmesi
Akkaya ve Uzar	2013	Turizm firmalarının finansal performansının belirlenmesi
Bağcı ve Rençber	2014	Kamu ve özel bankaların karlılık performanslarının karşılaştırılması
Gökalp	2015	Bankaların finansal performansının belirlenmesi
Akbulut vd.	2016	GSYO'ların karlılık performanslarının analiz edilmesi
Altınırnak vd.	2016	BİST'deki MKYO(Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları)'ların finansal performansının analizi
Bülbül ve Köse	2016	Türk sigorta sektörünün finansal performans analizi
Ömürbek ve Eren	2016	Finansal performans ölçümü
Çalışkan ve Eren	2016	Türk bankalarının finansal performansının analizi
Şahin ve Başarır	2019	Bireysel Emeklilik Şirketlerinin finansal performanslarının emeklilik yatırım fonları üzerinden karşılaştırılması

2. Araştırma Verisi ve Kriterleri

Çalışmada CRITIC tabanlı PROMETHEE yöntemi kullanılarak, GSYO sektöründe nesnel performans değerlendirmesi için bir yapı sunulmuştur. GSYO'ların finansal performanslarını değerlendirmeye yönelik olarak on iki adet finansal oran kullanılmıştır. Bu finansal oranlar, Kamuoyu Aydınlatma Platformu'nun www.kap.org.tr internet sitesinden GSYO'larının bağımsız denetimden geçmiş bilanço ve gelir tablolarından temin edilmiştir. Çalışmada; Akbulut vd. (2016), Gün ve Karadağ (2016), Rençber ve Akbulut (2018) ile Uygurtürk ve Soylu (2016)'nın çalışmalarındaki kriterler (finansal oranlar) ve literatürde finansal performans için genel kabul görmüş finansal oranlar (Arat vd., 2018) tercih edilmiştir. Bu oranlar ve içerikleri hakkında bilgiler aşağıda Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4: *Finansal Performans Değerlendirme Kriterleri, İçerikleri ve Optimum Düzeyleri*

Kısaltma	Kriterler	Kriter İçerikleri	Optimum Düzey
CO	Cari Oran	İşletmelerin ilgili yıla ait dönen varlıklarının kısa vadeli yabancı kaynaklara oranıdır.	Minimum
LO	Likidite Oranı	İşletmelerin ilgili yıla ait dönen varlıklarından stokların çıkarılarak kısa vadeli yabancı kaynaklara oranıdır.	Minimum
NO	Nakit Oran	İşletmelerin ilgili yıla ait hazır değerler ve menkul değerler toplamının kısa vadeli yabancı kaynaklara oranıdır.	Minimum
FKO	Finansal Kaldıraç Oranı	İşletmelerin ilgili yıla ait toplam yabancı kaynaklarının toplam aktiflere oranıdır.	Minimum
KVYK/PO	Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar / Pasif Oranı	İşletmelerin ilgili yıla ait kısa vadeli yabancı kaynaklar tutarının toplam pasiflere oranıdır.	Minimum
UVYK/PO	Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar / Pasif Oranı	İşletmelerin ilgili yıla ait uzun vadeli yabancı kaynaklar tutarının toplam pasiflere oranıdır.	Maksimum
ADH	Aktif Devir Hızı	İşletmelerin ilgili yıla ait net satışların toplam aktiflere oranıdır.	Maksimum
ÖKDH	Özkaynak Devir Hızı	İşletmelerin ilgili yıla ait net satışların özkaynaklara oranıdır.	Maksimum
NÇSDH	Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı	İşletmelerin ilgili yıla ait net satışların net çalışma sermayesi tutarına oranıdır.	Maksimum
AK	Aktif Karlılığı	İşletmelerin ilgili yıla ait net karın toplam aktiflere oranıdır.	Maksimum
NKM	Net Kar Marjı	İşletmelerin ilgili yıla ait net karın net satışlara oranıdır.	Maksimum
ÖK	Özkaynak Karlılığı	İşletmelerin ilgili yıla ait net karın özkaynaklara oranıdır.	Maksimum

Ampirik analiz kapsamına alınan GSYO'ların kısaltma ve isimleri aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 5: *Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları*

Kısaltma	Ortaklıkların Ünvanları
GOZDE	Gözde Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş.
EGLYO	Egeli & Co Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş.
EGCYO	Egeli & Co Tarım Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş.
GDKGS	Gedik Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş.
ISGSY	İş Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş.
RHEAG	RHEA Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş.
VERTU	Verusaturk Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş.

Kaynak: (Kamuyu Aydınlatma Platformu [KAP], 2018) (<https://www.kap.org.tr/tr/>).

Yöntem

Borsa İstanbul'da hisse senetleri işlem gören GSYO'ların finansal performansının değerlendirilmesi için çalışmada CRITIC ve PROMETHEE yöntemleri kullanılmıştır. Bu kapsamda CRITIC yöntemiyle, araştırma kriterlerinin ağırlık atamaları yapılmıştır. Ardından GSYO'ların finansal performansının belirlenmesi amacıyla PROMETHEE yöntemi uygulanmıştır.

2.1. CRITIC Yöntemi

Diakoulaki vd. (1995) tarafından kriterler arasında bulunan zıtlığı ölçmek için korelasyon analizi kullanılarak, CRITIC (The Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) metodu önerilmiştir. Bu yöntemin adımları aşağıda özetlenmiştir (Diakoulaki vd., 1995; Lin vd., 2018);

m tane alternatif ve n tane kriter bulunan bir ÇKKV problemi var olsun. f_j^* ve f_j^- simgeleri ile gösterilenler sırasıyla; j . kriterde alternatiflerin elde ettiği en iyi ve en kötü başarı değerleri olsun. O zaman Eşitlik (1) ile normalleştirme yapılır:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - f_j^-}{f_j^* - f_j^-} \quad (1)$$

Kriterler arasındaki zıtlık ölçümü için normalleştirme yapılmış karar matrisinde sütunlar arasındaki korelasyon katsayıları l_{kj} ile gösterilsin. Bu durumda, j inci kriterin diğer kriterler ile toplam zıtlığı;

$$\sum_{k=1}^n (1 - l_{kj}) \quad (2)$$

formülü yardımıyla hesaplanır. Korelasyon için Spearman sıra korelasyon katsayısı kullanmak, daha genel bir ölçüm yapılması için uygun olacaktır.

Genel olarak, ÇKKV problemlerinde karar matrisinde mevcut bilgi miktarının, kriterler arasındaki zıtlık (tezat) yoğunluğu ile alakalı olduğu kabul edilir. Bu durumda, j inci kriterde içerilen bilginin ölçüsü C_j , Eşitlik (3)'teki çarpımsal bütünleştirme formülü yardımıyla elde edilir;

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - l_{kj}) \quad (3)$$

Daha önceki analizlere dayanarak, daha yüksek C_j değeri bilgi miktarının da daha fazla olduğunu gösterdiğinden, ilgili kriterin tüm kriterler arasındaki görece önemi yani ağırlık değerinin de daha büyük olmasını gerektirir. Dolayısıyla, objektif ağırlıklar, Eşitlik (4)'deki formül ile hesaplanır:

$$W_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k} \quad (4)$$

2.2. PROMETHEE Yöntemi

PROMETHEE (**P**reference **R**anking **O**rganization **M**ETHOD for **E**nrichment **E**valuations) yöntemi ilk olarak Brans (1982) tarafından geliştirilmiş olan bir ÇKKV yöntemidir. İlk versiyonu olan PROMETHEE I sadece kısmi sıralama yapabilir iken, PROMETHEE II versiyonu ise alternatifler arasında tam sıralama yapabilmektedir. Yöntem, genel olarak alternatiflerin kriterlere göre ikili karşılaştırmaları üzerine inşa edilmiştir.

PROMETHEE yöntemi; Brans vd. (1986), de Almeida Filho vd. (2018), Figueira vd. (2005) ile Sennaroglu ve Varlik-Celebi (2018)'nin çalışmalarına göre şöyle özetlenebilir;

$$\max\{g_1(a), g_2(a), \dots, g_k(a) | a \in A\} \quad (5)$$

Eşitlik (5)'deki çok kriterli problemi ele alalım. Burada, A kümesi mümkün alternatifler kümesini ifade eder. $\{a_1, a_2, \dots, a_n\}$ ve $\{g_1(\cdot), g_2(\cdot), \dots, g_k(\cdot)\}$ kümesi ise değerlendirme kriterleri kümesidir. Burada bazı kriterlerin minimize edilebileceği dikkate alınmamıştır.

Herhangi iki alternatif $a, b \in A$ arasında karşılaştırma yapmak istendiğinde bu karşılaştırma tercih anlamında ifade edilmesi gerekir. Bu amaçla tercih fonksiyonu P aşağıdaki gibi tanımlanır;

$$P_j(a, b) = F_j[d_j(a, b)] \quad \forall a, b \in A \quad (6)$$

$$d_j(a, b) = g_j(a) - g_j(b) \quad (7)$$

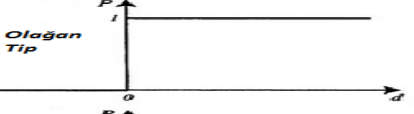
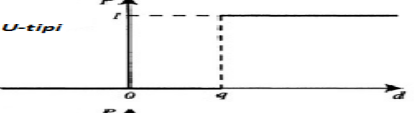
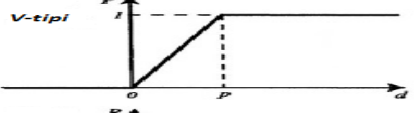
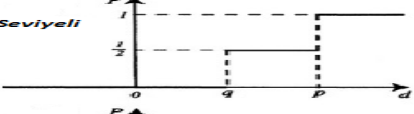
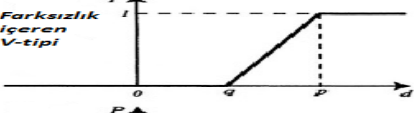
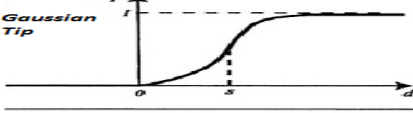
$$0 \leq P_j(a, b) \leq 1 \quad (8)$$

Bir kriter maksimize edildiğinde, $P_j(a, b)$ fonksiyonu, $g_j(\cdot)$ kriteri için a alternatifinin, b alternatifine tercih değerlendirmesini verir. Eğer $d_j(a, b)$ sapma değeri negatif ise $P_j(a, b) = 0$ olur. Başka bir deyişle;

$$P_j(a, b) > 0 \Rightarrow P_j(b, a) = 0 \quad (9)$$

Eğer bir kriterin minimize edilmesi gerekiyor ise $P_j(a, b) = F_j[-d_j(a, b)]$ şeklinde tanımlanır. Kriterlerin durumuna göre altı tür tercih fonksiyonu önerilmiştir (Brans, 1982). PROMETHEE tercih fonksiyonları aşağıda gösterilmiştir (Figueira vd., 2005).

Şekil 2: PROMETHEE tercih fonksiyonları

Tip	Tanım	Parametre
 <p>Olağan Tip</p>	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ 1 & d > 0 \end{cases}$	—
 <p>U-tipi</p>	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ 1 & d > q \end{cases}$	q
 <p>V-tipi</p>	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ \frac{d}{p} & 0 < d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p
 <p>Seviyeli</p>	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ \frac{d-q}{p-q} & q < d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p, q
 <p>Farklılık içeren V-tipi</p>	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ \frac{d-q}{p-q} & q < d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p, q
 <p>Gaussian Tip</p>	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ 1 - e^{-\frac{d^2}{2s^2}} & d > 0 \end{cases}$	s

Bu çalışmada normal dağılımla uyumlu Gaussian tipi tercih fonksiyonu kullanılmıştır. PROMETHEE süreci genel olarak ikili karşılaştırmalar üzerine dayanmaktadır.

Toplam tercih indeksleri;

$a, b \in A$ ve W_j, j . kriterin ağırlık değeri olmak üzere;

$$\begin{cases} \pi(a, b) = \sum_{j=1}^k P_j(a, b)W_j, \\ \pi(b, a) = \sum_{j=1}^k P_j(b, a)W_j. \end{cases} \quad (10)$$

Sıralama akımı:

Herhangi bir $a \in A$ alternatifinin, diğer $(n - 1)$ tane alternatifle karşılaştırması yapılabilir. Bunun için pozitif ve negatif üstünlük akımları Eşitlik (11) ve (12) ile tanımlanır:

$$\phi^+(a) = \frac{1}{n-1} \sum_{x \in A} \pi(a, x), \quad (11)$$

$$\phi^-(a) = \frac{1}{n-1} \sum_{x \in A} \pi(x, a), \quad (12)$$

$\phi^+(a)$, ile gösterilen pozitif üstünlük akımı a alternatifinin diğer alternatiflere göre sağladığı toplam üstünlüğünü, $\phi^-(a)$ ise diğer alternatifler tarafından a üzerinde elde edilen toplam üstünlüğü, yani negatif üstünlük akımını ifade eder.

Pozitif ve negatif üstünlük akımlarını birleştirerek tek bir üstünlük akımı elde etmek için, Eşitlik (13)'de $\phi(a)$, net üstünlük akımı tanımlanmıştır:

$$\phi(a) = \phi^+(a) - \phi^-(a) \quad (13)$$

Yüksek net üstünlük akımı değerine sahip olan alternatif daha iyi olacağından, azalan sırasına göre alternatiflerin tercih sıralaması yapılır.

3. Uygulama ve Ampirik Analizler

GSYO'ların finansal performanslarının belirlenmesi için kriterlere (finansal oranlar) ağırlık atanması, CRITIC yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ağırlık atanmış bu kriterler kullanılarak PROMETHEE analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz işlemlerinde elde edilen değerlere göre işletmelerin finansal performansı belirlenerek karşılaştırmalar yapılmıştır.

Çalışmada her bir işletme için her yılı esas alınarak belirlenen kriterler kullanılarak karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrisinin satırlarında alternatifler (GSYO şirketleri), sütunlarda ise karar vermede kullanılan değerlendirme kriterleri (finansal oranlar) bulunmaktadır. Çalışmanın analiz modelinin 2016 yılı için uygulama aşamaları aşağıda örnek olarak gösterilmiştir. Bu çerçevede analizin ilk aşaması olarak (7x12) boyutlu karar matrisi oluşturularak aşağıda sunulmuştur.

Tablo 6: 2016 Yılı Karar Matrisi

	CO	LO	NO	FKO	KVYK/PO	UVYK/PO
GOZDE	0,107	0,107	0,001	0,444	0,252	0,192
EGLYO	0,601	0,601	0,261	0,023	0,019	0,004
EGCYO	0,109	0,109	0,000	0,149	0,145	0,004
GDKGS	384,846	384,846	372,575	0,002	0,001	0,000
ISGSY	47,192	47,192	46,870	0,010	0,010	0,000
RHEAG	1,236	1,236	0,003	0,592	0,574	0,018
VERTU	16,303	16,303	15,191	0,062	0,061	0,000
	ADH	ÖKDH	NÇSDH	AK	NKM	ÖK
GOZDE	0,042	0,075	-0,185	0,068	1,638	0,123
EGLYO	0,396	0,405	-52,393	-0,324	-0,817	-0,331
EGCYO	0,020	0,023	-0,151	-0,367	-18,757	-0,431
GDKGS	0,221	0,222	0,437	0,046	0,209	0,046
ISGSY	0,044	0,044	0,097	0,004	0,093	0,004
RHEAG	0,001	0,003	0,008	-0,212	-207,535	-0,520
VERTU	0,096	0,103	0,103	0,162	1,676	0,172

2016 yılı için Karar matrisinin oluşturulmasından sonra normalize edilmiş karar matrisi aşağıda gösterilmiştir. Daha sonra kriterler arasındaki ilişki derecesini belirlemek amacıyla Spearman sıra korelasyon değerleri tablo ile gösterilmiştir.

Tablo 7: 2016 Yılı Normalleştirilmiş Karar Matrisi

	CO	LO	NO	FKO	KVYK/PO	UVYK/PO
GOZDE	0,003	0,002	0,000	0,251	0,438	1,000
EGLYO	0,002	0,000	0,000	0,965	0,031	0,017
EGCYO	0,003	0,002	0,000	0,751	0,251	0,017
GDKGS	1,000	1,000	1,000	1,000	0,000	0,000
ISGSY	0,117	0,120	0,125	0,986	0,015	0,000
RHEAG	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000	0,092
VERTU	0,037	0,039	0,040	0,899	0,105	0,000
	ADH	ÖKDH	NÇSDH	AK	NKM	ÖK
GOZDE	0,103	0,180	0,988	0,823	1,000	0,929
EGLYO	1,000	1,000	0,000	0,082	0,988	0,273
EGCYO	0,047	0,051	0,989	0,000	0,902	0,129
GDKGS	0,558	0,545	1,000	0,782	0,993	0,818
ISGSY	0,108	0,104	0,994	0,702	0,992	0,757
RHEAG	0,000	0,000	0,992	0,292	0,000	0,000
VERTU	0,242	0,249	0,994	1,000	1,000	1,000

Tablo 8 ve 9’da CRITIC yöntemi adımlarından elde edilen rakamlar verilmiştir. Böylece kriterler arasındaki korelasyon matrisi ve kriter ağırlıkları belirlenmiştir.

Tablo 8: Kriterler Arasındaki Spearman Sıra Korelasyonları Matrisi

	CO	LO	NO	FKO	KVYK/PO	UVYK/PO
CO	1.000					
LO	1.000	1.000				
NO	0.929	0.929	1.000			
FKO	0.750	0.750	0.643	1.000		
KVYK/PO	-0.750	-0.750	-0.643	-1.000	1.000	
UVYK/PO	-0.607	-0.607	-0.607	-0.714	0.714	1.000
ADH	0.429	0.429	0.179	0.786	-0.786	-0.571
ÖKDH	0.357	0.357	0.071	0.643	-0.643	-0.393
NÇSDH	0.714	0.714	0.857	0.464	-0.464	-0.643
AK	0.571	0.571	0.429	0.107	-0.107	-0.321
NKM	0.679	0.679	0.464	0.321	-0.321	-0.429
ÖK	0.679	0.679	0.464	0.321	-0.321	-0.429
	ADH	ÖKDH	NÇSDH	AK	NKM	ÖK
ADH	1.000					
ÖKDH	0.964	1.000				
NÇSDH	0.107	0.000	1.000			
AK	0.214	0.286	0.500	1.000		
NKM	0.464	0.536	0.357	0.893	1.000	
ÖK	0.464	0.536	0.357	0.893	1.000	1.000

CRITIC yöntemi yardımı ile her kriter için kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. Bu çerçevede hesaplanan kriter ağırlıkları aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 9: 2016 Yılı için CRITIC Yöntemiyle Hesaplanan Kriter Ağırlıkları

	CO	LO	NO	FKO	KVYK/PO	UVYK/PO
$\sum_{i=1}^n (1 - l_{kj})$	6,250	6,250	7,286	7,929	16,071	15,607
σ_j	0,343	0,343	0,343	0,373	0,335	0,344
C_j	2,142	2,143	2,498	2,959	5,377	5,367
W_j	0,060	0,060	0,069	0,082	0,150	0,149
	ADH	ÖKDH	NÇSDH	AK	NKM	ÖK
$\sum_{i=1}^n (1 - l_{kj})$	8,321	8,286	8,036	6,964	6,357	6,357
σ_j	0,336	0,329	0,347	0,366	0,344	0,381
C_j	2,794	2,725	2,792	2,550	2,188	2,422
W_j	0,078	0,076	0,078	0,071	0,061	0,067

Tablo 9'dan görülebileceği gibi, KVYK/PO ve UVYK/PO kriterleri sırasıyla 0,15 ve 0,149 ağırlık değerleri ile en yüksek önem düzeyine sahip kriterler olmuşlardır. Bunun en temel sebebi bu kriterlerde değerlerin oransal olarak çok yüksek farklılaşma göstermesidir. Bunun sonucunda da Tablo 8'de görüldüğü gibi diğer kriterlerle bu kriterler arasındaki korelasyon negatif yönlü gerçekleşmiştir. Bu da Eşitlik (3)'de verilen C_j değerlerinin yüksek oluşması sonucu ağırlıkların büyük olmasına sebep olmuştur. Diğer kriterlerin ağırlıkları 0,06-0,08 aralığında göreceli olarak düşük olarak hesaplanmıştır.

Çalışmada performans değerlemesi için ampirik analizler, Visual PROMETHEE yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 2016 yılı için verilerinin ve kriterlerin girildiği Visual PROMETHEE ekran görüntüsü aşağıda sunulmuştur.

Şekil 2: 2016 Yılı Analizi için Visual PROMETHEE Ekran Görüntüsü

Scenario1	CO	LO	NO	FKO	KVYK/PO	UVYK/PO	ADH	ÖKDH	NÇSDH	AK	NKM	ÖK
Unit	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio
Cluster/Group												
Preferences												
Min/Max	min	min	min	min	min	max	max	max	max	max	max	max
Weight	0,06	0,06	0,07	0,08	0,15	0,15	0,08	0,08	0,08	0,07	0,06	0,07
Preference Fn.	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian
Thresholds	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute
- Q: Indifference	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
- P: Preference	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
- S: Gaussian	140,06	140,51	136,45	0,24	0,21	0,07	0,14	0,14	19,37	0,20	76,69	0,28
Statistics												
Minimum	0,51	0,24	0,06	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	-52,39	-0,37	-207,53	-0,52
Maximum	383,10	383,85	372,37	0,60	0,57	0,19	0,40	0,41	0,44	0,16	1,68	0,17
Average	64,01	63,97	62,10	0,42	0,15	0,03	0,12	0,12	-7,44	-0,09	-31,93	-0,13
Standard Dev.	131,13	131,51	127,66	0,22	0,19	0,07	0,13	0,13	18,35	0,19	72,01	0,26
Evaluations												
GOZDE	1,64	0,89	0,20	0,16	0,25	0,19	0,04	0,07	-0,19	0,07	1,64	0,12
EGLYO	1,15	0,40	0,06	0,58	0,02	0,00	0,40	0,41	-52,39	-0,32	-0,82	-0,33
EGCYVO	1,64	0,89	0,20	0,45	0,14	0,00	0,02	0,02	-0,15	-0,37	-18,76	-0,43
GDKGS	383,10	383,85	372,37	0,60	0,00	0,00	0,22	0,22	0,44	0,05	0,21	0,05
ISGSY	45,44	46,19	46,67	0,59	0,01	0,00	0,04	0,04	0,10	0,00	0,09	0,00
RHEAG	0,51	0,24	0,20	0,01	0,57	0,02	0,00	0,00	0,01	-0,21	-207,53	-0,52
VERTU	14,55	15,30	14,99	0,54	0,06	0,00	0,10	0,10	0,10	0,16	1,68	0,17

Visual PROMETHEE paket programı ile elde edilen akış tablosu aşağıdaki şekilde görülmektedir. Burada Φ^+ , ilgili alternatifin diğer alternatiflere toplam üstünlüğünü ifade eden pozitif üstünlüğü, benzer şekilde Φ^- de negatif üstünlüğü, başka deyişle diğer alternatiflerin ilgili

alternatife olan toplam üstünlüklerini göstermektedir. *Phi* ise toplam üstünlüğü ifade etmekle birlikte, PROMETHEE II versiyonunda alternatiflerin başarısı *Phi* azalan sırasına göre sıralanır. 2016 yılında 0,2400 *Phi* değeriyle en iyi performansı GOZDE işletmesinin elde ettiği tespit edilmiştir.

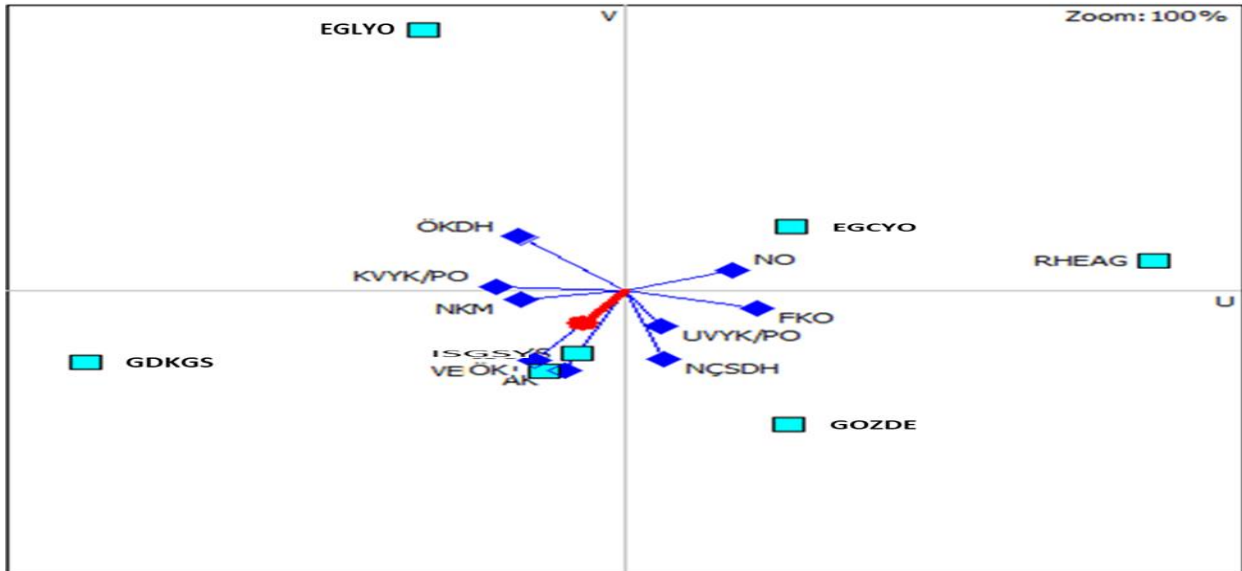
Şekil 3: 2016 Yılı Analizi için PROMETHEE Akış Tablosu ve Sıralama Ekran Görüntüsü

PROMETHEE Flow Table

Rank	action	Phi	Phi+	Phi-
1	GOZDE	0,2400	0,3296	0,0896
2	VERTU	0,0905	0,1729	0,0824
3	ISGSY	0,0355	0,1423	0,1069
4	EGLYO	0,0254	0,2226	0,1972
5	GDKGS	-0,0648	0,1878	0,2527
6	EGCYO	-0,1021	0,0875	0,1896
7	RHEAG	-0,2245	0,1183	0,3427

PROMETHEE yöntemi ile GSYO'larının performans analizleri ile GSYO'lar ve kriterler, GAIA (Graphical Analysis for Interactive Aid) olarak adlandırılan bir düzlem üzerinde gösterilebilmektedir. Bu kapsamda 2016 yılı için analizler sonucunda elde edilen GAIA düzlemi aşağıda şekil olarak gösterilmiştir.

Şekil 4: 2016 Yılı Verileri için GAIA Güzlemi Ekran Görüntüsü

GAIA düzlemine göre en başarılı firma olan GOZDE firması; en iyi performanslarını FKO, UYK/PO ve NÇSDH kriterlerinde gösterirken, ÖKDH kriterinde ise en kötü performansı gerçekleştirmiştir. CO, LO ve NO kriterleri oldukça benzer tercihleri yansıtan kriterlerdir. Bu kriterlerde EGCYO ve RHEAG oldukça başarılı iken GDKGS en başarısız işletme olarak gözlenmiştir. FKO, UYK/PO ve NÇSDH kriterleri benzer tercihleri ifade etmektedir. Bu

kriterlerde GOZDE işletmesi oldukça başarılıdır. ADH ve ÖKDH kriterleri yüksek oranda, KVKYK/PO kriteri ise kısmen benzerlik gösteren kriterlerdir. EGLYO işletmesi, bu kriterlerde açık bir başarı göstermiştir. ÖK, AK ve NKM kriterleri ise benzer tercihleri ifade eden kriterlerdir. GDKGS, VERTU ve ISGSY bu kriterlerde başarılı olmuşlardır. CO, LO ve NO kriterleri ile ÖK, AK ve NKM kriterleri tamamen zıt karakterli kriterlerdir. Benzer şekilde; ADH, ÖKDH ve KVKYK/PO kriterleri de FKO, UVYK/PO ve NÇSDH kriterleri ile zıt yönlü tercihleri ifade ederler. Araştırma kriterlerinin 2012-2016 dönemi için CRITIC yöntemine göre hesaplanmış ağırlık değerleri aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 10: CRITIC Yöntemine Göre 2012-2016 Dönemi Kriter Ağırlıkları

KRİTERLER\YILLAR	2012	2013	2014	2015	2016
CO	0,070	0,069	0,069	0,057	0,060
LO	0,063	0,069	0,069	0,064	0,060
NO	0,060	0,068	0,069	0,059	0,070
FKO	0,083	0,072	0,072	0,083	0,082
KVKYK/PO	0,170	0,180	0,158	0,169	0,150
UVYK/PO	0,154	0,114	0,102	0,187	0,149
ADH	0,070	0,071	0,069	0,055	0,078
ÖKDH	0,069	0,071	0,069	0,055	0,076
NÇSDH	0,053	0,074	0,061	0,064	0,078
AK	0,063	0,071	0,082	0,058	0,071
NKM	0,084	0,072	0,085	0,084	0,061
ÖK	0,062	0,070	0,095	0,064	0,067

PROMETHEE Skorları ve sıralamalara göre GSYO'ların performansı yıllar bazında aşağıda sunulmuştur. Bu skorlara göre sıralamalar ayrıca beş yıllık dönem ortalamasına göre sıralandığında ortalama 0,239 skor ile GOZDE işletmesi birinci, ortalama 0,088 skor ile EGLYO işletmesi ikinci, ortalama 0,067 skor ile EGCSYO işletmesi üçüncü sırada yer alırken ortalama -0,316 skor ile VERTU işletmesi son sırada yer alarak en düşük performansı gösterdiği belirlenmiştir.

GSYO'ların yıllara göre ve dönem ortalamalarına dayalı skorları ve sıralamaları aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 11: GSYO'ların Yıllara Göre PROMETHEE Skorları ve Sıralaması

	2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA	SIRALAMA
GOZDE	0,276	0,263	0,273	0,145	0,240	0,239	1
EGLYO	0,116	0,127	0,060	0,049	0,091	0,088	2
EGCSYO	0,114	0,122	0,044	0,018	0,036	0,067	3
GDKGS	0,107	0,028	0,011	-0,011	0,025	0,032	4
ISGSY	0,102	-0,091	-0,071	-0,023	-0,065	-0,029	5
RHEAG	0,090	-0,198	-0,131	-0,064	-0,102	-0,081	6
VERTU	-0,805	-0,251	-0,185	-0,116	-0,225	-0,316	7

4. Sonuç

Çalışmada hisse senetleri Borsa İstanbul'da halen işlem gören ve KAP (Kamu Aydınlatma Platformu) platformunda finansal verisi, 2012-2016 dönemi için tam olan 7 adet GSYO firmasının finansal performans analizi amaçlanmıştır. Ampirik analizler için literatüre dayalı olarak 12 finansal oran değerlendirme kriteri olarak seçilmiştir.

GSYO'ların finansal performanslarının belirlenmesinde, CRITIC ağırlıklandırma yöntemine dayalı PROMETHEE yöntemi kullanılarak GSYO sektöründe nesnel performans değerlendirmesi için bir yapı sunulmuştur. Bu kapsamda analizin hiçbir aşamasında uzman veya karar verici görüşü kullanılmamıştır.

2012-2016 döneminde ortalama performans skorlarına göre yapılan sıralamada GÖZDE GSYO A.Ş. birinci, EGELİ & CO GSYO A.Ş. ikinci, EGELİ & CO TARIM GSYO A.Ş. üçüncü ve GEDİK GSYO A.Ş. ise dördüncü sırada pozitif performans gösterirken, İŞ GSYO A.Ş. beşinci, RHEA GSYO A.Ş. altıncı ve VERUSATURK GSYO A.Ş. firmasının ise yedinci sırada negatif performans gösterdiği tespit edilmiştir.

Çalışmada Akbulut vd. (2016), Gün ve Karadağ (2016), Rençber ve Akbulut (2018), Uygurtürk ve Soylu (2016)'nun çalışmalarından farklı olarak kriterlere ağırlık atama işlemi için objektif kriter atama yöntemlerinden CRITIC yöntemi tercih edilmiştir. Böylece ÇKKV'de kriterlerin önem düzeylerinin objektif olarak belirlenmesi ile yeni bir model önerilmiştir.

GSYO'ların 2012-2016 dönemi için yapılan ampirik analizlerden elde edilen sonuçlar; Akbulut vd. (2016), Gün ve Karadağ (2016), Rençber ve Akbulut (2018), Uygurtürk ve Soylu (2016)'nun çalışmalarındaki sonuçlarla benzerlik göstermiştir. Adı geçen diğer çalışmalarda ağırlıklar öznel olarak atanmıştır. Bu durumda ağırlıkların atanması sonucunda oluşabilecek yanlılık elde edilen sonuçlarını kuşkulu bir hale getirebilir. Çalışmada nesnel bir ağırlık atama yöntemi olan CRITIC tercih edilerek değerlendirmede oluşacak yanlılık kuşkusu önlenmiş olmaktadır.

Çalışmada kullanılan kriter sayısı ve dönem farklılığı ile yapılacak yeni çalışmalarda GSYO'lar için bir model olarak öngörülmektedir. Çalışma bulguları, kullanılan dönem verisi ve kriterleri ile sınırlılık içermektedir. Bu bulgular, GSYO sektörü için genelleştirilemez. Fakat yatırımcılara ve sektör paydaşlarına fikir vermek için faydalı olabileceği öngörülmektedir. Veri seti, kriter ve farklı ÇKKV yöntemleri ile yeni yapılacak çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılabilir. Bu farklılıkların sebeplerinin analizi, daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olabilir.

Kaynakça

- Akbulut, R., Rençber, Ö. F., & Şen, B. (2016). Girişim sermayesi yatırım ortaklıklarının karlılıklarına göre performanslarının analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(36), 273–290.
- Akçakanat, Ö., Aksoy, E., & Teker, T. (2018). CRITIC ve MDL temelli EDAS yöntemi ile TR-61 bölgesi bankalarının performans değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 1-24.
- Akkaya, G. C., & Demireli, E. (2010). Finansal kararların verilmesinde PROMETHEE sıralama yöntemi. *Ege Akademik Bakış*, 10(3), 845-854.

- Akkaya, G. C., & Uzar, C. (2013). The usage of multiple-criteria decision making techniques on profitability and efficiency: An application of PROMETHEE. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 5(1), 149–156.
- Akyüz, G., & Aka, S. (2017). Çok kriterli karar verme teknikleriyle tedarikçi performansı değerlendirmede toplamsal bir yaklaşım. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 28-46.
- Albadvi, A., Chaharsooghi, S. K., & Esfahanipour, A. (2007). Decision making in stock trading: An application of PROMETHEE. *European Journal of Operational Research*, 177(2), 673-683.
- Altınırnak, S., Gülcan, B., & Karamaşa, Ç. (2016). Analysing securities investment trusts traded in BIST via AHP-PROMETHEE methodology. *Journal of International Scientific Publications*, 10(1), 458-472.
- Apan, M., & Öztel, A. (2018). Ölçek bazlı finansal performansın PROMETHEE yöntemiyle belirlenmesi: Farklı ağırlıklandırma yöntemlerine dayalı karşılaştırmalı bir analiz. *İşletme Bilimi Dergisi*, 6(1), 207-244.
- Arat, M. E., Çetin, A., & Keleş, E. (2018). *İşletmelerde finansal analiz ve uygulamaları*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Araz, C., & Ozkarahan, I. (2005). A multicriteria sorting procedure for financial classification problems: The case of business failure risk assessment. M. Gallagher, J. P. Hogan, & F. Maire (Ed.), *Intelligent Data Engineering and Automated Learning - IDEAL 2005* içinde (ss. 563-570.). Berlin: Springer-Verlag.
- Ayrim, Y., & Can, G. F. (2017). Risk değerlendirmesinde CRITIC metodu ile sektörlerin karşılaştırılması. *Journal of Turkish Operations Management*, 1(1), 67-78.
- Aytaç, D. (2015). Yeniliğin finansmanı: Girişim sermayesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 59-80.
- Aytaç-Adalı, E., & Tuş-Işık, A. (2017). CRITIC and MAUT methods for the contract manufacturer selection problem. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 2(5), 93-101.
- Bağcı, H., & Rençber, Ö. F. (2014). Kamu bankaları ve halka açık özel bankaların PROMETHEE yöntemi ile kârlılıklarının analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 39-47.
- Bayazıtlı, E., Özdemir, F. S., & Çolak, A. (2015). Risk Sermayesi yatırımı ve rüzgar enerjisi sektöründe örnek olay incelemesi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 83-100.
- Brans, J. P. (1982). *The engineering of decision: Elaboration instruments of decision support method PROMETHEE*. Quebec, Canada: Laval University.
- Brans, J. P., Vincke, P., & Mareschal, B. (1986). How to select and how to rank projects: The PROMETHEE method. *European Journal of Operational Research*, 24(2), 228-238.
- Can, G. F., Atalay, K. D., & Eraslan, E. (2018). HTEA temelli CRITIC yöntemi ile bir devlet hastanesinde risk değerlendirme uygulaması. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 6, 176-187.
- Chaabouni, K. (2011). Determinants and legitimacy of venture capital financing: An empirical verification. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 27-38.

- Çakır, S., & Perçin, S. (2013). Çok kriterli karar verme teknikleriyle lojistik firmalarında performans ölçümü. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 449-459.
- Çalışkan, E., & Eren, T. (2016). Bankaların performanslarının çok kriterli karar verme yöntemiyle değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Bilim Teknoloji Dergisi*, 6(2), 85-107.
- Çelikkaya, A. (2007). AB'ye uyum sürecinde girişim sermayesi yatırım ortaklıklarına sağlanan vergisel avantajların değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 241-259.
- Çonkar, M. K. (2017). Bir islami finansman aracı olarak girişim (risk) sermayesi finansman yöntemi: İşleyişi, finans sistemimize katkıları. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 100-124.
- De Almeida Filho, A. T., Clemente, T. R. N., Morais, D. C., & De Almeida, A. T. (2018). Preference modeling experiments with surrogate weighting procedures for the PROMETHEE method. *European Journal of Operational Research*, 264(2), 453-461.
- Demircioğlu, M., & Coşkun, İ. T. (2018). CRITIC-MOOSRA yöntemi ve UPS seçimi üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 183-195.
- Deng, H., Yeh, C.-H., & Willis, R. J. (2000). Inter-company comparison using modified TOPSIS with objective weights. *Computers & Operations Research*, 27(10), 963-973.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Elmas, B., & Yılmaz, H. (2016). Firmaların finansman sorununa alternatif olarak girişim sermayesi finansman modelinin kullanımı: İstanbul ilinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4), 811-830.
- Ergün-Bülbül, S., & Köse, A. (2016). Türk sigorta sektörünün PROMETHEE yöntemi ile finansal performans analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 187-210.
- Ertürk, H., & Sayılğan, G. (2014). Girişim sermayesi fonları ve bu fonların geliştirilmesinde kamunun rolü. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 43(2), 293-318.
- Figueira, J., Greco, S., & Ehrgott, M. (2005). Multiple criteria decision analysis: State of the art surveys. José Figueira, Salvatore Greco, & Matthias Ehrgott. içinde Springer Science & Business Media.
- Ghorabae, M. K., Amiri, M., Zavadskas, E. K., & Antuchevičienė, J. (2017). Assessment of third-party logistics providers using a CRITIC–WASPAS approach with internal type-2 fuzzy sets. *Transport*, 32(1), 66–78.
- Gökalp, F. (2015). Comparing the financial performance of banks in Turkey by using PROMETHEE method. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 63-82.
- Groh, A. P., & Wallmeroth, J. (2016). Determinants of venture capital investments in emerging markets. *Emerging Markets Review*, 29, 104–132.
- Gün, M., & Karadağ, H. (2016). A study on venture capital: Performance analysis of venture capital investment trust incorporations in Turkey. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 57-74.

- Ighravwea, D. E., & Babatunde, M. O. (2018). Selection of a mini-grid business model for developing countries using CRITIC-TOPSIS with interval type-2 fuzzy sets. *Decision Science Letters*, 7(4), 427-442.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu. (2018). Erişim adresi: www.kap.org.tr
- Kazan, H., & Ozdemir, O. (2014). Financial performance assessment of large scale conglomerates via TOPSIS and CRITIC methods. *International Journal of Management and Sustainability*, 3(4), 203-224.
- Kılıç, O., & Çerçioğlu, H. (2016). TCDD iltisak hatları projelerinin değerlendirilmesinde uzlaşık çok ölçütlü karar verme yöntemleri uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 31(1), 211-220.
- Lin, Z., Wen, F., Wang, H., Lin, G., Mo, T., & Ye, X. (2018). CRITIC-based node importance evaluation in skeleton-network reconfiguration of power grids. *IEEE Transactions on Circuits and Systems II: Express Briefs*, 65(2), 206-210.
- Madić, M., & Radovanović, M. (2015). Ranking of some most commonly used nontraditional machining processes using ROV and CRITIC methods. *U.P.B. Sci. Bull., Series D*, 77(2), 193-204.
- Mamak-Ekinci, E. B., & Can, G. F. (2018). Algılanan iş yükü ve çalışma duruşları dikkate alınarak operatörlerin ergonomik risk düzeylerinin çok kriterli karar verme yaklaşımı ile değerlendirilmesi. *Ergonomi*, 1(2), 77-91.
- Orakçı, E., & Özdemir, A. (2017). Telafi edici çok kriterli karar verme yöntemleri ile Türkiye ve AB ülkelerinin insani gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi. *Afyonkarahisar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 61-74.
- Ömürbek, N., & Eren, H. (2016). PROMETHEE, MOORA ve COPRAS yöntemleri ile oran analizi sonuçlarının değerlendirilmesi: Bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 174-187.
- Özdil, L., & Çetinyokuş, T. (2015). İş zekası yazılımı alternatiflerinin çok kriterli karar verme yöntemi ile değerlendirilmesi. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 1(2), 48-61.
- Pierrakis, Y., & Saridakis, G. (2017). Do publicly backed venture capital investments promote innovation? Differences between privately and publicly backed funds in the UK venture capital market. *Journal of Business Venturing Insights*, 7, 55-64.
- Rençber, Ö. F., & Akbulut, R. (2018). Girişim sermayesi yatırım ortaklıklarının finansal göstergeleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, [Özel Sayı], 667-680.
- Sakarya, Ş., & AYTEKİN, S. (2013). İMKB'de işlem gören mevduat bankalarının performansları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin ölçülmesi: PROMETHEE çok kriterli karar verme yöntemiyle bir uygulama. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 99-109.
- Sennaroglu, B., & Varlık-Celebi, G. (2018). A military airport location selection by AHP integrated PROMETHEE and VIKOR methods. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 59, 160-173.
- Sermaye Piyasası Kurumu (2016). *Girişim sermayesi yatırım ortaklıkları*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.

- Sermaye Piyasası Kurumu (2019). *Aylık istatistik bülteni*, (<http://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/AylikIstatistikBultenleri>, Erişim Tarihi: 18.04.2019).
- Şahin, O., & Başarır, Ç. (2019). Bireysel emeklilik şirketlerinin finansal performanslarının değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 17(33), 211-229.
- Tuş, A., & Aytaç-Adalı, E. (2018). CODAS ve PSI yöntemleri ile personel değerlendirmesi. *Alphanumeric Journal*, 6(2), 243-256.
- Ulutaş, A., & Karaköy, Ç. (2019). CRITIC ve ROV yöntemleri ile bir kargo firmasının 2011-2017 yılları arasındaki performansının analiz edilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 229-236.
- Uygurtürk, H., & Soylu, N. (2016). Girişim sermayesi yatırım ortaklıklarının likidite ve karlılık performanslarının COPRAS yöntemi ile analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 637-650.
- Ünlü, U., Yalçın, N., & Yağlı, İ. (2017). Kurumsal yönetim ve firma performansı: TOPSIS yöntemi ile BIST 30 firmaları üzerine bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 63-81.

BİST İMALAT İŞLETMELERİNDE KÂRLILIK ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA

CebraİL MEYDAN¹
Tuncer YILMAZ^{2*}

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, hisse senetleri Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören imalat sanayi şirketlerinde yönetim kurulu büyüklüğü, yaş, halka açıklık süresi ve halka açıklık oranı ile işletme kârlılığı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, BİST imalat sanayi sektöründe kayıtlı 124 firmanın 2011- 2017 dönemine ait verileri kullanarak analiz edilmiştir. Bağımsız değişkenler (yönetim kurulu büyüklüğü, yaş, halka açıklık süresi, halka açıklık oranı) ile bağımlı değişkenler (kârlılık rasyoları) arasındaki ilişkiyi irdelerken önce Pearson korelasyon analizi, daha sonra ilişki tespit edilen değişkenlere basit ve çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır.

Bu veri seti kullanılarak yapılan analizde; brüt kâr marjı ile bütün bağımsız değişkenler, özsermaye kârlılığı ile yaş ve halka açıklık oranı, faaliyet kâr marjı ile yaş ve halka açıklık süresi, esas faaliyet kâr marjı ile yaş, net kâr marjı ile yaş arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Diğer değişkenler arasında ise genel olarak düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kârlılık Rasyoları, BİST, İmalat Sektörü.

JEL Kodları: G14, G32, M21

AN EMPIRICAL APPLICATION ON PROFITABILITY IN BIST MANUFACTURING COMPANIES

Abstract

The main purpose of this study is to examine the relationship between board size, age, free float period and free float ratio and manufacturing profitability of manufacturing industry companies whose shares are traded on Borsa İstanbul (BIST). For this purpose, in the study, 124 companies registered in BIST manufacturing industry sector were analyzed by using data of 2011-2017 period. While examining the relationship between independent variables (size of board, age, free float ratio, free float ratio) and dependent variables (profitability ratios), Pearson correlation analysis was applied first and then simple and multiple linear regression analysis was applied to the determined variables.

In the analysis made using this data set; there was no significant relationship between gross profit margin and all independent variables, return on equity, age and free float rate, operating income margin with age and free float period, operating profit margin and age, net profit margin and age. There was a low and significant relationship between the other variables.

Keywords: Profitability Ratios, BIST, Manufacturing Sector.

JEL Codes: G14, G32, M21

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, ORCID 0000-0002-5747-646X.

² Öğr. Gör., Kafkas Üniversitesi, ORCID /0000-0001 - 8956-5814.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): yilmaz-tuncer@hotmail.com.

Başvuru Tarihi (Received): 05.08.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Kârlılık rasyoları, İşletmelerin belli bir dönemde varlıklarını ve kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanıp kullanmadığını veya bu varlık ve kaynaklardan yararlanma düzeyini ortaya koymak için kullanılan finansal göstergelerdir. Bu oranlar aynı zamanda günümüzde yaşanan yoğun rekabet ortamında işletmelerin örgütsel anlamda kısa, orta ve uzun vadeli olarak alacakları pozisyonu ortaya koymak için de kullanılır.

Kârlılık rasyoları, işletmelerin kullanımına sunulmuş özkaynak ve yabancı kaynakların verimlendirme derecesinin ölçülmesinde ve işletmelerin gerek departman bazında ve gerekse bir bütün olarak tüm faaliyetlerinde kârlı çalışıp çalışmadığının belirlenmesinde kullanılır. Ayrıca işletmenin geçmişte elde ettiği kazanç gücü ve faaliyetlerinin etkinlik derecesini değerlendirmek ve elde ettiği kârın ölçülü ve yeterli olup olmadığının saptanmasında kârlılık oranlarından yararlanır (Akdoğan & Tenker, 2006: 634).

Sahiplik yapısı genellikle; kamu, yabancı, yönetsel, aile, kurumsal veya büyük pay sahipliği şeklinde incelenmektedir (Şamiloğlu & Ünlü, 2010: 66). Bir işletmenin sahiplik yapısını sahiplik yoğunlaşması ve sahiplerinin kimlikleri olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkündür. İşletme sahiplerinin az veya çok dağılmış olmasıyla, başka bir deyişle işletme paylarının çoğunluğunun belirli kişi veya kişilerin yönetiminde olması ya da aynı sahiplik yoğunlaşması derecesine sahip firmaların sahiplerinin kimlikleri, firmaların farklılaşmasına yol açabilir (Ayrıçay & Kalkan, 2013: 154-155).

İşletmelerde sahiplik yapısı, önemli sayılabilecek düzeyde birbirinden ayrılan sahiplik ve yönetim haklarının gözlemlenmesi ile yapılabilir. İşletmelerde gerçek mülkiyet ilişkisini ve sahiplerinin kârüzzerinden hak sahibi olduğu bölüm sahiplik hakkı çerçevesinde ele alınmaktadır. İşletme sahiplerinin oy hakkı ile şirket faaliyetlerini etkileyebilme gücü ise kontrol hakkı olarak ifade edilmektedir (Claessens vd., 2000: 91).

Firmanın sahiplik ve performansı arasındaki ilişki üzerine teori ve deneysel araştırma, 1932'de Berle ve Means tarafından büyük Amerikan şirketleri arasında mülkiyet ve kontrol uzmanlığı konusunda yayımlanan kitapla başlamış olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, ekonomistlerin konuya ilgi duyması da Adam Smith'in yazılarına dayandırılabilir (Gorritz & Fumas, 1996: 576).

Sahiplik yapısı ve performans arasındaki bağlantı kurumsal finans literatüründe önemli ve devam eden bir tartışmanın konusudur. Tartışma, Berle ve Means'in (1932) tezinde, hisse senetlerinin yaygınlığı ile firma performansı arasında ters bir ilişki gözlemlenmesi gerektiğini ileri sürmesiyle başlamıştır. Fakat Demsetz (1983) bir şirketin sahiplik yapısının, hissedarların etkisini yansıtan ve hisse senedi piyasasında işlem gören kararların içsel yakınlığın bir sonucu olarak düşünülmesi gerektiğini, Demsetz ve Lehn (1985)'de çalışmalarında bu faktörlerin birbirinden bağımsız olduğunu ve bunlar arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığını savunmaktadır (Demsetz & Villalonga, 2001: 209-2010).

Sahiplik yapısı ile kurumsal değer arasındaki ilişki kurumsal finansmanda uzun süredir devam eden bir konudur. Son yirmi yılda çok sayıda çalışma ortaya çıkmış olmasına rağmen, ampirik doğrulama konusunda bir görüş birliği oluşmamıştır. Önceki literatür, içsel yakınlık sorunu olarak adlandırılan ekonomik ve sahiplik değişkenleri arasındaki kavramsal bir ilişkiyi tanımlamaktadır. İçsel faktörlerin nedenleri, çıkarları ve bunların değer maksimizasyon süreci üzerindeki etkileri, nedenselliğin yönüne ve istatistiksel anlamlılığına göre daha az araştırılmaktadır. Hem teorik hem de ampirik argümanlar, şirket kontrolüne bağlı sorunların mülkiyetin yayılmasından kaynaklandığını göstermektedir. Daha spesifik olarak, Demsetz (1983), şirketlerin kârlılıklarına karşılık olarak sahiplik yapısında hızlı ve sert değişiklikler geçirdiklerini iddia etmiştir. Bu bağlamda, firma performansı, içeriden öğrenilen bilgilerle veya performansa dayalı teşvikle ilgili

nedenlerle mülkiyet yapısının bir belirleyicisi olabilmektedir (Drakos & Bekiris, 2010: 24-25).

Doksanlı yılların başından itibaren gelişen yeni yönetim anlayışı çerçevesinde şirket yönetiminin de revize edilmesi işletme sahipleri için kaçınılmaz olmuştur. Bu alanda çalışmalar yapan Cadbury (1992) oluşturduğu rapor çerçevesinde kurumsal yönetimin finansal yapılarını ilk kez inceleyen araştırmacı olmuştur. Hermalin ve Weisbach (1991)'in Newyork Borsasında faaliyet gösteren 142 firmanın verilerini kullanarak yönetim kurulu kompozisyonu ve teşviklerin finansal performans üzerindeki etkisini incelemiş olmaları araştırmacıların dikkatini bu alan çevirmiştir.

Ülkemizde de şirket yönetim kurullarının işlevi ve faaliyetlerinin nasıl düzenleneceğini belirleyen en önemli kurumlardan birisi Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)'dur. SPK, 2011 yılında yayımladığı tebliğde (SPK, 2011: 58/9-10);

- Yönetim kurullarında adalet, şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkesine uygun bir yönetim modelinin benimsenmesinden,
- Şirket paydaşlarının dönemsel negatif değişimlerden en az düzeyde etkilenmesi için başta risk yönetimi ve bilgi sistemi olmak üzere farklı iç kontrol mekanizmalarını şirketin yönetimine entegre edilmesinden,
- Yönetim kurulu, işletme ile hissedarlar arasında iletişim kanallarının etkin bir şekilde korunması, taraflar arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıkların önlenmesi ve çözüme kavuşturulmasından,
- Şirket yöneticileri ve pay sahipleri arasındaki etkileşimin optimum seviyeye ulaştırılması için kurumsal yönetim komitesi ve pay ile ilişkiler biriminin koordineli bir şekilde çalışmasından,
- Şirketin büyüme, risk ve getiri arasındaki dengeyi rasyonel bir şekilde tutulmasından,
- İşletmenin uzun vadeli çıkarlarını gözeterek, mantıklı ve tedbirli bir risk yönetimi anlayışıyla yönetilmesinden,
- Şirketin stratejik hedeflerinin tanımlanmasından,
- İhtiyaç duyulan mali ve işgücü temininde kaynakların tespitinden,
- Şirketin iç ve dış faaliyetlerinin ilgili yasa, sözleşme, düzenleme ve politikalara uygun olarak yürütülüp yürütülmediğinden,

yönetim kurulu sorumludur.

Çalışmamızın bağımlı değişkenlerini teşkil eden kârlılık göstergelerinden bazıları muhasebe temelli iken, bazıları ise piyasa temelli rasyolar olarak kabul edilmektedir. Aktif kârlılık, özsermaye kârlılığı, net kâr marjı, brüt kâr marjı, faaliyet kâr marjı ve esas faaliyet kâr marjı rasyoları muhasebe temelli, hisse başına kâr ise piyasa temelli bir kâr rasyosudur. Bağımsız değişkenler arasında yer alan halka açıklık oranı ise alan literatüründe işletmelerin sahiplik veya mülkiyet yapısı olarak kabul edilmektedir.

Bu araştırmada, 2011-2017 döneminde hisse senetleri BİST'de işlem gören imalat işletmelerine ait yönetim kurulu büyüklüğü, yaş, halka açıklık süresi ve halka açıklık oranı değişkenleri ile kârlılıkları arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Araştırmanın giriş bölümünde sahiplik yapısı ve finansal performans arasındaki ilişkiye dair tartışmalar irdelenmiştir. Araştırmanın birinci bölümünde literatür taraması yaparak yurtiçi ve yurtdışında yapılan benzer çalışmalar incelenmiştir. İkinci bölümde araştırmanın yapısı ve kapsamı açıklandıktan sonra yapılan analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise, genel olarak araştırmada ortaya çıkan bulgular ve bunlara ait yorumlar yer almaktadır.

1. Literatür Taraması

Bu bölümde, alanla ilgili yapılan literatür taramasında ulaşılan bazı çalışmaların kısa özetlerine yer verilmiştir.

Demsetz ve Villalonga (2001), 223 ABD işletmesinin 1976-1980 dönemine ait 5 yıllık verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada sahiplik yapısı ile işletme performansı arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmacılar yaptıkları çalışmada Tobin's Q oranını performans göstergesi olarak kullanmışlardır. Yapılan regresyon ve korelasyon analizleri sonucunda mülkiyet yoğunluğu, yönetimin payı gibi sahiplik yapısının işletme performansına etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

Gündüz ve Tataloğlu (2003), 1999 yılında İstanbul Menkul Kıymet Borsası (İMKB)'nda işlem gören 202 tane mali olmayan şirkette yabancı (34 şirket) ve yerel (168 şirket) sahiplik bakımından aktif kârlılık, özsermaye kârlılığı ve faaliyet kârının satışlara oranı ortalamalarını incelemişlerdir. Tek Yönlü Anova analizi ile yapılan çalışma sonucunda, aktif kârlılık açısından yabancı mülkiyetindeki şirketlerin yerel şirketlere göre daha iyi performans sergilediği ve farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Guest (2009), 1981-2002 döneminde İngiltere'de listelenen 2.746 firmanın büyük bir örneği için ampirik bir çalışma yapmıştır. En küçük kareler yöntemine göre yapılan regresyon analizinde yönetim kurulu büyüklüğü ile Tobin's Q, aktif kârlılık ve hisse başına kazanç arasında negatif, yaş ile Tobin's Q ve aktif kârlılık arasında negatif, hisse başına kazanç ile pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Bayrakdaroğlu (2010), 2005-2009 yılları arasında BİST'de sürekli işlem gören 72 şirketin sahiplik yapısı ile finansal performansı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yapılan panel regresyon analizleri sonucunda genel olarak yoğunlaşma ve halka açıklık oranı değişkeninin finansal performans üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu, yabancı payı ve yönetici sahipliği değişkenlerinin ise finansal performans üzerindeki etkisinin ise anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır.

Şamiloğlu ve Ünlü (2010), 2002-2007 yılları arasında İMKB 100 endeksinde yer alan 70 işletmenin verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada, Tobin's Q, aktif karlılık ve piyasa değeri/defter değeri oranları bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. En yüksek üç pay sahibinin payları ortalaması, varlıkların defter değerinin ortalaması ve kaldıraç oranı ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki varlığını ve etkisini tespit etmek için çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişki anlamlı bulunamamıştır.

Tanrıöven ve Aksoy (2010), 1996-2009 döneminde BİST'de işlem gören 113 firmada ortaklık yoğunlaşmasının firma performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmada doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Analizlerde aktif kârlılık, özsermaye kârlılığı, Tobin's Q ve net kar marjı performans değişkeni, yoğunluk, yönetim kurulu büyüklüğü ve üç büyük ortağın payı ise yoğunlaşma değişkeni olarak alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre, işletmenin satış büyüklüğü ve kâr büyümesi bağımlı değişkenlerin hepsini pozitif yönde etkilerken, kaldıraç oranı, kısa vadeli borç oranı, faaliyet riski ve satış yapısını ise negatif yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Ayrıca yoğunluk değişkeni aktif getiri ve Tobin's Q oranını, yönetim kurulu büyüklüğü aktif getiriye ve Tobin's Q oranını, üç büyük ortağın payı ise Tobin's Q oranını pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilediği de ortaya çıkmıştır.

Ünlü (2011), 2004-2008 döneminde İMKB Tüm endeksinde yer alan ve sermaye paylarının bir kısmını işletme yöneticilerinin sahipliğinde olan 77 firmanın verilerini kullanarak, yönetici sahipliği ile firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, Tobin's Q bağımlı, toplam varlıklar, toplam borç toplam varlıkları oranı, firma yaşı ve yönetici sahipliği yüzdesi ise bağımsız değişken olarak alınmıştır. Elde edilen bulgularda yönetici sahipliği ile firma

performansı arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Alimehmeti ve Paletta (2012), İtalya’da faaliyet gösteren firmaların ortaklık yapısı ile firma performans arasındaki ilişkiyi doğrusal regresyon yöntemini kullanarak incelemiştir. Çalışmada 2006-2009 dönemine ait 4 yıllık veri seti ayrı ayrı ele alınmıştır. 2006 yılında 186, 2007’de 201, 2008’de 188 ve 2009’da 224 işletme yer almaktadır. Kurulan birinci regresyon modeli sonuçlarına göre 2008 yılı hariç diğer yıllarda en büyük ortağın payı ile aktif kârlılık arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Kurulan ikinci regresyon modelinde en büyük ortağın payının karesi dâhil edildiğinde ise sadece 2008 yılında aktif kârlılık ile arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur.

Yıldız ve Doğan (2012), 2009-2010 döneminde BİST Kurumsal Ürünler Pazarında yer alan 27 tane işletmenin verilerini kullanmışlardır. Çalışmada hem yönetim kurulu üyesi hem de genel müdür olmasının finansal performans üzerindeki etkisini araştırmıştır. Yapılan regresyon analizi sonucunda temsil teorisi ile uyumlu olarak yönetim kurulu üyesinin aynı zamanda genel müdür olması durumunun menkul kıymet yatırım ortaklığı işletmelerinin aktif kârlılık, özsermaye kârlılığı ve Tobin’s Q finansal performans oranlarını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Moscu (2013), 2010 yılında Bükreş borsasında faaliyet gösteren 62 işletmenin yönetim kurulu özelliklerinin firma performansı üzerindeki etkisini çoklu regresyon analizi ile incelemiştir. Yapılan analizde icracı olan yönetici sayısının icracı olmayan yönetici sayısına oranı ile aktif kârlılık arasında, kurumsal yönetici ile özsermaye kârlılığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Büyük hissedarın olması, icracı olmayan yönetici sayısı, yönetim kurulu büyüklüğü ile aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı arasındaki ilişki ise anlamsız çıkmıştır.

Aytekin ve İbiş (2014), çalışmalarında, 2009-2012 döneminde BİST Metal Eşya, Makina Endeksinde işlem gören 23 şirketin mülkiyet yapısının finansal performansları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmacılar, yaptıkları analizlerde aktif kârlılık, özsermaye kârlılığı ve Tobin’s Q oranını bağımlı, en büyük ortağın payı, en büyük iki ortağın payı, en büyük üç ortağın payı, yabancı payı ve halka açıklık oranını ise bağımsız değişken olarak almışlar. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre, işletmelerin mülkiyet yapıları ile finansal performansları arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır.

Önem ve Demir (2015), 2009-2012 döneminde BİST imalat sektöründeyen alan 135 işletmenin verilerini kullanarak mülkiyet yapısının (bağımsız) finansal performans (bağımlı) üzerindeki etkisini incelemiştir. Bağımsız değişken olarak en yüksek paya sahip ortak, en yüksek ikinci paya sahip ortak ve halka açıklık oranı, bağımlı değişken olarak ise aktif devir hızı, cari oran, öz sermaye devir hızı, Tobin’s Q ve fiyat-kazanç oranı alınmıştır. Analizlerde ortaya çıkan bulgularda, çalışmada kullanılan mülkiyet yapılarının finansal performans değişkenleri üzerindeki etkileri anlamlı bulunmuştur. Fiyat-kazanç oranı negatif, diğer değişkenler ise pozitif yönde etkilenmektedir.

Konak ve Kendirli (2015), çalışmalarında 2007-2012 döneminde İMKB Gıda ve İçecek Endeksinde işlem gören 18 işletmenin mülkiyet yapılarındaki yoğunlaşma ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yaptıkları çalışmada, Tobin’s Q, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı finansal performans değişkenleri, en büyük birinci, ikinci ve üçüncü ortağın payı ile halka açıklık oranı ise mülkiyet yapısı değişkenleri olarak alınmıştır. Yaptıkları panel regresyon analizinde aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı ile mülkiyet yapısı arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak, sermaye yapısında ki yoğunlaşmanın firma performansı üzerindeki etkisinin olumsuz olduğundan söz etmek mümkündür.

Alanda yapılan literatür çalışmaları bir bütün olarak incelendiğinde, Gündüz ve Tataloğlu (2003) yerli ve yabancı sahiplik bakımından finansal rasyoların ortalama değerleri arasındaki farkın

anlamlılığını incelerken, diğer araştırmacılar ise sahiplik yapısı değişkenleri ile finansal performans arasındaki ilişki korelasyon ve regresyon analizi ile irdelenmiştir. Demsetz ve Villalonga (2001) ile Ünlü (2011) çalışmalarında bağımlı değişken olarak sadece Tobin's Q değişkenini alırken, diğer araştırmacılar ise çalışmalarında hem muhasebe temelli ve hem de piyasa temelli birden fazla bağımlı değişken kullanmışlardır. Birden fazla bağımlı değişkenin yer aldığı çalışmalarda genel olarak aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı alınırken, bağımsız değişken olarak da birinci, ikinci ve üçüncü ortakların pay oranlarının alındığı gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin diğer çalışmalarda birlikte kullanılmaması, çalışmanın zaman aralığının daha uzun olması, inceleme kapsamındaki şirket sayısının fazla olması, hem basit doğrusal hem de çoklu doğrusal regresyon analizine yer verilmesi diğer çalışmalardan ayıran en önemli özellik olduğunu söyleyebiliriz.

2. Veri Yapısı ve Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın kapsamı, yöntemi, analizler ve elde edilen istatistiksel bulguların değerlendirmeleri yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırma kapsamında, 2011-2017 döneminde BİST'de halka arzı devam eden ve bu dönemde finansal tabloların yayımlanması süreklilik arz eden imalat firmalarına ait veriler yer almaktadır. 2011-2017 döneminde BİST imalat sektöründe 180 tane şirket olduğu, fakat inceleme döneminde verilerin sürekliliği ve yapılan istatistiksel analizlerin geçerlilik ve güvenilirliği açısından veri setinde çarpıklığa neden olan ve verileri süreklilik arz etmeyen toplam 56 işletme veri setinden çıkarılmıştır. Böylece geriye kalan 124 işletmenin verileri inceleme kapsamında tutularak değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel analizler yardımıyla incelenmiştir. Toplam 7.548 gözlemden oluşan bu veri seti ile değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler, Pearson korelasyonu, basit ve çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

Çalışmada, öncelikle değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiksel değerler tablosuna yer verilmiştir. Daha sonra Pearson korelasyon analizi ile bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Son olarak, verilere basit ve çoklu doğrusal regresyon analizi uygulayarak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri ne kadar açıkladığını, bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini ve bu etkinin anlamlı olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.2. Araştırma Kapsamında Yer Alan Değişkenler

Tablo 1'de, araştırma kapsamında yer alan değişkenler, değişkenlerin hesaplanma şekli ve analizlerde gösterim biçimleri yer almaktadır. Tabloda yer alan bu değişkenlere ait verilerin tamamı Finnet firmasından temin edilmiştir.

Tablo 1: Araştırmada Kapsamında Yer Alan Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişkenler	Gösterimi	Hesaplanma Şekli
1- Yönetim Kurulu Büyüklüğü	YKB	LN _{YKB} = Bağımlı Yönetim Kurulu Sayı+Bağımsız Yönetim
2- İşletmenin Yaşı	İYAŞ	LNİYAŞ = (T-T _k)/30
3- Halka Açıklık Süresi	HAS	LNHAS = (T-T _{hat})/30
4- Halka Açıklık Oranı	HAO	HAO= Halka Açık Sermaye Tutarı / Toplam Sermaye
5- Hisse Başına Kâr	HBK	HBK = Dönem Sonu Net Kâr/ Dolaşımdaki Toplam Hisse Sayısı
6- Faaliyet Kâr Marjı	FKM	FKM = Faaliyet Kârı/Net Satışlar
7- Esas Faaliyet Kâr Marjı	EFKM	EFKM = Esas Faaliyet Kârı/Net Satışlar
8- Net Kâr Marjı	NKM	NKM = Dönem Sonu Net Kâr/Net Satışlar
9- Aktif Kârlılık	AKAR	AKAR = Dönem Sonu Net Kâr/Toplam Aktifler
10- Özsermaye Kârlılığı	ÖZKAR	ÖZKAR = Dönem Sonu Net Kâr/Toplam Özsermaye
11- Brüt Kâr Marjı	BKM	BKM = Brüt Kâr/Net Satışlar

Not: Tablo 1'de yer alan T cari yıl, T_k işletmenin kuruluş yılı, T_{hat} ise işletmenin halka açıldığı tarihi temsil etmektedir. Çalışmada firmaların yaşı ve halka açıklık süreleri ay olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1'de yer alan değişkenlerin seçiminde, literatürdeki benzer çalışmalarda kullanılan değişkenler esas alınmakla birlikte, araştırmanın amacına uygunluğu da dikkate alınmıştır. Değişkenler hesaplanırken, yönetim kurulu büyüklüğü, yaş ve halka açıklık süresi değişkenlerinin doğal logaritması, diğer değişkenlerde ise oransal değerler kullanılmıştır.

2.3. Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

Çalışmada, bağımlı ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi irdelerken modellere ait hipotezler aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H_{1a}= İşletmenin yönetim kurulu büyüklüğü ile kârlılığı arasında anlamlı bir ilişki yoktur

H_{1b} = İşletmenin yönetim kurulu büyüklüğü ile kârlılığı arasında anlamlı bir ilişki vardır

H_{2a}= İşletmenin yaşı ile kârlılığı arasında anlamlı bir ilişki yoktur

H_{2b} = İşletmenin yaşı ile kârlılığı arasında anlamlı bir ilişki vardır

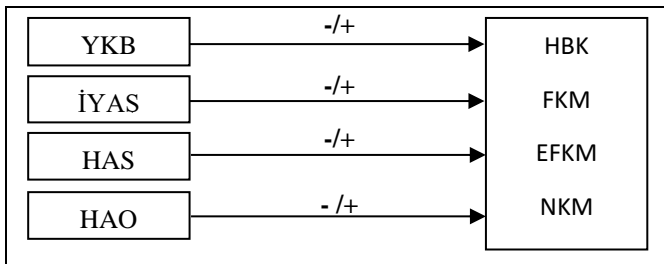
H_{3a} = İşletmenin halka açıklık süresi ile kârlılığı arasında anlamlı bir ilişki yoktur

H_{3b}= İşletmenin halka açıklık süresi ile kârlılığı arasında anlamlı bir ilişki vardır

H_{4a} = İşletmenin halka açıklık oranı ile kârlılığı arasında anlamlı bir ilişki vardır

H_{4b}= İşletmenin halka açıklık oranı ile kârlılığı arasında anlamlı bir ilişki vardır

Çalışmanın hipotezlerinden yola çıkarak araştırmanın modeli aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Hipotezler doğrultusunda oluşturulan araştırma modelinde görüldüğü üzere, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı incelenmiştir.

2.4. Araştırmada Elde Edilen Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan 124 şirketin değişkenlerine ait 7 yıllık tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: *Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler*

Değişkenler	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	Çarpıklık Değeri
YKB	86	1,10	2,64	1,91	1,95	0,28	0,43
İYAŞ	86	1,75	7,26	6,13	6,25	0,50	-3,05
HAS	86	-4,61	5,97	5,19	5,51	1,06	-4,27
HAO	86	0,01	0,93	0,32	0,28	0,21	0,96
HBK	86	-3,68	3,97	0,32	0,13	0,88	1,07
FKM	86	-3,92	6,57	0,38	0,09	0,95	2,04
EFKM	86	-1,41	0,76	0,06	0,07	0,15	-2,90
NKM	86	-1,67	0,82	0,02	0,03	0,18	-2,34
AKAR	86	-1,00	1,31	0,03	0,03	0,12	0,87
ÖZKAR	86	-2,93	2,19	0,02	0,06	0,40	-2,10
BKM	86	-223,13	104,12	1,72	1,89	17,53	-3,18

İmalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, toplam maliyetleri içerisinde sabit maliyetlerinin payı genel olarak yüksektir. Dolayısıyla bu işletmelerde faaliyet riski yani faaliyet kaldırma derecesi de yüksektir. Bu sebeple, satışlardaki bir birimlik bir değişime satış karlılığı üzerinde daha büyük bir değişime neden olur. BKM’deki bu oynaklığın nedeni sektörün bu özelliğinden kaynaklı olabilir.

Tablo 2’de yer alan tanımlayıcı istatistiklere göre, inceleme kapsamında yer alan imalat firmalarının yönetim kuruluna ait ortalamanın 1,91 kişi; yaşlarının 6,13 ay; halka açıklık sürelerinin 5,19 ay; halka açıklık oranlarının %32; hisse başına kârlarının 0,32; faaliyet kâr marjlarının 0,38; esas faaliyet kâr marjlarının 0,06; net kâr marjlarının 0,02; aktif kârlılıklarının 0,03; özsermaye kârlılıklarının 0,02; brüt kâr marjlarının ise 1,7 TL olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlara göre işletmelerin finansal başarı rasyolarının yüksek olmadığını söylemek mümkündür.

2.4.1. Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını, düzeyini ve yönünü tespit etmek için korelasyon analizinden elde edilen katsayılar Tablo 3’de yer almaktadır. Korelasyon katsayısı “r” harfi ile gösterilir ve -1 ile +1 aralığında bir değer alır.

Tablo 3: Korelasyon Katsayıları (r) Sonuçları

	YKB	İYAŞ	HAS	HAO	HBK	FKM	EFKM	NKM	AKAR	ÖZKAR	BKM
YKB	1										
İYAŞ	,258**	1									
HAS	,227**	,470**	1								
HAO	-,221**	-,246**	-	1							
HBK	,211**	,122**	,121**	-,114**	1						
FKM	-,149**	-,044	-,038	,090**	-,141**	1					
EFKM	,248**	,060	,112**	-,243**	,378**	-,194**	1				
NKM	,270**	,048	,078*	-,246**	,488**	-,156**	,741**	1			
AKAR	,219**	,083*	,101**	-,167**	,565**	-,079*	,506**	,779**	1		
ÖZKA	,108**	,060	,070*	-,055	,332**	-,081*	,182**	,285**	,376**	1	
BKM	,048	-,013	,019	,013	,076*	-,033	,020	,044	,062	,058	1

Not: **, *, %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında yapılan korelasyon analizinden elde edilen istatistiksel sonuçlara göre;

İşletmenin yönetim kurulu büyüklüğü ile hisse başına kâr arasında pozitif yönlü, düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,211$, $p<0,01$), faaliyet kâr marjü ile negatif yönlü, çok düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,149$, $p<0,01$), esas faaliyet kâr marjü ile pozitif yönlü, düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,248$, $p<0,01$), net kâr marjü ile pozitif yönlü, düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,270$, $p<0,01$), aktif kârlılık ile pozitif yönlü, düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,219$, $p<0,01$), özsermaye kârlılığı ile pozitif yönlü, çok düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,108$, $p<0,01$) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yönetim kurulu büyüklüğü ile bu değişkenler arasındaki ilişki de H_{1a} hipotezi red edilirken, H_{1b} hipotezi ise kabul edilmiştir. Yönetim kurulu büyüklüğü ile brüt kâr marjü arasında ise pozitif yönlü ve çok düşük düzeyde elde edilen korelasyon değeri ($r=0,048$, $p>0,05$) ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuca göre H_{1a} hipotezi kabul, H_{1b} hipotezi ise red edilmiştir.

İşletmenin yaşı ile hisse başına kâr arasında pozitif yönlü, çok düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,122$, $p<0,01$), aktif kârlılık ile pozitif yönlü, çok düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,083$, $p<0,05$) bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. İşletmenin yaşı ile bu iki değişken arasındaki ilişkide H_{2a} hipotezi red edilirken, H_{2b} hipotezi ise kabul edilmiştir. İşletmenin yaşı ile faaliyet kâr marjü arasındaki ilişki negatif yönlü ve çok düşük düzeyde ($r=-0,221$, $p>0,05$), esas faaliyet kâr marjü ile pozitif yönlü ve çok düşük düzeyde ($r=0,060$, $p>0,05$), net kâr marjü ile pozitif yönlü ve çok düşük düzeyde ($r=0,048$, $p>0,05$), özsermaye kârlılığı ile pozitif yönlü ve çok düşük düzeyde ($r=0,078$, $p>0,05$), brüt kâr marjü ile negatif yönlü ve çok düşük düzeyde ($r=-0,167$, $p>0,05$) elde edilen korelasyon katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. İşletmenin yaşı ile aralarında anlamlı bir ilişki bulunmayan bu değişkenlerde H_{2a} hipotezi kabul, H_{2b} hipotezi ise red edilmiştir.

İşletmenin halka açıklık süresi ile hisse başına kâr arasındaki ilişki pozitif yönlü, çok düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,121$, $p<0,01$), esas faaliyet kâr marjü ile pozitif yönlü, çok düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,112$, $p<0,01$), net kâr marjü ile pozitif yönlü, çok düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,078$, $p<0,05$), aktif kârlılık ile pozitif yönlü, çok düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,101$, $p<0,01$), özsermaye kârlılığı ile pozitif yönlü, çok düşük düzeyde ve anlamlı ($r=0,070$, $p<0,05$) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, işletmenin yaşı ile bu değişkenler için H_{3a} hipotezi red edilirken, H_{3b} hipotezi ise kabul edilmiştir. İşletmenin halka açıklık süresi ile faaliyet kâr marjü arasında negatif yönlü, çok düşük düzeyde ($r=-0,246$, $p>0,05$), brüt kâr marjü arasında ise pozitif yönlü ve çok düşük düzeyde ($r=0,332$, $p>0,05$) elde edilen korelasyon katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Dolayısıyla işletmenin yaşı ile bu değişkenler için H_{3a} hipotezi kabul, H_{3b} hipotezi ise red edilmiştir.

İşletmenin halka açıklık oranı ile hisse başına kâr arasında negatif yönlü, çok düşük düzeyde ve anlamlı ($r=-\%11,4$, $p<0,01$), faaliyet kâr marjı ile pozitif yönlü, çok düşük düzeyde ve anlamlı ($r=\%9$, $p<0,01$), esas faaliyet kâr marjı ile negatif yönlü, düşük düzeyde ve anlamlı ($r=-\%24,3$, $p<0,01$), net kâr marjı ile negatif yönlü, düşük düzeyde ve anlamlı ($r=\%24,6$, $p<0,01$), aktif kârlılık ile negatif yönlü, çok düşük düzeyde ve anlamlı ($r=\%16,7$, $p<0,01$) bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, halka açıklık oranı ile bu değişkenler arasındaki ilişkide H_{4a} hipotezi red edilirken, H_{4b} hipotezi ise kabul edilmiştir. İşletmenin halka açıklık oranı ile özsermaye kârlılığı arasında negatif yönlü ve çok düşük düzeyde ($r=-\%5,5$, $p>0,05$), brüt kâr marjı arasında ise pozitif yönlü ve çok düşük düzeyde ($r=\%1,3$, $p>0,05$) elde edilen korelasyon değeri ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuca göre H_{4a} hipotezi kabul, H_{4b} hipotezi ise red edilmiştir.

2.4.2. Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Basit doğrusal regresyon analizi, bir bağımlı ile bir bağımsız değişken arasındaki ilişkilerin matematiksel eşitlik yardımıyla açıklanması sürecidir. Basit doğrusal regresyon modelleri aşağıdaki şekilde kurulur. Doğrusal regresyon analizinde parametre tahmini için en küçük kareler tekniği (least squares method) kullanılır (Küçüksille, 2010: 199).

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_1 X_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Denklemden yer alan “ β_0 ”bağımsız değişken sıfır olduğunda bağımlı değişkenin aldığı sabit katsayıyı, “ β_1 ”bağımsız değişkenin regresyon katsayısını, “X” bağımsız değişkeni, “Y” bağımlı değişkeni, “ ϵ ” modelin hata terimini, “i” işletmeyi, “t” ise dönemi temsil eder.

Tablo 3’de yer alan korelasyon analizi sonuçlarından yola çıkarak aralarında anlamlı bir ilişki tespit edilen değişkenlere regresyon analizi uygulanmıştır. Bu analiz ile bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama oranı ve üzerindeki etkisi tespit etmek amaçlanmıştır. Bütün regresyon analizlerinde Enter metodu kullanılmıştır. Regresyon analizleri ve bu analizlerden elde edilen istatistiksel sonuçlara ait parametreler Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7’de detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 4: Yönetim Kurulu Büyüklüğü Değişkenine Ait Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişken: YKB									
Model	Bağımlı Değişken	β_0	β_1	Standart Hata	R^2	Düzeltilmiş R^2	F	Olasılık Değeri	İlişki Durumu
<u>1</u>	HBK	-,955	,669	,203	,045	,044	40,539	,000**	Anlamlı
<u>2</u>	FKM	1,353	-,510	,115	,022	,021	19,649	,000**	Anlamlı
<u>3</u>	EFKM	-,197	,135	,018	,062	,060	56,805	,000**	Anlamlı
<u>4</u>	NKM	-,308	,172	,021	,073	,072	67,943	,000**	Anlamlı
<u>5</u>	AKAR	-,153	,093	,014	,048	,047	43,656	,000**	Anlamlı
<u>6</u>	ÖZKAR	-,276	,154	,048	,012	,010	10,184	,002**	Anlamlı

Not: **, *. %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Yönetim kurulu büyüklüğü ile aralarında anlamlı bir korelasyon tespit edilen (Tablo 3) finansal başarı değişkenleri arasında 6 farklı regresyon modeli kurulmuştur. Tablo 4’de bağımlı değişkenleri açıklama oranını temsil eden belirlilik katsayısı (R^2) sonuçlarına göre, hisse başına kârın %4,5’i, faaliyet kâr marjının %2,2’i, esas faaliyet kâr marjının %6,2’si, net kâr marjının %7,3’ü, aktif kârlılığın %4,8’i ve özsermaye kârlılığın %1,2’si bağımsız değişken olan yönetim kurulu büyüklüğü tarafından açıklandığı ortaya çıkmıştır.

Bağımsız değişkendeki artışa karşılık, bağımlı değişkendeki değişim miktarını gösteren regresyon katsayısına (β_1) bakıldığında, yönetim kurulu büyüklüğündeki artışın en fazla hisse başına kârı ($\beta_1=,669$), daha sonra sırasıyla faaliyet kâr marjını ($\beta_1=-,510$), net kâr marjını ($\beta_1=,172$),

özsermaye kârlılığını ($\beta_1=,154$), esas faaliyet kâr marjını ($\beta_1=,135$) ve aktif kârlılığı ($\beta_1=,093$) etkilediği tespit edilmiştir. Tablo 4’de yorumlanması gereken önemli bir değer de modelin anlamlılığını gösteren F istatistik değeri ve bu değer anlamlılığını gösteren olasılık değeridir. Bütün modellerde elde edilen F istatistiğine ait olasılık değerleri 0,01’ten küçük çıktığı için bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında kurulan regresyon modellerinin bir bütün olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5: Yaş Değişkenine Ait Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişken: İYAŞ									
Model	Bağımlı Değişken	β_0	β_1	Standart Hata	R^2	Düzeltilmiş R^2	F	Olasılık Değeri	İlişki Durumu
<u>1</u>	HBK	,981	,212	,059	,015	,014	13,068	,000**	Anlamlı
<u>2</u>	AKAR	-,094	,019	,008	,007	,006	5,993	,015*	Anlamlı

Not: **, *. %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

İşletme yaşı ile aralarında anlamlı bir korelasyon (Tablo 3) tespit edilen hisse başına kâr ile aktif kârlılık arasında kurulan 2 farklı regresyon modeline ait sonuçlar Tablo 5’de sunulmuştur. Tablo 5’de, bağımlı değişkenleri açıklama oranını temsil eden R^2 sonuçlarına göre, hisse başına kârın %1,5’i, aktif kârlılığın ise %0,7’si bağımsız değişken olan yaş değişkeni tarafından açıklanmaktadır.

İşletme yaşındaki artışın finansal başarı değişkenleri üzerindeki etkisine bakıldığında en fazla hisse başına kârı ($\beta_1=,212$), daha sonra ise aktif kârlılığı ($\beta_1=,019$) etkilediği ortaya çıkmıştır. Tablo da modelin anlamlılığını gösteren F istatistik değeri ve bu değer anlamlılığını gösteren olasılık değerine bakıldığında, her iki modelde elde edilen F istatistiğine ait olasılık değerleri 0,05’ten küçük çıkmıştır. Bu sonuca göre, değişkenler arasında kurulan regresyon modellerinin bir bütün olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 6: Halka Açıklık Süresi Değişkenine Ait Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişken: HAS									
Model	Bağımlı Değişken	β_0	β_1	Standart Hata	R^2	Düzeltilmiş R^2	F	Olasılık Değeri	İlişki Durumu
<u>1</u>	HBK	-,200	,101	,028	,015	,014	12,946	,000*	Anlamlı
<u>2</u>	EFKM	-,023	,016	,005	,013	,011	11,065	,001**	Anlamlı
<u>3</u>	NKM	-,046	,013	,006	,006	,005	5,300	,022*	Anlamlı
<u>4</u>	AKAR	-,033	,011	,004	,010	,009	8,938	,003**	Anlamlı
<u>5</u>	ÖZKAR	-,118	,026	,013	,005	,004	4,286	,039*	Anlamlı

Not: **, *. %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

İşletmelerin halka açıklık süresi ile aralarında anlamlı bir korelasyon tespit edilen (Tablo 3) finansal başarı değişkenleri arasında 5 farklı regresyon modeli kurulmuştur. Tablo 6’dayer alan belirlilik katsayısı (R^2) sonuçlarına göre, hisse başına kârın %1,5’i, esas faaliyet kâr marjının %1,3’ü, net kâr marjının %0,6’sı, aktif kârlılığın %1’i, özsermaye kârlılığın ise %0,5’i halka açıklık süresi tarafından açıklandığı gözlemlenmiştir.

Halka açıklık süresinin finansal başarı değişkenleri üzerindeki etkisi incelendiğinde, en fazla hisse başına kârı ($\beta_1=,101$), daha sonra sırasıyla özsermaye kârlılığını ($\beta_1=,026$), esas faaliyet kâr marjını ($\beta_1=,016$), net kâr marjını ($\beta_1=,013$) ve aktif kârlılığı ($\beta_1=,093$) etkilemektedir. Modelin anlamlılığını gösteren F istatistik değeri ve bu değer anlamlılığını gösteren olasılık değeri bütün modellerde 0,05’ten küçük çıktığı için regresyon modellerinin bir bütün olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 7: *Halka Açıklık Oranı Değişkenine Ait Analiz Sonuçları*

Bağımsız Değişken: HAO									
Model	Bağımlı Değişken	β_0	β_1	Standart Hata	R^2	Düzeltilmiş R^2	F	Olasılık Değeri	İlişki Durumu
<u>1</u>	HBK	,479	-,485	,143	,013	,012	11,484	,001**	Anlamlı
<u>2</u>	FKM	,246	,412	,155	,008	,007	7,058	,008**	Anlamlı
<u>3</u>	EFKM	,117	-,177	,024	,059	,058	54,320	,000**	Anlamlı
<u>4</u>	NKM	,089	-,210	,028	,060	,059	55,581	,000**	Anlamlı
<u>5</u>	AKAR	,056	-,095	,019	,028	,027	24,927	,000**	Anlamlı

Not: **, *. %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

İşletmelerin halka açıklık oranı ile aralarında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilen (Tablo 3) finansal başarı değişkenleri arasında kurulan 5 farklı regresyon modelinden elde edilen parametre katsayılarına ait sonuçlar Tablo 7'deki gibidir. Bu tabloda yer alan R^2 sonuçlarına göre, hisse başına kârın %1,3'ü, faaliyet kâr marjının %0,8'i, esas faaliyet kâr marjının %5,9'u net kâr marjının %0,6'sı, aktif kârlılığın ise %2,8'i halka açıklık oranı tarafından açıklanmaktadır.

Halka açıklık oranının finansal başarı değişkenleri üzerindeki etkisi incelendiğinde, en fazla hisse başına kârı ($\beta_1=-,485$), daha sonra sırasıyla faaliyet kâr marjını ($\beta_1=,412$), net kâr marjını ($\beta_1=-,210$), esas faaliyet kâr marjını ($\beta_1=-,177$), ve aktif kârlılığı ($\beta_1=-,095$) etkilemektedir. Regresyon modellerinin anlamlılığını gösteren F istatistik değeri ve bu değer anlamlı olup olmadığını gösteren olasılık değeri bütün modellerde 0,01'ten küçük çıktığı için regresyon modellerinin bir bütün olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür.

2.4.3. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Sosyal bilimlerde bir sonucu bir nedenle açıklamak mümkün değildir. Bu bağlamda bir sonucu veya bir bağımlı değişkeni etkileyen birden fazla bağımsız değişken vardır. Araştırmalarda bir bağımlı değişken üzerinde birden fazla bağımsız değişkenin etkisini tespit etmek için çoklu regresyon analizi kullanılmaktadır. Çoklu doğrusal regresyon modeli aşağıdaki şekilde kurulur (Gürbüz & Şahin, 2018: 74).

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}X_1 + \beta_{2it}X_2 + \dots + \beta_{nit}X_{nit} + \epsilon_{it} \quad (2)$$

Model yer alan β_0 sabit katsayı olarak tanımlanır ve X değişkeninin değeri sıfır iken, Y değişkeninin alacağı değeri gösterir. $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ 'ler ise kısmi regresyon katsayısı olarak X bağımsız değişkenlerdeki artışa göre, Y bağımlı değişkenin artış oranını gösterir.

Bu bölümde, aralarında anlamlı bir korelasyon (Tablo 3) olduğu tespit edilen değişkenlerin tamamının kârlılık değişkenleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yukarıda yer alan model doğrultusunda çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Bu analizden elde edilen istatistiki sonuçlara ait model özeti Tablo 8'de, parametre katsayıları ise Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 8: Çoklu Regresyon Analizi Model Özeti

Model	Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	Olasılık Değeri	D-W
<u>1</u>	YKB, İYAŞ, HAS, HAO	HBK	,235	,055	,051	12,560	,000**	1,936
<u>2</u>	YKB, HAO	FKM	,160	,026	,023	11,363	,000**	2,118
<u>3</u>	YKB, HAS, HAO	EFKM	,316	,100	,097	31,946	,000**	2,120
<u>4</u>	YKB, HAS, HAO	NKM	,330	,109	,106	35,290	,000**	2,271
<u>5</u>	YKB, İYAŞ, HAS, HAO	AKAR	,254	,064	,060	14,860	,000**	2,191
<u>6</u>	YKB, HAS	ÖZKAR	,118	,014	,012	6,061	,002**	2,076

Not: **, *. %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 8’de, aralarında anlamlı bir korelasyon (Tablo 3) olduğu ortaya çıkan işletmelerin karakteristik yapı değişkenlerinin bir bütün olarak dâhil edildiği regresyon sonuçlarından elde edilen belirlilik katsayılarına (R²) bakıldığında, hisse başına kârın %5,5’i, faaliyet kâr marjının %2,6’sı, esas faaliyet kâr marjının %10’u, net kâr marjının %10,9’u, aktif kârlılığın %6,4’ü ve özsermaye kârlılığın ise %1,4’ü bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı ve modellerin bir bütün olarak anlamlı (olasılık değeri<0,01) olduğu tespit edilmiştir. Bütün modellerde Durbin–Watson (D-W) test istatistik değeri 1,936 ile 2,271 aralığında çıkmıştır. Bu değerlerden yola çıkarak Tablo 8’de yer alan 6 regresyon modelinde oto korelasyon sorunu olmadığı gözlemlenmiştir.

Tablo 9: Çoklu Regresyon Analizi Parametre Katsayıları

Model	Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	β	Standart Hata	Beta	Önem Sırası	Tolerans	VIF	Olasılık Değeri	İlişki Durumu
<u>1</u>	HBK	Sabit	-1,297	0,406						
		YKB	0,560	0,111	0,177	1	0,895	1,117	,000**	Anlamlı
		İYAŞ	0,064	0,067	0,037	4	0,735	1,306	,339	Anlamsız
		HAS	0,045	0,031	0,054	3	0,766	1,306	,154	Anlamsız
<u>2</u>	FKM	HAO	-0,241	0,147	-0,057	2	0,911	1,098	,101	Anlamsız
		Sabit	1,178	0,244						
		YKB	-0,465	0,118	-0,136	1	951	1,051	,000**	Anlamlı
		HAO	0,275	0,158	0,060	2	951	1,051	,082	Anlamsız
<u>3</u>	EFKM	Sabit	-0,125	0,042						
		YKB	0,107	0,018	0,198	1	0,914	1,094	,000**	Anlamlı
		HAS	0,005	0,005	0,034	3	0,933	1,072	,306	Anlamsız
		HAO	-0,141	0,024	-0,193	2	0,936	1,069	,000**	Anlamlı
<u>4</u>	NKM	Sabit	-0,196	0,049						
		YKB	0,146	0,021	0,228	1	0,914	1,094	,000**	Anlamlı
		HAS	-0,001	0,006	-0,008	2	0,933	1,072	,820	Anlamsız
		HAO	-0,168	0,028	-0,196	2	0,936	1,069	,000**	Anlamlı
<u>5</u>	AKAR	Sabit	-0,106	0,054						
		YKB	0,079	0,015	0,186	1	0,895	1,117	,000**	Anlamlı
		İYAŞ	-0,004	0,009	-0,017	4	0,735	1,360	,667	Anlamsız
		HAS	0,005	0,004	0,046	3	0,766	1,306	,227	Anlamsız
<u>6</u>	ÖZKAR	HAO	-0,070	0,020	-0,122	2	0,911	1,098	,000	Anlamlı
		Sabit	-0,339	0,104						
		YKB	0,138	0,049	0,097	1	0,948	1,055	,005**	Anlamlı
		HAS	0,018	0,013	0,048	2	0,948	1,055	,165	Anlamsız

Not: **, *. %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 8’de, 6 farklı çoklu regresyon modelinde ortaya çıkan parametre katsayılarına göre, 1’inci, 2’inci ve 6’ncı modellerde sadece yönetim kurulu büyüklüğünün, 3’üncü ve 4’üncü ve 5’inci modellerde ise yönetim kurulu büyüklüğü ile halka açık oranının bağımlı değişkenler üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur (olasılık değeri $<0,01$). Diğer bağımsız değişkenlere ait olasılık değeri 0,05’ten büyük çıktığından bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri anlamlı bulunmamıştır. Tabloda yer alan Beta değeri bağımsız değişkenlerin önem sırasını gösterir ve işareti dikkate alınmamaktadır. Bu bağlamda, bağımsız değişkenlerin önem sırası belirlenirken Beta değerleri dikkate alınmış ve en yüksek Beta değerine sahip olan değişken, görece olarak en önemli bağımsız değişken olarak kabul edilmektedir.

Tablo 8’de, çoklu regresyon modellerine ait yer alan önemli bir istatistikte, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi olup olmadığını gösteren Tolerans ve Varyans Artış Faktörü (Variance Inflation Factor-VIF)’dür. VIF değerinin 10’a yaklaşması Tolerans değerinin ise 0’a yaklaşması modelde çoklu doğrusal bağlantı problemi olduğunu gösterir. Tabloda yer alan 6 regresyon modelinde elde edilen VIF değerleri 1,051-1,360 aralığında, Tolerans değerleri ise 0,735-0,951 aralığında olması bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusallık problemini ortadan kaldırmaktadır. Genel olarak, yukarıda yer alan bütün modellerin istatistiksel açıdan bir bütün olarak uygun ve geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

3. Sonuç

Bu makalede, 124 işletmenin 7 yıllık verilerini kullanarak yönetim kurulu büyüklüğü, yaş, halka açıklık süresi ve halka açıklık oranı (bağımsız değişkenler) ile kârlılık rasyoları (Bağımlı değişkenler) arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu rasyolardan hisse başına kâr piyasa kaynaklı, faaliyet kâr marjı, esas faaliyet kâr marjı, net kâr marjı, aktif kârlılık, özsermaye kârlılığı ile brüt kâr marjı ise muhasebe kaynaklı kâr rasyosu olarak kabul edilmektedir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulguları kısaca özetlersek, hisse başına kâr ile yönetim kurulu büyüklüğü, yaş, halka açıklık süresi ve halka açıklık oranı arasındaki; faaliyet kâr marjı ile yönetim kurulu büyüklüğü ve halka açıklık oranı arasındaki; esas faaliyet kâr marjı ile yönetim kurulu büyüklüğü, halka açıklık süresi ve halka açıklık oranı arasındaki; net kâr marjı ile yönetim kurulu büyüklüğü, halka açıklık süresi ve halka açıklık oranı arasındaki; aktif kârlılık ile yönetim kurulu büyüklüğü, yaş, halka açıklık süresi ve halka açıklık oranı arasındaki; özsermaye kârlılığı ile yönetim kurulu büyüklüğü ve halka açıklık süresi arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. Brüt kâr marjı ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişki ise anlamlı bulunmamıştır. Yapılan basit doğrusal regresyon analizinde elde edilen belirlilik katsayılarına (R^2) göre, yönetim kurulu büyüklüğü değişkeni net kâr marjını, yaş değişkeni hisse başına kârı, halka açıklık süresi hisse başına kârı, halka açıklık oranı ise net kâr marjını açıkladığı gözlemlenmiştir. Bağımlı değişkenler ile aralarında anlamlı ilişki çıkan bütün bağımsız değişkenlerin yer aldığı çoklu regresyona analizinde ortaya çıkan sonuçlara göre ise hisse başına kâr, faaliyet kâr marjı ve özsermaye kârlılığı için kurulan modelde sadece yönetim kurulu büyüklüğünün, esas faaliyet kâr marjı, net kâr marjı ve aktif kârlılık için kurulan modelde ise yönetim kurulu büyüklüğü ile halka açıklık oranı değişkeninin etkisi anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, işletmede yönetim kurulu üye sayısının artması, işletme yaşının büyük olması ve halka açıklık süresinin uzun olması genel olarak finansal performans üzerinde olumlu bir etki sağlayacağını söylemek mümkündür.

Elde edilen bu bulgular, sahiplik yapısı ve finansal performans arasındaki ilişkiyi inceleyen benzer çalışmaların bir kısmı ile paralellik arz ederken, diğer kısmı ile aksi yöndedir. Örneğin; Yıldız ve Doğan (2012), Moscu (2013), Aytakin ve İbiş (2014) ve Ömer ve Demir (2015), çalışmalarında, genel olarak sahiplik yapısı değişkenleri ile finansal performans değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulmuşlardır. Konak ve Kendirli (2015) ise, negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Son olarak, yapılan analizlerde yer alan yönetim kurulu büyüklüğü, yaş, halka açıklık süresi veya

halka açıklık oranı değişkenlerinin firma performansı olarak da kabul edilen kârlılık değişkenlerinden en az birini anlamlı olarak etkilediğini söyleyebiliriz. Çalışmamızda kurulan modellerde yer almayan ve işletmelerin kârlılığını başka bir deyişle finansal performansını etkilediği düşünülen birçok değişken mevcuttur. Bu bağlamda finansal performans göstergeleri üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla farklı değişkenlerin modellere dâhil edilerek, aynı ya da farklı sektörlerde veya ülkelerde faaliyet gösteren işletmelerin verileri ile yeni çalışmalar yapılması alan literatürü açısından yararlı olacağını düşünmekteyiz. Ortaya çıkan sonuçlar işletme sahipleri, yatırımcılar ve yöneticilerin bir firmanın performansını değerlendirirken sadece finansal faktörleri değil finansal olmayan faktörleri de dikkate almaları gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla sahiplik yapısı ile ilgili faktörlerin finansal performans üzerine olan etkisini ve yönünü bilmeleri özellikle yatırımcılara, gerek firma ve gerekse sektörle ilgili daha sağlıklı ve gerçekçi birtakım kararlar alma ve değerlendirme imkânı sunar.

Kaynakça

- Akdoğan, N., & Tenker, N. (2006). *Finansal tablolar ve mali analiz teknikleri*. Ankara: Gazi kitabevi.
- Alimehmeti, G., & Paletta, A. (2012). Ownership concentration and effects over firm performance: evidences from Italy. *European Scientific Journal*, 8(22), 39-49.
- Ayrıçay, Y., & Kalkan, G. (2013). Sahiplik yapısı ve temsilcilik teorisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 153-174.
- Aytekin, S., & İbiş, A. (2014). Mülkiyet yapısının işletmelerin finansal performansı üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi: BİST Metal Eşya, Makina Endeksi (XMESY) üzerinde bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 119-130.
- Bayrakdaroğlu, A. (2010). Mülkiyet yapısı ve finansal performans: İMKB örneği. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2), 11-20.
- Cadbury, A. (1992). *Report of the committee on the financial aspects of corporate governance*. London: Gee publishing.
- Claessens, S., Djankov, S., & Lang, L. H. P. (2000). The Separation of ownership and control in East Asian corporations. *Journal of Financial Economics*, 58, 81-112.
- Demsetz, H., & K. Lehn. (1985). The structure of corporate ownership: Causes and consequences. *Journal of Political Economy*, 93(6), 1155-1177.
- Demsetz, H., & Villalonga, B. (2011). Ownership structure and corporate performance. *Journal of Corporate Finance*, 7(3), 209-233.
- Drakos, A. A., & Bekiris, F. V. (2010). Corporate performance, managerial ownership and endogeneity: A simultaneous equations analysis for the Athens Stock Exchange. *Research in International Business and Finance*, 24, 24-38.
- Finnet. Erişim adresi: <https://www.finnet.com.tr>
- Gorritz, C. G., & Fumas, V. S. (1996). Ownership structure and firm performance: Some empirical evidence from Spain. *Managerial and Decision Economics*, 17, 575-58.
- Guest, P. M. (2009). The impact of board size on firm performance: Evidence from the UK. *The European Journal of Finance*, 15(4), 385-404.
- Gunduz, L., & Tatoglu, E. (2003). A comparison of the financial characteristics of group affiliated and independent firms in Turkey. *European Business Review*, 15(1), 48-54.

- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz*. Ankara: Seçkin yayıncılık.
- Hermalin, E. B., & Weisbach, M. S. (1991). The effect of board composition and direct incentives on firm performance. *Financial Management*, 20(4), 101-112.
- Konak, F., & Kendirli, S. (2015). Sermaye yoğunlaşmasının firma performansı üzerine etkisi: BİST gıda, içecek endeksi uygulaması. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 8(15), 124-134.
- Küçükşille, E. (2010). Basit doğrusal regresyon. Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* içinde (ss. 199-204). Ankara: Asil yayın dağıtım.
- Moscu, R. G. (2013). The relationship between firm performance and board characteristics in Romania. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 2(1), 167-175.
- Önem, H. B., & Demir, Y. (2015). Mülkiyet yapısının firma performansına etkisi: BİST imalat sektörü üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 31-43.
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2011). *Kurumsal yönetim ilkelerinin belirlenmesine ve uygulanmasına ilişkin tebliğ*. Erişim adresi: <http://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/66>
- Şamiloğlu, F., & Ünlü, U. (2010). Sahiplik yapısı ve firma performansı arasındaki ilişki: İMKB 100 endeksi firmaları üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 46, 66-73.
- Tanrıöven, C., & Aksoy, E. E. (2010). İMKB’de işlem gören şirketlerde ortaklık yoğunlaşmasının firma performansı üzerine etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 46, 216-231.
- Ünlü, U. (2011). Yönetici sahipliği ve firma değeri: İMKB için ampirik bir uygulama. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(2), 201-214.
- Yıldız, F., & Doğan, M. (2012). Genel müdür’ün yönetim kurulu üyesi olması halinin menkul kıymet yatırım ortaklığı firmalarının performansına etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 353-366.

XVII. YÜZYIL AVARIZ KAYITLARINA GÖRE KÜTAHYA SANCAĞI EĞRİGÖZ (EMET) VE DAĞARDI KAZALARI

Meltem AYDIN¹

Öz

Osmanlı Devleti'nde XV. ve XVI. yüzyıllarda malî yapıyı ve vergi gelirlerini tespit etmek amacıyla yönelik tutulan tahrir defterleri, Osmanlı demografi çalışmalarına da katkı sağlayan en önemli kaynaklar arasındadır. Bu kayıtlardan hareketle Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan nüfusu tespit etmeye yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Tımar sisteminin çökmesi ile klasik tahrirler önemini yitirmiş, bunların yerini avarız vergisi mükelleflerinin tespitinin yapıldığı sayımlar almıştır. Avarız defterlerine göre Kütahya sancağı Eğrigöz ve Dağardı kazalarına bağlı yerleşim yerleri ile buralarda yaşayan vergi yükümlüsü nüfusun tespit edilmesinin amaçlandığı bu çalışmada, 1646 ve 1675 tarihli Kütahya sancağı avarız defterlerinin transkript edilmesi ve elde edilen verilerin analizine dayalı doküman incelemesi ve değerlendirilmesi yöntemi uygulanmıştır. Bu defterlerden mahalle, köy ve kasabaların isimleri ve buralarda yaşayan vergi yükümlüsü nüfus tespit edilerek, Kütahya sancağında bulunan diğer kazalarla karşılaştırması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Avarız, Emet (Eğrigöz), Dağardı

EMET (EGRIGOZ) AND DAGARDI TOWNS OF KUTAHYA SANJAK IN LIGHT OF THE AVARIZ RECORDS IN THE XVII. CENTURY

Abstract

Cadastral record books, which recorded in order to determine the tax revenues and fiscal structure in the Ottoman Empire between the XV. and XVI. centuries, are among the most important resources contributing to the Ottoman demographical studies. Many studies had carried out to determine the population living within the Ottoman boundaries by using these records. After the collapse of the monarial system, classical cadastral record books lost their significance and the avarız records took place of the cadastral books. In this study, it is aimed to determine tax payer population in Eğrigöz and Dağardı districts of Kütahya Sanjak in light of the avarız records. For this, the transcription, analyzes and evaluation method of the 1646-1675 avarız records have applied. On the bases of these records, both the names of districts, villages, towns and the tax payer population have determined and compared to other districts of Kütahya Sanjak.

Keywords: Ottoman State, Avarız, Emet (Eğrigöz), Dağardı

¹ Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID 0000-0001-5408-6135
meltemtokucu@gmail.com.

Başvuru Tarihi (Received): 05.08.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'ne kadar vergi toplama faaliyetlerinin önemli bir bölümü dirlik, malikâne ya da vakıf hizmetleri şeklinde yerine getirilmiştir. Padişah ve devlet adına vergi toplama ile bunları kanunlarla belirlenmiş usullere uygun sarf etme yetkisine sahip olanlar, bu yolla devlet hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlamışlardır. Devlet, vergi tahsilini kendilerine bıraktığı dirlik ve malikâne sahipleri ile vakıfları denetleyerek ortaya çıkabilecek usulsüzlükleri önlemiş ve reayanın üretim faaliyetlerini sürdürülebilir kılmaya çalışmıştır. Bunun dışında ihtiyaç duyduğu takdirde bütün tebaasından her çeşit hizmet ve yardımı isteme hakkını da mahfuz tutmuştur. Bu usullerden birisi de divanın teklifi ve kararı, padişahın onayı ile toplanan ve bir vergi türü olan *avarız-ı divaniye*dir. Bu vergiler tekâlif-i örfiye olarak ta anılmış olup çeşitleri oldukça fazladır (Barkan, 1997: 14). Ülkenin veya ordunun ihtiyacına göre bu talepler bazen gıda maddesi, bazen herhangi bir malzeme, bazen de nakit para olabiliyordu. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, giderek olağan hale gelmeye başlayan bu vergilerin miktarı, kanunla tespit edilmiş kesin rakamlar olmadığı ve şartlara göre değiştiği için devlet, her seferinde daha ağır taleplerle halkın karşısına çıkmak durumunda kalıyordu (Pamuk, 2015: 47).

Mevkufât Kalemi tarafından denetlenen avarız vergileri aynî, hizmet ve bedel olarak tahsil edilirdi. *Nüzul, sürsat ve iştirâ* avarızın aynî yükümlülükleriydi. Bunlardan nüzul, ordunun sefer esnasında menzillerdeki un ve arpa ihtiyacının karşılanması için ihdas edilmiş bir vergiydi. Kadılar ordunun daha önceden bildirilen güzergâhı üzerindeki menzillerde ihtiyaç malzemelerini hazır etmekle görevlendirilirdi. Kadıların hâkimiyeti altında bulunan köy, nahiye, kasaba, mezra ve çiftliklerden toplanan zahire, vergi mükellefleri tarafından menzillere nakledilirdi. Sefer güzergâhı dışında kalan ve toplanan zahirenin menzillere ulaştırılması mümkün olmayan yerlerde, bu verginin bedel olarak alındığı da olurdu. Fakat zahirenin menzillere ulaştırılması mümkün olan yerlerde kadılar nüzul vergisini bedel olarak tahsil edemezlerdi. Avarızın aynî türündeki bir başka çeşidi ise sürsattı. Sürsat tıpkı nüzul gibi ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla konulmuş bir vergiydi. Halkın ordunun ihtiyaç duyduğu yem, yiyecek gibi maddeleri devletin belirlediği bir fiyattan askerî birliklere satması esasına dayanıyordu. Kanunnâmeler bu uygulamayı ticarî bir faaliyet olarak nitelendirdiği için evkaflar, madenciler, çeltikçiler gibi zümrelerin muafiyeti kabul edilmiyordu. Avarızın aynî olan bir başka çeşidi ise iştirâ uygulaması idi. Devlet ordunun sefer güzergâhında bulunan menzillerdeki ihtiyaçlarını nüzul ve sürsat yöntemi ile karşılamakta sıkıntı yaşamaya başlayınca, piyasa fiyatı üzerinden zahire satın alma yoluna başvurdu. Avarızın genel kurallarının geçerli olduğu bu uygulamada devlet ne kadar malzeme satın alacağını, önceden kazalara bildirdiği için bu malzemeler vergi mükellefleri tarafından menzillerde, hazır edilmek durumundaydı (Tabakoğlu, 2016: 369-373). İştirânın sürsattan en önemli farkı *narh-ı rûzî* veya *narh-ı cârî* denilen zahirenin o günkü piyasa fiyatı üzerinden satın alınması idi (Kütükoğlu, 2018: 311).

Avarız vergisinin hizmet olarak alındığı bir çeşidi daha vardı. Osmanlı Devleti savaş gibi olağanüstü hallerde ya da normal hayatın akışında herhangi bir aksaklığın, büyük problemlere yol açabileceği durumlarda, bazı görevlerin yerine getirilmesini avarız hizmeti olarak kabul etmiş ve bu hizmetleri yerine getiren gruplara muafiyet tanımıştır. Orducu esnafı, kürekçi, köprücü, suyolcu, sayyad (avcı), derbentçi, madenci, yörükler, tuzcu, çeltikçi, kaldırımçı, orduya besin maddeleri ve hayvan yemi nakliyesi hizmetlerini yerine getirenler bu gruplar arasında yer almıştır (Küçük, 2007: 79). Deniz seferlerinde genellikle sahillerden kürekçi toplanmış ve bunların ihtiyaçları da o yöre halkı tarafından karşılanmıştır. Böylece kürekçiler hizmet olarak yükümlülüklerini yerine getirirken, yöre halkı da nakdî bir bedel ödemek durumunda kalmıştır.

Bedel olarak alınan avarız vergileri, avarız akçesi veya avarız bedeli adıyla nakit olarak tahsil edilirdi. Bu vergilerin tahsilinde usulsüzlükleri önlemek amacıyla 1718 yılında *imdâdiyye-i seferiyye* adıyla, valiler tarafından bir vergi toplanması kabul edilmişti. Şayet bu vergi barış

zamanında alınırsa *imdâdiyye-i hazariyye* olarak ifade edilirdi. *Cihâdiyye* ve *iâne-i cihâdiyye* ise sadece savaş masrafları için değil aynı zamanda ordunun barış zamanındaki bazı ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla da toplanırdı. XVII. yüzyıldan itibaren olağan hale gelen avarız vergilerinin halk üzerinde yarattığı tahribatı önlemek amacıyla bölgenin varlıklı kişileri tarafından avarız vakıfları kurularak vergi mükellefiyetleri karşılanmaya çalışılmıştır (Kütükoğlu, 2018: 312, 313).

XV ve XVI. yüzyıllarda devletin malî yapısını ve vergi gelirlerini tespit etmek amacıyla yönelik tutulan tahrir defterleri, Osmanlı demografi çalışmalarının en önemli kaynakları arasında sayılmaktadır. Çünkü 1831 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde doğrudan nüfus sayımına yönelik bir adım atılmamıştır. Osmanlı arşivlerindeki vergi yükümlüsü reyayayı tespitiye yönelik tutulan tapu tahrir kayıtlarını esas alarak çalışmalar yürüten Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı sosyo-ekonomik yapısının aydınlatılmasında önemli katkılar sağlamıştır. Bu kayıtlar aynı zamanda klasik dönem Osmanlı demografik yapısının tespitinde yerli ve yabancı pek çok araştırmacı tarafından farklı yöntemlerle değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Fakat özellikle tımar sisteminin çökmesi klasik tahrirlerin önemini yitirmesine yol açmıştır. Bu tahrirlerin yerini başlangıçta olağanüstü hallerde alınan ancak zamanla olağan hale gelen, avarız vergisi mükelleflerinin tespitinin yapıldığı sayımlar almıştır. Avarız vergilerinin düzenli vergiler haline gelmesinden sonra, uzun zamandan beri tahriri yenilenmeyen ve cizye mükellefleri sağlıklı bir şekilde tespit edilemeyen bölgelerin tahriri yapılmaya başlanmış ve bu uygulama devletin genelinde yaygınlaştırılmıştır.

Avarız vergisinden müslim ve gayrimüslimlerin sorumlu tutulması, sayımların kadılar nezaretinde yapılması, Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı hakkında çalışma yapan araştırmacıları klasik tahrirlerin boşluğunu doldurmak üzere bu alana yönlendirmiştir. Başlangıçta çalışılan bölgelerin defterleri aynen yayınlanarak yer isimleri ve toplam rakamlar verilmiştir. Münir Aktepe 1957'de XVII. yüzyıla ait İstanbul kazası avarız defterini bu şekilde yayınlamıştır. Bruce McGowan² ve M. Todorova ise avarız defterlerinin demografi ve iskân tarihi çalışmalarında kullanımı ile ilgili yeni yaklaşımlar getirmiştir.

Klasik tahrir defterlerinde ve avarız kayıtlarında yer alan verilerin değerlendirilmesinde en önemli sorunlardan birisi, vergi yükümlüsü olarak kişi yerine hanenin esas alınmış olmasıdır. Burada hane geniş bir aile birimini ifade ettiği için ortalama kaç kişiden oluştuğu kesin olarak belli değildir. Barkan tarafından tahrir defterlerine dayanılarak, Osmanlı nüfus tespitinde hane halkı sayısı 5 kat sayısı ile çarpılarak yaklaşık olarak hesaplanmıştır. Faroqhi ise hane sayısını değil vergi mükelleflerinin sayısını belli bir kat sayı ile çarparak nüfus tespitinde bulunmuştur. Jennings, Başbakanlık Arşivi tapu tahrir defterlerini kullandığı çalışmada, kent merkezinde bulunan yetişkin ve vergi mükellefi nefer sayısını 3 ve 3,5 kat sayıları ile çarparak bir sonuç elde etmeye çalışmıştır. Gerber, Lowry, Göyünç, Emecen, Miroğlu, Yediyıldız hane sayısı olarak Barkan'ın kullandığı 5 kat sayısını esas almışlardır. Lewis 5-7, Marcus 7, Raymond ise hane sayısını 8 kat sayısı ile çarpmıştır. Ünal, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde doğurganlığın yüksek olduğunu farz ederek hane birimini 7 kişi olarak kabul etmiştir (Behar, 2011: 3-18). Görüldüğü gibi tahrir kayıtlarına dayanarak nüfus tespitinde araştırmacıların üzerinde birleştikleri tek bir kat sayı yoktur. Fakat ağırlıklı kabul gören 5 kat sayısıdır. Bu kat sayısının bölgelere, hatta köy ve şehir yerleşmelerine göre değişiklik gösterdiği gözden uzak tutulmamalıdır.

Avarız kayıtlarının tutulduğu defterlerde yer alan hane sayısı, gerçek hane sayısı olmayıp bir avarız hanesinin kaç gerçek haneye eşdeğer olduğu tahakkuk eden vergi miktarının avarız hane sayısına

² McGowan'ın yaklaşımı ile ilgili olarak bakınız: Bruce McGOWAN, "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü (1600-1830)", VIII. *Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, II*, Ankara 1981, (1327-1331); Bruce McGOWAN, *Economic Life in Ottoman Europe, Taxation, Trade and The Struggle For Land, 1600-1800*, New York 2010.

bölümü ile ortaya çıkmaktadır³. Kütahya’da bir avarız hanesi mahallelere göre 1622-23’te 3,2 ile 4 (dört) gerçek hane arasında değişmektedir. 1675-76’da bu rakam 4 olarak tespit edilmiştir (Aydın, 2016/48: 206). Simav merkezde 1655 yılında bir avarız hanesi 3,6 gerçek hane iken 1675’te bir avarız hanesi 4 gerçek haneye karşılık gelmektedir (Aydın, 2016/17: 152). Gediz’de 1665-66’da mahallelere göre farklılık göstermekle birlikte bir avarız hanesi ortalama 4,3 gerçek haneye eşittir. 1675-76’da ise her bir avarız hanesi 4 gerçek haneden oluşmuştur (Aydın, 2016, VII/12:132,133,136).

Avarız kayıtlarına göre nüfus tespiti yaparken gerçek hane sayısını bulup, bunu belirli bir kat sayı ile çarpmak yoluna gidilmektedir. Fakat defterlerde varsa mücerred olarak kayıtlı vergi mükelleflerinin gelir sahibi bekâr erkeklerden oluştuğu dikkate alınmalıdır. Ayrıca muaflar da nüfus tespitinde göz önünde bulundurulmalıdır (Faroqhi, 2001: 94).

Avarız defterleri üzerinde yapılan çalışmalardan yerleşim yerlerinin isimleri, köy, kasaba ve şehirlerde yaşayan nüfus, Müslim ve gayrimüslim reaya tespit edilebildiği gibi önceki ve sonraki tahrirlerle kıyaslayarak köyden kente ya da bir bölgeden başka bir bölgeye göç hareketlerini tespit etmek mümkün olabilmektedir. Farklı bölgelerin kayıtları karşılaştırılarak bölgeler arası farklılıkları değerlendirmek mümkündür. İncelenen dönemin iç ve dış gelişmelerinin o yörenin demografik yapısına nasıl yansıdığı yine bu kayıtlardan tespit edilebilmektedir. Mesela Anadolu’da Celâli isyanlarının yoğun olarak yaşandığı dönemlerde şehir merkezlerine doğru bir nüfus hareketliliği olduğu, kırsal nüfus azalırken şehir nüfusunun ortalamanın üzerinde artmasından anlaşılabilmektedir.

Önemli gelir kaynaklarından birisini oluşturan avarız vergisinin toplanmasında yaşanan usulsüzlüklerin gelir kaybına yol açacağına bilincinde olan devlet, bu durumun önüne geçmek için mühimme defterlerinde bölge görevlilerinin titiz davranmasını talep eden çok sayıda hükme yer vermiştir. Bunlardan birisi 8 Zilkade 1026/7 Kasım 1617’de Tırhala ve çevresindeki kadılara gönderilen emirdir. Bu emirde avarız ve nüzul akçesi toplanırken halktan fazla miktarda akçe alındığı ve halka zulüm edildiğinin haber alındığı ve bu gibi olayların önüne geçilmesi için tedbir alınması istenmiştir (82 MD, 141 [226], 2000: 94,95). 1630 yılında ise Edirne yakınlarında bulunan Uzuncaova Hasköy kazasına bağlı köylerde, avarız vergisinin iki bin akçe alınan yerlerden on bin, beş bin alınan yerlerden yirmi bin akçe şeklinde fahiş rakamlarla tahsil edildiğinin merkeze bildirilmesi üzerine, bölge kadılarına hüküm gönderilerek, sorumluların şerle haklarından gelinmesi hükmüne yer verilmiştir (85 MD, 235 [249], 2002: 142).

11 Cemaziyelevvel 1027 / 6 Mayıs 1618 tarihli Bosna Eyaleti’nde bulunan İstar-i Eflak kadısına gönderilen bir hükümde, avarız vergilerini ödeyen halkın, kendilerinden yeniden vergi talebinde bulunduğu ve kendilerine bu konuda baskı yapıldığı şeklinde şikâyetlerinden bahisle, ilgililerin bu tür olaylara izin vermemeleri ve bu konularda daha dikkatli olunması istenmiştir (82 MD, 278 [95], 2000: 187).

Osmanlı Devleti’nin avarız adı altında toplanan vergilerin tam olarak yerine ulaştırılması konusunda da oldukça duyarlı olduğu, taşraya gönderilen emirlerden anlaşılmaktadır. 1 Şevval, 1027/ 21 Eylül 1618 tarihli Akhisar kadısına gönderilen bir emirde, Akhisar’ın Yeniköy köyü sakinlerinden Mahmud’un topladığı 52.500 avarız akçesinin kırk binini donanmanın ihtiyaçları için gönderdiği fakat 12.500 akçenin zimmetinde kaldığı, geri kalan meblağı derhal maliye görevlilerine teslim etmesi bildirilmiştir (82 MD, 339[31], 2000: 225). Avarızların toplanmasında usulsüzlük yapılmasına bizzat kadılarında adlarının karıştığı görülmektedir. Mesela 20 Safer

³ Avarız hane; Osmanlı Devleti’nde belli sayıda gerçek hanelerden oluşan vergi ünitesi olarak tanımlanabilir. XV ve XVI. yüzyılın ilk yarılarında bir gerçek hane veya yetişkin erkek nefer, bir avarız hanesi kabul edilirken XVII. yüzyılda birden çok gerçek hane veya nefer bir avarız hanesini oluşturmaya başlamıştır. Bir avarız hanesi içerisinde kaç gerçek hane bulunduğu bölgenin sosyo-ekonomik durumuna göre farklılık gösterir (Demirci, 2012: 19).

1056/7 Nisan 1646'da Kastamonu kadısına gönderilen bir emirde, Taşköprü kadısının bölge halkından avarız vergisi dışında kendi şahsına para talep ettiğinden bahisle bu duruma derhal son verilip, durum doğru ise alınan fazla paranın halka geri verilmesi istenmiştir (91 MD [78], 2015: 80).

Osmanlı Devleti'nde yaşanan ekonomik sıkıntılar XVII. yüzyıl başlarından itibaren doğrudan merkez hazinesine gelir olarak kaydedilen nakdi vergilerin önemini artırmıştır. Bu nedenle cizye ve avarız vergi gelirlerini tespit etmek amacıyla köylerden başlayarak kasaba ve şehirlere kadar ayrıntılı sayımlar yapılarak bu kayıtlar mufassal defterlere işlenmiştir. Bu defterlerde yer alan veriler özellikle XVII. yüzyılda nüfus ve ekonomik durum hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışmada avarız kayıtlarına dayalı olarak Kütahya sancağına tabi Eğrigöz ve Dağardı kazalarının bu döneme ait demografik yapısı ve ekonomik durumu değerlendirilmiştir.

1. Eğrigöz Kazası

Günümüzde Kütahya ilinin Emet ilçesine bağlı olan Eğrigöz, Emet-Simav doğal sınırını oluşturan ve bölgenin en büyük yükseltisi konumundaki Eğrigöz Dağı'nın batısındaki iki tepeyi birbirine bağlayan bir yükseltinin üzerinde kurulmuştur. Eskiçağdan kalma olduğu anlaşılan kale, sivil yerleşmeden ziyade askeri amaçlarla kullanılmıştır (Uysal, 1992: 297,299).

Selçuklular döneminde Türk hâkimiyeti altına giren bölge, Anadolu Selçuklu Beylikleri döneminde Germiyanogulları'na bağlanmıştır. Germiyanoglu Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'un Osmanlı padişahı I. Murad'ın oğlu şehzade Bâyezid ile evlendirilmesi üzerine Kütahya, Simav ve Tavşanlı ile birlikte Eğrigöz de çeyiz olarak 1381 yılında Osmanlılara verilmiştir (Varlık, 1974: 60, 61; Varlık, 2002: 580-584).

879/1466 tarihli piyade defterinde Kütahya sancağına bağlı kaza ve nahiye isimleri arasında sayılan Eğrigöz, 894/1489 tarihli müselleme defterinde yer almamıştır. 919/1513 tarihli bir defter XVI. yüzyılda Kütahya sancağı kazalarını açık ve kesin olarak göstermektedir. Bu deftere göre Kütahya, Şihli, Homa, Uşak, Lazkiye, Güre-Selendi, Kula, Simav, Honaz ve Eğrigöz olmak üzere Kütahya livasının on kazası bulunmaktadır. 1520 tarihli olarak kabul edilen 49 numaralı mufassal tapu tahrir kayıtlarında, bunlara ilave olarak Gediz'in de kaza olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu tarihte Eğrigöz'de 86 hane, 18 mücerred, 4 imam ve hatip, 3 pîr bulunmaktadır. 934/1528 yılında düzenlenmiş olan Anadolu Kadılikları Defteri ile 1530 yılında tahririne başlanan ve Kütahya ile ilgili bölümü 1533-34 yıllarında tamamlanan 438 Numaralı Defterde Kütahya livasına tabi olan kaza ve nahiyeler yer almıştır. Bu kayıtlarda Eğrigöz ve Simav tek kadılık altında toplanmıştır. Kadı Eğrigöz'de oturmakta olup günlüğü 30 akçedir. Taşili, Çengir, Avdan ve Kırvadi nahiyeleri bulunan Eğrigöz-Simav kazasının toplam 135 köyü ve 22 mezrası vardır. Bu tahrirde Eğrigöz'de 67 hane, 1 imam, 4 sahib-i berat, 3 meremmetçi-i köprü, 1 yayabaşı, 3 pîr, 1 malûl, 2 muhassıl, 9 hisareri oğlanları, 5 sipahizâde ve 3 mücerred kayıt altına alınmıştır. 978/1571 yılında tamamlanan tahrirde Simav ve Eğrigöz yeniden iki ayrı kadılık olmuştur. Bu tarihte Eğrigöz'de 160 hane ve 14 mücerred kayıtlıdır. 1520 yılından itibaren yapılan tahrirlerde Eğrigöz'de *Cemaat-i Kefere* olarak gayr-i müslimler de bulunmaktadır. Bu cemaat 1520 tahririnde 80 hane 3 mücerred, 1533-34' de 52 hane, 2 pîr, 1 yayabaşı, 4 mücerred; 1571 yılında ise 27 haneye sahiptir. Cemaatin ödedikleri cizye vergileri II. Yakup Bey imaretine sarf edilmektedir. Eğrigöz'ün 1520'de iki bin akçe olan geliri, 1533-34 ve 1571'de üç bin beşyüz akçeye çıkmıştır (Varlık, 1980:58-68, 247, 293-295).

1.1. 1646 Yılı Avarız Kayıtlarına Göre Eğrigöz Kazası

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan Bâb-ı Defterî Mevkufat Kalemî tasnifinde yer alan DMKF. 27429 Numaralı, 98 sayfalık Kütahya Sancağı İcmal Avarız Defterinin 28-31. sayfalar arasında, Simav Kadısı Mevlâna Mustafa Efendi tarafından tahriri yapılan Eğrigöz kazası yer almaktadır. 8 Şevval 1056 / 17 Kasım 1646 tarihinde tahrir edildiği belirtilen defterde kayıtlı bir

kasaba ve 60 köy bulunmaktadır. Bugün ilçe merkezi olan Emet, Cemaziyelahir 1056/Ağustos 1646 tarihli bir hükümden de anlaşıldığına göre (91 MD, [321], 2015: 193) Eğrigöz'e bağlı 90 vergi mükellefi ve 30 haneye sahip kasabadır. Günümüzde Kütahya iline bağlı olan Hisarcık ilçesi, o dönem kayıtlarında 60 vergi yükümlüsü ve 20 hane ile Eğrigöz'ün en büyük köyüdür. Sulye köyü 51 vergi yükümlüsü 17 haneye sahiptir. Kazaya ismini veren Eğrigöz'de 33 vergi yükümlüsü 11 hane bulunmaktadır. Fakra ve Kızıl Aliler köyleri, *Karye-i Fakra ma'a Kızıl Aliler* olarak birlikte kaydedilmiştir. Diğer köylerin her biri ayrı ayrı gösterilmiştir. Doğanlar, İğde, Hasanlar ve Bey köylerinde sadece hane sayıları verilmiş, vergi yükümlüsü sayıları kayıtlarda yer almamıştır. Emet, Hisarcık, Sulye, Eğrigöz'ünde içinde olduğu 30 köyde her bir avarız hanesi 3 gerçek haneye eşittir. Timurlu, Subak, Menkufe, Kargın ve Mahmudlar köylerinde ise bir avarız hanesi 4 gerçek haneye karşılık gelmektedir. Diğer köylerde bu oranlar 3,1 ile 3,3 arasında değişiklik gösterir. Toplamda 845 vergi yükümlüsü ve 296,5 hane sayısı bulunmakta olup ortalama 1 avarız hanesi yaklaşık 2,8 gerçek haneden oluşmuştur. Köylerin vergi yükümlüsü (neferan) ve hane sayıları Ek 1'de tablo halinde gösterilmiştir.

Yerleşim yerlerinin adları gelişi-güzel verilmiş değildir. Ad vermede yerleşim yerinin durumu, konumu, o bölgede egemenlik sürmüş olan hanedanlar, çevrede yapılan meslekler, çevredeki göl-akarsu gibi doğal oluşumlar, bitki örtüsü, madenler, çeşitli hayvanlar, çevredeki yapılar ya da o yöre ile ilgisi bulunan önemli kişiler ve dinî sıfatlar etkili olmaktadır (Açıkgöz, 2004:16). Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynayan ve o coğrafi alanı iskâna açan Oğuz boy isimleri yerleşim yeri olarak sıklıkla tercih edilmiştir. Eğrigöz'de bulunan Kayı ve Kargın köyleri Oğuz boy isimlerini taşımaktadır. Köpekler [Köpekli] ile Sulye köyleri de Oğuzların Avşar boyunun bir kolu olan Köpek-oğulları ile ilişkili olmalıdır. Faruk Sümer *Oğuzlar* isimli kitabında Köpek-oğullarından bahsederken soy kütüğü içerisinde Sülü Bey'e yer vermiştir. (Sümer, 1972:266-269). Sulye adı Sülü'den türemiş olabilir. Faruk Sümer tarafından Halep Türkmenleri arasındaki boy ve oymaklar arasında gösterilen Bahadırlar [Bahadırlu] ve Küreci (Sümer, 1972:175,176) köyleri adını bu boylardan almış olmalıdır. Turgutlar, Tuğrul, Emrullah, Kara Mustafa, Aliler, Musalar, Mahmudlar, Hasanlar, Ağa, Bey, Şeyhler köyleri bu yörede bulunan ailelerin isim ve unvanları olmalıdır. Dere, Gölcük, Ovacık, Kızılbüük, Değirmisaz gibi köyler buldukları coğrafi özelliklere göre isimlendirilmişlerdir. Doğanlar, Doğanlar Yenicesi, Tuğrul⁴ köylerine bölgede bulunan kuş türlerinden, Karakurt ve Kurtderesi'ne de kurttan esinlenerek bu isimler verilmiş olmalıdır.

Sıcak su kaynaklarına sahip olan Hamamköy ismini bu özelliğinden almıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi Emet ve çevresi Kütahya'nın önemli termal turizm merkezlerinden birisi olup günümüzde ilçede bulunan tesisler Hamam Mahallesiindedir. Opanözü Yenicesi köyü ismini köylülerin içinde yağ, peynir saklamak için kullandıkları "opan" denilen doğal mağaralardan almıştır.

Kütahya'da Gediz ve Eğrigöz civarında Şabçı ve Şaphane adı verilen yerleşim yerlerinin şap madeni çıkarılan bölgeler olduğu görülmektedir. Kütahya ilinin ilçesi olan Şaphane halen şap madenlerinin işletildiği önemli merkezlerden birisidir. İran'dan başlayarak Bursa-İzmir üzerinden İtalya'ya uzanan İpek Yolu'nun Bursa-İzmir arasında kalan Emet-Tavşanlı-Harmancık-Orhaneli-Keles güzergâhı dönemin en önemli yaya ve binek yollarından birisidir. Şaphane Köprücüğü de bu yol güzergâhındaki konaklama yerlerinden birisi olmuştur⁵. Timurlu adını taşıyan üç köyü birbirinden ayırmak için Timurlu dışında diğer ikisine Kışla-1 Timurlu ve Küçük Timurlu adları verilmiştir.

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelmeye başlayan Türk boyları daha önce yerleşim merkezi olup terk edilen merkezlerde ve bunlara yakın yerlerde iskân edilmiş olup yeni kurdukları

⁴ Tavşancıl ile şahin arasında kara renkli bir kuştur.

⁵ www.recepaydogdu.com 30/07/2019.

merkezleri adlandırırken ismin sonuna ören, viran gibi ifadeler eklemişlerdir. Anadolu'da Bizans dönemi yerleşmelerini hatırlatan ve hisar olarak isimlendirilen yerleşim merkezleri ile Gayrimüslimlerin yaşadıklarını gösteren yer adları arasında kilise, manastır isimleri dikkat çekmektedir. Eğrigöz'e bağlı olan Yurdviran, Hisarbeyi, Hisarcık, Akkenisa köyleri bunlara örnektir. Kilise isimlerini taşıyan köyler Akkenisa (Akkilise) örneğinde olduğu gibi genellikle bir renkle ifade edilmektedir (Açıkgöz, 2004:37-39).

1646 yılı Eğrigöz avarız kayıtlarında kaza merkezi olan Eğrigöz'de 33, Emet kasabasında ise 90 vergi yükümlüsü bulunmaktadır. Geriye kalan 58 köydeki vergi yükümlüsü sayısı 722'dir. Bu verilere göre Eğrigöz kazasında bulunan toplam 845 vergi yükümlüsünün %15'i kaza merkezi ve Emet kasabasında, % 85'i ise köylerde yerleşmiştir. Her bir hanenin ortalama 5 kişiden oluştuğu varsayıldığında toplam 4.225 olarak tespit edilen Eğrigöz nüfusunun yaklaşık 165'i kaza merkezinde, 450'si Emet kasabasında yaşamaktadır. Köylerde yaşayan nüfus ise 3.610 olarak tespit edilir.

Eğrigöz kaza merkezindeki hane sayısı 1520 yılından 1534 yılına kadar geçen 14 yılda azalarak 86 haneden 67 haneye inmiştir, 1571 yılında 93 hane artarak 160 haneye yükselmiştir. Fakat 1571'den 1646 yılına kadar geçen 75 yılda tekrar azalan hane sayısının 123'e düştüğü görülmektedir. 1534 yılında Eğrigöz'ün köyleri ile birlikte hane sayısı 1.378 iken 1646'da 845'e gerilemiştir. Hane sayısını 5 kat sayısı ile çarptığımızda 1534 yılında 6.890 olan nüfus, 1646'da yaklaşık % 39 oranında azalarak 4.225 olmuştur. Eğrigöz'de halktan alınan vergi ve resimlerden oluşan toplam gelir, 1520'de 2.000 akçe iken 1534 ve 1571'de 3.500 akçe olarak gerçekleşmiştir (Varlık, 1980:294)

Kaza merkezi olan Eğrigöz ile buraya bağlı Emet kasabasını karşılaştırdığımızda, kaza merkezi nüfusunun kasaba nüfusuna göre 1/3 oranında daha az olduğu görülür. Bu durum Eğrigöz ve Emet kasabasının coğrafi konumundan kaynaklanmış olmalıdır. Eğrigöz, yerleşime çok elverişli olmayan fakat savunması kolay olan Eğrigöz kalesi civarında yer almıştır. Emet kasabası ise Eğrigöz dağının doğusunda bulunan bir ovada yer aldığı için yerleşime daha elverişlidir. Bu nedenle daha çok tarımla uğraşan halk dağlık alan yerine ovada yerleşmeyi tercih etmiştir.

1520 yılında yapılan tahrirlerde kayıt altına alınmış olan cemaat-i keferenin 80 hane, 3 mücerred olan sayısı, 1533-34'de 52 hane 2 pir, 1 yayabaşı, 4 mücerrede ve 1571 yılında ise 27 haneye düşmüştür. Bu cemaat 1646 yılında yapılan avarız sayımlarındaki kayıtlarda yer almamıştır. Muhtemelen giderek sayısı azalan cemaat mensupları, taşrada artan eşkıyalık ve yağma olayları sebebiyle daha güvenli yerlere göç etmiş olmalıdır (Varlık, 1980:293-295).

Simav ve Gediz kazaları ile kıyaslandığında Eğrigöz'ün her iki kazadan daha az nüfusa sahip olduğu ve şehirleşme olarak diğer iki ilçeye oranla daha az geliştiğini ortaya görülür. Simav'da 4, Gediz'de 9 mahalle bulunurken Eğrigöz'ün mahallelere ayrılmamış olması bu durumun bir göstergesidir. Eğrigöz'ün aynı dönemde yaklaşık nüfusunun Kütahya sancağına tabi olan Simav (Aydın, 2016/17:150) ve Gediz (Aydın, 2016 VII/12:133-135) kazaları ile karşılaştırması Tablo 1. de gösterilmiştir:

Tablo 1: *Eğrigöz, Simav, Gediz Kazaları Nüfusları*

Eğrigöz (1675)		Simav (1665)		Gediz (1665)	
Merkez	Köyler	Merkez	Köyler	Merkez	Köyler
250	2025	884	5571	940	3475
2275		6455		4415	

1.2. 1675-76 Yılı Avarız Defterlerine Göre Eğrigöz Kazası

Çalışmamıza konu olan ikinci defter 1086/1675-76 tarihli MAD 2498 numaralı Mufassal Avarız Defteri'dir. Bu defterin 108-110 sayfaları arası *Kaza-i Eğrigöz der livâ-i Kütahya* başlığı ile Eğrigöz'e ayrılmıştır. 1646 yılından 30 yıl sonra yapılan bu tahrirde göre tutulan defterde, daha önceki sayımda köy olarak kayıt altına alınan Eğrigöz, Nefs-i Eğrigöz adıyla gösterilmiştir. Eğrigöz ve Emet kasabası dışında 53 köy yer almaktadır.

1646 yılı kayıtlarında *Karye-i Fakra ma'a Kızıl Aliler* olarak birlikte kaydedilen köylerden Kızıl Aliler 1675'te kayıtlara girmemiştir. Bunun dışında Bahşiler, Elege, Espiye, Hisarbeyi, Kara Mustafa, Kargın, Kışla-i Timurlu, Köpekler, Mahmudlar, Musalar, Semer, Şeyhler, Tuğrul ve Turgutlar köyleri de 1675'teki kayıtlarda yer almamıştır. 1675 yılı avarız defterinde Dereli, Göynüçük, Işıklar, Kırkıl, Kutlu Beyler, Kutlu Haliller, Şaphane Köprücüğü, Tutlar ve Ulaşlar olmak üzere 9 yeni köy kaydedilmiştir. Bu köyler içerisinde Işıklar köyü diğer sekiz köyün sahip olduğu toplam 45 vergi yükümlüsünden daha fazla vergi yükümlüsüne sahip olması nedeniyle dikkat çekmektedir. 1675 tarihli defterin 109. sayfasında 28 vergi yükümlüsünün kaydedildiği Işıklar köyünde aynı defterin 110. sayfasında bulunan 25 kişinin daha ilave edilmesi ile vergi yükümlüsü sayısı 53 olmuştur. Alaca Köprücük olarak kaydedilen köy ise 1646'da Köprücük adıyla kaydedilmiş olan köy olmalıdır.

Osmanlı hâkimiyetine geçmeden önce Cenevizlilerin kontrolünde olan Kütahya şapını işleme hakkı, II. Murad döneminde bölgenin kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile Osmanlı Devleti'ne geçmiştir (Dingenç, 2011:135,136). Gediz'e tabi Şaphane nahiyesi yanında, 1675 tarihli avarız defterinde yer alan Şaphane Köprücüğü köyünden bahsedilmektedir. Ayrıca bir de Eğrigöz'de bulunan Şapçı köyü bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerini birbirinden ayırt etmek için birisine Şaphane Köprücüğü adı verilmiş olmalıdır.

1646 yılında ortalama bir avarız hanesi 2,8 iken 1675 yılında bütün köylerde her bir avarız hanesi 4 gerçek haneye eşit olmuştur. Bu durumda hane başına alınan vergi miktarı da oransal olarak azalmış demektir. 1675 yılında Emet kasabasında 42 vergi yükümlüsü bulunmaktadır. Bir önceki tahrirde 33 vergi yükümlüsüne sahip olan Eğrigöz'ün vergi yükümlüsü sayısı 8'e düşmüştür. Köyler içerisinde Işıklar 53, Sülye 27, Hisarcık 24, Başköy 21, Dereköy 15, Öğmecegaç 13, Doğanlar Yenicesi 12, Yeğimli ve Kayı 11, Opanözü Yenicesi ve Doğanlar 10 vergi yükümlüsüne sahiptir. Diğer karyelerin vergi yükümlüsü sayısı 10'un altındadır. Eğrigöz kazasının 1546-1675 yılları arasında avarız icmal defteri kayıtlarına göre köy sayıları Ek-1'de gösterilmiştir.

1646 yılı ile kıyaslandığında Eğrigöz'de hem köy sayısı hem de vergi yükümlüsü ve hane sayısı 1675 yılından önceki sayıma göre azalmıştır. Köy sayısı 60'tan 53'e düşmüş, 845 olan vergi yükümlüsü sayısı ise 455'e ⁶ gerilemiştir. Avarız hane sayıları da 296,5'dan 113,75'e düşmüştür. Köy sayısında % 12 lik azalma varken vergi yükümlüsü sayısı % 46, avarız hane sayısı ise yaklaşık % 62 azalmıştır. Bu oranlar köylerin 30 yıl içerisinde önemli oranda nüfus kaybettiğini, var

⁶ Defterde toplam 433 neferan bulunduğu kaydedilmişse de satırların karşılıklarına yazılan neferanlar toplandığında bu sayı 455 olarak çıkmaktadır. Muhtemelen Işıklar karyesine sonradan kaydedilen 25 neferan bu toplama dâhil değildir. Fakat bunlar 433 neferana ilave edildiğinde neferan sayısı 458 olmaktadır.

olanların da küçüldüğünü göstermektedir. 455 vergi yükümlüsü 5 katsayısı ile çarpıldığında toplam nüfusun yaklaşık 2.275 olduğu görülür. Bu durum 1646'da 4.225 olan nüfusun % 46 oranında azalması demektir. 1534'ten 1646 yılına kadar geçen 112 yılda % 50 azalmış olan nüfusun, 1646 yılından sonraki 30 yılda yine % 50 oranında düşmüş olması, ekonomik ve sosyal sıkıntıların artarak devam ettiğinin ve bu durumdan etkilenen reayanın bölgeden hızla uzaklaştığı ya da kayıt dışı kaldığını ortaya koymaktadır. Bu gibi dönemlerde reaya eski yarı göçebe yaşama dönerek, kayıt dışı kalmayı ya da kendilerini daha güvende gördükleri büyük merkezlere göç etmeyi tercih etmektedir. Aynı defterde yer alan Kütahya merkez mahallelerinde kayıtlı hane ve vergi yükümlüsü sayılarının 1622 yılına göre % 152 oranında artış göstermesi de bu tespiti doğrulayan bir veri olarak değerlendirilmelidir (Aydın, 2016/48:208). Eğrigöz'ün, şehir özelliğine sahip olmaması, halkın köylerden kasaba merkezine doğru bir göçten ziyade daha büyük merkezlere göçü tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Çünkü geçen süre içerisinde hem kasaba olan Emet'te hem de Eğrigöz'de hane ve vergi yükümlüsü sayılarında önemli oranlarda azalmalar yaşandığı görülmektedir.

Köy ve vergi yükümlüsü sayılarının azalmasında o dönem iç ve dış kaynaklı sorunlar etkili olmuştur. XVI. yüzyılda Anadolu'da yaşanan büyük çaplı nüfus artışları karşısında, tarım alanları yetersiz kalmış ve II. Selim'den itibaren başıboş kalan kalabalıklar, yavaş yavaş sosyal karışıklıklara zemin hazırlamaya başlamıştır. Devletin henüz büyümeden bu tehlikeyi önlemek amacıyla, köylülerden seçilen 30-40 kişilik *il erleri* denilen birlikler oluşturması, bu kuvvetlerle celâli denilen başı-boş gruplar arasında rekabeti artırmıştır. Bunun yanı sıra ekonomik hayatta yaşanan bozulmaların da etkisi ile celâli isyanları genişlemiştir. Devlet görevlilerinin halk üzerindeki baskıları, taşradaki idarecilerin çeşitli salgınlar salarak fazla vergi toplaması, halkın devlet merkezine yoğun şikâyetlerine yol açmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Osmanlı-İran ve Osmanlı-Avusturya savaşları ile suhte isyanları, celâlilerin eşkıyalıklarının artması ve isyanların yaygınlaşması sonucunu doğurdu. Devlet tarafından alınmaya çalışılan önlemlerin yetersiz kalması üzerine, yöneticiler ve celâliler arasında sıkışıp kalan ahalinin köylerini terk ederek ya güvenilir yerlere yönelmesi ya da celâli gruplarına katılması pek çok yerde köylerin boşalmasına yol açmıştır (İlgürel, 1993:253).

Celâli isyanları sırasında Kütahya da büyük zarar gördü. Deli Hasan 1602 yılında Kütahya'yı yağmaladı. Bu tehlikenin bertaraf edilmesinden sonra 1605'te Tavi Halil, Nasuh Paşa kuvvetlerini yenilgiye uğrattı ve Kütahya Sancağına bağlı kazaları yağmaladı. Yaşanan bu olaylar karşısında reayanın önemli bir kısmı çevredeki sancaklara kaçtı. Celâlilerle mücadele eden Nasuh Paşa'nın suiistimalleri de halkın yoğun şikâyetlerine konu oldu. Simav, Selendi, Güre, Uşak, Şeyhlü, Bozkuş, Kula, Homa, Geyikler, İnay, Sirge kadılıkları ile Eğrigöz kadısı Nasuh Paşa tarafından gönderilen adamların belirlenen miktardan fazla vergi toplamasını şikâyet konusu yapmışlardı. Eğrigöz kadısı uhdesinde olan ve avarız-ı divaniye olarak bilinen *bedel-i kürekçi* ve *bedel-i zahire* akçelerinin tahsil edilmesi görevi Seyyid Gazi ve Kütahya kadısı naibine arz edilmişti. Fakat bunlar bu görevi yerine getirmeden Erdeçli Mustafa ve beraberinde 120 sipahinin dolaşıp Kütahya'dan gönderilen emr-i şerifle vergileri tahsil ettiği ortaya çıktı. Bu durum Eğrigöz kadısı tarafından şikâyet olarak merkeze arz edildi. Kadılar tarafından gönderilen bu arzlar, Kütahya ve kazalarında Celâli İsyancı neticesinde ortaya çıkan sorunları ortaya koymasından önemlidir (Polat, 2013:36-40).

Eğrigöz ve Emet kasabasını birlikte değerlendirdiğimizde 1646'da toplam 123 olan vergi yükümlüsü sayısı 1675 yılında % 59 azalarak 50'ye düşmüştür. Aynı dönemde Eğrigöz'e tabi köylerdeki vergi yükümlüsü sayısı % 44 azalarak 722'den 405'e gerilemiştir.

Kütahya sancağına bağlı Gediz'de 1665-1675, Simav'da 1655-1675 yılları arasında yapılan avarız sayımlarının sonuçları Eğrigöz'deki 1646-1675 sayım sonuçları ile kıyaslandığında Gediz dışında Simav, Eğrigöz ve Dağardı'nda vergi yükümlüsü ve hane sayılarının azaldığı görülür. 1665

yılından itibaren geçen on yıllık sürede Gediz merkezinde vergi yükümlüsü sayısı yaklaşık % 51 oranında artarken kırsalda artış oranı % 76 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde köy sayısı 78'den 99'a çıkmış fakat 41 olan çiftlik sayısı 1'e inmiştir. Bu durum 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik sebeplere dayanan göç hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Faaliyet yürüttükleri topraklarda çeşitli sebeplerle geçimlerini sağlayamayan insanlar ya başka köylere ya da köylerden kentlere doğru hareketlenmişlerdir.

Simav merkezinde 1655'te 176 olan vergi yükümlüsü sayısı 1675'te 134'e düşmüştür. Bu dönemde Simav'a bağlı köylerde de vergi yükümlüsü sayısının 1107'den 732'ye gerilediği görülür. Simav'da 1655'te 77 olan köy sayısında önemli bir değişiklik olmamış fakat burada bulunan çiftliklerin sayısı da 10'dan 1'e düşmüştür.

Kütahya sancağına bağlı Gediz (Aydın, 2016, VII/12):133,135,136,141), Simav (Aydın, 2016/17:147,148,152,153) ve Eğrigöz kazalarının yıllara göre neferan sayıları Tablo 2 de gösterilmiştir.

Tablo 2: Kütahya Sancağı Kazaları Neferan Sayıları (1622-1675)

		1646		1655		1665		1675		Değişim oranı %		Değişim süresi (yıl)
		Mrkz	Köy	Mrkz	Köy	Mrkz	Köy	Mrkz	Köy	Mrkz	Köy	
Kaza	Mrkz											
Eğrigöz		123	722	-	-	-	-	50	405	-59	-44	29
Gediz						188	624	285	1.100	+51	+76	10
Simav		-	-	176	1107	-	-	134	732	-24	-34	20
Toplam								469	2.237			

2. Dağardı Kazası

Eski adı Gebeler olan ve 2009 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından ismi Güzelyurt olarak değiştirilen Dağardı, Simav-Harmancık yolu üzerinde bulunmaktadır. Eğrigöz Dağının kuzey batısında yer alan Dağardı ovasının rakımı yaklaşık olarak 960 m. dir. Yörenin dağlık olması ve ulaşım zorlukları nedeniyle sürekli göç verdiği için daha önce nahiye merkezi olduğu halde günümüzde Simav ilçesine bağlı bir köydür. İlçe merkezine 38 km. Kütahya'ya ise 85 km. mesafededir. Çevresinde Simav'a bağlı Aşağı Dolaylar, Bademli, Bedirler, Çulhalar, Gılmanlar, İmranlar, İnkaya, Külcü, Örencik, Sarkatlar, Sudöşeği, Sünnetçiler ve Toklar köyleri bulunmaktadır.

2.1. 1675 Yılı Avarız Kayıtlarına Göre Dağardı Kazası

Dağardı ve çevresi Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı ile birlikte Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi olan Kütahya sancağının kaza sayısı 1513-1676 yılları arasında 10 ile 27 arasında değişmiştir (Aydın, 2016/48). 1026-1027/1617-1618 tarihli ve 82 numaralı mühimme defterinde yazılan iki ayrı hükümde geçen *Kazâ-i mezbûre tâbi' Dağardı* (82 MD/5,[360], 2000) ve *Kütâhiyye ve Simav ve Dağardı kâdîlarına* (82 MD/350 [22], 2000) ifadeleri bu tarihlerde Dağardı'nın Simav kadılığına tabi olduğunu ortaya koymaktadır. 1083/1672-1673 yılında Kütahya'ya gelen Evliya Çelebi, Dağardı'nı Kütahya'ya bağlı 24 kadılıktan birisi olarak saymıştır (Evliya Çelebi, 2005:17). 1675 yılı avarız defterinde Dağardı'nın bir kaza merkezi olarak kaydedilmiş olması, Evliya Çelebi'nin bu tespitini doğrulamaktadır. Dağardı, 1867 yılında Simav kazasına bağlı nahiye merkezi haline gelmiştir.

Kütahya livası Dağardı kazasının kayıtları Başbakanlık Osmanlı Arşivleri KK 1086/1675-1676 Tarihli ve 2693 Numaralı İcmal Avarız Defteri'nin 104-106. sayfaları ile 1086/1675-76 Tarih ve MAD 2498 numaralı Mufassal Avarız Defteri'nin 112-114. sayfalarında yer almaktadır. Defterlerden birisi mufassal diğeri onun icmali olduğundan her iki defterde bulunan köy, vergi yükümlüsü ve hane sayıları birebir aynıdır.

Defterde Dağardı kazası altında Acemler, Akboğaz, Alaberde, Aydınlar, Azizler, Badmal, Balı, Bıyıklı, Çalcılar, Çaltı, Çardaklı, Çınarcık, Çobanlar, Çokaklar/Çokaklı, Danişmendlü, Dökerek/Düğrek, Elsizler, Evliciler, Fındıklı, Hacı Deresi, Gebeler/Keberler, Gılmanlar, Güney, Işıklar, Karacaşehir, Kargıl/Kargıllar, Kırkkavak, Koryaki/Koryakı, Kürekler, Külürücü, Manastır, Mir Aliler, Orhanlar, Öksüzler, Sarıgaziler, Suluganlar, Sünnetçiler, Toklar, Uğur İnal?[Gorinler], Üçöyük ve Virancık olmak üzere toplam 41 köy kaydedilmiştir.

Anadolu'da bulunan diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi Dağardı ve kendisine bağlı köylere de boy, oymak, aşiret isimleri; coğrafi yer adları, bitki ve hayvan isimleri, meslekler, bazı sıfatlar, dini ve tarihi mekânlar dikkate alınarak isimler verildiği görülmektedir. Eğrigöz Dağının kuzey batısında yer alması ve coğrafi konumu Dağardı kazasına bu ismin verilmesine sebep olmuştur. Acemler, Danişmendlü, Elsizler, Aydınlar, Mir Aliler, Orhanlar aşiret, boy ya da oymak isimleridir. Akboğaz, Hacı Deresi, Karacaşehir, Güney gibi köyler coğrafi özellikleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Çınarcık, Fındıklı, Kırkkavak gibi köy isimleri bitki örtülerini çağrıştırmaktadır. Bıyıklı, Gebeler, Gılmanlar, Öksüzler, Suluganlar, Toklar gibi sıfatlar ile Çobanlar, Sünnetçiler, Külürücü⁷ vb. meslek adları Dağardı'nda köy isimleri olarak kullanılmıştır. Eğrigöz'de olduğu gibi daha önce gayrimüslimlerin yaşadıkları yer adlarını çağrıştıran Azizler, Manastır köy isimlerine Dağardı'nda da rastlanmaktadır. Sarıgaziler köyü ise ismini muhtemelen yörenin Türk hâkimiyetine geçmesinde hizmeti olan alperenlerden almıştır. Üçöyük ve Virancık köyleri de daha önce iskân edilmiş olan ve yerli halkı tarafından terk edilen yerleşim merkezlerinde kuruldukları için bu isimleri almışlardır.

Dağardı'na bağlı Badmal 17, Dökerek ve Balı 11 vergi yükümlüsüne sahip büyük köylerdir. Diğer köylerin tamamında vergi yükümlüsü sayısı 10'dan azdır. 41 köyde toplam 204 vergi yükümlüsü, 50,5 avarız hanesi bulunmaktadır. Bütün köylerde avarız vergisi eşit olarak belirlenmiş ve 1 avarız hanesi 4 gerçek haneden oluşmuştur. 1675 yılında Dağardı kazasına kayıtlı 204 vergi yükümlüsünü Eğrigöz'de olduğu gibi 5 katsayısı ile çarparsak toplam vergi yükümlüsü nüfusun 1020 olduğu görülür.

Dağardı'nın önceki yıllara ait avarız kayıtları bulunmadığı için geçmişle kıyaslama imkânı yoktur. Eğrigöz'e göre coğrafi şartları daha ağır olan Dağardı'nda vergi yükümlüsü ve hane sayılarının artması beklenemez. Osmanlı döneminde Gediz ve Simav'ı Harmancık üzerinden Bursa'ya bağlayan bir güzergahta yer alan Dağardı, 1675 sonrasında 1875 yılına kadar Kütahya'ya bağlı kaza merkezi olarak yönetilmiş, 1878-1923 arasında Simav'a bağlı nahiye olmuştur. 2009 yılında ismi Güzelyurt olarak değiştirilmiş ve günümüzde Simav'a bağlı bir köydür.

3. Sonuç

Eğrigöz, Kütahya sancağı ile ilgili 1513-1675 yılları arasında yapılan tahrirlere ilişkin tutulan kayıtlarda 1534 yılı hariç Kütahya sancağına tabi kaza merkezi olarak kaydedilmiştir. 1534 yılında Simav ile tek kadılık altında birleştirilmiş fakat 1571 yılında tekrar müstakil kadılık haline getirilerek (Aydın, 2016/48:218), 1874 yılına kadar bu durumunu muhafaza etmiştir. 1875-1880 yılları arasında Simav'a 1881-1912 yılları arasında Kütahya'ya ve bağlı nahiye olan Eğrigöz, 1918 yılında tekrar kaza olmuştur. Cumhuriyet dönemi ile birlikte 1924 yılında daha önce Eğrigöz'e bağlı olan Emet kasabası ilçe merkezi olmuş ve Eğrigöz köyü olarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir (Sezen, 2017:247). Üzerinde inceleme yaptığımız 1646 ve 1675

⁷ Külür; saç ya da taş üzerinde pişirilen bir tür ekmek, mısır koçanı (www.sozluk.gov.tr/13.07.2019).

yıllarına ait avarız kayıtlarında da Emet kasabası, kaza merkezi olan Eğrigöz'den daha fazla hane ve vergi yükümlüsüne sahip olmuştur. Yukarıda da izah edildiği gibi bunda her iki yerleşim yerinin sahip olduğu coğrafi şartlar etkilidir

Kütahya sancağına bağlı Eğrigöz ve Dağardı kazaları avarız kayıtlarına dayalı olarak, her iki yerleşim yerinin idari yapısı ve vergi yükümlüsü halkını tespitiye yönelik bu çalışma, daha önce tarafımızdan yapılan Kütahya merkez kazası, Simav ve Gediz ile ilgili aynı kapsamdaki çalışmaları tamamlama ve genel bir değerlendirme ortaya koyma imkânı sağlamıştır.

1622-1675 yılları arasında Kütahya sancağı merkez nahiyeleri olan Armudili, Gümüş, Yalak, Gireği (Arslanapa), Virancık ve Tavşanlı'da vergi yükümlüsü sayısı artarken sadece Altıntaş'ta yaklaşık % 19 oranında bir azalma olmuştur.

Tablo. 1'de yer alan verilere göre Kütahya sancağına tabi kazalar içerisinde yıllara göre vergi yükümlüsü sayısı en çok azalan yer Eğrigöz olmuştur. Kaza merkezi olan Eğrigöz'de 29 yılda % 59, köylerde ise %44 oranında bir azalma söz konusudur. Dağardı'na ait 1675 yılı dışında bir kayıt olmadığı için bir kıyaslama yapılamamıştır. Dağardı kazasının kaza merkezine ait ayrı bir veri defterde yer almamıştır.

Tablo 3: *Kütahya Sancağı Merkez Nahiyeleri (Merkez+Köyler)*

	1622	1675	Değişim oranı % Artan +/Azalan-	Değişim süresi (yıl)
Armudili	125	238	+90	53
Gümüş	567	642	+13	53
Altıntaş	306	242	-21	53
Yalak	45	92	+51	53
Gireği	424	548	+29	53
Virancık	385	578	+33	53
Tavşanlı	496	557	+12	53
Toplam	2348	2897	+23	53

Tablo 3'de yer alan Kütahya sancağına tabi merkez nahiyeleri (Aydın, 2016/48:217) ile kıyaslandığında Eğrigöz'ün merkez ve köylerindeki toplam vergi yükümlüsü sayısı Gümüş, Gireği, Virancık ve Tavşanlı'dan daha azdır. Dağardı ise sadece Yalak nahiyesinden daha fazla vergi yükümlüsüne sahiptir.

Kütahya'nın bugünkü ilçelerini oluşturan merkez ilçe ile birlikte Tavşanlı, Simav, Gediz, Emet, Domaniç, Altıntaş, Arslanapa, Çavdarhisar, Hisarcık, Şaphane, Pazarlar ve Dumlupınar'a ait 1675 yılı avarız kayıtlarına göre toplam vergi yükümlüsü sayısı 6.767 olarak tespit edilmiştir. Her bir vergi yükümlüsü 5 katsayısı ile çarpıldığında Kütahya'nın 1675 yılı nüfusunun yaklaşık 33.835 olduğu görülür. 1675 vergi yükümlüsü sayılarının sancak merkezi, kazalar ve nahiyelere göre dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: 1675 Yılı Kütahya Sancağı Neferan Sayıları

Kaza/Nahiye	Neferan Sayısı
Kütahya Merkez Kazası (33 Mahalle ve Kale Halkı)	637
Efrafşehir Nahiyesi (Nahiyeye bağlı 49 köy)	323
Kütahya Merkez Nahiyeler	2897
Kütahya Kazaları ve köyleri (Simav-Gediz-Eğrigöz-Dağardı)	2910
Toplam Neferan Sayısı	6.767

1675 yılında Eğrigöz'e bağlı olan köylerden önemli bir kısmı günümüzde ilçe olan Emet, Hisarcık ve Tavşanlı'ya bağlıdır. Aynı dönemde Dağardı'na bağlı olan köyler ise Simav, Tavşanlı ve Bursa Orhaneli'ne bağlı olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu köyler ve bağlı oldukları ilçeler Tablo 5'te gösterilmiştir:

Tablo 5: Eğrigöz ve Dağardı'na Bağlı Köylerin İdari Durumu (1675-2019)

1675	2019	Köy
Eğrigöz Kazası	Emet	Dereli, Doğanlar, Göynüçük/Göncek, Işıklar/Işıklı, İğdecik/İğdeköy, Kırkıl/Kırgıl, Kayı, Konuş, Küreci, Eğrigöz, Samrık, Sarıayaklı/Sarıayak, Subak, Şaphane Köprücüğü/Köprücek, Yağcık, Yarış.
	Hisarcık	Beyköyü, Dereköyü, Hamam, Hasanlar, Hisarcık (bugünkü ilçe merkezi), Kurtderesi/Kurtdere, Kutlu Beyler, Kutlu Haliller/Kutluhallar, Ulaşlar.
	Tavşanlı	Ağaköyü, Başköy, Çaldibi, Değirmisaz, Gölcük, Kızılbük, Opanözü Yenicesi/Opanözü, Ovacık, Şapcı, Tutlar/Dutlar.
Dağardı Kazası	Simav	Evliciler/Evciler, Hacideresi, Gılmanlar, Güney, Karacaşehir, Sünnetçiler, Toklar, Külürcü/Külcü
	Tavşanlı	Aydınlar, Balı, Çaltı/Çaltılı, Çardaklı, Çınarcık, Çobanlar, Kırkkavak/Kırkavak, Öksüzler, Suluganlar/Soluganlar.
	Bursa-Orhaneli	Eski Danişmend / Danişmendli.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

BOA, DMKF 27429 Numaralı Kütahya İcmal Avarız Defteri.

BOA, KK 2693 Numaralı Kütahya İcmal Avarız Defteri.

BOA, MAD 2498 Numaralı Kütahya Mufassal Avarız Defteri.

82 Numaralı Mühimme Defteri. (2000). (H.O Yıldırım&V. Atik&M. Cebecioğlu&A.Özyurt&F. Yavuz& M. Serin& N. Yekeler, Haz.) Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları.

85 Numaralı Mühimme Defteri. (2002). (H.O Yıldırım &V. Atik& A.M. Birinci&M. Cebecioğlu&A.Özyurt&F. Yavuz& N. Yekeler, Haz.) Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları.

91 Numaralı Mühimme Defteri. (2015). (M. Cebecioglu&N. Yekeler&V. Atik&H.O Yıldırım& A.Özkılınç&Y.İ. Genç&Y.Karaca&R.Köse&E.Kırca,Haz.) İstanbul : Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları.

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937-1530) I, (1993), (A.Özkılınç&A. Coşkun&S.Çalık&M.Karazeybek&A.Sivridağ&M.Yüzbaşıoğlu,Haz.)Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları.

B. Tetkik Eserler

Açıkgöz, F. (2004). 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I-II'ye göre Ankara-Çankırı ve Sultanönü Sancaklarında yer adları. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Aydın, M. (2016). Avarız defterlerine göre XVII. yüzyılda Kütahya. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi*, 48, 199-233.

Aydın, M. (2016). XVII. yüzyılda Gediz'in sosyo-ekonomik yapısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(12), 125-153.

Aydın, M. (2016). Avarız defterlerine göre XVII. yüzyılda Simav'ın idarî yapısı ve nüfusu. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Biimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 141-165.

Barkan, Ö. L. (1997). Avarız. *İslam ansiklopedisi içinde* (C.2, s.13-19). Eskişehir: MEB.

Behar, C. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin nüfusu 1500-1927*. Tarihi İstatistikler Dizisi, II. Ankara: TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Demirci, S. (2012). XVII. yüzyılda Trabzon eyaletinin idarî taksimatı ve vergilendirilebilir nüfus: Giresun, Keşap, Kürtün ve Yavabolu nam-ı diğer (Görel) kazaları örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 15-29.

Dingeç, E. (2011). XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Kütahya Gediz (Gedos) şap madeni. *Bulleten*, LXXV (272), 135-159.

Evliyâ Ç, (2005). *Seyahatnâme IX kitap*. (Y. Dağlı, S. A. Kahraman & R. Dankoff, Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İlgürel, M. (1993). Celâli isyanları. *TDV İslam ansiklopedisi içinde* (C.7, s.252-257). İstanbul.

Küçük, L. (2007). *Osmanlı vergi hukukunda avarız kavramı ve avarızın idaredeki rolü*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, Ankara.

Kütükoğlu, M. (2018). *Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve iktisâdî yapısı*. Ankara: TTK

McGowan, B. (1981). Osmanlı avarız-nüzul teşekkülü (1600-1830). *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, II*, 1327-1331.

McGowan, B. (2010). *Economic life in Ottoman Europe, taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800*. New York: Cambridge University Press.

Pamuk, Ş. (2015). *Osmanlı-Türkiye iktisadî tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları

Polat, S. (2013). Osmanlı taşrasında bir celâli yıkımının izleri, Tavi Halil'in Kütahya (kazaları) baskını ve sosyo-ekonomik yansımaları. *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış*, VI (12) 35-50.

Sezen, T. (2017). *Osmanlı yer adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları

Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) tarihleri-boy teşkilatı-destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı malî tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Uysal, A. O. (1992). Emet'in Eğrigöz köyündeki eserler. *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, 297-310.

Varlık, M. Ç. (1980). *XVI. yüzyılda Kütahya sancağı*. Yayımlanmamış doçentlik tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Varlık, M. Ç. (1974). *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Varlık, M. Ç. (1988). XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu. *Belleten*, LII (202) Ayrı Basım, 115-168.

Varlık, M. Ç. (2002). Kütahya. *TDV İslam ansiklopedisi içinde (C. XXVI, s. 580-584)*. İstanbul.

C. İnternet Kaynakçası

www.recepaydogdu.com 30/07/2019.

www.sozluk.gov.tr/13.07.2019).

EK. 1. EĞRİGÖZ NEFERAN VE HANE SAYILARI

	Kasaba/Köy	1646		1675	
		Neferan	Hâne	Neferan	Hane
1	Kasaba-i Emed	90	30	42	10,5
2	Ağa /Ağa köyü	11	3,5	5	1,25
3	Akkenisa /Akkilise	6	2	4	1
4	Alpagud	12	4	4	1
5	Azanid/Azanur	9	3	6	1,5
6	Bahadlar [Bahadırlar]	5	1,5	3	0,75
7	Bahşiler	6	2	-	-
8	Baş	14	4,5	21	5,25
9	Bey	-	5	5	1,25
10	Çalca Ağıl /Çalcağıl	18	6	4	1
11	Çaldılı /Çaldibi	24	8	6	1,5
12	Değirmisaz	7	2	4	1
13	Dere	10	3	5	1,25
14	Dereli	-	-	4	1
15	Doğanlar	-	8	10	2,5
16	Doğanlar Yenicesi	25	8,5	12	3
17	Eğrigöz	33	11	8	2
18	Elege	3	1	-	-
19	Emrullah	19	6	6	1,5
20	Esbeye	3	1	-	-
21	Fakra ma'a Kızıl Aliler	7	2	-	-
21	Fakra	-	-	6	1,5
22	Gökler	11	3,5	5	1,25
23	Gölcük	9	3	4	1
24	Göynüçük	-	-	4	1
25	Hamam	5	1,5	3	0,75

26	Hasanlar	-	4	4	1
27	Hisarbeyi	6	2	-	-
28	Hisarcık	60	20	24	6
29	Işıklar			53	13,25
30	İğde/İğdecik	-	4	9	2,25
31	Kara Mustafa	39	13	-	-
32	Karakurd	12	4	4	1
33	Kargın	4	1	-	-
34	Kayı	10	3	11	2,75
35	Kırkıl	-	-	3	0,75
36	Kışla-i Timurlu	14	4,5	-	-
37	Kızılbük	27	9	6	1,5
38	Konuş	11	3,5	7	1,75
39	Köpekler	6	2	-	-
40	Köprücük / Alaca Köprücük	21	7	7	1,75
41	Kurdderesi	4	1	1	0,25
42	Kutlu Beyler	-	-	6	1,5
43	Kutlu Haliller	-	-	8	2
44	Küçük Timurlu	21	7	6	1,5
45	Küreci	6	2	3	0,75
46	Mahmudlar	4	1	-	-
47	Menkufe	4	1	2	0,5
48	Mumye /Mamişe	13	4	5	1,25
49	Musalar	3	1	-	-
50	Opanözü Yenicesi	18	6	10	2,5
51	Ovacık	17	5,5	7	1,75
52	Samrık	8	2,5	5	1,25
53	Sarı ayaklı	6	2	4	1
54	Semer	4	1	-	-
55	Subak	4	1	3	0,75
56	Sulye	51	17	27	6,75
57	Şabcı	18	6	7	1,75
58	Şaphane Köprücüğü	-	-	15	3,75
59	Şeyhler	24	8	-	-
60	Timurlu / Demirli Kebir	4	1	2	0,5
61	Tuğrul	18	6	-	-
62	Turgudlar	8	2,5	-	-
63	Tutlar	-	-	1	0,25
64	Ulaşlar	-	-	4	1
65	Üğümceağaç	24	8	13	3,25
66	Yağcık	12	4	6	1,5
67	Yarış	8	2,5	4	1
68	Yeğinili	21	7	11	2,75
69	Yurdviran	8	2,5	6	1,5
Toplam		845	296,5	455	113,75

EK 2. DAĞARDI NEFERAN VE HANE SAYILARI

1675			
	Köy	Neferan	Hane
1	Acemler	2	0,5
2	Akboğaz	3	0,75
3	Alaberde	6	1,5
4	Aydınlar	7	1,75
5	Azizler	3	0,75
6	Badmal	17	4,25
7	Balı	11	2,75
8	Bıyıklı	7	1,75
9	Çalcılar	4	1
10	Çaltı	7	1,75
11	Çardaklı	6	1,5
12	Çınarcık	3	0,75
13	Çobanlar	6	1,5
14	Çokaklar/Çokaklı	5	1,25
15	Danişmendlü	4	1
16	Dökerek	11	2,75
17	Elsizler	3	0,75
18	Evliciler	5	1,25
19	Fındıklı	4	1
20	Hacı Deresi	2	0,5
21	Gebeler /Kebeler	5	1,25
22	Gılmanlar	3	0,75
23	Güney	6	1,5
24	Işıklar	6	1,5
25	Karacaşehir	3	0,75
26	Kargıl / Kargıllar	6	1,5
27	Kırkavak	5	1,25
28	Koryaki/Koryakı	5	1,25
29	Kürekler	4	1
30	Külürcü	3	0,75
31	Manastır	4	1
32	Mir Aliler	3	0,75
33	Orhanlar	3	0,75
34	Öksüzler	5	1,25
35	Sarıgaziler	4	1
36	Suluganlar	5	1,25
37	Sünnetçiler	6	1,5
38	Toklar	4	1
39	Uğur İnal?[Gorinler]	3	0,75
40	Üçöyük	3	0,75
41	Virancık	2	0,5
	Toplam:	204	51

ELEKTRONİK AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMİN TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLEYİCİLERİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA*

Nilgün ZORLU^{1**}
Ergin UZGÖREN²

Öz

Bu çalışmanın amacı, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde, elektronik ağızdan ağıza iletişimin etkisini ve bu etkinin belirleyicilerini ortaya koymaktır. Bu amaçla, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin farklı bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde bir anket çalışması gerçekleştirilmiş ve tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde, elektronik ağızdan ağıza iletişimin etkisini belirleyen faktörler araştırılmıştır. İlgili literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda, bu etkinin belirleyicileri olarak yorum sayısı, yorum yapana duyulan güven, yorum kalitesi ve yoruma duyulan güven faktörlerinin bağımsız değişken olarak ele alındığı bir araştırma modeli oluşturulmuş ve modelin geçerliliği regresyon analiziyle incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde, yorum sayısının, yorum yapana duyulan güvenin, yorum kalitesinin ve yoruma duyulan güvenin pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: WOM, EWOM, Tüketici Yorumları, Web 2.0, Tüketici Satın Alma Davranışı.

JEL Kodları: M31, D11, D12

DETERMINANTS OF THE EFFECT OF ELECTRONIC WORD OF MOUTH ON THE PURCHASING BEHAVIORS OF CONSUMERS: A RESEARCH ON UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of electronic word of mouth on consumer purchasing behaviour and the determinants of this effect. For this purpose, a questionnaire study was conducted on the students of different departments of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Kütahya Dumlupınar University and the factors determining the effect of electronic word of mouth on the purchasing behavior of consumers were investigated. In accordance with the information obtained from the related literature, a research model has been developed, where the number of review, the confidence in reviewer, the quality of review and the confidence in review factors are considered as independent variables, and the validity of the model has been examined by regression analysis. The findings of the study revealed that the number of review, the confidence in reviewer, the quality of review and the confidence in review have a positive and significant effect on the purchasing behavior of the consumers.

Keywords: WOM, EWOM, Consumer Review, Web 2.0, Consumer Purchasing Behavior.

JEL Codes: M31, D11, D12

*¹ Bu çalışma, Nilgün ZORLU'nun Prof. Dr. Ergin UZGÖREN danışmanlığında hazırladığı "Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerinde Elektronik Ağızdan Ağıza İletişimin Etkisi: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Bilim Uzmanı, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, 0000-0001-7867-2833.

** **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): nilgunzorlu8254@hotmail.com

² Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ORCID 0000-0001-9031-9768.

Başvuru Tarihi (Received): 05.08.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

İnternetin icadından önce insanlar, ürünler veya hizmetlerle ilgili bilgileri, yakın çevrelerinde bulunan kişilerden ağızdan ağıza iletişim yoluyla, kitle iletişim araçları vb. vasıtasıyla temin etmekteydi. İnternetin ilk dönemlerindeki web teknolojisi tüketicilerin bilgi edinebilecekleri kaynakları artırmakla birlikte, yalnızca statik sayfalar oluşturulabilmesine imkan veriyor, tüketiciler bu sayfalardaki içerikleri yalnızca okuyabiliyor ancak içeriklere müdahale edemiyor ve birbirleriyle etkileşimde bulunamıyordu. Bu anlamda Web 2.0 teknolojilerinin geliştirilmesi, yeni bir devrin de başlangıcı olmuştur. Tüketiciler böylece aktif olarak içerikler oluşturup, oluşturulan içeriklere müdahale edebilir duruma gelmişlerdir. Web 2.0'ın çift yönlü iletişime izin veren yapısı, insanların düşünce, görüş ve yorumlarını kolayca paylaşabilecekleri çeşitli internet platformlarının kurulmasına olanak tanıyarak, ağızdan ağıza iletişimi dönüştürmüş ve bugün literatürde elektronik ağızdan ağıza iletişim olarak bilinen kavramın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Elektronik ağızda ağıza iletişim, kişilerin ürünler, markalar veya hizmetlerle ilgili, internet ortamındaki çeşitli platformlarda gerçekleştirdikleri olumlu veya olumsuz iletişimlerini ifade etmektedir. Satın alma kararlarını en doğru biçimde vermek isteyen tüketiciler için elektronik ağızdan ağıza iletişim, oldukça önemli bir bilgi kaynağı haline almıştır. Tüketiciler, satın alacakları bir ürün veya hizmeti daha önceden satın alan veya deneyimleyen diğer tüketicilerin yorumlarını merak etmekte, karşılaştıkları riskleri azaltmak, kolay ve hızlı bir biçimde doğru bilgiye ulaşmak gayesiyle bu yorumları araştırmaktadır. Diğer taraftan, internet ortamında görüşlerini paylaşan tüketicilerin, ticari bir kaygıyla hareket etmediklerini düşündükleri için de bu yorumları, diğer bilgi kaynaklarına göre daha güvenilir bulmaktadır.

Bu doğrultuda bu araştırmada, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde elektronik ağızdan ağıza iletişimin etkisinin ve bu etkinin belirleyicilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. İlgili literatür incelendiğinde, elektronik ağızdan ağıza iletişimin tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisini araştıran pek çok çalışmaya rastlanılmasına rağmen, özellikle Türkçe literatürde tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde, elektronik ağızdan ağıza iletişimin belirleyicilerine odaklanan çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bakımdan araştırma sonucunda elde edilen bulguların ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve ve Hipotez Tasarımı

1.1. Elektronik Ağızdan Ağıza İletişimin Teorik Temelleri

Tüketim, insan yaşamının olmazsa olmaz unsurlarından birisidir. İnsanlar farklı amaçlarla mal ve hizmetleri satın alarak, tüketim faaliyetini gerçekleştirmektedir. Satın alma sosyal bir etkinlik olduğundan, kişinin satın alma karar sürecinde çevresinde bulunan diğer kişilerden bağımsız olarak hareket etmesi oldukça zordur. Çevresinde bulunan bireyler, mal ve hizmetlerle ilgili olumlu veya olumsuz yorumlarda bulunarak, kişinin satın alma kararlarını etkileyebilmektedir. Kişiler arasındaki bu etkileşimler ağızdan ağıza iletişim kanalıyla gerçekleşmektedir (Kılıçer, 2006: 9).

Ağızdan ağıza iletişim üzerine yapılan araştırmalar, 1960'lara dayanmaktadır ve zamanla bu kavramla ilgili çeşitli tanımlar geliştirilmiştir (Litvin, Goldsmith & Pan, 2008: 459). Arndt'a (1967: 291) göre ağızdan ağıza iletişim, bir ürün, marka veya hizmetle ilgili bilgi sahibi olan ve tüketici tarafından ticari amaç gütmeyen bir kaynak olarak görülen haber vericiyle, alıcı arasında gerçekleşen sözlü ve yüz yüze olan iletişimlerdir. Bone (1992: 579) ağızdan ağıza iletişimi, tüketicilerin belirli bir marka, ürün veya firmayla ilgili olumlu veya olumsuz görüşlerini diğer tüketicilerle paylaşması şeklinde tanımlamıştır. Chang, Lee ve Huang (2010: 1) ise ağızdan ağıza iletişimi, tüketiciler arasında bir ürün, marka veya hizmetle ilgili ticari olmayan karşılıklı konuşmalar şeklinde tanımlamıştır.

Ağızdan ağıza iletişim tüketiciler açısından oldukça önemli bir enformasyon kaynağıdır ve kişiler arası iletişimin temelini oluşturur. Tüketiciler, satın alacakları ürünleri değerlendirme veya satın almaya karar verme süreçlerinde, ağızdan ağıza iletişimden önemli ölçüde etkilenmektedir (Grewal, Cline & Davies, 2003: 188).

İnternet kullanımının yaygınlaşması, ağızdan ağıza iletişimin yeni biçimlerini ortaya çıkarmıştır (Schindler & Bickart, 2005: 35). İnternetin gelişimine paralel olarak ortaya çıkan Web 2.0 teknolojileri, çevrimiçi tartışma forumları, elektronik bülten panosu sistemleri, haber grupları, bloglar, yorum siteleri, sosyal paylaşım siteleri gibi platformların kurulmasını olanaklı kılmıştır (Cheung, Lee & Rabjohn, 2008: 229-230). Böylece tüketiciler, bu platformlar üzerinde ürünlerle ve hizmetlerle ilgili yorumlarını paylaşabilme olanağı bulmuştur. İnternet üzerindeki çeşitli platformlarda paylaşılan bu yorumlar literatürde elektronik ağızdan ağıza iletişim olarak kavramlaştırılmaktadır. Sanal ağızdan ağıza iletişim, internette ağızdan ağıza iletişim, mouse yoluyla iletişim (Word of Mouse), modem yoluyla iletişim (Word of Modem) (Sarıışık & Özbay, 2012: 2), çevrimiçi (internet tabanlı) geri bildirim mekanizmaları (Dellarocas, 2003: 1407), internet üzerinden kulaktan kulağa iletişim (Yılmazel, 2014) ve elektronik ağızdan kulağa iletişim (Yüksel & Kılıç, 2016) olarak da adlandırılan elektronik ağızdan ağıza iletişimle ilgili literatürde pek çok farklı tanıma rastlanmakla birlikte, bunların bazılarını Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: *Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim Tanımlamaları*

Araştırmacı	Tanım
(Hennig-Thurau vd., 2004: 39)	Elektronik ağızdan ağıza iletişim, bir ürün veya şirketle ilgili potansiyel, halihazır veya önceki müşteriler tarafından yapılan, internet aracılığıyla birçok kişi ve kurumun erişimine açık bulunan, olumlu veya olumsuz yorumların tümünü ifade etmektedir.
(Park vd., 2011: 74)	“Elektronik ağızdan ağıza iletişim, temel olarak geleneksel ağızdan ağıza iletişimin internetteki uzantısıdır”.
(Sarıışık & Özbay, 2012: 1)	“Elektronik ağızdan ağıza iletişim; sanal ortamda birbirlerini tanımayan kişiler arasında birçok konunun ve yorumun farklı kanal ve yöntem aracılığı ile paylaşılabilirdiği bir iletişim uygulamasıdır”.
(Litvin, Goldsmith & Pan, 2008: 461)	“Belirli malların ve hizmetlerin veya onların satıcılarının kullanımı ya da özellikleriyle ilgili olarak, internet tabanlı teknolojiler aracılığıyla, tüketicilere yönelik gerçekleştirilen tüm resmi olmayan iletişimlerdir”.
(Goldsmith & Horowitz, 2006: 3)	“İnternet üzerinden kişiler arası etki”
(Topal & Nart, 2016: 79)	“Elektronik ağızdan ağıza iletişim, internet teknolojileri üzerinden gerçekleştirilen ağızdan ağıza iletişimdir”.

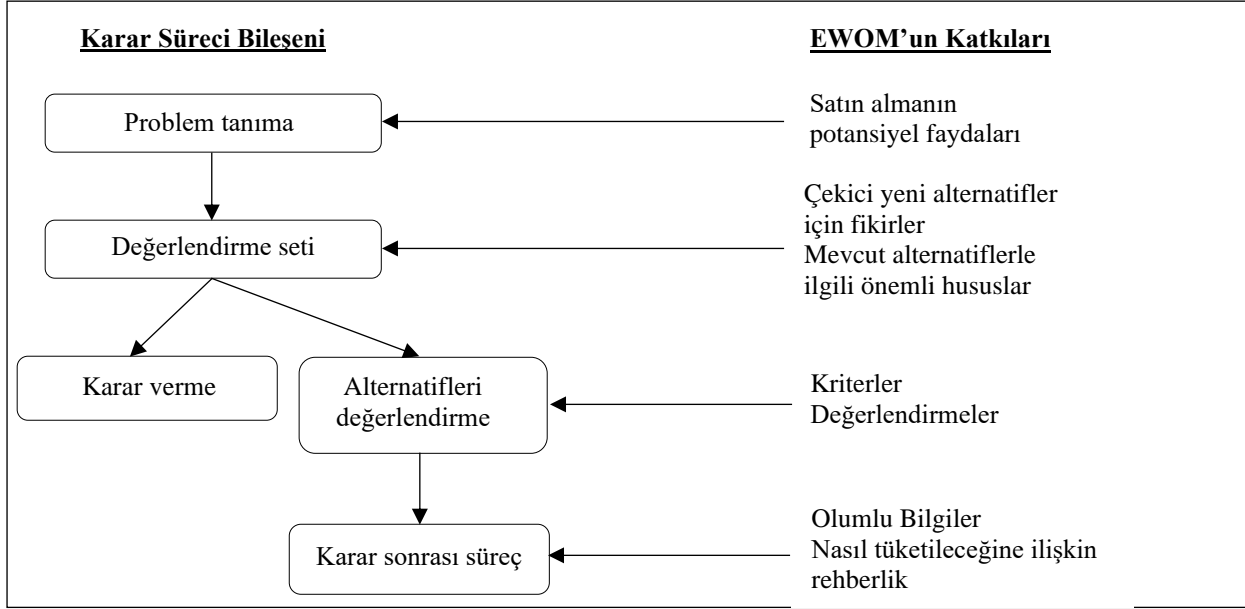
Tüketiciler artık çevrelerinde bulunan insanlara ek olarak, ilgili ürünün veya hizmetin kullanımında deneyime sahip, tanımadıkları ve coğrafî olarak dağınık bir grup insandan da elektronik ağızdan ağıza iletişim yoluyla bilgi sağlayabilmektedir (Cheung, Lee & Rabjohn, 2008: 229-230). Elektronik ağızdan ağıza iletişimin, zaman ve mekan sınırı olmaksızın, her yerde kolayca ulaşılabilir olması, giderek kullanımının daha yaygın hale gelmesi ve tüketicileri internete dayalı karar vericilere dönüştürmesi nedeniyle, bu iletişim şekli modern tüketici davranışını yönlendiren en önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilmektedir. (Gürce & Benli, 2017: 135).

1.2. Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerinde Elektronik Ağızdan Ağıza İletişimin Etkisi

Tüketici davranışı, tüketicilerin özellikle ekonomik ürünlerin ve hizmetlerin satın alınması ve kullanılmasıyla ilgili kararlarını ve bu süreç içindeki etkinliklerini ifade etmektedir. Tüketicinin bu süreçteki etkinlikleri fiziksel, zihinsel ve duygusal niteliklerde olabilmektedir. Tüketici davranışının inceleme konusu, tüketicilerin ihtiyaçlarını gidermek için para, zaman ve enerji gibi sınırlı kaynaklarını ne şekilde kullandıklarıdır (Odabaşı ve Barış, 2014: 29).

Elektronik ağızdan ağıza iletişim, tüketicilerin tutumlarını ve davranışlarını yönlendiren önemli bir güçtür. Satın alma karar sürecinin her aşamasında önemli bir rol üstlenmekle birlikte, özellikle bilgi arama, alternatiflerin değerlendirilmesi ve karar verme aşamalarında güçlü bir etkiye sahiptir (Özbay, 2013: 90). Elektronik ağızdan ağıza iletişimin, tüketici satın alma karar sürecine yayılımı Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Elektronik Ağızdan Ağıza İletişimin Tüketici Satın Alma Karar Sürecine Yayılımı

Kaynak: (Schindler ve Bickart, 2005, s.57)

Tüketiciler, internet üzerinde diğer tüketicilerin bir ürünle ilgili paylaştıkları yorumları incelerken, ürünün olası faydalarına yönelik bilgilere ulaşarak, probleminin farkına varabilmektedir. Bilgi arama aşamasında bu yorumlar, tüketicilerin değerlendirme setlerindeki bir alternatifi çıkarmalarında veya buna eklemeler yapmalarında yönlendirici olabilmektedir. Tüketiciler bu yorumlardaki bilgilerden hareketle, tüm alternatifleri eleyerek bir karara varabilmektedir. Ancak ellerinde hala birden fazla geçerli alternatif bulunuyorsa, bu yorumlarda yer alan bilgiler, alternatiflerin önemli özelliklerinin ortaya çıkarılmasında yardımcı olabilmekte ve alternatiflerin karşılaştırılmasında yararlanılan kriterleri etkileyebilmektedir. Satın alma sonrasında ise bu yorumlar, güven verici olumlu bilgiler sunarak ve tüketimle ilgili sorunların giderilmesine yardımcı olarak, tüketicilerin seçimlerinden duydukları memnuniyeti artırabilmektedir (Schindler & Bickart, 2005: 57).

Elektronik ağızdan ağıza iletişim, yalnızca tüketicilerin çevrimiçi satın alma kararları üzerinde değil, çevrimdışı satın alma kararları üzerinde de pozitif bir etkiye sahiptir (Erkan, 2016: 42). Bununla birlikte, algılanan riskin yüksek olması nedeniyle özellikle çevrimiçi satın alma kararları için daha da fazla önem arz etmektedir (Cheung, Lee & Thadani, 2009: 503). Önceki çalışmalar, internet ortamı gibi bilgi yoğun ortamlarda, tüketicilerin satın alma kararlarıyla ilgili olası riskleri saptamak ve yönetmek amacıyla diğer tüketicilerin görüşlerini arama eğiliminde olabileceğini göstermektedir (Bayraktaroğlu & Aykol, 2009: 62).

1.2.1. Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerinde Elektronik Ağızdan Ağıza İletişimin Etkisini Belirleyen Faktörler

Tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde elektronik ağızdan ağıza iletişimin etkisini belirleyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler alıcıya ilişkin özellikler, kaynağa ilişkin özellikler, alıcı ile kaynak arasındaki ilişkiye yönelik özellikler ve yoruma ilişkin özellikler olarak ifade edilebilir (Özbay, 2013: 96). Literatürde elektronik ağızdan ağıza iletişimin tüketicilerin satın

alma davranışları üzerindeki etkisinin belirleyicilerini araştıran farklı çalışmalar bulunmaktadır. Saleem ve Ellahi (2017), moda ürünlerinin satın alınma niyeti üzerinde, elektronik ağızdan ağıza iletişimin etkisini ve bu etkinin belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, EWOM'un moda ürünlerinin satın alınma niyeti üzerinde etkili olduğunu tespit etmekle birlikte, EWOM'un satın alma niyeti üzerindeki etkisini belirleyen faktörlerin benzerlik, uzmanlık, güvenilirlik, bilgilendirici etki ve yüksek moda ilgilenimi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Durmaz ve Yüksel (2017) çalışmalarında, EWOM ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Türkiye'nin önde gelen üç e-ticaret sitesinin kullanıcılarına çevrimiçi anket uygulamışlardır. Çalışmanın bulguları, değerlendirme notunun, argüman gücünün ve değerlendirme tutarlılığının, algılanan EWOM güvenilirliği üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ve yorumların algılanan güvenilirliğinin de satın alma niyetini önemli ölçüde etkilediğini ortaya çıkarmıştır.

Wei ve Leng (2017), EWOM'un tüketicilerin satın alma niyetleri üzerindeki etkisini, EWOM miktarı, zamanındalığı, kalitesi ve uzmanlığı faktörleriyle incelemiştir. Üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, EWOM miktarının, kalitesinin ve uzmanlığının, tüketicilerin satın alma niyetleri üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur.

Teng vd. (2017), Çinli ve Malezyalı tüketicilerin sosyal medyadaki eWOM iletişimlerinin, tutumlarına ve yurtdışında eğitimlerine devam etme niyetlerine etkisini araştırmışlardır. Çalışmada ikna edici eWOM mesajlarının belirleyicileri, "argümanın kalitesi", "kaynak güvenilirliği", "kaynak çekiciliği", "kaynak algısı" ve "kaynak tarzı" olarak tespit edilmiş ve Çinli ve Malezyalı tüketicilerin tutumlarına ve niyetlerine etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, kaynak güvenilirliğinin, kaynak çekiciliğinin, kaynak algısının ve kaynak tarzının tüketicilerin tutumları ve öğrenimlerini yurt dışında sürdürme niyetleri üzerinde önemli bir etkisinin bulunduğu açığa çıkarılmıştır.

Sutanto ve Apriansih (2016), online tüketici yorumlarının, tüketicilerin Endonezya'daki premium kozmetik ürünlerine yönelik satın alma niyetlerine etkisini araştırmışlardır. Satın alma niyetleri üzerinde online tüketici yorumlarının etkisi; kaynak güvenilirliği, yorum kalitesi, yorum miktarı ve yorum valansı değişkenleri üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, kaynak güvenilirliği, yorum kalitesi, yorum miktarı ve yorum valansı faktörlerinin satın alma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Atika, Kusumawati ve Iqbal (2016), Xiaomi MUIU Endonezya Fan Sitesi'nin 138 üyesi üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, EWOM'un satın alma niyeti ve marka imajı üzerindeki etkisine odaklanmışlardır. Araştırmanın bulguları, EWOM'un, mesaj kaynağının güvenilirliğinin ve bilgi kalitesinin, marka imajı ve satın alma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Dai ve Jiang (2016), çevrimiçi tüketici yorumlarının dört unsuru olan yorum sayısı, yorum değeri, yorum kalitesi ve yönetim yanıtı değişkenleri ile tüketicilerin satın alma niyeti arasındaki ilişkileri incelemişler ve yorum sayısı, yorum valansı, yorum kalitesi ve yönetim yanıtı değişkenlerinin tüketicilerin satın alma kararları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Erkan ve Evans (2016), sosyal medya kullanıcısı 384 üniversite öğrencisi üzerinde, sosyal medyadaki EWOM'un tüketicilerin satın alma niyetleri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonuçları, bilginin kalitesinin, güvenilirliğinin, bilgiye yönelik tutumun, bilginin kullanılabilirliğinin ve benimsenmesinin tüketicilerin satın alma niyetlerini etkileyen sosyal medyadaki EWOM'un belirleyicilerinden olduklarını göstermiştir.

Schepers (2015), tüketicilerin satın alma kararları üzerinde online tüketici yorumlarının kalitesi, hacmi, değeri, güncelliği ve kaynak güvenilirliğinin etkisini incelemiştir. Hollandalı katılımcılara yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmanın bulguları, yorumların kalitesinin, hacminin, değerinin,

güncelliğinin ve kaynak güvenilirliğinin tüketicilerin satın alma kararları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Bataineh (2015), algılanan elektronik ağızdan ağıza iletişimin, tüketicilerin satın alma niyeti üzerindeki etkisini açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Amman’da yaşayan 1000 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen araştırmada, EWOM güvenilirliğinin, kalitesinin ve miktarının tüketicilerin satın alma niyetini pozitif yönde ve anlamlı derecede etkilediği ortaya konmuştur. Bununla birlikte; kurumsal imaj değişkeninin, bu faktörler ile tüketicilerin satın alma niyeti arasındaki ilişkiye pozitif yönde aracılık ettiği ve bu ilişkiyi güçlendirdiği açığa çıkarılmıştır.

Zangeneh, Mohammadkazemi ve Rezvani (2014), elektronik ağızdan ağıza iletişimin tüketicilerin satın alma niyetleri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, EWOM’un satın alma niyeti üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. EWOM kalitesinin ve yorumcunun uzmanlığının satın alma niyeti üzerinde etkili olduğu tespit edilirken, EWOM miktarının satın alma niyeti üzerinde herhangi bir etkisi bulunamamıştır. Ayrıca marka imajının, EWOM ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi düzenleyici bir rolünün bulunduğu, ürün karmaşıklığının ise EWOM ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya konmuştur.

Özbay (2013), sanal tüketici yorumlarının satın alma karar sürecindeki rolüne odaklanmıştır. Araştırmanın sonuçları, “yorumdan beklenen fayda”, “yoruma yönelik turum” ve “yorum güvenilirliği” faktörlerinin “satın almada bilgi kullanımı” üzerinde etkili olduğunu, olumlu yorumların olumsuz yorumlara göre satın almada bilgi kullanımını daha fazla etkilediğini açığa çıkarmıştır.

Park, Lee ve Han (2007), online tüketici yorumlarının miktarı ve kalitesi ile tüketicilerin satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkiye ilgilenim düzeyinin etkisini Detaylandırma Olasılığı Modeli (ELM) ile araştırmak istemişlerdir. Çalışma sonucunda, yorum kalitesinin tüketicilerin satın alma niyetleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğu ve yorum miktarı arttıkça tüketicilerin satın alma niyetinin de arttığı saptanmıştır. Bununla birlikte, düşük ilgilenimli tüketicilerin satın alma niyetleri üzerinde yorumun kalitesinden ziyade yorumun miktarının etkili olduğu, yüksek ilgilenimli tüketicilerin ise hem yorumun kalitesinden hem de miktarından etkilendikleri tespit edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında ise; yoruma ilişkin özelliklerden yorum sayısı, yorum kalitesi ve yoruma duyulan güven faktörleri, kaynağa ilişkin özelliklerden ise kaynak güvenilirliği (yorum yapana duyulan güven) faktörü ele alınmıştır.

1.2.1.1.Yorum Sayısı

Yorum sayısı, bir ürün veya hizmet hakkında internet üzerinde bulunan yorumların miktarını ifade etmektedir ve yorumu değerlendirirken başvuru önemli göstergelerden birisidir (Wei & Leng, 2017: 146). Bir ürün veya hizmet hakkında internet ortamında bulunan yorum sayısı ne kadar çoksa, tüketicilerin bu üründen veya hizmetten haberdar olması olasılığı o derece artacaktır (López & Sicilia, 2014: 33).

Yorum sayısı, piyasadaki bir ürünün veya hizmetin satış hacmini yansıtabileceğinden, ürünün veya hizmetin popülerliğinin bir göstergesi olabilmektedir (Park, Lee & Han, 2007: 128-129). Tüketiciler popülerliği, yüksek kalitenin bir işareti olarak da algılayabilmektedir. Buna bağlı olarak, tüketiciler yorumların miktarını piyasadaki ürün veya hizmet performansının bir göstergesi olarak benimseyebilir ve yorum sayısına bakarak ürünlerin veya hizmetlerin kalitesiyle ilgili çıkarımda bulunabilirler. Diğer taraftan, yorumların sayısı, daha önceden ürünü veya hizmeti satın almış veya ürünle veya hizmetle ilgili kullanım tecrübesi edinmiş tüketicilerin sayısını da simgeleyebileceğinden, okuyucular yorum sayısına dayanarak, ilgili ürünü veya hizmeti kullanmanın gerçek sonuçlarına ilişkin daha güvenilir bir yargı oluşturabilirler (López & Sicilia, 2014: 33).

İlgili literatürde yorum sayısının satın alma davranışına etkisini ortaya koyan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Bataineh, 2015; Dai & Jiang, 2016; Park, Lee & Han, 2007; Schepers, 2015; Sutanto & Aprianingsih, 2016; Wei & Leng, 2017). Bu bilgilerden yola çıkarak;

H₁: “Yorum sayısının, tüketicilerin satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır” hipotezi geliştirilmiştir.

1.2.1.2. Yorum Yapana Duyulan Güven

EWOM literatüründe “kaynak” terimi genellikle, mesajı oluşturan kişiyi işaret etmektedir (Wang, 2014: 20). Kaynak güvenilirliği, bir ürün veya hizmetle ilgili bilgiyi ileten kaynağın, doğru ve gerçeğe uygun bilgiler sunacağına dair algılanan yeteneği ve motivasyonu olarak tanımlanmaktadır (Teng vd., 2014: 748) ve mesajın kendisiyle ilgili hiçbir şey ifade etmez (López & Sicilia, 2014: 32). Kaynak güvenilirliği; uzmanlık, güvenilirlik ve kaynak deneyimini unsurlarını kapsamaktadır. Uzmanlık, bilgi kaynağının ürünler veya hizmetlere ilişkin sahip oldukları profesyonel bilgiyi ifade etmektedir. Güvenilirlik, mesajı alan tarafın mesajın kaynağına yönelik geliştirdiği itimat ve onama derecesidir. Kaynak deneyimi ise, mesajın alıcısının, iletişimcinin ürünlere veya hizmetlere ilişkin bilgilerini, hangi ölçüde gerçek deneyimlere dayanarak oluşturduğuna yönelik algısıdır (Teng vd., 2014: 749).

Tüketiciler satın alma kararı verirken, rastladıkları bir bilginin kaynağının güvenilir olup olmadığını değerlendirebilmek için bir kanıtı ihtiyaç duyarlar. Herkesçe tanınma (şöhret) teorisi, tüketicilerin çevrimiçi ortamdaki unsurlara ve ipuçlarına dayanarak ve bunları yorumlayarak bilgi kaynağının güvenilir olup olmadığına karar verdiklerini belirtmektedir (Erdil, 2014: 89-90). Kişiler, güvenilir olarak algıladıkları kişilerin düşünce ve görüşlerini, başka kanıtlara ihtiyaç duymaksızın kabul etme eğilimindedir (Ulu, 2014: 21). Bu durum kişilerin satın alma davranışı üzerinde etkili olabilmektedir. Literatürde pek çok çalışma (Atika, Kusumawati & Iqbal, 2016; Bataineh, 2015; Schepers, 2015; Sutanto & Aprianingsih, 2016) kaynağa duyulan güvenle, satın alma davranışı arasında doğrudan ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. İlgili literatürden hareketle;

H₂: “Yorum yapana duyulan güvenin, tüketicilerin satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır” hipotezi geliştirilmiştir.

1.2.1.3. Yorum Kalitesi

Yorum kalitesi, yoruma yerleştirilmiş argümanların ikna edici gücü şeklinde tanımlanmaktadır (Bhattacharjee & Sanford, 2006: 811). Yorum kalitesiyle ilgili literatürde yapılan çalışmalar, kalitenin göstergesi olarak farklı ölçütler üzerinde durmuşlardır. Cheung, Lee ve Rabjohn (2008: 234) bilgi kalitesini; ilişkililik, güncellik, doğruluk ve kapsamlılık boyutlarıyla ele almıştır. İlişkililik, yorumun aranılan bilgiyle alakalı olma düzeyidir. Güncellik, yorumun yakın zamana ait olma durumunu ifade etmektedir. Doğruluk, kullanıcının bilginin doğruluğuna dair algısıdır. Kapsamlılık ise yorumun eksiksiz ve ayrıntılı olma düzeyini belirtmektedir. Bununla birlikte yorumların bilgilendirici olması (Nguyen, 2016; Teng vd., 2017), açık ve anlaşılır olması (Bataineh, 2015; Erkan, 2016; Nguyen, 2016; Park, Lee & Han, 2007; Sutanto ve Aprianingsih, 2016) gibi çeşitli faktörlerin de kaliteyi belirleyen unsurlardan oldukları görülmektedir.

Günümüzde neredeyse herkesin internet erişimine sahip olduğu ve web tabanlı platformlar üzerinde düşünce, görüş ve önerilerini paylaşılabilecekleri göz önüne alındığında, bilgilerin kalitesi tüketiciler açısından önemli bir mesele haline gelmiştir (Erkan, 2016: 70). Çünkü tüketiciler satın alma kararlarını bu bilgilerin kalitesiyle ilgili algılarına göre verebilmektedir (Cheung, Lee & Rabjohn, 2008: 234). Önceki çalışmalar yorumun kalitesinin, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur (Atika, Kusumawati & Iqbal, 2016; Bataineh, 2015; Dai & Jiang, 2016; Erkan & Evans, 2016; Park, Lee & Han, 2007; Teng vd., 2017; Zangeneh, Mohammadkazemi & Rezvani, 2014). Bu bilgilerden hareketle;

H3: “Yorum kalitesinin, tüketicilerin satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır” hipotezi geliştirilmiştir.

1.2.1.4. Yoruma Duyulan Güven

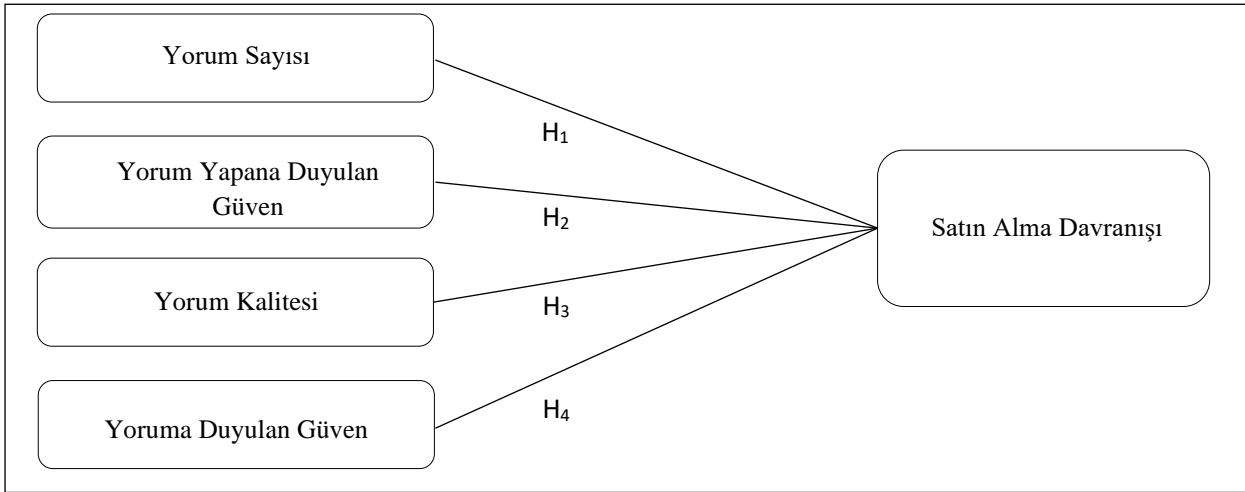
Tüketiciler internet ortamında karşılaştıkları bir yorumun güvenilir olduğunu düşündüğünde, bu yorumu daha çabuk benimseyecek ve satın alma kararlarını bu yoruma göre belirleyeceklerdir. Ancak yorumunu daha az güvenilir bulurlarsa, yorumun kararları üzerindeki etkisi azalacak ve yorumu göz ardı edeceklerdir (Cheung vd., 2009: 12).

Literatürde çok sayıdaki çalışmada (Durmaz & Yüksel, 2017; Erkan & Evans, 2016; Özbay, 2013) yoruma duyulan güven kavramı incelenmiş ve bunun satın alma davranışı üzerindeki etkisi ortaya konmuştur. Bu bilgilerden yararlanılarak;

H4: “Yoruma duyulan güvenin, tüketicilerin satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır” hipotezi geliştirilmiştir.

Elektronik ağızdan ağıza iletişimin, tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisine ilişkin literatürden elde edilen bilgilere dayanılarak oluşturulan araştırma modeli Şekil 2’ de sunulmuştur.

Şekil 2: *Araştırmanın Modeli*

2. Araştırmanın Yöntemi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, elektronik ağızdan ağıza iletişimin, tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisini ve bu etkinin belirleyicilerini araştırmaktır.

Bu çalışma, yalnızca bir çevrimiçi platform ve belirli bir ürün veya hizmet grubuyla sınırlanmamış, tüketici yorumlarının bulunduğu farklı çevrimiçi platformlar ve farklı ürün veya hizmet gruplarıyla ilgili tüketici yorumları göz önüne alınarak sürdürülmüştür. İlgili literatüre bakıldığında elektronik ağızdan ağıza iletişimin, tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlayan çalışmaların çoğunun, online satın alma davranışı üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmada elektronik ağızdan ağıza iletişimin yalnızca online satın alma davranışına etkisi üzerinde durulmamış, genel olarak satın alma davranışı üzerindeki etkisini incelemek amaçlanmıştır. Bununla birlikte ilgili çalışmalar incelendiğinde, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde bu etkinin belirleyicilerini ortaya koymaya yönelik sınırlı sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Özellikle Türkçe literatürde bu eksiklik dikkat çekici seviyededir. Bu araştırmanın, elektronik ağızdan ağıza iletişime ilişkin hangi faktörlerin, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymasına yönünden ve yukarıda bahsedilen nedenlerle

akademik literatüre, elektronik ağızdan ağıza iletişimle ilgili çalışma yapmak isteyen araştırmacılara ve işletmelere katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini 2017-2018 eğitim öğretim yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören 10,778 öğrenci oluşturmaktadır. Ana kütlenin tamamına ulaşmak zaman ve maliyet açısından mümkün olmadığından, örnekleme yoluna gidilmesi uygun görülmüştür. Örnekleme yöntemi olarak, olasılığa dayalı örnekleme yöntemlerinden, tabakalı (zümrelere göre) örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın örnekleminin evreni daha iyi temsil edebilmesi amacıyla Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin, kayıtlı oldukları bölümlere göre tabakalara ayrılmasına karar verilmiştir. Öncelikle 450 kişilik örneklem büyüklüğü ve daha sonra da orantısız tabakalı örnekleme yöntemiyle, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin her bir bölümünde öğrenim gören öğrenci sayılarına bağlı olarak bu bölümlerin her birinden örnekleme dahil edilecek öğrenci sayıları belirlenmiştir.

2.3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın verilerinin elde edilebilmesi için, birincil veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler yüz yüze görüşme tekniğiyle gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 5 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde, katılımcıların internet kullanımına ilişkin bilgileri ile internet üzerinde paylaşılan tüketici yorumlarını okuyup okumadıkları, hangi platformlardan ve hangi ürün veya hizmet grupları için bu yorumları okudukları ve ürünleri veya hizmetleri nereden satın almayı tercih ettikleriyle ilgili 7 soru yer almaktadır. Bu soru grubu, Südaş'ın (2012) ve Erkan'ın (2016) çalışmalarında kullandıkları nominal ölçekli sorularla başlamakta ve internet kullanım amacını belirlemek için Tavman (2016), Özbay (2013) ve Südaş'ın (2012) çalışmalarından uyarlanan, sıralı ölçekle hazırlanmış bir soruyla devam etmektedir. Bu soruların ardından gelen ve internet üzerinde paylaşılan tüketici yorumlarının okunup okunmadığı, hangi platformlardan ve hangi ürün veya hizmet grupları için bu yorumların okunduğu ve yorumlar okunduktan sonra, ürünlerin veya hizmetlerin nereden satın alındığını belirlemeye yönelik hazırlanan soru grubu ise sırasıyla Erkan (2016), Tavman (2016), Südaş (2012) ve Torun'un (2017) çalışmalarından uyarlanmıştır. Tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde, elektronik ağızdan ağıza iletişimin etkisini belirlemeye yönelik, "1= Kesinlikle katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert Ölçeğiyle hazırlanan ve 31 ifadeden oluşan ölçek ise anket formunun son kısmını oluşturmaktadır. Ölçek maddeleri, literatürde yer alan farklı çalışmalarda farklı ölçekler altında bulunan ifadelerin, çalışmanın amacına uygun olacak şekilde uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Bu ifadeler oluşturulurken yararlanılan çalışmalar, Park, Lee ve Han (2007), Park ve Lee (2008), Cheung, Lee ve Rabjohn (2008), Cheung vd. (2009), Chu (2009), Yaylı ve Bayram (2010), Meriç (2010), Akkaya (2012), Qiu, Pang ve Lim (2012), Özbay (2013), Alman ve Mirza (2013), Lin, Wu ve Chan (2013), Elwalda ve Lu (2014), Güven (2014), Lu, Chang ve Chang (2014), Yılmazel (2014), Akdoğan (2015), Sutanto ve Aprianingsih (2016), Nguyen (2016), Karabulut ve Bulut (2016), Teng vd. (2017) ve Durmaz ve Yüksel'in (2017) çalışmalarıdır.

2.4. Veri Toplama Süreci

Saha çalışmasına geçilmeden önce araştırmanın örneklemini yansıtacak şekilde seçilen 60 kişi üzerinde, kişisel görüşme şeklinde bir pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan gelen geribildirimler doğrultusunda anket formuna son şekli verilmiş ve saha çalışmasına geçilmiştir.

Süreç sonunda 450 adet anket formu geri dönmüş, 43 adet anket formu uygun bulunmadığı için değerlendirme dışında bırakılmış ve 407 adet anketle analizler gerçekleştirilmiştir.

2.5. Analiz Yöntemi

Çalışmada veri girişi ve analizi SPSS 21.0 ve SPSS AMOS 22.0 paket programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri ve internet kullanım bilgileri, frekans ve yüzde analiziyle ortaya konmaya çalışılmıştır. Elektronik ağızdan ağıza iletişimin, katılımcıların satın alma davranışlarına etkisini ölçmeye yönelik geliştirilen ölçüm aracının, yapı geçerliliği keşfedici ve doğrulayıcı faktör analiziyle, güvenilirliği ise Cronbach Alpha katsayısıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri arasında bir ilişki olup olmadığının tespitinde korelasyon analizinden faydalanılırken, araştırmanın bağımsız değişkenlerinin bağımlı değişkeni ne düzeyde etkilediğini test etmek içinse, çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen bulgular, %95 güvenilirlik ve %5 anlamlılık düzeyi dikkate alınarak yorumlanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan 407 öğrencinin demografik özelliklerine ilişkin bulgular incelendiğinde %64,6'sını kadınların, %34,5'ini ise erkeklerin oluşturduğu görülmüştür. Katılımcıların çoğunluğu (%55), 21-23 yaş aralığında bulunurken, çok az bir kısmı (%0,7), 27 yaşında veya daha büyüktür. Katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımı, neredeyse tamamının (%99,8) bekar olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların aylık gelirlerine göre dağılımlarına bakıldığında, %40'ının aylık olarak eline geçen para miktarının 401-600 TL arasında bulunduğu görülmüştür. Katılımcıların öğrenim gördükleri bölümler incelendiğinde, %18,2'sinin işletme, %20,4'ünün iktisat, %17,2'sinin kamu yönetimi, %23,1'inin maliye, %12,2'sinin siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, %3,9'unun ekonometri, %4,9'unun ise uluslararası ticaret ve finansman bölümünde öğrenim gördüğü anlaşılmıştır.

3.2. Katılımcıların İnternet Kullanım Bilgileri ile İnternet Üzerinde Paylaşılan Tüketici Yorumlarını Okuma Durumları, Hakkında Yorumların Okunduğu Ürün veya Hizmet Grupları, Yorumların Okunduğu Platformlar ve Ürünleri veya Hizmetleri Satın Alırken Tercih Ettikleri Ortama İlişkin Bulgular

Katılımcıların internet üzerinde bir günde geçirdikleri ortalama süreye ilişkin veriler, %33'ünün günde ortalama 3-4 saat, %28'inin günde ortalama 5-6 saat ve %14'ünün günde ortalama 7-8 saat olmak üzere toplamda %75'inin bir günde internet üzerinde geçirdikleri ortalama sürenin, 3 ila 8 saat arasında değiştiğini ortaya koymaktadır. Katılımcıların %3,ü internet üzerinde günde ortalama 1 saatten daha az vakit harcadıklarını belirtirken, %9'u, internet üzerinde 9 saat ve daha fazla vakit geçirdiklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların sosyal medyayı hangi sıklıkla kullandıkları incelendiğinde, büyük çoğunluğu temsil eden %87,7'lik kısmının (337kişi), sosyal medyayı her gün kullandıkları görülmüştür. Sosyal medyayı çok nadir kullandığını veya hiç kullanmadığını belirten kişiler (19 kişi) ise katılımcıların yalnızca 4.7'lik kısmını oluşturmaktadır.

Katılımcıların interneti hangi amaçlarla kullandıklarına ilişkin ilk üç sırada yer verdikleri seçeneklere bakıldığında, büyük çoğunluğun (%49,9), kendileri için en önemli internet kullanım amacını sosyal medya kullanımı olarak belirttiği, %13,3'ünün TV-video izlemek-müzik dinlemek, %8,8'i ürünler ve hizmetler hakkında bilgi aramak seçeneklerini birincil amaçları olarak ifade ettikleri görülmüştür. Katılımcıların %19,4'ü internete bağlanmak için TV-video izlemek- müzik dinlemek seçeneğini 2. en önemli amaçları olarak gösterirken, %21,9'u için bu amaç 3. en önemli kullanım amacı olarak sıralanmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin, internet ortamında paylaşılan tüketici yorumlarını ne sıklıkla okudukları incelendiğinde, büyük çoğunluğunun (%57), ürünler veya hizmetler hakkında internet üzerinde paylaşılan tüketici yorumlarını her zaman (%31) veya sık sık (%26) okudukları, %43'ünün ise bu yorumları bazen okudukları görülmüştür.

Katılımcıların internet üzerinde ürünler veya hizmetler hakkında yapılan yorumları hangi platformlardan okudukları incelendiğinde, bu yorumları daha çok markaların web sitelerinden (%26,4) okudukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sosyal ağlar (%20,2) ve kişisel bloglar (14,8) da internet üzerindeki tüketici yorumlarının en çok okunduğu platformların başında yer almaktadır. Katılımcıların ürünler veya hizmetlerle ilgili yorumları okumak için en az kullandıkları internet platformu ise perakendeci web siteleridir.

Katılımcıların internet üzerinde paylaşılan tüketici yorumlarını, hangi ürün veya hizmet grupları için okuduklarına bakıldığında, en çok giyim ve aksesuar ürünleri (%20,0), teknoloji ürünleri (14,4), kitap, dergi, DVD vb. (%13,1) ile kozmetik ve kişisel bakım ürünleri (12,5) için okudukları görülmektedir. Sigorta (%0,4), oyuncak ve çocuk ürünleri (%1,1), temizlik ürünleri (%1,1) ve doktor/avukat (%1,4) seçenekleri ise katılımcılar tarafından hakkında tüketici yorumlarının en az okunduğu ürün veya hizmet gruplarıdır.

Katılımcıların internet üzerindeki tüketici yorumlarını okuduktan sonra, ürünleri veya hizmetleri nereden satın almayı tercih ettiklerine bakıldığında ise, %11'inin ilgili ürünleri veya hizmetleri internet üzerinden, %29'unun mağazalardan satın almayı tercih ettikleri görülmüştür. Cevaplayıcıların büyük çoğunluğunun ise (%60), ürünleri veya hizmetleri hem mağazalardan hem de internet üzerinden satın almayı tercih ettikleri görülmüştür.

3.3. Katılımcıların Satın Alma Davranışları Üzerinde Elektronik Ağızdan Ağıza İletişimin Etkisini Belirlemeye Yönelik Bulgular

3.3.1. Açıklayıcı (Keşfedici) Faktör Analizi

Elektronik ağızdan ağıza iletişimin, tüketicilerin satın alma davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik hazırlanan 31 ifadeye, öncelikle güvenilirlik analizi uygulanmış ve güvenilirliği düşürdüğü tespit edilen 17. ve 30. ifadeler ölçekten çıkarılmıştır. Daha sonra kalan 29 maddeye, bu maddelerin tüketicilerin vermiş oldukları cevaplar arasındaki korelasyona bağlı olarak, hangi boyutlar altında toplanacağını belirlemek amacıyla keşfedici faktör analizi uygulanmıştır.

Analiz sonucunda KMO değeri 0,91 olarak hesaplanmıştır. Bulunan değer, örneklem büyüklüğünün, faktör analizi uygulanabilmesi için oldukça yeterli olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasında ilişki bulunup bulunmadığını test eden Bartlett Testi için H_0 hipotezi ilişkinin olmadığı şeklinde formüle edilir ve bu test sonucunda H_0 hipotezi kabul edilirse ($p > 0,05$) faktör analizi uygulanamaz (İslamoğlu 2011: 238). Analiz sonucunda p değeri 0,000 olarak bulunmuştur ve bu durum faktör analizine tabi tutulacak değişkenler arasında, analizin uygulanabilmesi için yeterli seviyede bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada faktör oluşturma yöntemi olarak Temel Bileşenler Analizi (Principal Component Analysis) tercih edilmiştir. Faktör çıkarma yönteminin belirlenmesinin ardından önemli olan bir diğer husus ise uygun faktör ya da bileşen sayısının belirlenmesidir. Faktör ya da bileşen sayısı araştırmacı tarafından belirlenebileceği gibi, özdeğere göre, scree test kriterine göre ve açıklanan varyansa göre belirlenebilmektedir (Altunışık vd., 2005: 222). Bu araştırmada faktör sayısı, öz değer kriterine göre belirlenmiştir. Bu yöntem 20-50 arasında değişkenle çalışıldığında oldukça güvenilir sonuçlar ortaya koyarken, değişken sayısı 20'nin altındaysa, az sayıda ve değişken sayısı 50'nin üzerindeyse, çok sayıda faktör oluşturma eğilimindedir (Altunışık vd., 2005: 222). Faktör analizi uygulanacak veri setinde yer alan değişken sayısının 20-50 arasında yer aldığı göz önünde

bulundurulduğunda, bu yöntemin seçilmesi, güvenilir sonuçlar ortaya konulması açısından doğru bir seçim olarak görülmektedir.

Araştırmada, faktörlerin anlamlandırılmasını sağlamak amacıyla, dikey (orthogonal) döndürme yöntemlerinden Varimax döndürme yöntemi seçilmiştir. Varimax döndürme yönteminde genellikle bir maddenin herhangi bir faktöre yaptığı yük değeri için 0,30 değeri alt kesim noktası olarak belirlenmektedir (Dede & Yaman, 2008: 26). Faktör yük değeri, değişkenlerin faktörlerle ilişkisini belirten bir katsayıdır (Büyüköztürk, 2002: 473). Bu çalışmada, bir değişkenin herhangi bir faktöre yüklenme oranı olarak 0,40 değeri alt kesim noktası olarak değerlendirilmiş ve bu değer altında kalan maddeler analizden dışlanmıştır.

Çalışmada birden fazla faktöre 0,10'dan daha az farkla yüklenen maddeler binişik madde olarak kabul edilmiş ve analizden çıkarılmıştır. Analizde ortak varyans (communality) değerleri de göz önünde bulundurulmuştur. Faktör analizinde bu değer 0,40'ın altında olmaması gerekmektedir (Koçoğlu ve Aksoy, 2017: 124). Çalışmada ortak varyans değeri 0,40'ın altında olan ifadeler analizden çıkarılmıştır.

Sonuç olarak faktör yük değeri 0,40'dan küçük olan, ortak varyans (communality) değeri 0,40'ın altında bulunan ve binişik olduğu belirlenen 8 madde (1, 10, 14, 19, 21, 23, 24, 28) analizden çıkarılarak 21 ifade ve 5 boyuttan oluşan, "satın alma davranışı üzerinde elektronik ağızdan ağıza iletişimin etkisinin belirleyicileri" ölçeği geliştirilmiştir. Bu 5 boyut, toplam varyansın %54,082'sini açıklamaktadır. Sosyal bilimlerde açıklanan toplam varyansın %40 ile %60 arasında yer alması yeterli görülmektedir (Çokluk, Şekercioğlu & Büyüköztürk, 2016: 239). Tablo 2'de açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 2: Açıklayıcı (Keşfedici) Faktör Analizi Sonucu

Faktörler	Md.	İfadeler	Faktör	
	No		Yükü	
1. Faktör: Yorum Sayısı	26	Bir ürünle veya hizmetle ilgili internet üzerinde çok sayıda yorum yazılmışsa, ilgili ürünün veya hizmetin popüler olduğunu düşünürüm.	0,688	
	27	Bir ürünle veya hizmetle ilgili internet ortamında inceleyenler tarafından yüksek derecelendirmeler alan tüketici yorumlarını faydalı bulurum.	0,653	
	Öz değer			
	(2,711)			
	Açıklanan varyans			
(%12,911)				
2. Faktör: Yorum Yapana Duyulan Güven	25	Bir ürünle veya hizmetle ilgili internet üzerinde farklı tüketiciler tarafından benzer yorumlar paylaşılmışsa, bu yorumlara güvenirim.	0,620	
	31	Bir ürünle veya hizmetle ilgili internet üzerinde çok sayıda olumlu yorum yazılmışsa, ilgili ürünün veya hizmetin kaliteli olduğunu düşünürüm.	0,606	
	29	Benzer demografik özelliklere sahip (yaş, cinsiyet, eğitim ve sosyal statü) tüketicilerin internet ortamında paylaştığı yorumları, satın alma kararı verirken daha fazla önemserim.	0,575	
	22	Bir ürünle veya hizmetle ilgili internetteki tüketici yorumlarının sayısının fazla olması, karar vermeme kolaylaştırır.	0,465	
	9	İnternet üzerinde ürünlerle veya hizmetlerle ilgili yorum yazan kişilerin, ürünün veya hizmetin kullanımında deneyimli olduğuna inanıyorum.	0,733	
Öz değer	4	Ürünler veya hizmetler hakkında tüketiciler tarafından internet ortamında paylaşılan yorumların gerçeği yansıttığını düşünüyorum.	0,684	
	8	İnternet üzerinde ürünlerle veya hizmetlerle ilgili yorum yazan kişilerin güvenilir olduğunu düşünüyorum.	0,625	
	3	İnternet ortamında yorum yazan kişilerin, değerlendirdikleri ürün veya hizmet hakkında bilgi sahibi olduğunu düşünüyorum.	0,561	
Açıklanan varyans				
(%11,507)				
3.Faktör: Yorum Kalitesi	7	Ürünlerle veya hizmetlerle ilgili internet ortamında paylaşılan tüketici yorumlarının bilgilendirici nitelikte olduğunu düşünüyorum.	0,681	
	5	Bir ürünle veya hizmetle ilgili internet ortamında yorum yazan kişinin kimliği belliyse, yoruma güvenim artar.	0,656	
	6	Satın alma kararı verirken, internet ortamında yakın zamanda yapılmış olan tüketici yorumlarını daha fazla dikkate alırım.	0,601	
Öz değer				
(2,169)				
Açıklanan Varyans				
(%10,329)				

4.Faktör: Satın Alma Davranışı	13	İnternet ortamındaki tüketici yorumlarına konu olan ürünleri veya hizmetleri denemek isterim.	0,676
Öz değer (2,030)	18	İnternet ortamında paylaşılan tüketici yorumlarını okuduktan sonra bir ürünü veya hizmeti satın aldığım oldu.	0,667
Açıklanan Varyans (%9,668)	20	Gelecekte, ihtiyaç duyduğum ürünleri veya hizmetleri, internet ortamındaki tüketici yorumlarını göz önünde bulundurarak satın almaya devam edeceğim.	0,608
	2	Ürünlerle veya hizmetlerle ilgili internet ortamında paylaşılan tüketici yorumları satın alma kararında etkilidir.	0,436
5.Faktör: Yoruma Duyulan Güven	11	İnternet üzerinde paylaşılan yorumların ticari bir amaç gütmeyen, bağımsız tüketiciler tarafından yapıldığına inanıyorum.	0,758
Öz değer (2,030)	15	İnternet ortamındaki tüketici yorumlarının tarafsız olduğunu düşünüyorum.	0,713
Açıklanan Varyans (%9,667)	12	İnternet ortamında paylaşılan tüketici yorumlarını ikna edici buluyorum.	0,502
	16	İnternet ortamında paylaşılan yorumlarda, bir ürünle veya hizmetle ilgili genel kanaat neyse ben de buna uyarım.	0,500
Toplam Açıklanan Varyans (%54,082)			

3.3.2. Doğrulamalı Faktör Analizi

Bu çalışmada model uyumunun değerlendirilebilmesi için uyum istatistiklerinden ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranını ifade eden X^2/sd (CMIN/DF) değeri, Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA), Standardize Edilmiş Kalıntıların Ortalama Karekökü (SRMR), Uyum İyiliği İndeksi (GFI), Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi (AGFI), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), Artırmalı Uyum İndeksi (IFI) ve Tucker-Lewis İndeksi (TLI) değerleri kullanılmıştır.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen “satın alma davranışı üzerinde elektronik ağızdan ağıza iletişimin etkisinin belirleyicileri” ölçeğinin, 5 boyut ve 21 maddeden oluşan yapısını doğrulayabilmek amacıyla SPSS AMOS 22.0 paket programı kullanılarak doğrulamalı faktör analizi uygulanmıştır. Bu analiz sonucuna bağlı olarak, modelin verilere iyi bir uyum gösterdiğini ve açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen ölçeğin 5 boyut ve 21 maddeden oluşan yapısının doğrulandığını söylemek mümkündür (Tablo 3).

Tablo 3: Doğrulamalı Faktör Analizine İlişkin Uyum İstatistiği Değerleri

Model uyum kriteri	İyi Uyum	Kabul edilebilir uyum	Ölçüm değeri	Uyum derecesi
X^2/sd (CMIN/DF)	$X^2/sd \leq 3$	$3 < X^2/sd \leq 5$	2,030	İyi
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 < RMSEA \leq 0,08$	0,050	İyi
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,049	İyi
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,922	Kabul edilebilir
AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	0,899	Kabul edilebilir
TLI (NNFI)	$0,95 \leq TLI \leq 1,00$	$0,90 \leq TLI \leq 0,95$	0,901	Kabul edilebilir
IFI	$0,95 \leq IFI \leq 1,00$	$0,90 \leq IFI \leq 0,95$	0,916	Kabul edilebilir
CFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,915	Kabul edilebilir

Kaynak: Bayram, 2010, s.78; Erkorkmaz vd., 2013, s.220; Yılmaz, 2014, s.138'in çalışmalarında kullandıkları tablolardan uyarlanmıştır.

3.3.3. Güvenilirlik Analizi

Bu çalışmada ölçüm aracının güvenilirliği, Cronbach Alpha katsayısı ile test edilmiştir. Genel olarak ölçeğin iç tutarlılığının ve ölçekte yer alan boyutların her birine ait iç tutarlılığın belirlenebilmesi için SPSS 21.0 paket programı ile Cronbach Alpha katsayıları hesaplanmıştır.

Tablo 4: Ölçeğin Geneline ve Her Bir Alt Boyutuna İlişkin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Faktörler	İfade sayısı	Ortalama	S.S.	Cronbach Alpha Değeri
Yorum Sayısı	6	21,36	3,800	0,746
Yorum Yapana Duyulan Güven	4	13,13	2,502	0,758
Yorum Kalitesi	3	11,32	2,115	0,663
Yoruma Duyulan Güven	4	11,82	2,567	0,599
Satın Alma Davranışı	4	13,73	2,908	0,672
Ölçeğin Geneli	21	71,36	10,436	0,872

Tablo 4 incelendiğinde, ölçekte yer alan tüm maddelere ilişkin Cronbach Alpha katsayısının 0,872 olduğu görülmektedir ve buna göre ölçek yüksek derecede güvenilirdir. Ölçeğe ait her bir boyuta ilişkin Cronbach Alpha katsayıları incelendiğinde ise her bir boyutun içsel olarak tutarlı olduğunu söylemek mümkündür.

3.4. Araştırmanın Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Regresyon analizi gerçekleştirilmeden önce araştırmanın bağımlı değişkeni ile bağımsız değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz neticesinde, satın alma davranışı ile yorum sayısı arasında orta düzeyde pozitif yönde ($r=0,559$, $p=0,000 < 0,05$), yorum yapana duyulan güven arasında orta düzeyde pozitif yönde ($r=0,519$, $p=0,000 < 0,05$), yorum kalitesi arasında orta düzeyde pozitif

yönde ($r=0,475$; $p=0,000<0,05$) ve yoruma duyulan güven arasında orta düzeyde pozitif yönde ($r=0,354$; $p=0,000<0,05$) bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Yorum sayısı, yorum yapana duyulan güven, yorum kalitesi ve yoruma duyulan güven değişkenlerinin, satın alma davranışı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	β	T	p	Model		R ²
				(ANOVA)		
				F	p	
Sabit	0,210*	1,082	0,280			
Yorum Sayısı	0,390*	7,416	0,000			
Yorum Yapana Duyulan Güven	0,275*	4,848	0,000	73,425	0,000	0,416
Yorum Kalitesi	0,179*	3,733	0,000			
Yoruma Duyulan Güven	0,088**	1,791	0,074			

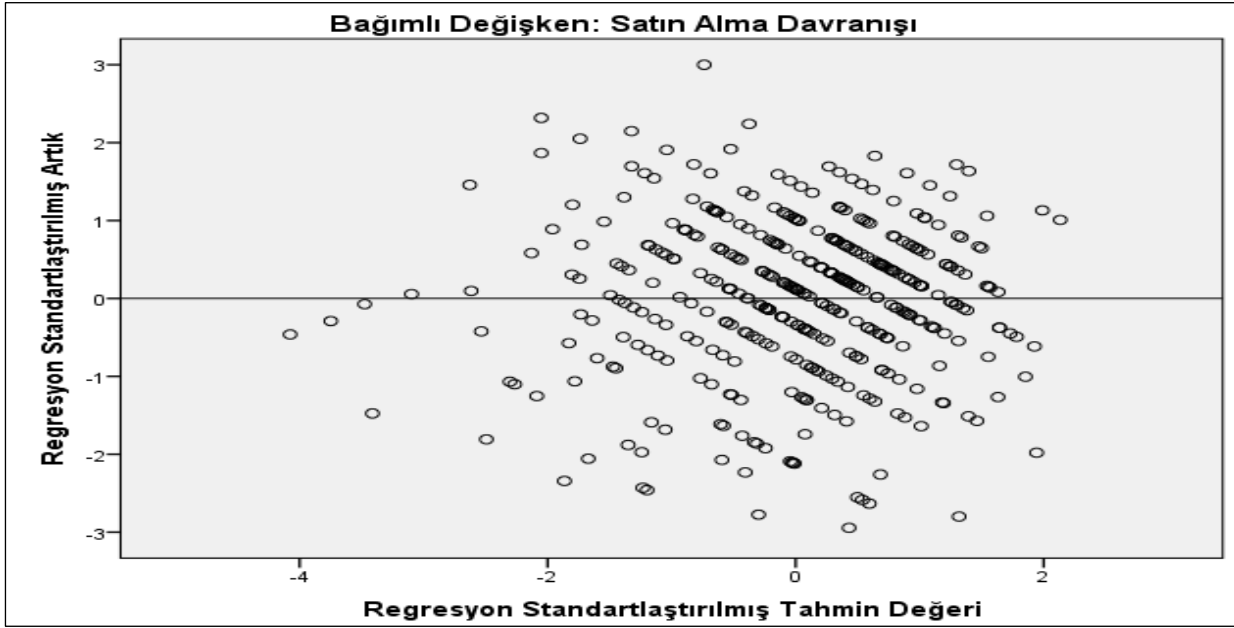
, ** sırasıyla 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

* Bağımlı Değişken: Satın Alma Davranışı

Modelin anlamlılığını test etmek amacıyla gerçekleştirilen F testi (Tablo 5), modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir ($F=73,425$; $p=0,000<0,05$). Kurulan modelin bağımsız değişkenleri olarak belirtilen yorum sayısı, yorum yapana duyulan güven, yorum kalitesi ve yoruma duyulan güven değişkenleri birlikte, modelin bağımlı değişkeni olan satın alma davranışındaki değişimin %41,6'sını açıklamaktadır ($R^2=0,416$). Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde, %5 anlamlılık düzeyinde yorum sayısı, yorum yapana duyulan güven ve yorum kalitesi değişkenlerinin, %10 anlamlılık düzeyinde ise yoruma duyulan güven değişkeninin satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Değişkenlere ilişkin β katsayılarına bakıldığında, yorum sayısı, yorum yapana duyulan güven, yorum kalitesi ve yoruma duyulan güven değişkenleri ile satın alma davranışı değişkeni arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu görülmektedir.

Ön görülen regresyon modelinin, regresyon analizinin varsayımlarını karşılayıp karşılamadığı çeşitli yöntemlerle test edilmiştir. Regresyon analizinin varsayımlarından olan hataların normal dağılım sergilediği, eş varyanslılığı ve modelin doğrusallığına ilişkin varsayımlar, bağımlı değişkenin öngörülen değerine karşı, artıkların saçılım grafiği oluşturularak incelenebilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013/2015: 126). Artıkların bağımlı değişkenin öngörülen değerine karşı oluşturulan saçılım grafiği Şekil 3'te gösterilmektedir. Saçılım grafiği incelendiğinde, doğrusal bir ilişkinin bulunduğunu, hataların normal dağılıma sahip olduğunu ve varyanslarının sabit olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 3: Bağımlı değişkenin Tahmin Değerleri ile Standartlaştırılmış Artık Değerleri Arasındaki Saçılım Grafiği

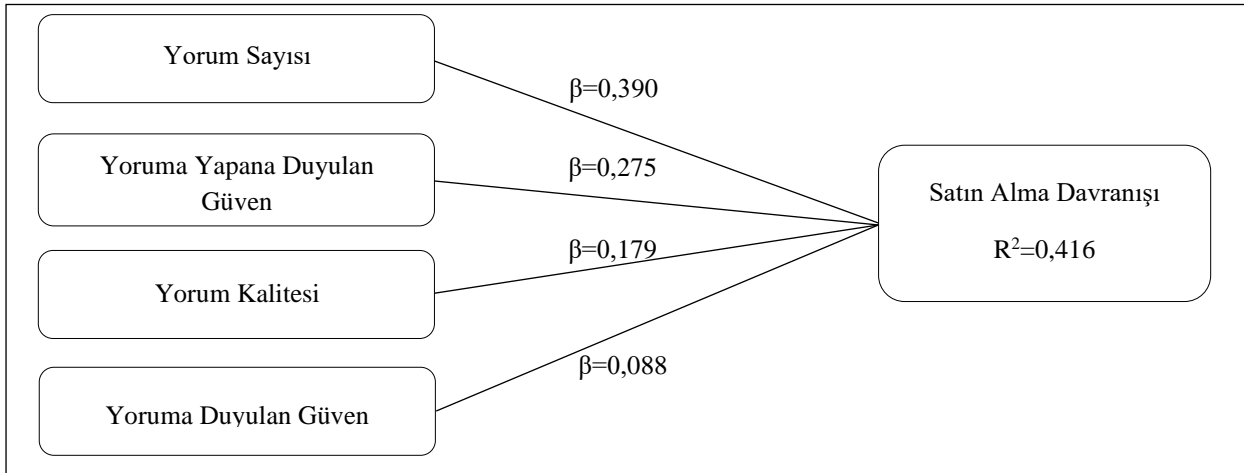
Regresyon analizinin diğer bir varsayımı olan hata terimlerinin birbirinden bağımsız olduğu, yani hata terimleri arasında otokorelasyon bulunmadığı varsayımı Durbin-Watson Testi ile sınanmış olup, Durbin-Watson istatistiği (d) değeri, 1,854 olarak bulunmuştur. Buna göre modelin hata terimleri arasında otokorelasyon bulunmamakta ve hata terimlerinin otokorelasyonsuz olduğu varsayımı doğrulanmaktadır.

Çoklu regresyon analizinin varsayımlarından biri de bağımsız değişkenler arasında tam ve güçlü bir ilişki olmaması, yani çoklu bağlantı probleminin bulunmaması (Gamgam ve Altunkaynak, 2017: 231) gerektiğidir. Yapılan analizler sonucu, araştırmanın bağımsız değişkenleri arasında çoklu bağlantı probleminin yol açacak derecede bir korelasyonun bulunmadığı görülmüştür. Bağımsız değişkenler arasındaki en yüksek ilişki, yorum kalitesi ile yorum yapana duyulan güven değişkenleri arasındadır ve bu ilişkinin derecesi (0,519), 0,80'den düşüktür. Bununla birlikte çoklu bağlantı probleminin olup olmadığını saptamaya yönelik diğer göstergelerden vektör büyütme faktörü (VIF) değerlerinin 10'dan küçük, tolerans değerlerinin 0,20'den büyük ve durum indeksi değerlerinin ise 30'dan küçük olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, modelde yer alan bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin bulunmadığı söylenebilir.

Son olarak kurulan model dahilinde etkili gözlem olup olmadığı Standartlaştırılmış artıklar istatistiği, DFFITS istatistiği ve Cook Uzaklığı istatistiğiyle test edilmiştir. Etkili gözlemler, parametre tahminlerinin önemli ölçüde değişmesine neden olabilmekte ve bu durum modelinin açıklama gücünü azaltabilmektedir. Bu nedenle, etkili gözlemlerin incelenmesi, regresyon analizi neticesinde güvenilir sonuçlar elde edilebilmesi açısından önemlidir (Acarlar, 2011: 105). Yapılan analizler sonucu gözlemlerin Standartlaştırılmış Artık istatistiği değerlerinin, -2,945 ile 2,999 arasında değiştiği ve kritik değer 3'ten küçük oldukları belirlenmiştir. Gözlemlerin DFFITS istatistiği değerlerinin ise, -0,062 ile 0,042 arasında değiştiği ve bu değerlerin de hesaplanan kritik değerden (0,222) küçük olduğu görülmüştür. Cook Uzaklığı İstatistiği değerlerinin de 0,000 ile 0,0058 arasında değiştiği ve bu değerlerin 1'in altında olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak her üç istatistiğe göre de veri setinde etkili gözlem bulunmadığı tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda ortaya çıkan araştırma modeli Şekil 4'te ve hipotezlere ilişkin değerlendirmeler Tablo 6'da sunulmaktadır.

Şekil 4: Regresyon Analizi Sonucunda Ortaya Çıkan Araştırma Modeli

Tablo 6: Araştırmanın Hipotezlerine İlişkin Test Sonuçları

Hipotezler	Sonuç
H₁: Yorum sayısının, tüketicilerin satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	*Kabul edildi
H₂: Yorum yapanın duyulan güvenin, tüketicilerin satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	*Kabul edildi
H₃: Yorum kalitesinin, tüketicilerin satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	*Kabul edildi
H₄: Yorum yapanın duyulan güvenin, tüketicilerin satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.	**Kabul edildi

*0.05 anlamlılık düzeyinde

**0.10 anlamlılık düzeyinde

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde elektronik ağızdan ağıza iletişimin etkisinin ve bu etkinin belirleyicilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, elektronik ağızdan ağıza iletişimi temsilen literatürden elde edilen bilgilere dayanılarak, yorum sayısı, yorum yapanın duyulan güven (kaynak güvenilirliği), yorum kalitesi ve yorum yapanın duyulan güven değişkenleri belirlenmiş ve bu değişkenlerin tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik teorik bir model oluşturulmuştur. Yapılan analizler sonucunda, bu değişkenlerin elektronik ağızdan ağıza iletişimin tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisini belirleyen geçerli değişkenler oldukları saptanmıştır.

Araştırmanın bulguları, yorum sayısının, yorum yapanın duyulan güvenin, yorum kalitesinin ve yorum yapanın duyulan güvenin, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Yorum sayısının, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulgusu, Wei ve Leng (2017), Sutanto ve Aprianingsih (2016), Dai ve Jiang (2016), Schepers (2015), Bataineh (2015), Park, Lee ve Han'ın (2007) çalışmalarında elde ettikleri bulgularla aynı doğrultudadır. Literatürdeki bu bulguların aksine Zangeneh, Mohammadkazemi ve Rezvani (2014) çalışmalarında, yorum sayısının tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Yorum yapanın duyulan güvenin (kaynak güvenilirliği), tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğuna ilişkin araştırma sonucu, Saleem ve Ellahi (2017), Wei ve Leng (2017), Teng vd. (2017), Atika, Kusumawati ve Iqbal (2016), Sutanto ve Aprianingsih

(2016), Schepers (2015) ve Bataineh'in (2015) çalışmalarında elde ettikleri sonuçları desteklemektedir.

Yorum kalitesinin, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu dair elde edilen araştırma sonucu, Wei ve Leng (2017), Teng vd. (2017), Sutanto ve Aprianingsih (2016), Atika, Kusumawati ve Iqbal (2016), Dai ve Jiang (2016), Erkan ve Evans (2016), Schepers (2015), Bataineh (2015), Zangeneh, Mohammadkazemi ve Rezvani (2014) ve Park, Lee ve Han'ın (2007) çalışmalarında elde ettikleri bulgularla paraleldir.

Yoruma duyulan güvenin, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu yönelik araştırma sonucu ise, Durmaz ve Yüksel (2017), Erkan ve Evans (2016) ve Özbay'ın (2013) çalışmalarında ulaştıkları sonuçlarla tutarlıdır.

Sonuç olarak yorum sayısı, yorum yapana duyulan güven, yorum kalitesi ve yoruma duyulan güven faktörleri, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde elektronik ağızdan ağıza iletişimin etkisini ortaya koyan belirleyiciler olarak saptanmıştır.

İşletmeler stratejilerini oluştururken tüketici davranışlarını etkileyen bir etmen olarak internet ortamında paylaşılan tüketici yorumlarını takip etmeli ve dikkate almalıdır. İşletmeler piyasaya yeni sürdürdükleri ürünlerinin benimsenmesini sağlamak ve tüketicilerden gelen geri bildirimlerle ürünlerinde veya hizmetlerinde iyileştirme yapmak, yeni müşteriler kazanmak, marka sadakati oluşturmak, şikayetleri yönetebilmek vb. amaçları gerçekleştirmek için, bu yorumların gücünden faydalanmalıdır. Çalışmanın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirildiği dikkate alındığında, elde edilen bulgularının, özellikle genç tüketicileri hedef kitlesi olarak belirleyen işletmeler ve pazarlama yöneticileri için oldukça yararlı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin farklı bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiş olduğu göz önüne alındığında, gelecekteki çalışmalarda araştırma ölçeğinin farklı özelliklerdeki örneklem gruplarına uygulanması ve katılımcıların satın alma davranışlarının incelenmesi yararlı olacaktır. Ayrıca, bu çalışmanın aksine daha sonraki araştırmalar, belirli bir çevrimiçi platformdaki yorumların baz alınması yoluyla gerçekleştirilebilir ve bu platformun kullanıcılarının satın alma davranışlarına etkisi incelenebilir. Günümüzdeki popüleritesi ve etkin kullanımından dolayı, özellikle sosyal ağ siteleri üzerinde gerçekleştirilecek bir araştırma literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Son olarak, bu çalışma belirli bir ürün veya hizmet grubuna yönelik uygulanmamıştır. Bundan sonraki araştırmalarda, belli bir ürün veya hizmet grubu için oluşturulan yorumların etkisi analiz edilebilir. Böylece gerçekleştirilecek çalışmanın sonuçları, ilgili ürün veya hizmet grubuna ilişkin mevcut ve sektöre yeni girecek işletmelere de rehberlik etmiş olacaktır.

Kaynakça

- Acarlar, I. (2011). Regresyonda bir etkili gözlemin saptanması için kullanılan tanı yöntemlerinin karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi –B Teorik Bilimler*, 1(2), 105–116.
- Akdoğan, Ç. (2015). *Online tüketici yorumlarına ait genel tutum ile ağızdan ağıza pazarlama arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Akkaya, S. (2012). *İnternetteki tüketici yorumlarının tüketici satın alma davranışlarına etkisi: İstanbul Sultanbeyli'de görev yapan öğretmenler üzerinde bir araştırma çalışması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Almana, A. M., & Mirza, A. A. (2013). The impact of electronic word of mouth on consumers' purchasing decisions. *International Journal of Computer Applications*, 82(9), 23–31.

- Altunışık, R., Coşkun, R., & Yıldırım, E. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Spss uygulamalı* (4. Baskı). Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Arndt, J. (1967). Role of product-related conversations in the diffusion of a new product. *Journal of Marketing Research*, 4(3), 291–295.
- Atika, A., Kusumawati, A., & Iqbal, M. (2016). The effect of electronic word of mouth, message source credibility, information quality on brand image and purchase intention. *EKUITAS (Jurnal Ekonomi Dan Keuangan)*, 20(1), 94–108.
- Bataineh, A. Q. (2015). The impact of perceived e-WOM on purchase intention: The mediating role of corporate image. *International Journal of Marketing Studies*, 7(1), 126–137.
- Bayraktaroğlu, G., & Aykol, B. (2008). Comparing the effect of online word-of-mouth communication versus print advertisements on intentions using experimental design. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), 69–86.
- Bhattacharjee, A., & Sanford, C. (2006). Influence processes for information technology acceptance: An elaboration likelihood model. *MIS Quarterly*, 30(4), 805–825.
- Bone, P. F. (1992). Determinants of word-of-mouth communications during product consumption. *Advances in Consumer Research*, 19(1), 579–583.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 8(4), 470–483.
- Chang, L., Lee, Y. J., & Huang, C. L. (2010). The influence of e-word-of-mouth on the consumer's purchase decision: A case of body care products. *Journal of Global Business Management*, 6(2), 1–7.
- Cheung, C. M. K., Lee, M. K. O., & Rabjohn, N. (2008). The impact of electronic word-of-mouth - the adoption of online opinions in online customer communities. *Internet Research*, 18(3), 229–247.
- Cheung, C. M. K., Lee, M. K. O., & Thadani, D. R. (2009). The impact of positive electronic word-of-mouth on consumer online purchasing decision. In M. D. Lytras vd. (Ed.), *Visioning and Engineering the Knowledge Society: A Web Science Perspective* (pp. 501–510). Berlin, Heidelberg: Springer.
- Cheung, M. Y., Luo, C., Sia, C. L., & Chen, H. (2009). Credibility of electronic word-of-mouth: Informational and normative determinants of on-line consumer recommendations. *International Journal of Electronic Commerce*, 13(4), 9–38.
- Chu, S. C. (2009). *Determinants of consumer engagement in electronic word-of-mouth in social networking sites*. Unpublished doctoral dissertation, The University of Texas at Austin, Texas.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu G., & Büyüköztürk Ş. (2016). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Dai, Y., & Jiang, Y. (2016). The research of online reviews' influence towards management response on consumer purchasing decisions. *WHICEB 2016 Proceedings*, 43, 206–2014.
- Dede, Y., & Yaman, S. (2008). Fen öğrenmeye yönelik motivasyon ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 2(1), 19–37.
- Dellarocas, C. (2003). The digitization of word of mouth: Promise and challenges of online feedback mechanisms. *Management Science*, 49(10), 1407–1424.

- Durmaz, A., & Yüksel, M. (2017). The effect of ewom on purchase intention: Evidence from e-commerce sites/ Ağızdan ağıza iletişimin satın alma niyetine etkisi: E-ticaret siteleri üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 231–239.
- Elwalda, A., & Lu, K. (2014, August). The influence of online customer reviews on purchase intention: The role of non-numerical factors. The LCBR European Marketing Conference’de sunulan bildiri. <http://www.lcbr-archives.com/media/files/Elwalda-and-Lu.pdf> adresinden erişildi.
- Erdil, M. (2014). *Online tüketici yorumlarının tüketici satın alma davranışı üzerine etkileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erkan, I. (2016). *The influence of electronic word of mouth in social media on consumer’s purchase intentions*. Unpublished doctoral dissertation, Brunel University, London.
- Erkan, I., & Evans, C. (2016). The influence of ewom in social media on consumers’ purchase intentions: An extended approach to information adoption. *Computers in Human Behavior*, 61, 47–55.
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar K., & Sanisoğlu, S. Y. (2013). Doğrulayıcı faktör analizi ve uyum indeksleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33(1), 210–223.
- Gamgam, H., & Altunkaynak, B. (2017), *SPSS uygulamalı regresyon analizi (lojistik regresyon-eğri uydurma- tahmin)* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Goldsmith, R. E., & Horowitz, D. (2006). Measuring motivations for online opinion seeking. *Journal of Interactive Advertising*, 6(2), 3–14.
- Grewal, R., Cline, T. W., & Davies, A. (2003). Early-entrant advantage, word-of-mouth communication, brand similarity, and the consumer decision-making process. *Journal of Consumer Psychology*, 13(3), 187–197.
- Gürce, M. Y., & Benli, M. (2017). The effects of online consumer reviews on purchase intention: A study for young consumers. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 7(1), 133–150.
- Güven, E. (2014). *Sosyal medyadaki ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinin satın alma kararları üzerine etkileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Hennig-Thurau, T., Gwinner, K. P., Walsh, G., & Gremler, D. D. (2004). Electronic word-of-mouth via consumer-opinion platforms: What motivates consumers to articulate themselves on the internet?. *Journal of Interactive Marketing*, 18(1), 38–52.
- İslamoğlu, A. H. (2011). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı* (2. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Karabulut, A. N., & Bulut, Z. A. (2016). Extending our understanding of consumers’ ewom behavior: Gender and generation differences. In D. Mihanovic, A. Hunjet & Z. Primorac (Ed.), *Economic and Social Development (Book of Proceedings), 18th International Scientific Conference on Economic and Social Development – “Building Resilient Society”* (pp. 154-161). Croatia: Varazdin Development and Entrepreneurship Agency.
- Kılıçer, T. (2006). *Tüketicilerin satın alma kararlarında ağızdan ağıza iletişimin etkisi: Anadolu Üniversitesi öğretim elemanları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Koçoğlu, C. M., & Aksoy, R. (2017). Kurumsal sosyal sorumluluk algısının tüketici temelli marka denklığı bileşenleri üzerindeki etkisinin yapısal eşitlik modellemesi ile analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 115–140.
- Lin, C., Wu, Y.-S., & Chen, J.-C. V. (2013). Electronic word-of-mouth: The moderating roles of product involvement and brand image. *Proceedings of the International Conference on Technology Innovation and Industrial Management*, Thailand, 29-47.
- Litvin, S., Goldsmith, R. E., & Pan, B. (2008). Electronic word-of-mouth in hospitality and tourism management. *Tourism Management*, 29(3), 458–468.
- López, M., & Sicilia, M. (2014). Determinants of E-WOM influence: The role of consumers' internet experience. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 9(1), 28–43.
- Lu, L. C., Chang, W. P., & Chang, H. H. (2014). Consumer attitudes toward blogger's sponsored recommendations and purchase intention: The effect of sponsorship type, product type, and brand awareness. *Computers in Human Behavior*, 34, pp. 258–266.
- Meriç, B. (2010). *İnternet üzerindeki paylaşım sitelerinin ve blogların tüketici davranışları üzerine etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nguyen, T. T. (2016). *The effects of electronic word – of – mouth to consumers' purchase intention towards cosmetics products*. Unpublished master thesis, Lappeenranta University of Technology School of Business and Management, Lappeenranta.
- Odabaşı, Y., & Barış G. (2014), *Tüketici davranışı* (14. Baskı). İstanbul: MediaCat.
- Özbay, G. (2013). *Sanal ortamda paylaşılan tüketici yorumlarının algılanması ve satın almada bilgi kullanımına etkisi - Otel işletmelerinde bir inceleme*. Yayımlanmamış doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Park, C., Wang, Y., Yao, Y., & Kang, Y. R. (2011). Factors influencing eWOM effects: Using experience, credibility, and susceptibility. *International Journal of Social Science and Humanity*, 1(1), 74–79.
- Park, D.-H., Lee, J., & Han, I. (2007). The effect of on-line consumer reviews on consumer purchasing intention: The moderating role of involvement. *International Journal of Electronic Commerce*, 11(4): 125–148.
- Park, D. H., & Lee, J. (2008). eWOM overload and its effect on consumer behavioral intention depending on consumer involvement. *Electronic Commerce Research and Applications*, 7(4), 386–398.
- Qiu, L., Pang, J., & Lim, K. H. (2012). Effects of conflicting aggregated rating on eWOM review credibility and diagnosticity: The moderating role of review valence. *Decision Support Systems*, 54(1), 631–643.
- Saleem, A., & Ellahi, A. (2017). Influence of electronic word of mouth on purchase intention of fashion products on social networking websites. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 11(2), 597–622.
- Sarışık, M., & Özbay, G. (2012). Elektronik ağızdan ağıza iletişim ve turizm endüstrisindeki uygulamalara ilişkin bir yazın incelemesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(16), 1–22.
- Schepers, M. (2015). *The impact of online consumer reviews factors on the dutch consumer buying decision*. Unpublished bachelor's thesis, University of Twente The Faculty of Behavioural,

Management and Social sciences, Enschede.

- Schindler, R. M., & Bickart, B. (2005). Published word of mouth: Referable, consumer-generated information on the internet. In C. P. Haugtvedt, K. A. Machleit & R. F. Yalch (Eds.), *Online consumer psychology: Understanding and influencing behavior in the virtual world* (pp. 35-61). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Sutanto, M. A., & Aprianingsih, A. (2016, September). The effect of online consumer review toward purchase intention: A study in premium cosmetic in Indonesia. International Conference on Ethics of Business, Economics, and Social Science' de sunulan bildiri. <https://eprints.uny.ac.id/41788/1/18%20Monica%20Adhelia%20Sutanto.pdf> adresinden erişildi.
- Südaş, H. D. (2012). *Elektronik ağızdan ağıza iletişim motivlerinin satın alma ve iletişim davranışı üzerine etkileri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana
- Tabachnick, B. G., & Fidell L. S. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı* (M. Baloğlu, Çev.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. (Orijinal eserin yayın tarihi 2013).
- Tavman, E. B. (2016). *Çevrimiçi topluluklarda tüketicilerin elektronik ağızdan ağıza iletişim motivasyonlarının belirlenmesi ve bir araştırma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Teng, S., Khong, K. W., Goh, W. W., & Chong, A. Y. L. (2014). Examining the antecedents of persuasive eWOM messages in social media. *Online Information Review*, 38(6), 746–768.
- Teng, S., Khong, K. W., Chong, A. Y. L., & Lin, B. (2017). Persuasive electronic word-of-mouth messages in social media. *Journal of Computer Information Systems*, 57(1), 76–88.
- Topal, İ., & Nart, S. (2016). Facebook marka sayfası içeriklerinin ağızdan ağıza iletişim ve satın alma niyetine etkisi: Moda markaları örneği. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 5(9), 74–89.
- Torun, E. (2017). Tüketici satın alma davranışları üzerinde internet ve sosyal medyanın yeri ve önemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 955-970.
- Ulu, G. (2014). *Ağızdan ağıza iletişimin tüketici satın alma karar sürecine etkisi: Karabük ili örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Wang, S. (2014). *The effect of online consumer reviews on attitude and purchase intention – The role of message and source characteristics*. Unpublished master thesis, The University of Texas at Austin, Texas.
- Wei, H., & Leng, F. (2017, June). Research on influence of electronic word of mouth on consumers' purchase intentions. 4th International Conference on Economics and Management (ICEM)'de sunulan bildiri. <http://www.dpi-proceedings.com/index.php/dtem/article/viewFile/13097/12627> adresinden erişildi.
- Yaylı, A., & Bayram, M. (2010, January). eWOM: The effects of online consumer reviews on purchasing decision of electronic goods. 9th International Marketing Trends Congress'de sunulan bildiri. http://archives.marketing-trends-congress.com/2010/Materiali/Paper/Fr/Yayli_Bayrami.pdf adresinden erişildi.
- Yılmaz, Ö. (2014). *İlişkisel pazarlama faaliyetlerinin ağızdan ağıza iletişim (WOM) yaratma üzerine etkisi: Bankacılık sektörüne ilişkin bir alan araştırması*. Yayımlanmamış doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

- Yılmazel, S. E. (2014). *Web site kalitesi ile elektronik kulaktan kulağa iletişim tutumu ve marka tutumu arasındaki ilişkide elektronik kulaktan kulağa iletişim kalitesi ve kredibilesinin etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüksel, F., & Kılıç, B. (2016). Elektronik ağızdan kulağa iletişimin (E-WOM) turistik destinasyon seçimi üzerine etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46), 893–903.
- Zangeneh, S. K., Mohammadkazemi, R., & Rezvani, M. (2014). Investigating the effect of electronic word of mouth on customer's purchase intention of digital products. *Management Science Letters*, 4(11), 2433–2440.

TÜRKİYE'DE ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME (AR-GE) HARCAMALARININ İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Şerif CANBAY¹

Öz

Ar-Ge faaliyetleri birçok yönü ile makro ekonomik performansları olumlu yönde etkileyebilmektedir. Ar-Ge faaliyetleri ülkelerin bilgi birikimini artırarak yeni ürünlerin üretilmesini ve yeni pazarlara açılarak yüksek kazançlar elde edilmesini sağlamaktadır. Tüm bu tespitler ise çoğu araştırmacıyı Ar-Ge faaliyetlerin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini saptamaya yönelik çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Bu çalışma Türkiye için Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla yürütülmüştür. Bu amaçla 2004-2017 dönemine ait değişkenler arasındaki ilişkiler Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Modele (ARDL) dayalı sınır testi yardımıyla incelenmiştir. Sınır testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte Ar-Ge harcamalarının kısa ve uzun dönemde ihracatı arttırdığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge), İhracat, ARDL Sınır Testi.

JEL Kodları: O32, F14, C22

THE EFFECTS OF RESEARCH AND DEVELOPMENT (R&D) EXPENDITURES ON EXPORTS IN TURKEY

Abstract

R & D activities can influence macroeconomic performance positively in many ways. It also might increase the know-how of countries so lead to produce new products. Hence, new markets are opened to firms to achieve high profits. All these findings led many researchers to conduct studies to determine the effects of R & D activities on economic growth. The aim of this paper is to determine the effects of R&D expenditures on exports in Turkey. To this end, we have examined the relationship between the export volume and R&D expenditures in Turkey in the period of 2004-2017 by using Autoregressive Distributed Lag Model (ARDL). Findings reveal that there is a cointegration relationship between the variables. Besides, it is found that R&D expenditures increase the export in the short and long term.

Keywords: Research and Development (R&D), Exports, ARDL Bound Test

JEL Codes: O32, F14, C22

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID 0000-0001-6141-7510, serifcanbay@duzce.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 17.08.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Günümüz dünyasında ülkeler arasındaki rekabet gücü, ürettikleri mal ve hizmetlerin ne ölçüde yüksek teknoloji içerdiğine bağlı hale gelmiştir. Bu sebeptendir ki ileri teknolojiye dayalı sektörlerdeki mücadele adeta bir varlık mücadelesine dönüşmüştür (Baumol, 2002). Bununla birlikte teknolojiye yaşanan ilerlemeler neticesinde hemen her an değişim ve gelişim süreci içinde bulunan dünyada, ülkelerin diğer ülkelere karşı rekabet güçlerini koruyabilmeleri ve varlık mücadelelerini sürdürebilmelerinde bu değişime uyum sağlamaları ile mümkündür. Bu varlık mücadelesi için gerekli olan değişimin ana kaynağı ise Ar-Ge faaliyetleridir. Ar-Ge faaliyetleri firmaların yeni bir ürün/hizmet veyahut yeni bir üretim metodunu geliştirmesi maliyetlerin düşmesine yol açar. Firma maliyetlerinin azalması ise firmanın piyasada güçlenerek pazardaki payını önemli bir oranda arttırmasını beraberinde getirir. Elde edilip kullanılan bilgi firmaların büyüüp gelişmelerini sağlayarak rekabet güçlerini diğer firmalara karşı arttırır. Firmaların elde ettiği bilginin etkilerinin oluşturduğu sonuçların hızlı bir şekilde bölgedeki diğer işletmelere de yayılması ise bölgenin de gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla firmaların en önemli amaçları olan kar olgusunun ve atıl durumdaki kaynaklarının daha efektif kullanabilmelerinin önünü açan Ar-Ge faaliyetlerine gereksinimleri büyüktür.

Ar-Ge faaliyetleri ülkelerin uluslararası gelişmişlik seviyelerini belirlemede referans alınması nedeniyle önemli bir gösterge durumundadır. Uluslararası istatistiklere bakıldığında, Ar-Ge harcamalarına ulusal gelirden en yüksek pay ayıran ülkelerin gelişmiş ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Uluslararası rekabet anlamında da bu ülkelerin kendilerine rakip olan ülkelere daha ileride olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında gelişmiş ülke grubu dışındaki ülkelerin, dış ticaret vasıtasıyla Ar-Ge temelli dışsallıklardan faydalanmaları çok mühim bir konudur (Diao vd., 1999). Ülkeler arasında iktisadi büyüme oranlarındaki farklılıkları araştıran araştırmacıların birçoğu ülkelerin Ar-Ge faaliyetlerinin düzeyi ve teknolojik birikim seviyelerinin iktisadi büyüme performansını doğrudan etkilediğini ifade etmektedirler. Gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülkelerin Ar-Ge faaliyetleri neticesinde elde ettikleri teknolojik kapasite ve çabalar, bu ülkeleri yüksek teknoloji ürün ihracatçısı ülkelere sokarken, yeterli teknolojik alt yapıya sahip olamayan ve Ar-Ge faaliyetlerine yeterli önemi vermeyen/veremeyen çoğu gelişmekte olan ülkede ise yüksek maliyetlerle teknoloji ve yüksek teknoloji ürün ithal eden ülkeler içerisinde oldukları görülmektedir. Ar-Ge faaliyetlerinin yoğunluğunun artması neticesinde keşfedilen teknolojik bilgi ve yetenek ekonominin tümüne yayılması, yeni yüksek teknoloji ürünleri ortaya çıkartması ve bu ürünlerin uluslararası pazarlarda alıcı bulması suretiyle iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

Ar-Ge faaliyetleri birçok yönü ile makro ekonomik performansları olumlu yönde etkileyebilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin Ar-Ge harcamalarının ihracatı üzerinde meydana getirdiği etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma özellikle Türkiye'nin Ar-Ge harcamalarına milli gelir içinden daha fazla pay ayırmaya başladığı 2004 yılı ve sonrası dönemi kapsamaktadır. Ayrıca bu dönem Türkiye'nin ardarda yaşamış olduğu ekonomik krizler sonrasındaki dönemi kapsıyor olması çalışma için diğer bir tercih nedeni olmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle konu ile ilgili literatür taraması yapılacaktır. Daha sonra 2004-2017 dönemine ait Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasındaki ilişkiler zaman serisi analiziyle incelenecek olup analiz sonuçları ve çözüm önerileri tartışılacaktır.

1. Literatür İncelemesi

Ar-Ge faaliyetlerinin önemini fark eden gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, 1990'lı yıllardan itibaren kalkınma politikalarında önemli bir yer alan Ar-Ge harcamalarına büyük miktarlarda kaynak ayırmaktadırlar. Dünya genelinde Ar-Ge faaliyetlerine özellikle firmalar tarafından duyulan bu ilgi söz konusu yıllardan itibaren firmaların büyümesinde ve uluslararası ticarete daha iyi rekabet edebilir duruma gelmesinde büyük rol oynamaktadır. Cohen ve Levinthal (1989),

teknolojik gelişmenin Ar-Ge faaliyetleri neticesinde elde edilen bir kazanım olmasıyla birlikte tüm ekonomiye yayıldığı ve bu sonucun ülkelerin ekonomilerini büyüttüğünü ifade etmektedirler. Dolayısıyla Ar-Ge faaliyetlerinin çok önemsenmesinin temelinde ekonominin bütününe nüfuz etme özelliği ile inovasyon ve yeni teknolojileri ortaya çıkarması yatmaktadır. Guellec ve De La Potterie (2001) çalışmalarında Ar-Ge'nin firmaların verimlilik düzeylerini etkileyen bir unsur olduğunu ifade eder. Bununla birlikte Ar-Ge faaliyetleri neticesinde bilgi birikiminin artması rekabet gücü kazanımı sağlayacak ürünlerin üretilmesinde öncü olduğunu ve bu sonucun da firmaların karlılık düzeylerini önemli ölçüde etkileyeceğini ifade etmektedirler. Guellec ve De La Potterie'e göre Ar-Ge, gelişmiş ülkelerde yaparak öğrenme yöntemi ile veya yeni dizaynlarla yeni tekniklerin keşfi veyahut mevcut teknolojilerin gelişimine katkı sağlayan aktivitelere de büyük katkı sağlamaktadır. Araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen Ar-Ge çalışmaları genel olarak değerlendirildiğinde Ar-Ge faaliyetleri, önceden hiç bilinmeyen yeni bir bilgiyi meydana getirmekte ve bu yeni bilgi daha sonra bir ürün haline getirilmektedir. Bilginin ürün haline getirilmesinin ardından ürün iç ve dış piyasalarda pazarlanarak ürüne yönelik talebin oluşması ve bu talebin artırılması için girişimler başlatılmaktadır. Böylelikle Ar-Ge aracılığıyla yeni ürün, yeni pazarlar aracılığı ile ihracat artışı, ihracat artışı ile de ekonomik büyümenin sağlanması amaçlanmaktadır (Pessoa, 2010). Dolayısıyla rekabetin her geçen gün daha da kızıştığı günümüz dünyasında Ar-Ge faaliyetleri neticesinde gerek şirket bazında gerek ülke genelinde ortaya çıkan inovasyon ve teknoloji ise daha önceden mevcut olmayan yeni bilgi, yeni ürün, yeni üretim teknikleri ile yeni pazarlara erişime olanak sağlamaktadır. Mevcut bu süreç ağırlıklı olarak katma değeri azımsanmayacak derecede önemli yüksek teknoloji ürünleri de beraberinde getirmek suretiyle yeni pazarlara erişiminin de avantajlarıyla mevcut ülkenin ihracat artışına, sermaye birikimine ve iktisadi büyümesine neden olduğu yönünde güçlü bulgular vardır.

Ar-Ge harcamaları üzerine çalışma yapan bir çok araştırmacı özellikle Ar-Ge harcamalarının iktisadi büyüme ve ihracat üzerine etkilerini tespit etmeye yönelik çalışmalar yürütmüşlerdir. İhracat artışları zaten başlı başına iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkileyen bir ekonomik aktivitedir. Bu çalışma Ar-Ge harcamaları ile ihracat ilişkisini tespit etmeye yönelik bir çalışmadır. Bununla birlikte Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasındaki ilişkileri inceleyen birbirinden farklı ülke ve ülke gruplarını, dönemleri ve yöntemleri kapsayan birçok çalışma mevcuttur. Bahse konu ele alınan çalışmaların ilki Landesmann ve Pfaffermayr'a (1997) ait çalışmadır. Landesmann ve Pfaffermayr (1997), G-7 ülkelerine ait 1967-1987 verilerini kullanarak Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasında yaptıkları çalışmada ABD, İngiltere ve Japonya'da Ar-Ge harcamalarının ihracatı olumlu yönde etkilediği lakin Fransa ve Almanya'da değişkenler arasında ters yönlü bir ilişki olduğuna dair sonuçlar elde etmişlerdir. Diğer bir çalışmada ise Wakelin (1998), İngiltere'nin 320 firmasına ait 1988-1992 dönemine ait verileri yardımıyla Ar-Ge harcamaları ile ihracatları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yaptığı çalışmada, Ar-Ge harcamalarının ihracata negatif ve istatistiki olarak anlamlı etkisinin olduğu saptamıştır. Braunerhjelm ve Thulin'de (2006) 19 OECD ülkesine ait 1981-1999 dönemi verileri ile yaptıkları çalışmada Ar-Ge harcamalarının ileri teknoloji ürün ihracatını artırdığını tespit etmişlerdir. Farklı bir çalışmada ise Özer ve Çiftçi (2009), 30 OECD ülkesine ait 1990-2005 yılları için yaptıkları çalışmada Ar-Ge faaliyetleri ile ihracat arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Benzer bir sonuca ulaşan Bojnec ve Ferto (2011), 1995-2003 döneminde 18 OECD ülkesini kapsayan çalışmaları sonucunda Ar-Ge harcamalarını artıran ülkelerin ihracatında arttığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Türkiye özelinde Yıldırım ve Kesikoğlu'nun (2012) 25 sektör için 1996-2008 dönemi verilerinden hareketle yaptığı çalışmada Ar-Ge harcamalarından ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Türkiye için yapılmış olan bir başka çalışmada ise Uzay vd. (2012), 1995-2005 dönemi

verileri yardımıyla imalat sanayi için yapmış oldukları çalışmada Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerinde gecikmeli olarak bir etkisinin olduğu yönünde sonuçlara ulaşmışlardır. Göçer'de (2013), 1996–2012 dönemi için gelişmekte olan 11 Asya ülkesini kapsayan araştırmasında, Ar-Ge harcamalarının ileri teknoloji ürün ihracatını ve bilgi-iletişim teknolojileri ihracatı ile arasında doğru yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Kılıç vd. (2014), 1996–2011 döneminde G–8 ülkelerini kapsayan çalışmaları neticesinde Ar-Ge harcamalarının ileri teknoloji ürün ihracatını olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Bununla birlikte değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı saptanmıştır. Şahbaz (2014), Türkiye'nin de dahil olduğu 17 AB ülkesinin 1996-2011 dönemi verileriyle yapmış olduğu çalışma sonucuna göre Ar-Ge harcamaları ve ileri teknoloji ürün ihracatı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulmuştur. Sungur vd. (2016), Türkiye için 1990-2013 arası için yaptığı çalışmada Ar-Ge işgücü ile ihracat değişkenlerinin pozitif bileşenleri arasında çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca Ar-Ge işgücünden ihracata ve ihracattan da Ar-Ge'ye doğru negatif bileşenler arasında ilişkinin olduğu saptanmıştır. Çetin'nin (2016) 7 yeni sanayileşen ülkenin 1996-2013 dönemi verileriyle yaptığı çalışma sonuçlarına göre Ar-Ge harcamaları ileri teknoloji ürün ihracatına neden olmaktadır. Ayrıca rassal etkiler tahmin sonuçlarında ise Ar-Ge harcamalarının ileri teknoloji ürün ihracatına pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Literatür taramasının son çalışması ise Yüksel'e (2017) ait çalışmadır. Yüksel'in (2017) 28 AB ülkesinin 1996-2014 yılları arasındaki verilerinden hareketle yaptığı çalışmada ihracattan Ar-Ge harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

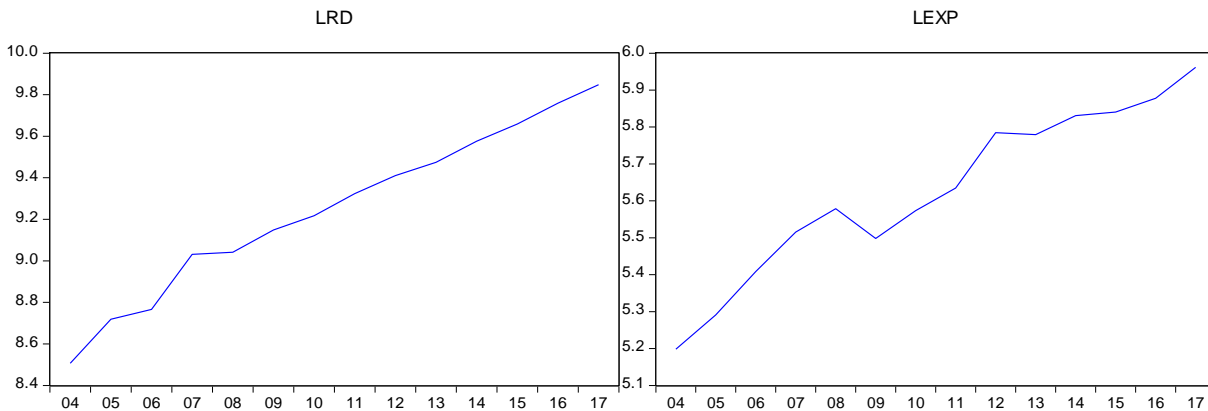
Literatürdeki mevcut çalışmalar incelendiğinde gerek ülke bazında gerek dönem bazında gerekse de uygulanan yöntem bazında birbirinden farklı sonuçlar ortaya çıktığı görülmektedir. Lakin çalışmaların geneline bakıldığında Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasında pozitif ve anlamlı yönde bulgulara ulaşılmıştır. Aynı zamanda yapılan nedensellik analizlerinde yönleri değişebilme kaydı ile bazen tek yönlü bazen çift yönlü ilişkilerin varlığı yönünde tespitler olmuştur.

2. Veri ve Model

Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışmada 2004-2017 dönemi kapsayan veriler kullanılmaktadır. İhracata ait veriler Dünya Bankası resmi internet sitesinden, Ar-Ge'ye ait verileri ise OECD'ye ait resmi internet sitesinden temin edilmiştir.

Zaman serisi analizleri yapılırken öncelikle değişkenlerin zaman serisi özellikleri olup olmadığının incelenmesi gerekir. Bu kapsamda, değişkenlere ait zaman serisi grafikleri çizdirilmelidir. Değişkenlere ait grafikler Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1: Değişkenlere ait Grafikler

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkileri şu şekilde modellenmiştir:

$$LEXP_t = \beta_0 + \beta_1 LRD_t + u_t \quad (1)$$

1 nolu modelde yer alan LEXP, modelin bağımlı değişkeni olan ihracatı temsil etmektedir. Modelin bağımsız değişkenlerinden olan LRD ise Ar-Ge harcamalarının milli gelir içindeki payını göstermektedir. 1 nolu modelde değişkenlerle birlikte gösterilen t indisi değişkenlerin zaman serisi olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca model içinde sabit terim katsayısı β_0 ile eğim katsayıları ise β_1 ile gösterilmektedir. β_1 LRD'deki %1'lik değişimin LEXP üzerindeki etkisini göstermektedir. Model sonunda yer alan u_t ise hata terimini sembolize etmektedir.

3. Yöntem ve Bulgular

Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada değişkenler arasındaki ampirik ilişkiler iki aşamalı bir yolla incelendi. Bu aşamaların ilkinde Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testiyle değişkenlerin durağanlık düzeyleri kontrol edilecektir. Diğer aşamada ise ARDL Sınır Testi yardımıyla değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olup olmadığı incelenecektir.

Ekonometrik bir model tahmin edilmeden önce modeldeki verilerin durağan olup olmadığı kontrol edilmelidir. Durağan olmayan serilerle çalışmak sahte regresyon sorununa yol açabilmektedir. Sahte regresyon diğer bir ifade ile güvenilir olmayan sonuçlarla karşılaşmamak için modele dahil edilen verilerin durağanlığın kontrolü için birçok birim kök testi bulunmaktadır. Bu çalışmada serilerin durağanlığının sınanması amacıyla Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Tablo 1'de değişkenlere ait ADF ve PP birim kök testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1: ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Sabitli				Sabitli ve Trendli			
	Hesaplanan İstatistik		Olasılık		Hesaplanan İstatistik		Olasılık	
	ADF	PP	ADF	PP	ADF	PP	ADF	PP
LEXP	-1.377	-1.449	0.559	0.526	-2.727	-2.760	0.243	0.233
Δ LEXP	-4.258**	-3.371**	0.010	0.034	-3.755***	-3.480***	0.069	0.088
LRD	-1.808	-2.096	0.359	0.248	-2.547	-4.851**	0.304	0.010
Δ LRD	-7.357*	-6.921*	0.001	0.001	-7.908*	-8.363*	0.001	0.001

*, **, *** Sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde durağanlığı göstermektedir.

Tablo 1'de görülen sabitli model ve sabitli-trendli model için ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre hem sabitli model hem de sabitli-trendli model için LEXP ve LRD değişkenlerinin birinci farkları I(1) alındığı takdirde %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde durağan hale geldiği görülmektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri araştırmak amacıyla Pesaran vd. (2001) tarafından ARDL Sınır testi geliştirilmiştir. ARDL Sınır testinin diğer eşbütünleşme testlerinden farkı ve üstün tarafı farklı düzeylerde durağan olan yani bir kısmı I(1) diğer kısmı ise I(0) olan değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesine olanak sağlamasıdır. Bu esneklik beraberinde bazı ön koşullar getirmektedir. Bu ön koşullar bağımlı değişkenin mutlaka I(1) olması, diğer değişkenlerden hiçbirinin I(1)'den yüksek derecede durağan olmamasıdır. Bunun sebebi ise sadece I(0) alt değerleri için ve I(1) üst değerleri için kritik değerlerin hesaplanmış olmasıdır. Bu şartların varlığı halinde ARDL Sınır testi yardımıyla değişkenler arasındaki ilişkiler incelenebilir.

ARDL bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmelerinin tek bir model içinde analize dahil edilmesine olanak sağlamaktadır. 2 nolu modeldeki eşitlikte belirtilen Θ 'lar bağımsız değişkenlerin katsayı matrisini, m, n ve l ise değişkenlere ait olabilecek farklı gecikme sayılarını temsil etmektedir. Model içindeki i gecikme sayısını, e_t ise hata terimini ifade etmektedir. 2 nolu modelde gecikme sayıları için Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) esas alınmıştır.

$$LEXP_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^m \theta_{1i}LEXP_{t-i} + \sum_{i=0}^n \theta_{2i}LRD_{t-i} + e_t \quad (2)$$

Çalışmada yapılan analizler neticesinde ARDL (1,2) modelinin uygun model olduğu saptanmıştır. Bu saptamaya ilave olarak modelin sağlıklı olup olmadığına yönelik tanımlayıcı testler uygulanmıştır. Testlerin ortaya koymuş olduğu sonuçlara göre ARDL (1,2) modelinde otokorelasyon ve değişen varyans problemlerine rastlanılmamış olup, hata terimlerinin normal dağıldığı ve modelin fonksiyonel biçiminde herhangi bir sıkıntının olmadığı yönündeki bulgular Tablo 2 ve Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 2: ARDL (1,2) Model Tahmini

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
LEXP(-1)	0.177	0.263	0.673	0.522
LRD	0.829*	0.279	2.963	0.021
LRD(-1)	0.317	0.204	1.551	0.164
LRD(-2)	-0.663*	0.255	-2.598	0.035
C	0.077	0.442	0.174	0.866

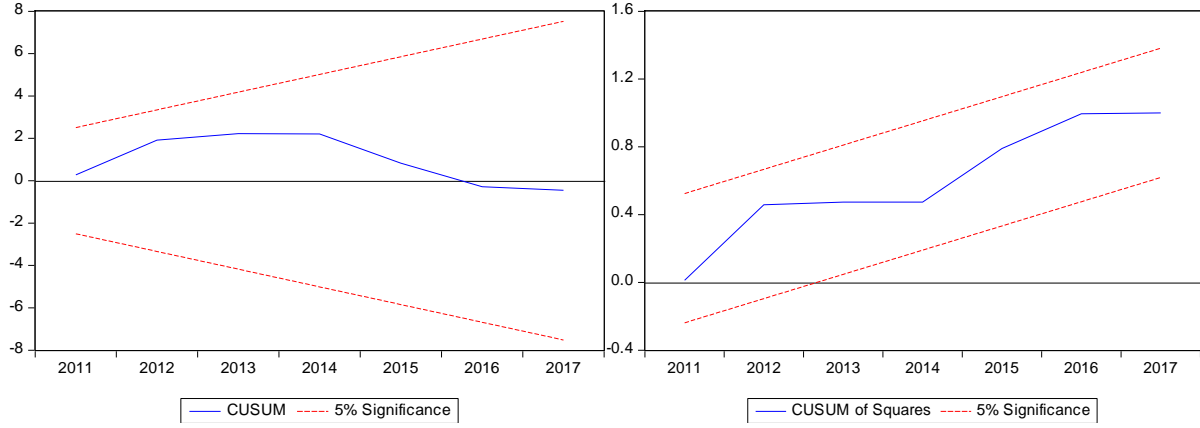
*%5 anlamlılık düzeyine göre anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Test	Hesaplanan İstatistik	Olasılık
Breusch-Godfrey Otokorelasyon	2.845	0.241
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans	0.836	0.933
Jarque-Bera Normallik	2.508	0.285
Ramsey RESET	0.786	0.461

Çalışmanın ele alındığı dönem içinde ARDL (1,2) modelinden elde edilen katsayıların istikrarına ilişkin inceleme CUSUM ve CUSUMQ analizi yardımıyla test edilmiştir. Şekil 2'den de görüleceği üzere CUSUM ve CUSUMQ'ler %5 güven aralıklarının içinde olup ARDL(1,2) modeli için elde edilen katsayıların istikrarlı olduğu gözlemlenmiştir.

Şekil 2: CUSUM ve CUSUMQ Sonuçları

ARDL modelinin belirlenmesinin ardından değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri test etmek amacıyla 3 nolu eşitlik oluşturulmuştur.

$$\Delta LEXP_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^m \theta_{1i} \Delta LEXP_{t-i} + \sum_{i=0}^n \theta_{2i} \Delta LRD_{t-i} + \theta_3 LEXP_{t-1} + \theta_4 LRD_{t-1} + e_{1t} \quad (3)$$

3 nolu eşitlikteki değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin test edilebilmesi için;

$H_0 : \theta_3 = \theta_4 = 0$ (eşbütünleşme yoktur),

H_1 : En az bir $\theta \neq 0$ (eşbütünleşme vardır), hipotezleri kurulmaktadır.

Hipotezleri sınanmak için modelde yer alan $\theta_3 = \theta_4 = 0$ katsayılarının eşanlı sıfıra eşit olup olmadığı Wald F testi yardımıyla incelenmektedir. Hipotezlere yönelik karara varabilmek için Wald F testi yardımıyla elde edilen istatistik değerler Pesaran vd.'ne (2001) ait çalışmada belirtilen alt sınır I(0) ve üst sınır I(1) değerleriyle kıyaslanmaktadır. Bu kıyaslama neticesinde hesaplanan istatistik değeri I(1) kritik değerinden büyükse H_0 reddedilir. Yani değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığından bahsedilebilir.

Tablo 4: ARDL Sınır Testi Sonuçları

K	F istatistiği	%5 Kritik Değerler	
		I(0)	I(1)
1	4.84	3.62	4.16

Tablo 4'deki ARDL sınır testi sonuçlarına göre elde edilen F istatistik değeri (4.84), I(1) kritik değerinden (5.58) büyük olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Bu sonuç LRD değişkeninin LEXP değişkenini uzun dönemde etkilediği anlamına gelmektedir. Bu bulguyu dikkate alarak Ar-Ge harcamaları uzun dönemde ihracat üzerinde etkisinin olduğu söylenebilir. Geline bu noktadan sonra hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığı, uzun ve kısa dönemde değişkenlerin birbirlerini nasıl etkilediği test edilmelidir. Bununla birlikte bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olup olmadığı da test edilmelidir. Hata düzeltme mekanizmasının işlerliği 4 nolu model vasıtasıyla kontrol edilmektedir.

$$\Delta EXP = \theta_0 + \sum_{i=1}^m \theta_{1i} \Delta EXP_{t-i} + \sum_{i=0}^n \theta_{2i} \Delta LRD_{t-i} + \theta_3 ECM_{t-1} + e_{2t} \quad (4)$$

4 nolu modelde bulunan ECM(-1)'ye ait katsayının 0 ile -1 arasında ve istatistiki olarak anlamlı olması değişkenler arasındaki dengesizliklerin kısa dönemde ortadan kalktığını ifade etmektedir. Ayrıca Tablo 4'deki hata düzeltme modeli sonuçlarına göre ECM(-1) katsayısı 0 ile -1 arasında ve istatistiki olarak anlamlıdır. Dolayısıyla bu sonuçlar modelde yer alan kısa dönemli sapmaların uzun dönemde dengeye geldiğini ifade etmektedir.

Tablo 5: Kısa ve Uzun Dönem Katsayıları

Kısa Dönem Katsayıları ve Hata Düzeltme Modeli				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
Δ LRD	0.829*	0.170	4.855	0.001
Δ LRD(-1)	0.663*	0.112	5.918	0.001
ECM(-1)	-0.822*	0.190	-4.320	0.003
Uzun Dönem Katsayıları				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
LRD	0.586*	0.051	11.352	0.001
C	0.093	0.526	0.178	0.863

*, ** Sırasıyla %5, %10 anlamlılık düzeyine göre anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'deki sonuçlara göre LRD değişkeninin kısa ve uzun dönemde LEXP değişkeni üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamlıdır. LRD değişkeninin %1'lik artışı LEXP değişkenini kısa dönemde %0.82, uzun dönemde ise %0.58 artırmaktadır. Netice olarak Ar-Ge harcamalarının ihracatı arttırdığı yönünde güçlü bulgulara ulaşılmıştır.

4. Sonuç

Ar-Ge faaliyetleri bir çok yönü ile makro ekonomik performansları olumlu yönde etkileyebilmektedir. Ar-Ge faaliyetlerinin bilgi birikimini artırması, rekabet gücü kazanımı sağlayacak yeni ürünlerin üretilmesi ve bunun sonucunda firmaların/ülkelerin yeni pazarlara açılabilmesi sonucunda karlılık düzeylerini önemli ölçüde arttırabileceği görüşü çoğu araştırmacıyı uzun yıllardır bu tür faaliyetlerin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini saptamaya yönelik çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Türkiye için Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemde eşbütünlük ilişkisinin varlığına yönelik sonuçlara ulaşılmıştır. Daha sonra yapılan ARDL sınır testi sonuçlarına göre hem kısa hem de uzun dönemde Ar-Ge harcamalarının ihracatı arttırdığına yönelik önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi farklılıklarının temel nedenlerinin başında ülkelerin Ar-Ge faaliyetlerindeki performans farklılıkları yer almaktadır. Son dönemlerde yapılan çalışmalar neticesinde teknolojik gelişme ve inovasyonu ortaya çıkartan Ar-Ge faaliyetlerinin, firma ve ülkelerin öncelikle rekabet güçlerini korumasının ardından rekabet avantajı sağlayabilmek için maliyetleri düşürmenin yanı sıra üretimde kalite artışıyla birlikte ekonomik ve toplumsal faydaya neden olduğu vurgulanmaktadır. Dünya genelinde Ar-Ge faaliyetlerine duyulan bu ilgi ülkelerin ve firmaların büyümesini ve dış dünya ile daha iyi rekabet edebilir duruma gelmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kaynak yetersizliği ya da Ar-Ge'nin önemini henüz kavrayamayan birçok az

gelişmiş ve gelişmekte olan ülke bu yarışın çok gerisinde kalmış ve bu durum ise yeterli Ar-Ge faaliyeti yapmayan ülkeleri birçok açıdan dışa bağımlı hale getirmiştir (Erdoğan ve Canbay, 2016). Dolayısıyla Ar-Ge, yeni ürünleri ve özellikle de teknolojik yönden ileri ürünleri ortaya çıkararak uluslararası pazarda gerek firma bazında gerekse de ülke bazında rakiplerinin bir adım önünde seyretmelerine yol açan önemli bir girdidir. Ar-Ge faaliyetleri neticesinde teknolojik yönden gelişmiş yeni ürünlerin ihracatının ülke ekonomilerine katma değerlerinin de yüksek oluşu bu tür faaliyetlerinin çok daha önemsenmesine neden olmaktadır. Bu faaliyetler sayesinde katma değeri yüksek yeni ürünlerin uluslararası pazarlara ihraç edilmesi mevcut ülkenin iktisadi büyümesine de önemli katkılar sağlayacaktır. OECD ülkelerinin milli gelir içinde Ar-Ge'ye ayırdığı pay ortalaması 2017 yılı için %2.36 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise bu oran 2017 yılı itibariyle %0.96'dır. Her ne kadar çalışmanın analiz kısmında Ar-Ge faaliyetlerinin ihracatı pozitif yönde etkilediğine yönelik sonuçlar elde edilse de Türkiye'nin Ar-Ge harcamaları OECD ülkelerinin ortalamasının çok altında kalmaktadır. Türkiye gibi Ar-Ge harcamaları düşük olan ülkeler, Ar-Ge'ye daha fazla kaynak ayırmanın yolunu bulmalıdır. Bu doğrudan kamu desteği ile yapılabilir. Ayrıca diğer önemli bir adım ise Ar-Ge'ye yatırım yapmayan firmaları teşvik etmekten geçmektedir. Bu ise Ar-Ge faaliyetlerinin artmasını sağlayacaktır (Limanlı, 2015). Netice olarak ülkelerin makroekonomik performanslarına bu kadar önemli etkilere neden olan bu tür faaliyetleri Türkiye'nin daha bilinçli bir şekilde planlayarak arttırması gerekmektedir. Aksi halde Ar-Ge faaliyetlerini yeterli düzeyde arttıramayan ekonomiler büyüme literatürüne katkı yapan birçok araştırmanın bulgularında da açıkça ortaya koyduğu gibi teknolojik gelişmenin iktisadi büyümenin itici gücü olmasından mahrum kalacaklardır. Tam bu noktada Türkiye'de özel sektör, kamu sektörü ve üniversiteler işbirliği içinde bu tür faaliyetleri daha koordineli ve işbirliği içinde yürütmeleri halinde çok daha önemli sonuçların ortaya çıkabileceğini söylemek mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Baumol, W. J. (2002). *The free-market innovation machine: Analyzing the growth miracle of capitalism*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Bojnec, Š., & Ferto, I. (2011). Impacts of research and development on manufacturing trade. *Proceedings of Rijeka Faculty of Economics*, 29(1), 65–88.
- Braunerhjelm, P., & Thulin, P. (2006). Can countries create comparative advantages? R&D expenditures, high-tech exports and country size in 19 OECD countries, 1981-1999. *International Economic Journal*, 22(1), 95-111.
- Cohen, W. M., & Levinthal, D. A. (1989). Innovation and learning: the two faces of R&D. *The Economic Journal*, 99(397), 569-596.
- Çetin, R. (2016). Yeni sanayileşen ülkelerde Ar-Ge harcamaları ve yüksek teknoloji ürünü ihracatı arasındaki ilişkinin panel veri analizi yöntemi ile incelenmesi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66(2), 30-43.
- Diao, X., Roe, T., & Yeldan, E. (1999). Strategic policies and growth: an applied model of R&D-driven endogenous growth. *Journal of Development Economics*, 60(2), 343-380.
- Erdoğan, S., & Canbay, Ş. (2016). İktisadi büyüme ve araştırma & geliştirme (ar-ge) harcamaları ilişkisi üzerine teorik bir inceleme. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), 29-44.

- Göçer, İ. (2013). Ar-Ge harcamalarının yüksek teknolojlili ürün ihracatı, dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri. *Maliye Dergisi*, 165, 215–240.
- Guellec, D., & De La Pootterie, B. V. P. (2001). R&D and productivity growth: panel data analysis of 16 OECD countries. *OECD Economic Studies*, 33(2), 103-126.
- Kılıç, C., Bayar, Y., & Özekicioğlu, H. (2014). Araştırma geliştirme harcamalarının yüksek teknoloji ürün ihracatı üzerindeki etkisi: G–8 ülkeleri için bir panel veri analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44, 115-130.
- Landesmann, M., & Pfaffermayr, M. (1997). Technological competition and trade performance. *Applied Economics*, 29(2), 179-196.
- Limanlı, Ö. (2015). Determinants of R&D investment decision in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 759-767.
- Özer, M., & Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge harcamaları ve ihracat ilişkisi: OECD ülkeleri panel veri analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 39-50.
- Pessoa, A. (2010). R&D and economic growth: How strong is the link?. *Economics Letters*, 107(2), 152-154.
- Sungur, O., Aydın, H. İ., & Eren, M. V. (2016). Türkiye’de Ar-Ge, inovasyon, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Asimetrik nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 173-192.
- Şahbaz, A., Yanar, R., & Adıgüzel, U. (2014). Ar-Ge harcamaları ve ileri teknoloji mal ihracatı ilişkisi: Panel nedensellik analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 47-60.
- Uzay, N., Demir, M., & Yıldırım, E. (2012). İhracat performansı açısından teknolojik yeniliğin önemi: Türkiye imalat sanayi örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 147-160.
- Wakelin, K. (1998). Innovation and export behavior at the firm level. *Research Policy*, 26(7), 829–841.
- Yıldırım, E., & Kesikoğlu, F. (2012). Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkileri: Türkiye örneğinde panel nedensellik testi kanıtları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 165-180.
- Yüksel, S. (2017). The impacts of research and development expenses on export and economic growth. *International Business and Accounting Research Journal*, 1(1), 1-8.

KÜTAHYA’NIN SAF YÜREKLİ NAİF RESSAMI HÜSEYİN YÜCE’NİN MANZARA RESİMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Pınar YAZKAÇ¹

Öz

Bu araştırmada amaç; Anadolu’nun uzak bir yöresinde, 1928 yılında Kütahya’nın Güveççi köyünde dünyaya gelen, dünyaca ünlü çoban ressam Hüseyin Yüce’nin (d.1928, Kütahya – ö. Şubat 2015) hayatı ve sanat anlayışı üzerinde bir inceleme yapmaktır. Türkiye’de 1955’ten sonra başlayan ve tam olarak bir akım niteliği taşımayan Naif resim anlayışı, 1960’tan sonra Hüseyin Yüce’nin yaptığı resimlerin rastlantı sonucu keşfedilmesiyle ortaya çıkmıştır ve sanatçı bu yönüyle “İlk Naif Türk Sanatçı” olma özelliği kazanmıştır. Resimlerinde tabiatı konu olarak ele alan Yüce özellikle ağaçları ve bitkileri büyülü, masalsi mistik bir havada özgür ve özgün renk seçimleriyle pastoral bir dil ile resimlemiştir. Hüseyin Yüce, herhangi bir akademik öğrenim görmeden, içgüdülerinin yönlendirici etkisiyle resim yapan ve bu nedenle Naif olarak adlandırılan ressamlar gurubunun, Türkiye’deki önemli temsilcileri arasında yer alır. Araştırmada konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar ve yayınlar incelenerek literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmanın sonucunda; Naif ressam Yüce olarak, akademik bir eğitim almadan ve hiçbir etki altında kalmadan çok sayıda özgün binlerce resim üretmek yurt içinde yaklaşık 30 kişisel sergi açmıştır. Yurt dışında ise Fransa, İngiltere, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Finlandiya, Hindistan gibi ülkelerde sergiler açmıştır. Sanatçı yalnızca ülkemizde değil yurtdışında da resimleriyle değerli koleksiyonerde eserleri bulunmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda; Hüseyin Yüce’nin, Türk naif resim sanatında önemli bir yeri olduğu, yaptığı eserlerle yerel ve evrensel bir değer kazandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Naif Resim, Saf Yürek, Hüseyin Yüce, Naif Ressam, Kütahya, Manzara Resmi

AN EVALUATION ON LANDSCAPE PAINTINGS OF HÜSEYİN YÜCE, PUREHEARTED NAIVE ARTIST OF KÜTAHYA

Abstract

The aim in this research is to make an analysis on the life and sense of art of world-renowned shepherd artist Hüseyin Yüce, born in a remote region of Anatolia, in Güveççi village of Kütahya in 1928. The concept of naive painting starting in Turkey after 1955 and hadn’t still been a movement emerged by the accidental discovery of Hüseyin Yüce’s paintings he made after 1960, and the artist has become the first naive Turkish artist in this respect. In his paintings, Yüce taking the nature as the subject depicted trees and plants in a magical and fairy-tale mystical atmosphere with free and unique color-selection in a pastoral language. Hüseyin Yüce is among the important representatives of a group of artists who painted under the influence of their instincts without having any academic education, and therefore called as pureheart or naive. In this study, previous studies and publications related to the subject were examined and the method of literature scanning was used. As a result of this study, we see this: without any academic training or any influence, naive artist Yüce produced numerous original paintings, and opened 30 solo exhibitions in Turkey. He also had exhibitions abroad such as in France, England, Czechoslovakia, Romania, Hungary, Finland, India. The artist has paintings and works in the hands of valuable collectors not only in our country but also abroad. As the result of this study, it can be said that Hüseyin Yüce has an important place in Turkish naive painting and has gained local and international value with his Works.

Keywords: Naive Painting, Pure Heart, Huseyin Yüce, Naive Painter, Kütahya, Landscape Picture

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü,
ORCID 0000-0003-2636-3443, pınar.yazkac@dpu.edu.tr.

Başvuru Tarihi (Received): 28.08.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

1. Türk Resminde Naif Resim Anlayışı

Naif resim; Turani (1995) (Fr. naif, naive; İng. naive painting); Eğitim görmemiş, amatör sanatçı ve eserlerine denir şeklinde tanımlamıştır. Bir başka tanımda ise; herhangi bir mesleki eğitim görmemiş ressamlarca üretilen ve çocuksu bir betimleme anlayışını yansıtan resim sanat ürünleridir. Naif resim perspektif kurallarını yadsıyışı ve çocuksu anlatımı dışında genel üslup özellikleri göstermez. Naif ressamlarca geliştirilen teknik ve üsluplar, daima kişisel niteliktedir. Bu resimlerde çoğu kez büyük bir ayrıntı zenginliği gözlemlenir. Dış gerçekliğin akademikleşmiş yanılısına tekniğiyle değil de, adeta 'masum bir gözle' algılayıp betimlemeleri açısından sanatsal değerler taşırlar. 19.y.y'ın ikinci yarısında beliren Naif resmin en tanınmış ustaları H.Rousseau ve G.Moses'dir (Sözen ve Tanyeli, 2014: 219-220).

Avrupa'da 19.Yüzyılda başlayan ve 20.Yüzyılda yayılan, özellikle Fransız sanatında belirginleşen naif sanat, yurdumuzda 1950'li yıllarda kendini göstermeye başlamıştır. Naif sanatın ortaya çıkması ve bir tür olarak sanat piyasasının da kendine yer bulması bu yönde bir ivme kazanmıştır. Özellikle Fransa'da etkisini gösteren, Picasso, Gauguin gibi sanatçıların primitif halk sanatlarını keşfederek yeni arayışlara girmeleri ve bunun sonucunda arı ve saf duygularla yapılan sanatı arayış çabaları bunun en belirgin örnekleridir. Bununla birlikte dünyada bilenen en önemli temsilcisi Henri Rousseau'dur. Alp'e göre; naif resmin Avrupa'da en büyük temsilcileri gümrük memuru Henri Rousseau'nun yanı sıra, Louis Vivin, Andre Bouchant, Seraphine Louis, Camille Bombois sayılmaktadır. Türkiye'de ise Turgut Zaim, Cihat Burak, İbrahim Balaban, Fahir Aksoy, Oya Katoğlu, İhsan Cemal Karaburçak, Fatma Eye, Galip Onat, M. Ali Resimcioğlu ve Hüseyin Yüce en önemli naif ressamlar olarak nitelenmektedir (Alp, 2010).

Naif resmin özelliklerini Giray (2009) şu ifadelerle betimlemektedir; "Naif duyarlılık gerçekten kendiliğinden gelişen bir estetik duyarlılık ve sanat becerisi gerektirir. Acemi ve özellikle estetik duyarlılıktan yoksun resimler naif resim duyarlılığından çok uzaktırlar. Naif resim, kesinlikle, beceriksiz çizimler, dengesiz kompozisyonlar değildir. Yeteneği temel alan ancak çevreye ve doğaya ilişkin değerleri renk, biçim, perspektif ve tasarım olarak çocukça tuvale aktarmak anlamıyla kesişir. Naif sanatçılar öncelikle yaşamı, sevgi ve coşkulu bir yaşamsallıkla yansıtır. Özellikle çok öznel renk duyarlılığı taşırlar. Bu duyarlığa doğaçlama olarak gelişen görsel tasarım katılır. Perspektif kurallarını hiçe sayan, resmin tasarımını anlatımı oluşturan öğeleri kademe kademe tuvale yerleştirerek çözümleyen bir sisteme dönüştüren resimlerdir" (s.730).

Naif resmin tam olarak ne anlama geldiğinin altını çizmek gerekirse; Giray'ın 'Türk Resminde Naif Duyarlılık' adlı makalesinde naif resmi şöyle tanımlamaktadır; 'Resim yapma tutkusuyla birleşen çocuksu duyarlılığın tanımına uyarlıdır naif resim. Burada belirlenen çocuksu duyarlılık saf yürek kavramıyla da örtüşür. Doğayı, yaşamı ve çevreyi benzerlik, aynılık tasalarının dışında algılamakla başlar bu görüş. Çağdaş düşün akımlarının atılımlarından da uzaktır. Yaratılan imge dünyası içten ve düşselliğe açıktır. Yaşama çocuk kadar temiz ve arınmış bir duyarlılıkla bakmak ve resimlemek anlamını taşır' (Giray, 2009: 730).

2. Yöntem

Araştırmada literatür tarama yöntemi ve yarı yapılandırmacı görüşme tekniği kullanılmıştır. Hüseyin Yüce ve Naif Resim hakkında yayınlanmış çeşitli kaynakların detaylı bir şekilde taranmasıyla elde edilen veriler ve bulgular ışığında konunun değerlendirilmesine çalışılmıştır. Günümüze kadar gelmiş makale, tez, kitap, röportaj ve belgesellerin incelenmesiyle elde edilen bulgulardan yararlanmaya çalışılmıştır (Karasar, 2011). Kütahya da yaşayan ve Hüseyin Yüce'yi ve sanatını tanıyan sanatçılara ve kaynak kişilere de ulaşılarak nitel araştırma yöntemlerinden yarı

yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır (Yıldırım, Şimşek, 2008). Sanatçının orijinal resimleri incelenerek plastik anlamda resimleri hakkında somut veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

3. Hüseyin Yüce'nin Hayatı

Kütahyalı ressam Hüseyin Yüce 1928 yılında Kütahya merkeze bağlı Göveççi köyünde doğmuştur. Okuma yazmayı devletin açtığı gece kurslarında öğrenmiştir. İlk derslerini, aynı zamanda hattat olan köy imamından almasıyla resme ve çizime olan 'ilk aşinalık, resme ilgisinin temelini' oluşturmuştur. Ressam Necati Astarıcıoğlu'nun Çamlıca'daki köylerine resim yapmak için gelişiyle ressamın hayatı değişir. Büyük bir ilgi ve merakla onu seyretmeye başlar ve kendi yaptığı kazkanadından eşek tüyünden, yapılan fırçalar ve hırdavatçıdan aldığı yağlı boyalar ile resim yapmaya başlamıştır. Resim öğretmeni Necati Astarıcıoğlu'nun özendirici etkisiyle, resim yapmaya başlamıştır.

Fotoğraf 1: Hüseyin Yüce

Kaynak: (<https://www.dunyabulteni.net/> erişim tarihi: 16.02.2015).

Kütahya Devlet Güzel Sanatlar Galerisi müdürü Ressam Cavit Atmaca onun yeteneğini keşfeder. Cavit Atmaca İzmir Resim Heykel Müzesi'ne tayin olunca yerine 1971 yılında gelen yeni galeri müdürü Ressam M. Sabri Tezcan Hüseyin Yüce'yi bez tuvalle ve tüpte satılan yağlı boyalarla destek olacak ve naif alanda eserler üretmesinde cesaretlendirecek saf yürekle resme bağlanmasını ve sembol haline gelmesini sağlar (Yıldız, 2019). İlkokul çağında ilk çizdiği resimler İsmet Paşa portresi ve bir manzara olmuştur. Kendini resimle ifade yolunu bulan Yüce çevresinden gördüğü olumlu destek ve görüşler ışığında çalışmalarına şevkle devam eder. Doğa konularını tamamen kendi hayal dünyasındaki saf renklerle özgür bir biçimde ele aldığı resimleri, onu katıksız bir naif ressam olma yönünde ilerlemesini sağlayacaktır.

Yüce hayatını çiftçilikle ve hayvancılıkla sürdürmektedir. Zaman içinde resme duyduğu bu tutku ve gördüğü ilgi ve talep üzerine çiftçiliği bırakarak zamanının çoğunu Çamlıca'da-Güveççi köyünde mütevazı evinde resim yapmaya ayırmıştır. İçindeki doğa sevgisini, renk tutkusunu ve yaşama sevincini sıcak renklerle ve titiz bir resim işçiliği ile biçimlendiren Hüseyin Yüce, özellikle ince dallı kıvrak ağaçları ve pembe mor gökyüzü ile alışlagelen kalıpları kırarak, kuralsız bir şekilde köy ve orman manzaralarını lirik bir tatta işlemiştir.(Kahramankaptan,2001)

İlk kişisel sergisini köy öğretmeni Ali Bey'in teşviki ile 1965 yılında Kütahya Güzel Sanatlar Galerisi'nde, ikinci kişisel sergisini de 1968'de Ankara Güzel Sanatlar Galerisi'nde açan Naif Ressam Hüseyin Yüce yurt içinde 30'a yakın kişisel ve pek çok karma sergiye katılmıştır. Başkent Ankara'da 24 Ocak 1994'de Doku Sanat Galerisi'nde, Armoni Sanat Galerisi'nde 4 Şubat 1996'da 1989 Benadam Sanat Galerisinde gene aynı yıllar içerisinde özellikle Ankara 'da Galeri Artizan Sanat Galerisi gibi saygın galerilerde sergilerini açtı. Bu özel galerilerde açılan kişisel sergiler sayesinde 1970'li yıllardan sonra ünlü sanat koleksiyonerleri tarafından aranan isim olma

yolunda ilerlemiştir. Naif ressam Hüseyin Yüce'nin Ankara Devlet Resim Heykel Müzesi Koleksiyonunda eserleri yer almaktadır.

Çeşitli devlet sergilerine katılan Hüseyin Yüce Devlet Resim Heykel Yarışması'nda iki kez başarı ödülü, katıldığı bir DYO resim yarışmasından mansiyon ödülü alır.1997 yılında ise İstanbul TÜYAP tarafından dağıtılan 10 başarı ödülünden birisi Hüseyin Yüce'ye verilir. Naif ressam Hüseyin Yüce yurtdışında Fransa, Macaristan Çekoslovakya, Hindistan, Monako, Romanya, Mısır, Finlandiya ve İngiltere'de sergiler gerçekleştirerek özel koleksiyonlara girerek adını yurtdışında da başarılı bir şekilde duyurmuştur. Bu sergilerin bir kısmı sadece ressamların eserlerinden oluşmaktadır ki Hüseyin Yüce 'de bu sergiler de yer almış, Türkiye'yi naif resim alanında başarılı bir şekilde temsil etmiştir.(Gürdal,2013) Naif Ressam Hüseyin Yüce'nin, son çalışması Hacettepe Üniversitesi için yaptığı Hüseyin Yüce ağaçları ve renkleri ile bezeli büyük ebatlardaki tablosudur.

Türkiye'nin dünyaca ünlü naif ressamı Hüseyin Yüce, 84 yaşında memleketi Kütahya'da 7 Şubat 2015 tarihinde hayata gözlerini kapamıştır. Cenazesi doğduğu ve yaşadığı Güveççi köyünde aile mezarlığına defnedilmiştir.

3.1. Hüseyin Yüce'nin Resimleri, Sanat Anlayışı

Doğduğu Kütahya'dan hiç ayrılmayı düşünmeyen ressam Hüseyin Yüce, "Köyümden bir gün bile ayrı kalmayı düşünmedim. Köy hayatımı muhafaza etmek istedim, bahçemden evimden ayrı kalamam. Şehirde de evim var ama benim adresim, benim sanatımın kaynağı burası. Buradaki ağaçların kıvrımları bu renkler başka yerde yok ." diyerek ilham kaynağının köyünün güzel doğası ve yakın çevresi olduğunu bize hatırlatıyor. Çalışmalarında genellikle kendine has, kendi içinden geldiği gibi doğayı resmeder. Doğadan etkilenererek kendi tarzını oluşturmuş bir ressamdır (Kahramankaptan, 2001: 245).

Resim 1: *Hüseyin Yüce, Köyümden, 40x55cm, T.ü.y.b, 1996*

Kaynak: (Nafi Güral Koleksiyonları Müzesi, Özel Hüseyin Yüce Koleksiyonu, Kütahya).

Sanat eleştirmenleri tarafından kimi zaman naif ressam, kimi zamanda yaşadığı köyünü, doğasını resimlediği için "halk ressamı" olarak kabul görmüştür. Bu tartışmalar ve görüş ayrılıkları, ressamın bazı kaynaklarda naif resmin öncü ismi olarak adı geçerken, bazı kaynaklarda primitif olarak nitelendirilmiştir. Örneğin, Kaya Özsegin, Eşref Üren ve Turan Erol gibi ressamlar onun tam bir naif kategorisine giren resimler yaptığını düşünürken Nüzhet İslimyeli, Duran Karaca ve Fahir Aksoy, bunun aksine bir görüşü savunmuştur (Kolukısa, 1973: 9-10, aktaran, Kayalıoğlu, 2017: 627).

Hüseyin Yüce'nin ilk Türk naif ressam olma özelliğini taşıdığını ressam Turan Erol şu ifadelerle anlatmıştır; "Bana göre Hüseyin Yüce "naif" bir ressam. Resimlerinin önde gelen özelliği 'naivite'dir. Çocuksu, arı gönüllü bir anlatım yoludur 'naivite'" şeklinde ifade etmiştir.

Çağdaş olan ressam Eşref Üren ise batılı naif ressamlardan Gümrükçü Henri Roussau'nun resimlerindeki benzerliği yakalayarak ; "Hüseyin Yüce resme başlayışı ve eserlerini üretme yöntemi açısından bakıldığında Türk naiflerinin en başında gelenlerinden biridir. Ağaçları, adeta illüstrasyona uğramıştır, ülkemizdeki hiçbir naifimizde rastlanılmayan bir biçim ve form anlayışındadır. Avrupa'daki Henri Roussau'nun resimlerini hiç görmediği halde sanki görmüş ve adeta taklit etmiş duygusu uyandırır. Andre Bouchand, Sarafine ve diğer naif ressamların eserlerini gördüğümde onlarla olan akrabalığına bir kat daha inanıyorum." şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir (aktaran Gürdal, 2013).

3.2. Hüseyin Yüce'nin Resimlerinde Konu ve Teknik

Temel konusu olan doğadan hiç vazgeçmeyen Yüce'nin resimlerini konu ve teknik bağlamda değerlendiren Ayla Ersoy; doğaya uygun resimler yapmak isteyen Hüseyin Yüce (1928) yaşamını sürdürdüğü Kütahya'nın Güveççi köyünün ağaçlarını, bahçelerini, sokaklarını, evlerini olağanüstü bir uyum içinde resimlemekte, mevsimlerin değişimlerini bir toprak insanının ilgisi ve duyarlığı ile tuvallerine yansıtmaktadır. İnce ince büyük bir sabırla bir ritm içinde ağaçları, tepeleri, sarmaşıkları, kuşları işlemektedir' şeklinde ifade etmiştir. (Ersoy, 98: 165).

Resim 2: *Hüseyin Yüce, Ağaçlar, 35x55cm, T.ü.y.b, 1996*

Kaynak: (Nafi Güral Koleksiyonları Müzesi, Özel Hüseyin Yüce Koleksiyonu, Kütahya).

Resimlerindeki doğa betimlemelerinde detaycı ve ince bir işçilik görülen Yüce'nin resimleri için Kaya Özsezgin: "Hüseyin Yüce'nin resimleri naif esprinin tüm özelliklerini taşır. Saf renklerle oluşturduğu resimlerinde sakin bir doğa, mistik çağrışımlar yapan ağaç ve evlerden oluşur genellikle, gökyüzünden toprağa varıncaya kadar her şey, garip bir sessizlik içine gömülmüş gibidir. Kılı kırk yaran bir gözlemcilikle resme başlar. Hüseyin Yüce'nin bu resimlerinde hüznle karışık ince ve şefkatli bir duyarlığın izleri vardır" (Özsezgin, 1973, aktaran Gürdal, 2013).

Naif resimlerde konu ressamın gördüğü gerçeklik değil hayal ettiği tasarladığı değiştirdiği çocuksu saf hayal dünyasındaki konulardır. Naif ressamlarda konu seçimi genellikle doğadır. Aynı temaları sık sık küçük nüanslarla tekrar ettikleri görülür. Konu işlenişi gerçek dışı ve düşsel özellikler gösterir. Naif resimdeki benzetme olgusu doğayı körü körüne taklit anlamına gelmez. Çünkü sanatçı doğayı araştırmaktan ve gözlemekten çok, zihin ve duygu dünyasındaki doğayı arar. Bu anlamda, naif ressam gördüğünü değil hayal ettiğini yapar. Sembolik kurgu konu seçiminde ön plandadır. Bu yönüyle, resimler imgesel ve semboliktir. (Alp, 2009: 22).

Sanatında tamamen içgüdüleriyle hareket eden Yüce, titiz bir resim işçiliği, doğa sevgisi ve yöre yaşamına tutkusuyla biçimlenen resimlerinde ince bir işçilikle, ince kıvrımlı dallı ağaçları, masalsı bir sessizliğe bürünmüş köy evlerini sık sık işlemektedir. Doğal yaşamı ele alan ressam yaşamış olduğu köyü bolca gözlemlemiş ve eserlerinde naif sanatı ince ince işleyerek, rengârenk âdeta bir masal dünyası yaratmıştır.

Resim 3: *Hüseyin Yüce, Köyümden, 40x60 cm, T.ü.y.b, 1997*

Kaynak: (Nafi Güral Koleksiyonları Müzesi, Özel Hüseyin Yüce Koleksiyonu, Kütahya).

Yüce'nin manzara resimlerinde tabiatın en renkli ve hareketli olduğu mevsimlerden ilkbahar ve sonbahar mevsimini sıklıkla ele aldığı görülür. Bunun sebebi olarak da; renklerin bu mevsimlerde en canlı, parlak ve çeşitli olması söylenebilir. Resimlerindeki her unsura ayrı bir önem verir. Resimlerindeki dallara vuran ışık gölge oyunları ayrı bir derinlik ve perspektif sağlamaktadır. Manzara resimlerindeki doğa unsurlarını; toprak, ağaç, yaprak gibi nesnelerin kendine has renklerinin yanında belirli bir zamanın ve yörenin karakteristik ışığının meydana getirdiği "renk", bu manzaraları bütünleştiren bir etkene dönüşmektedir (Erzen, 1983, aktaran Kayalıoğlu, 2017)

Hüseyin Yüce resimlerinde boyayı genellikle ince ve şeffaf bir şekilde kullanır. Yumuşak ince uçlu fırça ile şekillendirdiği ağaç dallarını oldukça titiz ve ince bir işçilikle yansıtmıştır. Renkleri temiz ve kirlenmemiştir. Tuval üzerine yağlıboya tekniği ile muhtelif ince fırçalarla detaycı titiz bir işçilikle resimlerini üretir. Resimlerini çoğu zaman açık havada gerçekleştirir. Zaman zaman fotoğraftan da yararlanan Yüce köydeki evinde oldukça mütevazı bir ev ortamında kendisine yarattığı atölyesinde çalışır.

3.3. Hüseyin Yüce'nin Resimleri Renk ve Kompozisyon

Naif resimde renk en önemli belirleyicidir. Renkler coşkulu, büyümlü ve yumuşak ton geçişleri ile oluşturulmuştur. Çizgi çoğu kez rengin içinde erir. Bu nedenle verilmek istenen gerçek dışılık çoğu kez renkler ve onların uçuculuğu aracılığı ile verilir. Renkler gerçekliğe vurgu yapmaz ve çoğunlukla renk perspektifi yoktur. Renkler yüzeysel ve hayalidir. Bu yönüyle renkler sembolik bir kurgu içerir.

Hüseyin Yüce'nin resimlerinde renkler de armoni ve ahenk söz konusudur. Renkleri doğadan aldığı gibi kendi paletindeki parlak ve saf renkleri de kullanmıştır. Renkler gerçekçi değil kurgusal ve imgeseldir. Renk perspektifi çok zayıftır ya da yoktur. Dışavurumcu ve Fovizm akımının kroması yüksek saf ve vahşi renkleri gibi vurguludur. Ancak renkteki bu seçimler izleyiciyi rahatsız etmeyen kendi içinde sıcak soğuk dengesini sağlamış renklerdir. Naif resimdeki kompozisyon kurgusu ise genellikle şematiktir. Ezbere dayalı bir şema gözlenir. Ortada ya da

yanda bir merkez dikkat çekicidir. Resmi oluşturan birimler, birbirlerini örtmeyecek şekilde sıralanırlar. Düzen, simetri ve tekrar kurguda egemendir.

Resim 4: *Çamlıca'dan, 1998, T.Ü.Y.B, 50 X 70 cm*

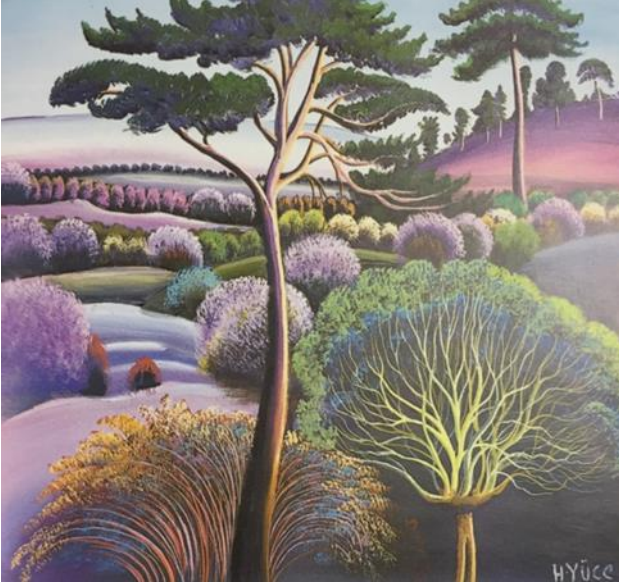
Kaynak: (Nafi Güral Koleksiyonları Müzesi, Özel Hüseyin Yüce Koleksiyonu, Kütahya).

Naif resimde mekân ise gerçekliğin ötesinde abartı, deformasyon ve hayal üzerine kurgulanmıştır. Sanatçı doğayı olduğu gibi çizme kaygısından uzak, hissettiği ve imgelediği gibi çizme eğilimindedir. Bu nedenle mekân kurgusu hayali ve imgeseldir. Naif resimde mekân, konu kurgusu ile iç içedir. Mekân genellikle dış mekâna, yani doğaya dönüktür. Ancak bu doğa herhangi bir gerçeküstü doğanın anlamlandırmasını öngörür. Mekânda belirleyici bazı unsurlar yer almakla birlikte (dağ, köy, evler, orman vb.) bu unsurların nerede oldukları ya da gerçeklikleri (hangi köy, hangi ev, hangi şehir) belli değildir. Mekândaki gerçek dışılık o kadar belirgindir ki Yüce'nin ağaçları, Rousseau'nun ormanları, Seraphine'nin çiçekleri bizi Kaf dağının arkasındaki bilinmeyen başka bir zaman ve mekân boyutuna taşır. Bu anlamda naif resimde zaman ve mekân belirsizliği birbirini destekler (Alp, 2009: 18-20).

Hüseyin Yüce, mütevazı köy hayatını, doğasını, köy evlerini, ağaçları, yeşil doğayı ele alışıyla ve bu ele alışındaki farklılıklar köylü temasına yeni bir bakış getirmiştir. Köylü temasının yöresel, toplumsal gerçekçi ve lirik yaklaşımla resimleyerek, manzara resminin naif bir duyarlılıkla ele alınıp bu konuya yeni bir bakış açısı getirmesi bakımından çok önemlidir. Hüseyin Yüce manzara resimleriyle naif resimde bir simge olmuştur. Bunda en önemli unsurun, yaşama sevinci ve doğa sevgisini harmanlayarak; hayal gücünü samimi anlatımıyla birleştirerek farklı ifade tarzının en önemli etmen olduğu söylenebilir (Hanay, 2009: 140-141).

Kompozisyondaki doğa görünümü tam olarak gerçeklikten kopmamıştır. Fakat doğayı var olan şekliyle değil naif bir pencereden bakarak ele aldığı, resimlerinde mistik bir atmosfer, masalsi nitelikler görülür. Yeşilin, pembe ve morun uyumuyla, dinginlik ve huzur veren bir atmosfer sağlanmıştır. İnsan ögesinin yer almadığı arka plana doğru uzanan pembe mor vadiler bir derinlik yaratmaktadır izleyiciye. Artık görünen sıradan bir peyzaj olmaktan çıkmış, fantastik bir kurguya yerini bırakmıştır.

Resim 5: *Doğadan, 1998, T.Ü.Y.B, 45.5X55 cm*

Kaynak: (Kahramankaptan, 2001: 249)

Ressam Bayram Yıldız'a göre, 'Hüseyin Yüce'nin resimlerindeki renklerin zıtlıklarına rağmen kaynaşarak bir bütünlük oluşturması, sağlam bir kompozisyonu olduğunu gösteriyor. Son derece naif, şiirsel, coşkulu ve Anadolu insanının samimiyetiyle yapılan kurgular olarak şekillenmiştir.

Resimlerinde bazen incecik kıvrımlarıyla işlenmiş eflatun bir çınarı, pembe bir ufku önünde sarının yeşilin cümbüşünü, kimi zamanda sonbaharın kızılımsı sıcak, yanmış kırmızı bir elma ağacını, sarı ve yeşilin bin bir renginin keyfini yaşadık tuvallerinde (Yıldız, 2019) Yüce'nin hayalindeki saf renklerle tabiat masalsı büyü ve mistik bir titreşim yaymaktadır. Resimlerinde huzur, sessizlik bozulmamışlık duygusu hâkimdir. Zengin renklerin yer aldığı paleti ile adeta büyülemektedir. Bu tespitler ışığında 1970'li yıllarda Anadolu'nun ressamı Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun onun resimlerine hayran olup neden Kütahya'ya kadar geldiğini anlamak mümkün olmaktadır.

Sanat yazarı, Kahramankaptan'ın aktarımına göre ressamlarımızdan Şeref Bigalı ve Kayıhan Keskinok'un Hüseyin Yüce ile ilgili tespitleri dikkate değerdir; 'Sadece yurtiçinde değil, dünya çapında, hayatı, kişiliği ve sanat anlayışıyla bozulmamış özgün ve özgür bir naif ressamımızdır' (Kahramankaptan, 2001: 245).

Resim 6: *Hüseyin Yüce, Manzara, 1998, T.Ü.Y.B, 50 X 70 cm*

Kaynak: (Nafi Güral Koleksiyonları Müzesi, Özel Hüseyin Yüce Koleksiyonu, Kütahya).

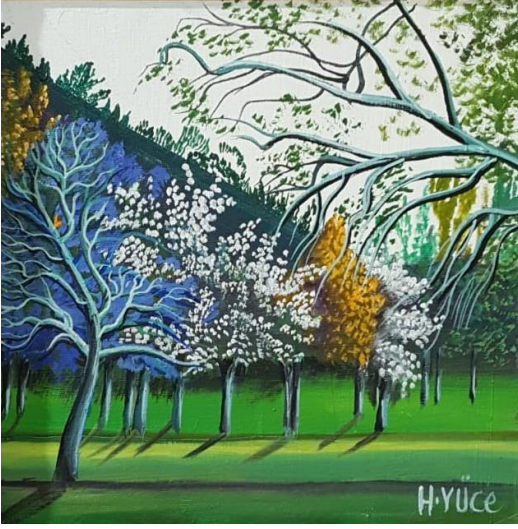
4. Sonuç

Hüseyin Yüce'nin, Türk naif resim sanatında önemli bir yeri olduğu, yaptığı eserlerle yerel ve evrensel bir değer kazandığı ve içindeki doğa sevgisinin ona çevreci bir özellik kazandırdığı anlaşılmıştır. O Türkiye'deki naif ressamlar arasında özel bir tarz oluşturarak, çizgilerin biçimi kavramadığını, tam tersine biçimin içinde ve çevresinde dolaştığını, çizginin hayal dünyasına hizmet edecek şekilde çoğu kez rengin içinde saklı ve renkle bütünleştiği (Alp ,2010) resimler yapmıştır.

Kendisi hakkında yapılan değerlendirmelerde Ressam Eşref Üren'in; Hüseyin Yüce'yi yetişmesi ve resimleri üretme biçimi açısından Türk naiflerinin en başında gelenlerinden bir tanesi olduğunu belirttiği ve ağaçlarının diğer naiflerimizde görülmeyen bir form anlayışı taşıdığını, onun ağaçları üzerlerinde gezinilebileceğinden söz ettiği, onun ağaçlarındaki olgun ve dolgun bir ifadenin gümrükçü Henri Roussau'nun resimlerinde görülen yapıya benzeterek, onu hiç görmeden taklit etmiş gibi bir özelliğe sahip olduğuna; bunu naiflerin en büyük özelliği olarak gördüğüne, Andre Bouchand, Sarafine ve diğer Avrupalı naiflerle olan akrabalığına dikkat çektiği öğrenilmiştir.

Hüseyin Yüce ileri yaşına rağmen resim yapmaya devam etmiştir. Ankara'da köklü sanat galerilerinden Doku Sanat Galerisinde Mehmet Kıyat'ın düzenlediği yıllarca düzenli olarak nisan ve mayıs aylarında kişisel sergileri açılan Yüce'nin resimleri Ankaralı bürokratların, sanatseverlerin, devlet kuruluşlarından; Kültür Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı köşkünde ve Genelkurmay Başkanlığında başköşede yerini almıştır. Resimleriyle yurtiçinde ve yurtdışında sergiler açmış ve yarışmalara katılarak ödüller de kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın her yıl düzenlediği Devlet Resim ve Heykel Sergilerinden aldığı ödül oldukça önemli sayılır. Hüseyin Yüce dünya naifleri arasında yer almıştır. Yurtiçi ve yurtdışında çok sayıda karma sergiye katılmıştır. Kültür Bakanlığı Ankara Resim ve Heykel Müzesinde eserleri vardır. Resmî ve özel birçok koleksiyonlarda eserleri bulunmaktadır.

Resim 7: *Hüseyin Yüce, İlkbahar, 1996, T.ü.y.b, 30 X 30 cm*

Kaynak: (Nafi Güral Koleksiyonları Müzesi, Özel Hüseyin Yüce Koleksiyonu, Kütahya).

Yaşadığı Kütahya da özellikle Tugay Askeri Garnizon Komutanlığı Müzesi Koleksiyonunda büyük boyda çok sayıda eserini görmek mümkündür. Kütahya'da Kütahya Porselen Kurucu Başkanı Sayın Nafi Güral'ın çok sayıda resmini satın alarak sanat ve sanatçıya hayattayken gerekli desteği verdiğini görüyoruz. Kütahya NG Koleksiyonları & Porselen Müzesi'nde hatırı sayılır sayıda sergilediği özel Hüseyin Yüce resim koleksiyonu sanatseverlerin ve araştırmacıların ilk ziyaret etmesi gereken müzelerdendir. Koleksiyondaki Hüseyin Yüce resimleri sanatçının en verimli çağında büyük bir titizlikle yapılmış olan naif resimlerdir. Yüce'nin en karakteristik manzaraları, ağaç resimleri, ilkbahar ve sonbahar resimleri onun ustalık dönemine aittir.

Fotoğraf 2: *Hüseyin Yüce Resimleri, NG Koleksiyonları 24.11.2018*

Kaynak: (Nafi Güral Koleksiyonları Müzesi, Özel Hüseyin Yüce Salonu, Kütahya).

Araştırmanın sonucunda ; Hüseyin Yüce ve sanatı için herhangi bir eğitim almadan, tamamen içten gelen dürtüleriyle hareket ederek, sadece sevdiği ve yapmak istediği için resim yapan ve bu nedenle saf yürek olarak nitelendirilen sanatçılar gurubunun, Türkiye'deki en önemli temsilcileri arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Hüseyin Yüce ilk Türk naif ressam olma

özelliğini taşımaktadır. Hüseyin Yüce'nin sanat eserlerine baktığımızda naif sanat izlerini, yalınlığını ve renk cümbüşünü görürüz. Türk resminde manzara konusu üzerinde yarattığı naif yaklaşımı birçok ressamı ilham kaynağı olmuş ve naif resim yönünde cesaretlendirmiştir. Naif ressam olarak yurtdışında Türkiye'yi temsil etmiş ve adından sıkça bahsettirerek naif resim kavramını ülkemize kazandırdığı gibi, yumuşak fırça izleri ile ağaçların formlarını değiştirerek ve çocuksu bir hayal gücü ile rengarenk ve pastel tonlarda resimleriyle Türk Manzara resmine katkıları büyük olmuştur.

Hüseyin Yüce çevresinde alçak gönüllü ve iyiliksever bir kişi olarak tanınmaktadır. Resimleri ise Türk naif ressamları arasında kendine özgü biçim, renk ve duyarlılık taşımaktadır. Yurt içinde ve dışında kişisel ve karma olarak sergilere katılması, ödüller alması ona evrensel bir değer kazandırmıştır.

Sanatçının eserlerini görenler ile onu yakından tanıyanların yorumlarından da anlaşılacağı gibi Hüseyin Yüce yalnızca naif resimleri ile önemli bir ressam olmanın ötesinde; hoşgörülü, mütevazı ve hayırsever kişiliği ile çok sevilmiş, kabul görmüş, Kütahya'nın değerlerinden bir tanesi olmuştur.

Sonuç olarak, Hüseyin Yüce'nin resimleri incelendiğinde; şehir yaşamının kargaşasından uzak, saf tabiatın içinde köyünü terk etmeden hiçbir dış etki ve ekolün etkisinde kalmadan kendi içten duygu ve hisleriyle şiirsel çocuksu saf renkleriyle yarattığı yeni biçim ve renkleriyle naif resme yeni bir soluk ve tanım getirdiği söylenebilir. Naif ressam olarak akademik bir eğitim almadan ve hiçbir etki altında kalmadan özgün eserler üretmiştir.

Sanatçı yaşarken binlerce resim üreterek yurt içinde çoğunluğu Ankara, İstanbul gibi büyük şehirler olmak üzere 30 kişisel sergi açmıştır. Yurt dışında ise Fransa, İngiltere, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Fillandiya, Hindistan gibi ülkelerde sergiler açmıştır. Sanatçı yalnızca ülkemizde değil yurtdışında da resimleriyle değerli koleksiyonerlerde eserleri bulunmaktadır.

Kütahya'da başlayan sanat yaşamıyla yaşadığı memleketi Kütahya'yı hiç terk etmeyen naif çoban ressam Hüseyin Yüce ülkemizde adını literatüre yazdıran en üretken ressamlarımızdan bir tanesidir. Doğduğu köyün tabiat güzelliklerini çocuksu ve masalsi mistik bir ifadeyle renkçi bir üslupla harmanlayarak resimde yakaladığı özgün dili hiç bozmadan devam ettirmiş olma özelliğiyle de tutarlı bir sanatçıdır.

Kaynakça

- Alp, Ö. K. (2009). Naif resimde sembolik kurguyu oluşturan özellikler. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 23, 15-27.
- Ersoy, A. (1998). *Günümüz Türk resim sanatı (1950'den 2000'e)*. İstanbul: Bilim Sanat Galerisi.
- Eser Görselleri, (*Nafi Güral Koleksiyonları Müzesi, Özel Hüseyin Yüce Salonu*, Kütahya).
- Giray, K. (2009). *Ziraat Bankası koleksiyonu* (3.Cilt). Ankara: T.C Ziraat Bankası Kültür Koleksiyonu, Promat Basım Yayın.
- Gürdal, M. (2013). *Hüseyin Yüce belgeseli / hayatı ve eserleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Hanay, A. (2009). *1930 sonrası Türk resminde köylü teması*. Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- <https://www.dunyabulteni.net/kultur-sanat/kutahyadan-naif-ressam-huseyin-yuce-gecti-h322482.html> Kültür Sanat, Erişim Tarihi:15.01.2019.

- Kahramankaptan, Ş. (2001). *Resmi geçit ressamıyla söyleşiler, 'Köyünü terk etmeyen gerçek bir saf yürek Hüseyin Yüce'*. T. C. Kültür Bakanlığı Yayın No:2676, Ankara: Sistem Ofset.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Kayalıoğlu, S. (2017). Türk naif resim sanatı üzerine bir değerlendirme. *İdil* 6(30), 619-645.
- Özsezgin, K. (1973). *Sanat dergisi*. Ankara: Milliyet Gazetesi.
- Özsezgin, K. ve Aslıer, M., (1989). *Başlangıçtan bugüne çağdaş Türk resim sanat tarihi*. İstanbul: Tıglat Yayınları.
- Sözen, M., & Tanyeli, U. (2014). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turani, A. (2015). *Sanat terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID, Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- Yıldırım, A., & Şimsek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yıldız, B. (Ressam-Kütahya Kültür ve Sanat Derneği (KÜSAD) Başkanı), *Hüseyin Yüce ile elli yıl*. <https://www.dunyabulteni.net/kultur-sanat/kutahyadan-naif-ressam-huseyin-yuce-gecti-h32-2482.html>, Erişim Tarihi:10.01.2019.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASI: BİST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDE YER ALAN ŞİRKETLER ÜZERİNE BİR UYGULAMA*

Ali ÖZMEN^{1*}
Mehtap KARAKOÇ²
Eser YEŞİLDAĞ³

Öz

Sürdürülebilirlik endekslerine girmenin işletmeler üzerinde sağladığı faydaların ölçülmesi günümüzde önem kazanmaktadır. Bu sebeple, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nin ilk döneminde endekse giren 15 işletmenin endeks sonrası dönemde finansal performanslarının ölçülmesine çalışılmıştır. Ölçüm alanı olarak işletmelerin endeks öncesi ve sonrası 12 çeyreklik dönemleri belirlenmiştir. İşletmelerin, bilanço ve gelir tablolarından elde edilen veriler, TOPSIS yöntemiyle tek bir puana çevrilmiştir. 15 işletmenin bilanço ve gelir tablolarındaki farklılık nedeniyle işletmeler, dört banka ve bankalar dışında kalan 11 işletme şeklinde bir ayrıma tâbi tutularak, puanlaştırılan dönemler, endeks öncesi ve sonrası aritmetik ortalamaları nezdinde karşılaştırılmıştır. Bankalar üzerinde yapılan karşılaştırmada endekse girmenin, bankaların finansal performanslarında bir artışa neden olmadığı, aksine bankalar dışındaki işletmelerin finansal performanslarında artışın olduğu gözlemlenmiştir. Genel anlamda 15 işletmenin tümünün finansal performansları ölçüldüğünde endeks sonrası dönemde işletmelerin finansal performanslarının arttığı, ancak bu artışın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı yapılan analizlerin sonucunda tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Borsa İstanbul, Finansal Performans, Sürdürülebilirlik Endeksi, TOPSIS
JEL Kodları: G21, D53, C58

SUSTAINABILITY REPORTING: AN APPLICATION ON COMPANIES IN BIST SUSTAINABILITY INDEX

Abstract

Measuring the benefits of entering sustainability indices on businesses is gaining importance today. For this reason, the financial performance of the 15 companies included in the index in the first period of the BIST Sustainability Index was measured in the post-index period. 12 quarterly periods before and after the index were determined as the measurement area. The data obtained from the balance sheet and income statements of the enterprises have been converted to a single score by TOPSIS method. Due to the differences in the balance sheet and income statements of the 15 enterprises, the enterprises were separated into four banks and 11 companies except for banks, and the periods scored were compared before and after the index arithmetic means. In the comparison made on banks, it was observed that entering the index didn't cause an increase in the financial performances of the banks, on the contrary, there was an increase in the financial performances of non-banks. In general, when the financial performances of all 15 enterprises are measured, it is determined that the financial performances of the enterprises increased in the post-index period, but this increase is not statistically significant.

Keywords: Borsa İstanbul, Financial Performance, Sustainability Index, TOPSIS
JEL Codes: G21, D53, C58

* Bu çalışma "Sürdürülebilirlik Raporlaması: Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan Şirketler Üzerine Bir Uygulama" adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

¹ Bilim Uzmanı, ORCID 0000-0003-4364-4853.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): aali_ozmen@hotmail.com.

² Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, UBYO, Muhasebe Bilgi Sistemleri Bölümü, mehtapkarakoc@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0349-4571.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, UBYO, Bankacılık ve Finans Bölümü, ORCID: 0000-0002-6230-2990.

Başvuru Tarihi (Received): 11.09.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Endüstri devrimi sonrası dönemde artış gösteren sanayileşme ve üretim teknolojilerinin gelişimi bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle nüfus artışı, artan iş yükü, çevreye verilen zararın boyutları, doğal kaynakların plansızca ve hızla tüketilmesi bu sorunlara örnek teşkil etmektedir. Bu sorunların çevreye doğrudan ya da dolaylı olarak verdikleri zararlar (küresel ısınma, iklimsel değişim, çölleşme ve erozyon, zehirli atıklar, temiz su kaynaklarının kirletilmesi, biyolojik çeşitlilikte azalma, artan iş yükü, çalışan haklarında adaletsiz yaklaşımlar, gelir dağılımında eşitsizlik, sorumsuz talebin doğurduğu sınırsız arz, vb.) hakkında özellikle 1960-1970 yılları arasında yapılan bilimsel çalışmalarla ve yayınlanan kaynaklarla daha çok vurgulanarak küresel anlamda bu konular ele alınmıştır.

Birleşmiş Milletler'in (BM) ve benzeri kuruluşların yürüttüğü çalışmalar, yayınladığı rehberler, sözleşmeler ve ilkeler ile sürdürülebilirlik kavramının küresel anlamda ele alınmasıyla birlikte hükümetlerin, uluslararası kurum ve kuruluşların, işletmelerin, sivil toplum örgütlerinin ve toplumun birbirlerine yüklediği sorumluluklar ile çevresel, ekonomik ve sosyal kaynakların tüketiminin, sürdürülebilirlik bilinci dâhilinde gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra mümkün olan bu uygulama, ilgili tarafların mali karar alma süreçlerine sürdürülebilirliği de dâhil etmesiyle gerçekleştirilmiştir. Paydaşlar, bu dönemden sonra işletmelerin finansal raporlarında paylaştıkları finansal faaliyetlerinden ayrı olarak sosyal ve çevresel faaliyetlerinin de paylaşılması ve raporlanmasını talep eder olmuşlardır. Bu gelişmeler neticesinde Sürdürülebilirlik Raporlaması kavramı ortaya çıkmıştır.

Günümüzde halen çoğu ülkede gönüllülük esaslı uygulanan Sürdürülebilirlik Raporlaması uygulaması, yıllar geçtikçe hükümetlerce zorunlu kılınmaya devam etmektedir. İşletmeler tarafından yayınlanan sürdürülebilirlik raporlarının bir standarda tâbi olması gerekliliği, özellikle birbirleri ile karşılaştırılabilirliklerinin mümkün kılınması amacıyla çeşitli kuruluşlarca bir sürdürülebilirlik çerçevesi oluşturulması yoluyla sağlanmıştır. Oluşturulan raporlama çerçevesi, artık küresel anlamda önem verilen sürdürülebilirlik kavramının işletmeler tarafından özellikle bir rekabet aracı olarak kullanılması sonucunda ihtiyaç halini alan, sürdürülebilirlik raporlaması yayınlayan işletmelerin sınıflandırılması ve sıralandırılması amacıyla borsaların geliştiriciliğini üstlendiği, Sürdürülebilirlik Endekslerinin kurulmasına ön ayak olmuştur.

Türkiye'de bu görevi Borsa İstanbul 2014 yılında kurduğu sürdürülebilirlik endeksi ile üstlenmiştir. Çalışmada, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nin ilk döneminde (2014-2015) endekste yer alan işletmelerin, endekse girdikten sonraki dönemde finansal performanslarındaki değişimler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmayla birlikte yatırımcıların endekse girebilmiş işletmelere olan bakış açılarının mümkün olduğunca iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Literatür incelendiğinde endekste yer alan işletmeler ile ilgili çeşitli çalışmalara rastlanmış olsa da bu çalışmada belirlenen endeks öncesi 12 çeyreklik dönem ve endeks sonrası 12 çeyreklik dönemlerin karşılaştırılması yöntemine rastlanmamıştır. Bu çeyreklerin belirlenmesinin amacı, çalışmanın daha net ve anlamlı bir sonuç vermesine çalışmaktır. Ayrıca literatürde sadece belirli oran ve değerler üzerinden yapılan çalışmalar (Altınay vd., 2017; Çitak ve Ersoy, 2016; Önder, 2017) mevcutken, çalışmada literatürde kullanılan en popüler oranlar bir araya getirilerek analiz yapılmıştır. Analiz yöntemi olarak TOPSIS yönteminin kullanılmasının nedeni, çalışmanın yorumlanması açısından TOPSIS yönteminin diğer analiz yöntemlerine göre daha kolay uygulanabilir ve daha anlaşılır olmasıdır. Bu yönüyle çalışma ilgili taraflara yeni bir bakış açısı sunmuştur.

Bu çalışmada, Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi'nin ilk döneminde (2014-2015) endekste yer alan dört banka ve 11 işletme ayrı ayrı incelenmiştir. Bu şekilde bir ayırımın yapılmasının nedeni, bankaların ve diğer işletmelerin bilanço ve gelir tabloları verilerinin farklı olmasıdır. Bu işletmelerin endekse girmeden önceki 12 çeyrek dönemi ve endekse girdikten sonraki 12 çeyrek dönemi finansal performansları, kullanılan finansal oranlar (Kârlılık, Büyüme, Süreklilik, Finansal

Yapı ve Borsa Performans Oranları) yardımıyla tespit edilmiş, daha sonra elde edilen veriler TOPSIS analiz yöntemiyle tek bir puana çevrilmiştir. Dönemler arasında gerçekleşen finansal performans değişiminin tespiti amacıyla elde edilen TOPSIS puanları dönemler itibariyle aritmetik ortalama alınarak karşılaştırılmıştır.

1. Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik, kalıcı olmak adına verilen mücadelenin adıdır. Sürdürülebilirlik kelime anlamı bakımından; ekolojik, sosyolojik ve ekonomik sistemlerin mümkün seviyede korunmasını ve kalıcılığının sağlanmasını sağlayan bir süreçtir. Sürdürülebilirlik, bugün bizlerin geleceğe dönük planlarının nasıl ve hangi stratejilerle uygulanacağını çizgilerini belirlemektedir (Kılıçoğlu, 2005: 73). Sürdürülebilirlik, tekrar oluşum süreci olmayan kaynakların kullanılmasında sınırların belirlenmesi, tekrar oluşum süreçleri bulunan kaynakların ise israf edilmeden kullanılması gerekliliğini anlatmaktadır (Ceylan, 2010: 11).

Sürdürülebilirlik, Soubbotina'nın (2004) tanımına göre, "Eşit koşullara sahip olmayan toplumların hak ve ihtiyaçlarını karşılama potansiyelidir". Çamlıca ve Akar (2014) da sürdürülebilirliği; "Varlığını sürdürme, sürekli olabilme ve gelecekte de var olabilme yeteneğidir" şeklinde tanımlamıştır.

Tunçluer (2010) ise çalışmasında sürdürülebilirliği; "Ekonomik, sosyolojik ve ekolojik unsurların esnekliğinin devamlılığı sağlayarak sürdürülebilir bir zaman dilimi içinde toplumların iradelerini, istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini ve mevcut potansiyellerini açığa çıkarmaları adına birtakım faaliyetlerin oluşturulması süreci" şeklinde tanımlamaktadır. Genel bir tanımlamayla sürdürülebilirlik, zaman limiti olmaksızın bir olay bütününe ya da sürecin sürdürülebilme sınırlarını çizen bir unsurdur.

Sürdürülebilirliği farklı bir bakış açısıyla tanımlayan Longhursts (2007), sürdürülebilirliği, "Dünyanın faydalancıları olan bizlerin sorumluluk duygusuyla gerçekleştirdiği çeşitli eylemleri tanımlayan bir sistemdir" şeklinde ifade etmiştir.

Sürdürülebilirliğin temellerinin, 1700'lü yılların sonu ve 1800'lü yılların başlarında Federal Almanya'nın Baden Bölgesinde bulunan "Kara Ormanların" yok edilmesini önlemek amacıyla çıkarılan kanunlarla atıldığını ve bunun doğal kaynakları sürdürülebilir kılmak adına yapıldığını anlamak mümkündür. Bu kanunların önemini vurgular nitelikte sanayi devriminden sonra toplumlar, ani bir ekonomik ve teknolojik gelişim dönemine tanıklık etmişlerdir (Borghesi & Vercelli, 2003: 77). Fakat bu dönem toplumların çevre ile olan ilişkilerinde bir değişime neden olmuştur. "Sanayileşmenin çevreye verdiği zarar boyutları" şeklinde tanımlayabileceğimiz bu ilişkiye, 1970'lerde ortaya çıkan petrol sorunu ve 1980'lerde gündem konusu olan küresel ısınmaya örnek göstermek mümkündür (Cantimur Büken, 2011: 8). Bu problemlerin meydana gelmiş olması sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının ve dünya çapında bir önlem alınması gerekliliğinin önemini ortaya koymuştur. 1970'li yıllardan sonra daha da yoğunlaşan globalizasyon olgusuyla ve doğal kaynakların artan sanayileşme sebebiyle tehdit altında olduğunun anlaşılmasıyla beraber hayatın her alanında sürdürülebilir bir yaklaşım benimsenmesi gerekliliği dünya çapında kabul edilmiştir (Kılıçoğlu, 2005: 45; Talu, 2007: 109).

2. Sürdürülebilirlik Raporlaması Kavramı

Gün geçtikçe değişim ve gelişim gösteren toplumsal gereksinimler, piyasaların durumu, toplumların algı yapısı ve işletmelerce verilen zararın boyutları, işletmeleri, taraflarına sundukları raporlarda verisel ve yapısal değişiklikler yapmaya itmiştir. Buna rağmen toplumsal konuların bu raporlarda yer bulabilmesi ancak 1970'li yıllardan sonra mümkün olmuştur. Bu yıllara kadar finansal olarak hazırlanan raporlarda yalnızca finansal tablo ve performans göstergelerine yer verilmiştir (Aksoy, 2013: 27). Sadece ortak ve yatırımcılarına karşı finansal raporlama yapmaktan sorumlu olan işletmeler, bu zaman diliminde değişen toplumsal algı ve sorumluluk bilinçleri

neticesinde faaliyetleri hakkında topluma karşı da sorumlu hale gelmiştir. Toplumsal sorumlulukların raporlanma süreci 1980'li yıllara kadar devam etmiş daha sonra yeni bir süreç olan Çevresel Raporlama süreci 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. Bu dönemler arasında tüm dünyayı etkileyen afet ve felaketler (Çernobil, Bhopal, Schweizerhalle felaketleri), karbon emisyonunun artması ve iklimsel değişimler gibi problemleri işletmeler aynen devletler gibi şiar edinmiş ve uyguladıkları politikalarında da bunu dikkate almışlardır. Mal ya da hizmet üretimlerinin ekolojik hayata etkilerini ve bu üretimlerde doğal kaynakların hangi miktarda kullanıldığını yayınladıkları raporlarda beyan etmeye başlamışlardır (Ranganathan, 1998: 3). Söz konusu raporlarda atık yönetimi, emisyon gazlarının azaltılması, su kaynaklarının kullanımı gibi konular Ekolojik Etkinlik başlığı altında sunulmaya başlanmıştır. Ayrıca finansal piyasalarda kullanılan ve bir yatırım aracı olarak kullanılan sorumlu yatırım fonlarında ki artış da işletmeleri bu yönde raporlama yapmaya yöneltmiştir. Hatta Danimarka, Yeni Zelanda, Fransa, Hollanda ve İngiltere gibi ülkeler Çevresel Raporlama adına kanun/kanunlar çıkarmış ve uygulamaya koyarak işletmeler üzerinde sorumluluk bilinci uyandırmayı hedeflemişlerdir (Ulus, 2009: 183).

2.1. Sürdürülebilirlik Raporlaması Yaklaşımları

Sürdürülebilirlik raporlarının giderek popülaritesini arttırmasıyla beraber işletmelere sağladıkları faydalar da merak konusu olmaya devam etmektedir. Bu durum sonucunda işletmelerin sürdürülebilirlik raporlamasını tercih etme noktasında çekimser bir yaklaşım göttükleri gözlemlenmiştir. Sürdürülebilirlik raporlamasının tercih edilme ve edilmeme nedenleri UNEP imzalı bir araştırmada tespit edilmiştir (Aksoy, 2013: 27). Bu nedenler Tablo 1'de sıralanmıştır:

Tablo 1: *Sürdürülebilirlik Raporlamasının İşletmeler Tarafından Tercih Edilme ve Edilmeme Nedenleri*

TERCİH EDİLME NEDENLERİ	TERCİH EDİLMEME NEDENLERİ
1. Örgütün çevresel farkındalığını sağlaması.	1. Raporlamanın yüksek maliyetli olması.
2. Çevresel stratejilerin uygulanmasına önyak olması.	2. Örgütsel sağlanacak avantajların somut olmaması.
3. Belirlenen hedeflere ulaşmanın takibini kolaylaştırması.	3. Sürdürülebilirlik Raporu yayınlamayan diğer işletmeler.
4. Kurumsal mesajın etkili verilmesini ve ilgililerine ulaşmasını sağlaması.	4. Çevresel örgütlerin dikkatlerini üstlerine çekme olasılığı.
5. Şeffaflığı ve güvenilir bilgiyi sağlaması ve bunları sürdürülebilir kılmaması.	5. İşletme çevre politikasının gelişmiş düzeyde mevcut olması.
6. İşletme taraflarına oluşturulan hedef ve standartlar hakkında detaylı bilgi veriyor olması.	6. Çevresel konularda taraflara ulaşmanın farklı alternatifleri olması.
7. Sürdürülebilirlik faaliyetlerinin devamını sağlaması ve sürece müdahale etme hakkı tanınması.	7. İşletmelerin marka değerine zarar verme olasılığı ve cezai uygulamalara neden olması.

Kaynak: (Kolk, 2004, s.5)

Bu nedenlerle birlikte sürdürülebilirlik raporlamasıyla ilgili yaşanan gelişmeler bazı tartışma konuları oluşturmuştur. Bu tartışma konularını ateşleyen asıl mesele sürdürülebilirlik raporlamasının, Gönüllü Raporlama Yaklaşımıyla mı yoksa Zorunlu Raporlama Yaklaşımıyla mı hazırlanacağıdır. Bu yaklaşımlar şöyledir;

- Gönüllü Raporlama Yaklaşımı, piyasaların verimliliğine dayanmaktadır. İşletmeler yatırımcılarına tam ve güvenilir bilgi sunarsa piyasalar da bu işletmelere çeşitli teşvikler sunmaktan geri kalmaz. Yaklaşım da işte bu fikre göre ilgili yaklaşımın seçiminde işletmelerin isteklerini uyandırmaktadır (Romano, 1998: 2366).
- Zorunlu Raporlama Yaklaşımı ise işletmeleri yasalar ekseninde belirli dönemlerde raporlama yapmaya itmektedir. Yaklaşımın kullanıma başlanmasına; piyasalarda düzenin hâkim olması, adil ortamın sağlanması ve yatırımcı haklarının korunması, karşılaştırma imkânı sağlanması, maliyetlerin minimizasyonu ve tam, güvenilir bilgi sunumu gibi uygulamalar neden olmuştur (Aksoy, 2013: 34).

Söz konusu iki yaklaşımdan hangisinin uygulanmasının doğru olduğu konusunda bazı tartışmalar mevcuttur. Gönüllü raporlama yaklaşımı işletmeler tarafından sürdürülebilirlik performanslarının daha verimli bir şekilde sunulabilmesi sebebiyle, zorunlu raporlama yaklaşımı ise kamu kuruluşları ve sendikalar tarafından işletme şeffaflığı ve hesap verilebilirliğin artırılabilmesi ayrıca işletmelerin sürdürülebilirlik performansının tarafsız bir şekilde sunulabilme gerekçesiyle savunulmaktadır. İki yaklaşımın da tercih edilme ve edilmeme nedenleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Zorunlu ve Gönüllü Raporlama Yaklaşımlarının Karşılaştırması

	TERCİH EDİLME NEDENLERİ	TERCİH EDİLMEME NEDENLERİ
Zorunlu Raporlama Yaklaşımı	1. Karşılaştırılabilirlik sağlaması.	1. Değişime kapalı bir yapısı olması.
	2. Maliyetleri en aza indirmesi.	2. Sektörel anlamda esnek olmaması.
	3. Standartlaştırma imkânı sağlaması.	3. Rekabet avantajı ve verimlilik konularında işletmeleri frenlemesi.
	4. Yatırımcılara karşı adil bir yaklaşım sunması.	4. Tek bir modelin her işletmece kullanıma açık olmasını engellemesi.
	5. Kurumsal kimliği ve kültür yapısını değiştirebilme özelliği sunması.	5. Meydana gelecek olağanüstü durumlarda işletmenin hareket alanını daraltması.
Gönüllü Raporlama Yaklaşımı	1. Esneklik kazandırması.	1. Verimsiz kaynak kullanımını arttırması.
	2. Uygunluk özelliği sağlaması.	2. Çıkar çatışmasına zemin hazırlaması.
	3. Adaptasyon kolaylığı sunması.	3. Küresel rekabet ekseninde ilave sorumluluklar yüklemesi.

Kaynak: (KPMG, UNEP, GRI & USB, 2010, s.8)

Bu iki yaklaşım sonrasında raporlama konusunda farklı bir yaklaşım daha ortaya atılmıştır. Bu yaklaşım, Entegre Raporlama adı altında uygulanmaktadır. Entegre Raporlama, finansal, kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik raporlarının tek bir raporda buluşturulması ve standartlardan faydalanarak tutarlı bir yapı kazanmaları gerekliliğini savunur. Entegre Raporlamanın, ekonomik krizlerin önlenmesinde üstün bir rol aldığı böylelikle borsaların ve devlet ekonomilerinin sürdürülebilirliklerini desteklediği kabul edilmektedir (KPMG, UNEP, GRI & USB, 2010). Entegre Raporlama, “Bir kuruluşun stratejisinin, kurumsal yönetiminin, performansının ve beklentilerinin kuruluşun dış çevresi bağlamında kısa, orta ve uzun vadede değer yaratmayı nasıl sağlayacağını kısa ve öz bir şekilde bildirilmesi” şeklinde kısaca tanımlanmaktadır (International Integrated Reporting Committee [IIRC], 2013: 7). Güney Afrika’da 2010 yılının Mayıs ayında bu raporlama biçiminin temel ilkelerini belirlemek ve uygulamaya koymak amacıyla GRI başkanı Prof. Mervyn King yönetiminde Entegre Raporlama Komitesi (Integrated Reporting Committee)

kurulmuştur. Bu komite, sürdürülebilirlik standartlarının geliştirilmesi amacıyla Uluslararası Entegre Raporlama Komitesi (IIRC) ile işbirliği yapmaktadır. Çerçevenin asıl amacı Entegre Raporlamanın uygulanması konusunda ilgili kuruluşlara rehberlik etme ve raporlama sürecinin bir standart çerçevesinde yürütülmesidir (Sansar, 2015: 65).

3.1.6. Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi

Küresel anlamda gelişmiş ülke borsalarının sürdürülebilirlik adına yaptığı çalışmalar sonucunda BİST, dünyada gelişen sürdürülebilirlik kavramına bir aksiyon olarak 2014'ten bu yana işlem görmekte olan BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nin kurulum temellerini atmıştır. 2011 yılına tekabül eden bu süreç, PricewaterhouseCoopers-PwC, Türkiye İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği (SKD) ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) kurumlarınca borsada işlem görmekte olan 11 farklı sektörden 215 şirket üzerinde anket çalışması yapılmasıyla gerçekleşmiştir. Anket sonucunda şirketlerin %62'lik kısmının sürdürülebilirlik stratejisini benimsemiş olduğu ve sürdürülebilirliğe ilgi duydukları gözlemlenmiştir (PwC, SKD ve İMKB, 2011: 14).

BİST, sürdürülebilirlik endeksinin oluşturulması amacıyla 2013 yılının Ekim ayında EIRIS (Ethical Investment Research and Information Service) ile bir anlaşma sağlayarak, Türkiye'de sürdürülebilirliğin geleceğinin konuşulduğu ve tartışıldığı bir ağ olan Sürdürülebilirlik Platformu'nu oluşturmuştur. Yapılan anlaşma sonucunda işletmeleri değerlendirme görevi EIRIS'e verilmiş, bunu yaparken de uluslararası kriterlerin baz alınması şart koşulmuştur. Endekse, EIRIS tarafından belirlenen Endeks Seçim Kriterleri ile sabit olan taban değerlerini aşabilen işletmeler dâhil olabilecektir (BİST, 2014a: 43-44).

4 Kasım 2014'ten itibaren XUSR koduyla hesaplanmaya ve yayınlanmaya başlanan BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nin Kasım-Ekim dönemi olarak yıllık bir endeks dönemi mevcuttur (BİST, t.y.). 4 Kasım 2014 tarihinde endekste yer bulan aynı zamanda araştırmaya konu olan şirketler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: 2014 Yılında BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde İşlem Gören İşletmeler

SIRA NO	İŞLEM KODU	İŞLETME ADI
1	AKBNK	AKBANK T.A.Ş.
2	ARCLK	ARÇELİK A.Ş.
3	ASELS	ASELSAN ELEKTRONİK SAN. TİC. A.Ş.
4	GARAN	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.
5	KCHOL	KOÇ HOLDİNG A.Ş.
6	MGROS	MİGROS TİCARET A.Ş.
7	PETKM	PETKİM PETROKİMYA HOLDİNG A.Ş.
8	SAHOL	HACI ÖMER SABANCI HOLDİNG A.Ş.
9	TAVHL	TAV HAVALİMANLARI HOLDİNG A.Ş.
10	TOASO	TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL FABRİKASI A.Ş.
11	TCELL	TURKCELL İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.
12	TUPRS	TÜPRAŞ TÜRKİYE PETROL RAFİNELERİ A.Ş.
13	TTKOM	TÜRK TELEKOMİNİKASYON A.Ş.
14	VAKBN	VAKIFLAR BANKASI T.A.O.
15	YKBNK	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.

Kaynak: (BİST, 2014b, s.12)

2014 yılı endeksine BİST30 endeksinde işlem gören işletmeler arasından, 2015 yılında ise BİST50 endeksinde işlem gören işletmeler arasından katılım sağlanmıştır. 2016 ve sonrasında değerlendirmeye alınacak işletmeler BİST50 endeksinde işlem gören ve BİST100'de yer alıp da endekse katılım konusunda gönüllü olan işletmeleri kapsayacak şekilde güncellenmiştir.

Değerlemeye tabi şirketler listesi her yıl revize edilerek BİST tarafından ilan edilmektedir (BİST, 2014b: 12).

BİST Sürdürülebilirlik Endeksinin temel amacı, BİST’te işlem gören ve sürdürülebilirlik eğilimleri yüksek seviyelerde bulunan işletmelerin bulunacağı bir endeks kurulması, Türkiye’de ve özellikle BİST işletmeleri içerisinde sürdürülebilirlik eğilimindeki anlayışın, bilginin ve operasyonların artırılmasıdır. Bu doğrultuda BİST sürdürülebilirlik bilincinin şirketlerde ve toplumsal ölçüde benimsenmesi adına çalışmaları günden güne hız kazanmaktadır.

4. Literatür Araştırması

BIST Sürdürülebilirlik endeksi ve sürdürülebilirlik raporlarının analiz edildiği çalışmalara son yıllarda literatürde sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin; Aras vd. (2016) çalışmalarında sürdürülebilirlik raporu yayımlayan Türkiye’deki bankalar ile katılım bankalarının sürdürülebilirlik performansını entropi temelli TOPSIS yöntemini kullanarak karşılaştırmışlardır. Çalışmalarında bankalar ile katılım bankalarının sürdürülebilirlik performanslarının birbirine yakın olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çıtak ve Ersoy (2016) çalışmalarında, Kasım 2014 ve Haziran 2015 dönemleri arasında BİST 30 ve BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan işletmelerin finansal performanslarını karşılaştırmışlardır. BİST 30 ve BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde bulunan işletmelerin ayrı ayrı günlük, haftalık ve aylık getiri oranları aynı zamanda PD/DD oranlarının da kullanıldığı çalışmalarında, ortalama testleri ve olay çalışması yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın ortalama testi sonucuna göre; sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerin getiri oranı ortalamaları ile BİST 30 işletmeleri getiri oranları arasında istatistiksel manada bir farka ulaşamamıştır. Endekste yer alan işletmelerin PD/DD oranı BİST 30 işletmeleri PD/DD oranlarına göre yüksek tespit edilmiştir. Olay çalışması sonucuna göre ise; endekste yer alan işletmelerin aşırı getiri oranı ortalaması sıfırdan farklı değildir.

Kestane (2016) BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde 2014-2015 yılları arasında işlem gören işletmelerin ekonomik anlamda kurumsal sürdürülebilirlikleri ile finansal performansları ve yatırımcı ilişkileri arasındaki ilişkiyi ölçtüğü çalışmada, finansal tablolarından temin ettiği verileri finansal oranlar yardımıyla (Kârlılık, Büyüme, Süreklilik ve Borsa Performans Oranları) endeks öncesi ve sonrası dönem baz alarak sınıflandırmıştır. Verilerin analiz edilmesinde Microsoft Excel ve SPSS programları yardımıyla yöntem olarak İşaret Testi kullanılmış, analiz sürecinde işletmeler finansal tablo verilerindeki farklılık nedeniyle bankalar ve bankalar dışı işletmeler olarak bir ayrıma tabi tutulmuştur. Çalışmaya göre, banka dışı işletmelerde ekonomik anlamda kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarının işletmelerin finansal performanslarıyla ve yatırımcı davranışlarıyla olumlu bir ilişkisi olduğu tespit edilmiş fakat bankalarda tespit edilememiştir. Bunun yanında Sürdürülebilirlik Endeksi’ne girmenin hem bankaların hem de banka dışı işletmelerin finansal performanslarında olumlu bir etki yarattığı belirlenmiştir.

Santis, Albuquerque ve Lizarelli (2016) çalışmalarında, Brezilya Borsası Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan firmaların ve endekste yer almayan firmaların 2010-2013 yılları baz alınarak finansal performanslarını karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak endeks içinde bulunan firmaların finansal performansı ile endeks içinde yer almayan firmaların finansal performansı arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır.

Aktaş (2017) çalışmasında, 2014 yılında BİST 30 Endeksi ve BİST Kurumsal Yönetim Endeksi’nde yer alan 14 işletmenin finansal tablolarından elde edilen veriler, sekiz finansal oran kullanılarak TOPSIS yöntemiyle analiz etmiştir. Analizde, işletmelerin finansal performans puanlarını belirlemek ve bu puanları kurumsal yönetim puanlarıyla karşılaştırılarak sıralanması amaçlanmıştır. Analiz sonucunda işletmelerin finansal puan sıralamasıyla kurumsal yönetim puan sıralamasının birbiriyle örtüşmediği gözlemlenmiştir.

Aydın (2017) çalışmasında, Türkiye’de faaliyet gösteren üç katılım bankasının ve on ticari bankanın, kriz öncesi dönem (2005-2008), kriz dönemi (2008-2011) ve kriz sonrası dönem (2011-2015) finansal performanslarının belirlenmesinde kullanılacak olan finansal verilerini, TOPSIS yöntemiyle analiz etmiştir. Analizde, altı Sermaye Yeterliliği, yedi Bilanço Yapısı, altı Aktif Kalitesi, üç Likidite, üç Kârlılık, üç Gelir Gider Yapısı olmak üzere toplam 28 kriter kullanılmıştır. Söz konusu 28 kriter ile TOPSIS yöntemi aracılığıyla bankaların yıl bazlı sıralandırılması yapılmıştır. Çalışmada, genel olarak Türkiye bankalarının diğer ülke bankalarına göre daha iyi performans gösterdiği sonucuna varılmış ve bunun nedeni olarak da 2001 krizinden sonra Türk bankalarının aldığı tedbirler örnek gösterilmiştir. 2008-2011 yılları arasında gerçekleşen küresel kriz öncesinde ve sonrasında ticari bankaların finansal performansları başarılı olarak tespit edilmiş, küresel kriz döneminde (2008-2011) ise katılım bankalarının performanslarının başarılı olduğu gözlemlenmiştir.

Dirie (2017) çalışmasında, BİST’te işlem gören 11 ana metal işletmesinin 2011-2015 yılları arasındaki finansal tablolarından dört finansal gösterge (Likidite, Finansal Yapı, Faaliyet, Kârlılık Oranları) kullanılarak elde edilen veriler TOPSIS yöntemiyle analiz etmiştir. Analiz sonucunda faaliyet oranları yüksek olan işletmelerin diğer işletmelere göre daha iyi performans sergilediği saptanmıştır. Likidite oranları yüksek olan işletmelerin faaliyet oranları yüksek olanlardan sonra en yüksek performansa sahip olduğu görülmüş, ancak kârlılık oranlarının performans sıralamasında etkisi düşük olarak belirlenmiştir.

Gemici (2017) çalışmasında, 2013-2016 yılları arasında BİST Kurumsal Yönetim Endeksi’nde işlem gören beş gıda ve içecek işletmesinin finansal tablolarından elde ettiği finansal verileri, Entropi Ağırlıklandırılmış TOPSIS yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışmada elde edilen finansal veriler ile işletmelerin kurumsal yönetim puanlarının karşılaştırılmasında Entropi Ağırlıklandırılmış yönteminin, TOPSIS yöntemine entegre edilmesi yoluyla analiz gerçekleştirilmiştir. Finansal performansın ölçümünde, dokuz finansal oran (Cari, Asit-Test, Alacak Devir Hızı, Kaldıraç, Satışların Kârlılığı, Aktiflerin Kârlılığı, Öz Sermaye Kârlılığı, Piyasa Değeri/Defter Değeri ve Fiyat/Kazanç Oranları) kullanılmıştır. Analiz sonucunda seçilen beş işletmenin kurumsal yönetim puanları ile finansal performans puanları arasında sürekli ve anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

Altınay v.d. (2017) çalışmalarında, 2014-2017 yılları arasında BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan dört bankanın endeks öncesi ve sonrası hisse senedi değerlerini analiz etmişlerdir. Analiz sonucuna göre, bankaların endeks öncesi dönem hisse senedi değerlerinin endeks sonrası dönemdekine göre yüksek olduğu ancak istatistiksel olarak bir farkın oluşmadığı tespit edilmiştir.

Önder (2017) çalışmasında, BIST 100 endeksinde yer alan işletmeler arasından 91 işletme seçilerek sürdürülebilirlik endeksinde yer almalarının kârlılıklarına olan etkisini ölçmek amacıyla işletmelerin yıllık faaliyet raporlarında bulunan vergi öncesi kâr verilerini temin ederek analiz sürecinde çoklu doğrusal regresyon yöntemi kullanmıştır. Analiz sonucunda kurumsal sürdürülebilirlik endeksinde yer almanın işletmenin karlılığı üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yalçın ve Karaatlı (2018) çalışmalarında, 2002-2015 yılları arasında Türkiye’de faaliyet gösteren 25 mevduat bankası dikkate alınmıştır. Değerlendirme, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemiyle belirlenen sekiz kriter (Toplam Aktifler, Toplam Kredi ve Alacaklar, Toplam Mevduat, Toplam Öz Kaynaklar, Ödenmiş Sermaye, Net Dönem Kâr-Zararı, Net Faiz Marjı ve Faiz Dışı Gelirler) ile gerçekleştirilmiştir. AHP yöntemiyle belirlenen kriter ağırlıkları daha sonra TOPSIS ve ELECTRE yöntemleri kullanılarak mevduat bankası seçimi yapılmıştır. Çalışma sonucunda TOPSIS ve ELECTRE yöntemleriyle elde edilen sonuçlar benzerlik göstermiş ve her iki yöntem sonucunda da aynı banka ilk sırayı almıştır.

Yıldırım, Kocamış ve Tokur (2018) çalışmalarında, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan işletmeler arasından seçilen 9 işletmenin, endekse girmeden önceki bey çeyreklik dönemin ve girdikten sonraki iki çeyreklik dönemin finansal performanslarının karşılaştırılması amaçlanmıştır. İşletmelerin dönemler arası performans farklılıkları belirlenen 10 finansal oran (Aktif Devir Hızı, Aktif Kârlılığı, Öz Kaynak Kârlılığı, Net Kâr Marjı, Faaliyet Kâr Marjı, Finansal Kaldıraç, Borç ve Cari Oran) yardımıyla tespit edilerek t testi istatistik tekniği ile ölçülmüştür. Çalışma sonucunda, söz konusu işletmelerin endekse girdikten sonra finansal performanslarının olumlu yönde arttığını ve aktif devir hızı, finansal kaldıraç ve öz kaynak kârlılığı performans göstergelerinde endeks kapsamı öncesi ve sonrası için anlamlı farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir.

Ecer (2019) çalışmasında, Türkiye'de hizmet veren beş özel sermayeli bankanın kurumsal sürdürülebilirlik performanslarını, Türkiye Bankalar Birliği'nden ve bankaların sürdürülebilirlik raporlarından elde ettiği verilerle analiz etmeyi amaçlamıştır. Sürdürülebilirlik raporlarında mevcut bulunan beş ekonomik, altı sosyal ve altı çevresel boyut göstergesini kriter olarak belirleyen yazar, kriter ağırlık puanlarını Entropi yöntemiyle belirleyerek analiz sürecinde ARAS yöntemini kullanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre özel sermayeli bankaların sürdürülebilirlik performanslarının belirlenmesinde en önemli boyut sosyal boyuttur. Çalışma ayrıca, önerilen modelin (Entropi-ARAS bütünleşik modeli), bankaların kurumsal sürdürülebilirlik performanslarının belirlenmesinde kullanılabilecek verimli bir model olduğunu ortaya koymuştur.

Topal (2019) çalışmasında, 2014-2018 yılları arasında kesintisiz olarak BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde işlem gören bankalar hariç 11 işletmenin ve aynı yıllar arasında hiçbir zaman BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer almayan ancak BİST 100'de yer alan yine bankalar hariç 27 işletmenin finansal performansları karşılaştırılmıştır. Böylece sürdürülebilirlik faaliyetleri içerisinde olan işletmelerin finansal performanslarının, sürdürülebilirlik faaliyetleri içerisinde bulunmayan işletmelerin finansal performanslarıyla karşılaştırılması amaçlanmıştır. Karşılaştırma yapılırken oran analizi yardımıyla 17 çeyreklik dönemi içeren çalışma için panel veri analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, sürdürülebilirliğe dair faaliyetlerin, işletmelerin aktif karlılığını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

5. Araştırma

5.1. Yöntem

Araştırmada Technique for Order Preference by Similarity to the Ideal Solution [TOPSIS] yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin kullandığı standart bir karar matrisi bulunmaktadır ve kriterler, alternatifler ve kriterlerin önem derecelerini gösteren ağırlıklardan oluşmaktadır. TOPSIS yöntemi 6 aşamadan oluşan bir çözüm sürecini içermektedir. Aşağıda bu aşamalara değinilmiştir (Eş, 2008: 84):

Aşama 1: Karar Matrisinin (A) Oluşturulması

Karar matrisinin satırlarında üstünlükleri sıralanmak istenen karar noktaları, sütunlarında ise karar vermede kullanılacak değerlendirme faktörleri yer almaktadır. A matrisi karar verici tarafından oluşturulan başlangıç matrisidir.

Aşama 2: Standart Karar Matrisinin (R) Oluşturulması

Standart Karar Matrisi, A matrisinin değerlendirme faktörlerinden yararlanarak hesaplanır. Oluşturulan karar matrisindeki kriterlere ait değerlerin kareleri toplamının karekökü alınarak, matris normal değerlere çevrilir (Demireli, 2010: 105).

Aşama 3: Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin (V) Oluşturulması

Değerlendirme faktörlerine ilişkin ağırlık değerleri belirlendikten sonra R matrisinin her bir sütunundaki elemanlar ilgili değerler ile çarpılarak V matrisi oluşturulur. Standartlaştırılmış karar matrisinin elemanları, kriterlere verilen değerlere göre ağırlıklandırılmaktadır. Bu aşamada amaçlanan ise, ağırlıkların belirlenmesinde karar vericinin görüşlerinin dikkate alınmasını sağlamaktır (Demireli, 2010: 105).

Aşama 4: Pozitif İdeal ve Negatif İdeal Çözümlerin Oluşturulması

TOPSIS yöntemi, her bir değerlendirme faktörünün statik bir şekilde artan veya azalan bir eğilime sahip olduğunu varsaymaktadır. Pozitif ideal çözüm setinin oluşturulabilmesi için V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörlerinin yani sütun değerlerinin en büyükleri (ilgili değerlendirme faktörü minimizasyonu yönlü ise en küçüğü) seçilir. Negatif ideal çözüm seti ise, V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörlerinin yani sütun değerlerinin en küçükleri (ilgili değerlendirme faktörü maksimizasyon yönlü ise en büyüğü) seçilerek oluşturulur.

Aşama 5: Alternatiflerin Ayırım Ölçülerinin Hesaplanması

TOPSIS yönteminde her bir karar noktasına ilişkin değerlendirme faktör değerinin pozitif ideal ve negatif ideal çözüm setinden sapmalarının bulunabilmesi için Euclidean Uzaklık Yaklaşımı'ndan yararlanılmaktadır. Buradan elde edilen karar noktalarına ilişkin sapma değerleri ise Pozitif İdeal Ayırım ve Negatif İdeal Ayırım Ölçüsü olarak adlandırılmaktadır.

Aşama 6: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

Her bir karar noktasının ideal çözüme göreli yakınlığının hesaplanmasında pozitif ideal ve negatif ideal ayırım ölçülerinden yararlanılmaktadır. Burada kullanılan ölçüt, negatif ideal ayırım ölçüsünün toplam ayırım ölçüsü içindeki payıdır. Bu işlemlerin sonucunda elde edilen değerler, büyüklük sırasına göre dizilerek alternatiflerin önem sıraları belirlenmektedir.

5.2. Amaç

Araştırmanın temel amacı 2014 yılında faaliyete geçen BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nin ilk döneminde değerlemeye alınan şirketlerin finansal verilerinin saptanmasıyla birlikte finansal performanslarının ölçülmeye çalışılmasıdır. Söz konusu finansal veriler www.kap.gov.tr web sitesinden şirketlerin 2014 yılının üçüncü döneminde yürürlüğe giren endekse girmeden önceki 12 çeyreği (2011-4 / 2014-3) ve endekse girdikten sonraki 12 çeyreği kapsayan (2011-4 / 2017-3) dönemsel bilanço ve gelir tablolarından temin edilmiştir. Elde edilen verilerin analiz edilmesinde TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu şirketlere yukarıda Tablo 3'te yer verilmiştir. Araştırmanın evrenini oluşturan BİST 30 şirketleri arasından Tablo 3'te yer alan şirketlerin örneklem olarak seçilmesinin sebebi endekse giren ilk şirketler olmalarıdır. Araştırmanın net ve verimli bir sonuca ulaştırılması amacıyla bu şekilde bir ayırım yapılmıştır. Bunun nedeni daha sonraki endeks dönemlerinde endekse giren ve çıkan şirketler bulunmakla birlikte ilgili bu 15 şirket endeksin araştırmaya konu olan dönemlerinin tümünde yer almış olmalarıdır. Araştırmada bu 15 şirket içinde bankaların bulunması sebebiyle bankalar ve banka dışındaki şirketler ayrı ayrı değerlemeye alınmıştır. Ayrıca değerlemede bankalar için ve banka dışındaki şirketler için farklı oranlar kullanılmıştır. Oranlar yoluyla elde edilen finansal veriler TOPSIS yöntemiyle puanlaştırılarak analiz edilmiştir. Bankaların ve bankalar dışındaki şirketlerin finansal verilerinin saptanmasında kullanılan oranlar sırasıyla Ek-1 ve Ek-2'de gösterilmiştir.

5.3. Bankaların ve Banka Dışındaki İşletmelerin Analiz Sonuçlarının Genel Değerlendirmesi

Genel değerlendirme kapsamında, yapılan analiz sonucunda tespit edilen sürdürülebilirlik endeksine giren işletmelerdeki finansal performans değişimlerine, değişim oranlarına ve banka ve banka dışındaki işletmelerin genel finansal performanslarındaki değişime değinilmiştir. Bankaların genelinde endekse girdikten sonraki dönemde bir artışın olup olmadığına da bakılarak aşağıdaki Tablo 7'de gösterilen bankaların ideal noktaya yakınlık değerleri arasında endeks öncesi

ve endeks sonrası dönemin aritmetik ortalaması alınarak karşılaştırma yapılmasıyla farklı bir bakış açısı yaratılmaya çalışılmıştır.

Tablo 7: Bankaların Yıllar İtibariyle İdeal Noktaya Yakınlık Değerleri ve Dönemsel Aritmetik Ortalamaları

YILLAR		AKBNK	GARAN	VAKBN	YKBNK
ENDEKS ÖNCESİ DÖNEM	2011-4	0,4651	0,4945	0,4525	0,5090
	2012-1	0,3430	0,3985	0,3681	0,1889
	2012-2	0,4035	0,5098	0,4704	0,6290
	2012-3	0,3918	0,5273	0,5001	0,4754
	2012-4	0,5332	0,5817	0,5523	0,5967
	2013-1	0,2931	0,2558	0,3342	0,3679
	2013-2	0,4266	0,5562	0,5482	0,5377
	2013-3	0,6230	0,5806	0,4992	0,6385
	2013-4	0,3918	0,5313	0,5153	0,5600
	2014-1	0,2712	0,3851	0,2990	0,3588
	2014-2	0,4591	0,4833	0,4723	0,4610
	2014-3	0,3851	0,5674	0,4709	0,4805
	Endeks Öncesi Dönem		0,4155	0,4893	0,4569
Aritmetik Ortalama					
ENDEKS SONRASİ DÖNEM	2014-4	0,3959	0,5042	0,5741	0,5242
	2015-1	0,3269	0,4732	0,4220	0,4385
	2015-2	0,3731	0,4900	0,4579	0,4766
	2015-3	0,3898	0,6246	0,5184	0,3777
	2015-4	0,3572	0,4712	0,4088	0,3733
	2016-1	0,2727	0,3867	0,2859	0,3003
	2016-2	0,4122	0,4688	0,4513	0,5248
	2016-3	0,4198	0,5198	0,4906	0,4115
	2016-4	0,3085	0,6030	0,5593	0,4746
	2017-1	0,5262	0,4327	0,3738	0,4455
	2017-2	0,2811	0,5253	0,5727	0,4223
	2017-3	0,4323	0,4778	0,5171	0,4269
	Endeks Sonrası Dönem		0,3746	0,4981	0,4693
Aritmetik Ortalama					

Yapılan analiz sonucunda, sürdürülebilirlik endeksine girdikten sonraki dönemde dört banka arasından iki bankanın finansal performansının arttığı, iki bankanın ise finansal performansının düştüğü gözlemlenmiştir. Sürdürülebilirlik endeksine girdikten sonraki dönemde finansal performansında artış olan bankalardan VAKBN işletmesi, endeks öncesi dönemde 0,4569 aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,4693 aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. Endeks sonrası dönemde elde edilen değer ile % 2,72'lik bir artış söz konusu olmuştur. Finansal performansında artış olan bir diğer banka olan GARAN işletmesi ise endeks öncesi dönemde 0,4893 aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,4981 aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. Endeks sonrası dönemde elde edilen değer ile % 1,81'lik bir artış söz konusu olmuştur. Finansal performansında azalış gerçekleşen bankalardan YKBNK işletmesi ise endeks öncesi döneminde 0,4836 aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,4330 aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. Endeks

sonrası dönemde elde edilen değer ile % -10,46'lık bir azalış söz konusu olmuştur. Finansal performansında azalış olan bir diğer banka olan AKBNK işletmesi ise endeks öncesi dönemde 0,4155 aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,3746 aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. Endeks sonrası dönemde elde edilen değer ile % -9,84'lük bir azalış söz konusu olmuştur.

Tablo 7'de gösterilen bankaların değerlerinin endekse girdikten sonraki dönemde artış gösterip göstermediğinin tespitine yönelik farklı bir bakış açısı sunulmuştur. Buna göre bankaların endeks öncesi dönemdeki aritmetik ortalaması alındığında 0,4613 değerine, endeks sonrası dönemde ise yine aritmetik ortalama alındığında 0,4438 değerine ulaşılmıştır. Bu değerler itibarıyla bankaların genelinde endeks sonrası dönemde finansal performans açısından bir artışın olmadığı görülmektedir. Bankalar dışında kalan işletmeler genelinde de endekse girdikten sonraki dönemde bir artışın olup olmadığına da bakılarak aşağıdaki Tablo 8'de gösterilen bankalar dışında kalan işletmelerin ideal noktaya yakınlık değerleri arasında endeks öncesi ve endeks sonrası dönemin aritmetik ortalaması alınarak karşılaştırma yapılmasıyla farklı bir bakış açısı yaratılmaya çalışılmıştır.

Tablo 8: Bankalar Dışında Kalan İşletmelerin Yıllar İtibariyle İdeal Noktaya Yakınlık Değerleri ve Dönemsel Aritmetik Ortalamaları

	Yıllar	Arclk	Asels	Kchol	Mgros	Petkm	Sahol	Tavhl	Tcell	Toaso	Ttkom	Tuprs
ENDEKS ÖNCESİ DÖNEM	2011-4	0,47	0,44	0,62	0,38	0,32	0,48	0,33	0,49	0,53	0,48	0,50
	2012-1	0,23	0,46	0,51	0,40	0,22	0,34	0,23	0,42	0,33	0,39	0,44
	2012-2	0,45	0,54	0,57	0,45	0,28	0,45	0,35	0,49	0,54	0,41	0,36
	2012-3	0,41	0,49	0,62	0,44	0,29	0,56	0,50	0,52	0,49	0,48	0,52
	2012-4	0,48	0,56	0,64	0,42	0,32	0,60	0,37	0,52	0,56	0,51	0,50
	2013-1	0,24	0,40	0,22	0,41	0,38	0,30	0,28	0,43	0,41	0,37	0,40
	2013-2	0,51	0,48	0,61	0,37	0,33	0,49	0,45	0,51	0,48	0,35	0,39
	2013-3	0,46	0,46	0,72	0,37	0,40	0,56	0,55	0,52	0,47	0,42	0,55
	2013-4	0,41	0,54	0,65	0,34	0,32	0,45	0,48	0,51	0,50	0,42	0,43
	2014-1	0,25	0,41	0,53	0,33	0,22	0,28	0,28	0,41	0,35	0,34	0,37
	2014-2	0,45	0,50	0,64	0,39	0,33	0,53	0,53	0,48	0,58	0,43	0,42
	2014-3	0,44	0,45	0,68	0,41	0,35	0,44	0,54	0,51	0,56	0,45	0,46
Endeks Öncesi Dönem Aritmetik Ortalama		0,40	0,48	0,59	0,39	0,32	0,46	0,41	0,49	0,49	0,43	0,45
ENDEKS SONRASI DÖNEM	2014-4	0,44	0,56	0,66	0,39	0,53	0,51	0,53	0,51	0,65	0,49	0,42
	2015-1	0,27	0,24	0,52	0,45	0,38	0,34	0,37	0,37	0,44	0,44	0,34
	2015-2	0,45	0,50	0,66	0,29	0,50	0,47	0,41	0,43	0,59	0,45	0,47
	2015-3	0,62	0,30	0,68	0,33	0,53	0,47	0,59	0,47	0,59	0,32	0,42
	2015-4	0,40	0,53	0,70	0,32	0,45	0,47	0,45	0,62	0,72	0,49	0,46
	2016-1	0,30	0,39	0,56	0,31	0,26	0,26	0,23	0,40	0,45	0,41	0,42
	2016-2	0,57	0,51	0,61	0,37	0,41	0,49	0,35	0,51	0,65	0,33	0,38
	2016-3	0,60	0,54	0,68	0,36	0,44	0,47	0,49	0,47	0,56	0,36	0,43
	2016-4	0,69	0,68	0,70	0,35	0,52	0,54	0,50	0,49	0,57	0,24	0,38
	2017-1	0,39	0,46	0,54	0,61	0,38	0,29	0,31	0,44	0,34	0,33	0,28
	2017-2	0,46	0,57	0,69	0,50	0,45	0,50	0,46	0,37	0,47	0,49	0,47
	2017-3	0,51	0,59	0,72	0,48	0,54	0,47	0,58	0,49	0,46	0,43	0,51
Endeks Sonrası Dönem Aritmetik Ortalama		0,48	0,49	0,65	0,40	0,45	0,45	0,44	0,47	0,55	0,40	0,42

Tablo 8’de gösterilen bankalar dışında kalan işletmelerin değerlerinin endekse girdikten sonraki dönemde artış gösterip göstermediğinin tespitine yönelik farklı bir bakış açısı ele alınmıştır. Buna göre bankalar dışında kalan işletmelerin endeks öncesi dönemdeki aritmetik ortalaması alındığında 0,4471 değerine, endeks sonrası dönemde ise yine aritmetik ortalama alındığında 0,4731 değerine ulaşılmıştır. Bu değerler itibariyle bankalar dışında kalan işletmelerin genelinde endeks sonrası dönemde finansal performans açısından bir artışın olduğu görülmektedir.

Yapılan analiz sonucunda, sürdürülebilirlik endeksine girdikten sonraki dönemde 11 banka dışı işletmenin arasından yedi işletmenin finansal performansının arttığı, dört işletmenin ise finansal

performansının düştüğü gözlemlenmiştir. Sürdürülebilirlik endeksine girdikten sonraki dönemde finansal performansında artış olan bankalar dışında kalan işletmelerden, PETKM işletmesi, endeks öncesi dönemde 0,3186 (0,32) aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,4536 (0,45) aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. Endeks sonrası dönemde elde edilen değer ile % 42,37'lik bir artış gösteren PETKM işletmesi dikkat çekmektedir. PETKM işletmesinden sonra en yüksek artışa sahip olan ARCLK işletmesi, endeks öncesi dönemde 0,4048 (0,40) aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,4790 (0,48) aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. Dolayısıyla % 18,33'lük bir artış gözlemlenmiştir.

Sırasıyla TOASO işletmesi, endeks öncesi döneminde 0,4882 (0,49) aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,5451 (0,55) aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. İki dönem arasında gerçekleşen artış % 11,65 olmuştur. KCHOL işletmesi, endeks öncesi döneminde 0,5898 (0,59) aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,6492 (0,65) aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. İki dönem arasında gerçekleşen artış % 10,06 olmuştur. TAVHL işletmesi, endeks öncesi döneminde 0,4105 aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,4430 aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. İki dönem arasında gerçekleşen artış % 7,93 olmuştur. ASELS işletmesi, endeks öncesi döneminde 0,4829 aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,4943 aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. İki dönem arasında gerçekleşen artış % 2,35 olmuştur.

Finansal performansında artış olan yedi işletmeden sonra, finansal performansında azalış gerçekleşen dört işletmeden biri olan TUPRS, endeks öncesi dönemde 0,4482 aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,4191 aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. Endeks sonrası dönemde elde edilen değer ile % -6,48'lik bir azalış söz konusu olmuştur. TUPRS işletmesinden sonra sırasıyla TTKOM işletmesi, endeks öncesi dönemde 0,4264 aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,4027 aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. Endeks sonrası dönemde elde edilen değer ile % -5,56'lık bir azalış söz konusu olmuştur. TCELL işletmesi, endeks öncesi dönemde 0,4887 aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,4694 aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. Endeks sonrası dönemde elde edilen değer ile % -3,96'lık bir azalış söz konusu olmuştur. Son olarak SAHOL işletmesi ise, endeks öncesi dönemde 0,4631 aritmetik ortalaması değerine sahip iken endeks sonrası dönemde 0,4458 aritmetik ortalaması değerine sahip olmuştur. Endeks sonrası dönemde elde edilen değer ile % -3,73'lük bir azalış söz konusu olmuştur.

Son olarak sürdürülebilirlik endeksinin ilk döneminde (2014-2015) endekse dâhil olan tüm işletmelerin (4 Banka ve 11 Banka Dışı İşletme) endekse girmeden önceki 12 çeyreklik dönemlerinin aritmetik ortalamaları ile endekse girdikten sonraki 12 çeyreklik dönemlerinin aritmetik ortalamaları alınmış ve bu şekilde bir karşılaştırma yapılmıştır. 15 işletmenin endeks öncesi dönem aritmetik ortalaması 0,4509 olurken, endeks sonrası dönem aritmetik ortalaması 0,4653 olmuştur. Dolayısıyla sürdürülebilirlik endeksine dâhil olan işletmelerin finansal performansında az bir farkla da olsa artışın olduğu gözlemlenmiştir.

Bu aşamadan sonra tespit edilen dönemler arasındaki farkların istatistiki açıdan anlamlı olup olmadığı test edilmiştir. Bunun için öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığı araştırılmıştır. Normal dağılıma sahip anakütle dağılımı için parametrik testler, anakütle normal dağılmadığında parametrik olmayan testler kullanılmıştır (Bayram, 2009: 105; Kalaycı, 2008: 85). Bankalar ve banka dışındaki işletmeler için farklı finansal oranların kullanılmış olması nedeniyle bu şirketler farklı değerlendirilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını gösteren normallik test sonuçları Tablo 9'daki gibidir.

Tablo 9: Bankalar ve Bankalar Dışında Kalan İşletmelerin Normallik Test Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	p	İstatistik	df	p
Bankalar	,206	24	,010	,901	24	,023
Banka dışındaki işletmeler	,189	24	,027	,860	24	,003

Rassal bir örneklemin, belirli bir dağılıma ne kadar iyi uyduğunu belirlemek için Kolmogorov-Smirnov ve/veya Shapiro-Wilk uygunluk testlerinden yararlanılabilmektedir. Tablo 9'a göre her iki uygunluk testinde anlamlılık düzeyleri 0,05'ten küçük olduğu için verilerin normal dağılmadığı görülmektedir. Bu durumda parametrik olmayan testler yardımıyla dönemler arasında bir fark olup olmadığının test edilmesi gerekir.

Bu çalışmada parametrik olmayan testlerden biri olan Mann-Whitney U Testi kullanılmıştır. Mann-Whitney U Testi iki bağımsız grup arasındaki farklılıkların testi için kullanılır. Parametrik testlerden biri olan t-testinin karşılığı Mann-Whitney U Testidir (Bayram, 2009: 116; Kalaycı, 2008: 99). Endeks öncesi dönem ile endeks sonrası dönemin karşılaştırıldığı Mann-Whitney U Test sonuçları Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Bankalar ve Bankalar Dışında Kalan İşletmelerin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Dönemler	N	Ortalama Sıraların		Ortalama
			Sıra	Toplamı	
Bankalar	Endeks öncesi dönem	12	14,79	177,50	0,4613
	Endeks sonrası dönem	12	10,21	122,50	0,4438
Banka dışındaki işletmeler	Endeks öncesi dönem	12	10,17	122,00	0,4471
	Endeks sonrası dönem	12	14,83	178,00	0,4731
Test İstatistikleri					
	Bankalar			Banka dışındaki işletmeler	
Mann-Whitney U	44,500			44,000	
Wilcoxon W	122,500			122,000	
Z	-1,588			-1,617	
P (anlamlılık)	,112			,106	

Tablo 10'daki test istatistiklerine göre, hem bankaların hem de banka dışındaki işletmelerin endeks öncesi ve endeks sonrası performansları arasında anlamlılık %5 değerinden büyük olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı anlaşılmaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Küresel anlamda artan rekabet koşulları işletmeleri, farklı pazarlar ve yatırımcılar arayışına itmiştir. Rekabet avantajı sağlamanın son dönemde uzun uğraşlar sonucu gündemde tutulan sürdürülebilirlik kavramı ile mümkün olacağına farkına varan işletmeler, sürdürülebilirlik kavramı ile birlikte artık finansal endişelerinin yanında çevresel ve sosyal sorumluluk bilinçleri ile de bu konularda endişe duymaya başlamış ve bu konuları faaliyetlerine indirgemişlerdir.

Gün geçtikçe artan nüfus ile talepte ortaya çıkan artış ve bunun yanında toplumların tüketim kültürleri, işletmeleri arza teşvik etmektedir. Bu durum doğal kaynakların hızla tüketilmesi, iklimsel değişikliklere neden olması ve hava kirliliği gibi sorunlara yol açmıştır. Önlenmesi kaçınılmaz olan bu durum karşısında işletmeler, küresel işbirlikleri ve uluslararası örgütlerin öncülüğünde yapılan çalışmalar sonucunda sürdürülebilirlik bilincine sahip olmaya başlamıştır.

Bu durumun kendi sürdürülebilirliklerini de etkilemesinin farkına vararak sürdürülebilirlik konusu üzerine yoğunlaşmışlardır. Sürdürülebilirlik raporlaması kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte işletmeler daha önce kamuoyuyla paylaştıkları finansal verilerinin yanında artık çevresel ve sosyal faaliyetlerini raporlamaktadırlar. İşletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için kâr kavramı oldukça önemlidir. Bazı durumlarda çevresel ve sosyal faaliyetlerin gerçekleştirilmesi de buna bağlıdır. Buradan hareketle işletmeler çevresel ve sosyal faaliyetlerini gerçekleştirirken kârlarını maksimize etmeyi amaçlamaktadır. İşletmelerin uluslararası pazarlara giriş yaparak yayınladıkları sürdürülebilirlik raporlarının karşılaştırılması ve yatırımcılarca takibinin kolaylaştırılması amacı, sürdürülebilirlik endekslerini ortaya çıkarmıştır. Bu endekslerin yürütücülüğünü borsalar üstlenmiştir. Türkiye’de de BİST bu yükümlülüğü üstlenerek 2014 yılında sürdürülebilirlik endeksini yayınlamıştır. İlk endeks dönemi olan 2014-2015 döneminde 15 işletme endekse dâhil edilmiştir. Sürdürülebilirlik endeksinin popülerlik kazanması ve işletmeler arasında bir rekabet avantajı oluşturmasının anlaşılmasıyla birlikte endekse dâhil olan işletme sayısı yıllar itibariyle artmaktadır. 2018-2019 döneminde endekste 50 işletme yer almaktadır. Yıllar itibariyle endekse giren işletme sayısının artacağı öngörülmektedir.

Çalışmada, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nin ilk (2014-2015) döneminde endekste yer alan işletmelerin, endekse girdikten sonraki dönemde finansal performanslarındaki değişimler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmayla birlikte yatırımcıların endekse girebilmiş işletmelere olan bakış açılarının mümkün olduğunca iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Literatür incelendiğinde, sürdürülebilirlik endeksleri, sürdürülebilirlik faaliyetleri, kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları, işletmelerin finansal performans göstergeleri ve ilgili çalışmalarda birbirleriyle olan ilişkileri ele alınan ve bu konuların yatırımcılar üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarla karşılaşılmaktadır. Bu çalışmalar içinde sürdürülebilirlik faaliyetlerinin ya da sürdürülebilirlik endekslerine girmenin finansal performans üzerindeki olumlu etkilerini tespit etmiş çalışma (Kestane, 2016; Yıldırım, Kocamış ve Tokur, 2018; Topal, 2019) sayısı oldukça fazladır. Bunun yanında finansal performansın sürdürülebilirlik ile ilgili faaliyetlerden etkilenmediği ya da bu etkinin anlaşılabilir olmadığı çalışmalar (Aktaş, 2017; Dirie, 2017; Gemici 2017; Önder 2017; Çıtak ve Ersoy, 2016; Santis, Albuquerque ve Lizarelli, 2016; Altınay vd., 2017) da az değildir. Negatif ya da nötr yönlü çalışmaların da az olmaması nedeniyle sürdürülebilirlik ile finansal performansın ilişkisi hakkında şüpheler değerini korumaktadır ve günümüzde halen araştırılmaya açık bir konudur. Bu çalışmalarda kullanılan veri elde etme yöntemleri, veri analiz yöntemleri ve karar verici algısındaki çeşitlilik bu konu hakkında kesin bir yargı güdülmesini zorlaştırmaktadır.

Türkiye’de BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan işletmeler ile ilgili çeşitli çalışmalara rastlanmış olsa da çalışmamızda belirlenen işletmelerin endeks öncesi 12 çeyreklik dönem ve endeks sonrası 12 çeyreklik dönemlerindeki finansal performanslarını karşılaştıran bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca literatürde belirli oranlar üzerinden yapılan çalışmalar (ör: sadece hisse senedi değerleri (Altınay vd., 2017), sadece hisse senedi getiri oranı ve PD/DD oranı (Çıtak ve Ersoy, 2016) ve sadece vergi öncesi kârın baz alındığı çalışmalar (Önder, 2017) mevcutken, çalışmada literatürde kullanılan en popüler oranlar bir araya getirilerek analiz yapılmıştır. Analiz yöntemi olarak TOPSIS yönteminin kullanılmasının nedeni, çalışmanın yorumlanması açısından TOPSIS yönteminin diğer analiz yöntemlerine göre daha kolay uygulanabilir ve daha anlaşılır olmasıdır. Bu yönüyle çalışma, ilgili taraflara yeni bir bakış açısı sunmaya çalışmıştır.

BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nin ilk döneminde (2014-2015) endekste yer alan dört banka ve 11 işletme araştırmaya ayrı ayrı konu olmuşlardır. Bankalar üzerinde gerçekleştirilen analiz sonucunda, TOPSIS yöntemiyle elde edilen ideal noktaya yakınlık değerlerinin dönemler itibariyle aritmetik ortalaması alınması ile birlikte karşılaştırılması sonucunda endekste yer alan dört bankadan ikisinde endeks sonrası dönemde finansal performanslarının olumlu değişimi tespit edilmişken diğer ikisinde finansal performansları olumsuz değişime uğramıştır. VAKBN işletmesinin endeks öncesi döneminde elde ettiği aritmetik ortalama değeri 0,4569 olurken endeks

sonrası dönemde bu değer 0,4693 değerine yükselerek % 2,72'lik bir değişim gerçekleşmiştir. Diğer finansal performansında olumlu değişim gerçekleşen banka olan GARAN işletmesi, endeks öncesi dönemde elde ettiği 0,4893 aritmetik ortalama değerini endeks sonrası dönemde 0,4981 aritmetik ortalama değerine yükselterek % 1,81'lik bir değişime sahip olmuştur. Finansal performanslarında endeks öncesi döneme göre düşüş gerçekleşen iki bankadan biri olan YKBNK işletmesi, endeks öncesi dönemde 0,4836 aritmetik ortalama değerine sahip iken, endeks sonrası dönemde 0,4330 aritmetik ortalama değerine sahiptir. Böylelikle endeks sonrası dönemde % -10,46'lık bir düşüş gerçekleşmiştir. Yine finansal performansında düşüş gerçekleşen bir diğer banka olan AKBNK işletmesi endeks öncesi dönemde 0,4155 değerine sahip iken, endeks sonrası dönemde bu değer 0,3746 aritmetik ortalamasıyla % -9,84 altına inmiştir.

Bankalar dışında kalan işletmeler üzerinde gerçekleştirilen analiz sonucunda, TOPSIS yöntemiyle elde edilen ideal noktaya yakınlık değerlerinin dönemler itibariyle aritmetik ortalaması alınması ile birlikte karşılaştırılması sonucunda endekste yer alan 11 banka dışı işletmenin yedi tanesinde endeks sonrası dönemde finansal performanslarının olumlu değişimi tespit edilmişken geriye kalan dört tanesinde finansal performans açısından olumsuz bir değişim gözlemlenmiştir. Endeks sonrası dönemde finansal performansında en yüksek olumlu değişimin gözlemlendiği işletmelerden sırasıyla PETKM işletmesinin endeks öncesi döneminde elde ettiği aritmetik ortalama değeri 0,3186 olurken endeks sonrası dönemde bu değer 0,4693 değerine yükselerek % 42,37'lik bir değişim gerçekleşmiştir. Finansal performansında en yüksek ikinci değişim oranına sahip olan ARCLK işletmesi, endeks öncesi döneminde elde ettiği 0,4048 aritmetik ortalama değerini endeks sonrası dönemde 0,4790 aritmetik ortalama değerine yükselterek % 18,33'lük bir değişime sahiptir. Finansal performansında en yüksek üçüncü değişim oranına sahip olan TOASO işletmesi, endeks öncesi döneminde elde ettiği 0,4882 aritmetik ortalama değerini endeks sonrası dönemde 0,5451 aritmetik ortalama değerine yükselterek % 11,65'lik bir değişime sahiptir. KCHOL işletmesi, endeks öncesi döneminde elde ettiği 0,5898 aritmetik ortalama değerini endeks sonrası dönemde 0,6492 aritmetik ortalama değerine yükselterek % 10,06'lık bir değişime sahiptir. TAVHL işletmesi, endeks öncesi döneminde elde ettiği 0,4105 aritmetik ortalama değerini endeks sonrası dönemde 0,4430 aritmetik ortalama değerine yükselterek % 7,93'lük bir değişime sahiptir. ASELS işletmesi, endeks öncesi döneminde elde ettiği 0,4829 aritmetik ortalama değerini endeks sonrası dönemde 0,4943 aritmetik ortalama değerine yükselterek % 2,35'lik bir değişime sahiptir.

Finansal performanslarında endeks öncesi döneme göre düşüş gerçekleşen dört banka dışı işletmeden en yüksek düşüşe sahip TUPRS işletmesi, endeks öncesi dönemde 0,4482 aritmetik ortalama değerine sahip iken, endeks sonrası dönemde 0,4191 aritmetik ortalama değerine sahiptir. Böylelikle endeks sonrası dönemde % -6,48'lik bir düşüş gerçekleşmiştir. İkinci en yüksek düşüşe sahip TTKOM işletmesi, endeks öncesi dönemde 0,4264 değerine sahip iken, endeks sonrası dönemde bu değer 0,4027 aritmetik ortalamasıyla % -5,56 altına inmiştir. Üçüncü en yüksek düşüşe sahip TCELL işletmesi, endeks öncesi dönemde 0,4887 değerine sahip iken, endeks sonrası dönemde bu değer 0,4694 aritmetik ortalamasıyla % -3,96 altına inmiştir. Son olarak finansal performansında endeks öncesi döneme göre düşüş gerçekleşen SAHOL işletmesi, endeks öncesi dönemde 0,4631 değerine sahip iken, endeks sonrası dönemde bu değer 0,4458 aritmetik ortalamasıyla % -3,73 altına inmiştir.

Çalışma sonucunda tespit edilen dönemler arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı parametrik olmayan testler yardımıyla analiz edilmiştir. Sonuç olarak BIST Sürdürülebilirlik Endeksinin oluşturulması ve işletmelerin bu endekse dahil edilmelerinin sonucunda özellikle banka dışındaki işletmelerin performanslarında küçük oranda bir artış gözlemlenmiş olsa da bu artışın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı yapılan analizlerin sonucunda tespit edilmiştir.

Çalışmada kullanılan yöntemler ve karşılaştırılan dönemler itibarıyla çalışma, literatürde yer alan çalışmalara yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Gelecek dönemde BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ne girmeyi hedefleyen işletmeler üzerinde olumlu bir etki yaratılması amaçlanan çalışmada aynı zamanda endekste yer alamamanın işletmeler üzerindeki etkileri ölçülmeye çalışılmıştır. BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan işletmelerin sayısındaki artış, yapılacak çalışmalar açısından önemlidir. Daha fazla örneklem ve çeşitlendirilmiş sektörler ile daha doğru bir sonuca varılacağı öngörülmektedir. Sürdürülebilirlik raporlarının, gün geçtikçe işletmelerce benimsenmesi ve dolaylı da olsa işletmelerin paydaşları tarafından beklentilerin sürdürülebilirlik ekseninde şekillenmesi ile bir zorunluluk halini alıyor olması durumu, bu tarz çalışmaların ölçümünde finansal performansın yanında çevresel ve sosyal performansların da ölçülmesi ihtiyacını doğurmaktadır. İleride yapılacak çalışmalarda, bu durumların göz önünde bulundurulması literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aksoy, Ç. (2013). *Sürdürülebilirlik performansının değerlendirilmesine yönelik ölçek önerisi ve Türkiye'deki işletmelerde uygulanması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aktaş, F. (2017). *Finansal performans analizi: Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan firmalarda bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Altınay, A., Kaki, B., Kestane, A., Soba, M., Dinçer, Ö., & Şık, E. (2017). Sürdürülebilirlik endeksinin bankacılık sektörü hisse senedi değerlerine etkileri, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi üzerine bir çalışma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(34), 264-284.
- Aras, G., Tezcan, N., Furtuna, Ö.K., & Kazak, E.H. (2017). Corporate sustainability measurement based on entropy weight and TOPSIS: A Turkish banking case study. *Meditari Accountancy Research*, 25 (3). 391-413.
- Aydın, Y. (2017). *Küresel kriz çerçevesinde katılım bankalarının ve ticari bankaların mali performanslarının TOPSIS yöntemiyle analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Bayram, N., (2009). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Borghesi, S., & Vercelli, A. (2003). Sustainable globalisation. *Ecological Economics*, 44(1), 77-89.
- Borsa İstanbul. *Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi*.
<http://www.borsaistanbul.com/endeksler/bist-pay-endeksleri/surdurulebilirlik-endeksi> adresinden erişildi.
- Borsa İstanbul. (2014a). *Şirketler için sürdürülebilirlik rehberi*.
<http://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/surdurulebilirlik-rehberi.pdf> adresinden erişildi.
- Borsa İstanbul. (2014b). *Borsa İstanbul sürdürülebilirlik bülteni*.
<http://www.borsaistanbul.com/docs/default-source/yayinlar/borsa-istanbul-2014-surdurulebilirlik-bulteni.pdf?sfvrsn=4> adresinden erişildi.
- Cantimur Büken, B. (2011). *Tarihi kentlerin canlandırılmasına yönelik sürdürülebilir yönetim stratejileri: Balıkesir-Ayvalık örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Ceylan, Ö. (2010). *Tüketicilerin çevresel sürdürülebilirlik ve ekolojik moda konusunda bilgi düzeyi, tutum ve davranışlarının belirlenmesine yönelik bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Çamlıca, Z., & Akar, G. S. (2014). Lojistik sektöründe sürdürülebilirlik uygulamaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 11, 101-119.
- Çıtak, L., & Ersoy, E. (2016). Firmaların BİST sürdürülebilirlik endeksi'ne alınmasına yatırımcı tepkisi: olay çalışması ve ortalama testleriyle bir analiz. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), 43-57.
- Dirie, M. A. (2017). *Finansal performansın TOPSIS çok kriterli karar verme yöntemi ile belirlenmesi; ana metal sanayi işletmeleri üzerine bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Demireli, E. (2010). TOPSIS çok kriterli karar verme sistemi: Türkiye'deki kamu bankaları üzerine bir uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 101-112.
- Ecer, F. (2019). Özel sermayeli bankaların kurumsal sürdürülebilirlik performanslarının değerlendirilmesine yönelik çok kriterli bir yaklaşım: entropi-ARAS bütünlük modeli. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14 (2), 365-390.
- Eş, A. (2008). *Sürdürülebilirlik ve firma düzeyinde sürdürülebilirlik performans ölçümü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Gemici, R. (2017). *Kurumsal yönetim ve finansal performans arasındaki ilişkinin entropi ağırlıklandırılmış TOPSIS yöntemi ile incelenmesi; BİST'te faaliyet gösteren gıda ve içecek şirketleri üzerine bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- International Integrated Reporting Committee. (2013). *Uluslararası entegre raporlama çerçevesi*. <http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2015/03/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-Turkish.pdf> adresinden erişildi.
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kestane, A. (2016). *Kurumsal sürdürülebilirlik perspektifinde işletmelerin finansal performansının analizi ve yatırımcı davranışları üzerine bir araştırma: BİST sürdürülebilirlik endeksinde bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Kılıçoğlu, P. (2005). *Türkiye'nin çevre politikalarında sürdürülebilir gelişme*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Kolk, A. (2004). A decade of sustainability reporting: Developments and significance. *International Journal of Environment and Sustainable Development*, 3(1), 51-64.
- KPMG, United Nations Environment Programme, Global Reporting Initiative, & University of Stellenbosch Business School (2010). *Carrots and sticks – promoting transparency and sustainability; an update on trends in voluntary and mandatory approaches to sustainable reporting*. <https://www.globalreporting.org/resourcelibrary/Carrots-And-Sticks-Promoting-Transparency-And-Sustainability.pdf> adresinden erişildi.
- Longhurst, M. (ed.) (2007). *Can sustainability sell ?*. Mccann-Erickson World Group. United Nations Environment Programme web sitesinden erişildi: <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/3216-CanSustainSell.pdf>.

- Pricewaterhousecoopers Türkiye, Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, & İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (2011). *Türkiye iş dünyası'nda sürdürülebilirlik uygulamaları değerlendirme raporu*.
https://www.pwc.com.tr/tr/publications/arastirmalar/pdf/pwc_surdurulebilirlik_raporu-2012.pdf adresinden erişildi.
- Ranganathan, J. (1998). *Sustainability rulers: Measuring corporate environmental & social performance*. World Resources Institute web sitesinden erişildi:
https://wriorg.s3.amazonaws.com/s3fs-public/pdf/sustainability_rulers.pdf.
- Romano, R. (1998). Empowering investors; a market approach to securities regulation. *Yale Law Review*, 107(5), 2364-2366.
- Önder, Ş. (2017). İşletme kârlılığına kurumsal sürdürülebilirliğin etkisi: BİST'te bir uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(4), 937-956.
- Santis, P., Albuquerque A., & Lizarelli, F. (2016). Do sustainable companies have a better financial performance? A study on Brazilian public companies. *Journal of Cleaner Production*, 133, 735-745.
- Soubbotina, T. P. (2004). *Beyond economic growth an introduction to sustainable development* (2nd ed.) (Report No. 24894). The World Bank web sitesinden erişildi:
<http://documents.worldbank.org/curated/en/454041468780615049/pdf/2489402nd0editio n0Beyond0economic0growth.pdf>.
- Talu, N. (2007). Sürdürülebilir kalkınma ve Türkiye'nin çevre politikaları. *Sivil Toplum Dergisi*, 5(20), 109-120.
- Topal, G. (2019). *Sürdürülebilirlik çalışmalarının işletmelerin finansal performansına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Finans Enstitüsü, İstanbul.
- Tunçluer, H. (2010). *Sürdürülebilirlik: Kalkınma, pazarlama, mutlak organik tekstil*. İstanbul: Tunçluer Yayınları.
- Uluslan, H. (2009). Çevresel raporlama rehberleri ve işletme çevresel raporlarında açıklanması gereken bilgiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 181-206.
- Yalçın, D., & Karaatlı, M. (2018). Mevduat bankası seçimi sürecinde TOPSIS ve ELECTRE yöntemlerinin kullanılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 401-423.
- Yıldırım, G., Kocamış, T. U., & Tokur, Ö. T. (2018). Sürdürülebilirlik ve firma performansı: BİST sürdürülebilirlik endeksi şirketleri üzerine bir çalışma. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 90-96.

EK 1: Bankaların Finansal Verilerinin Saptanmasında Kullanılan Oranlar

KÂRLILIK ORANLARI
$\text{Varlık Kârlılığı} = \text{Net Kâr} / \text{Ortalama Varlıklar}$
$\text{Özsermaye Kârlılığı} = \text{Net Kâr} / \text{Özsermaye}$
$\text{Net Kâr Marjı} = \text{Dönem Net Kâr} / (\text{Faiz Geliri} + \text{Faiz Dışı Gelir})$
$\text{Net Faiz Marjı} = \text{Net Faiz Geliri} / \text{Toplam Varlıklar}$
BÜYÜME ORANLARI
$\text{Varlık Devir Hızı} = (\text{Faiz Geliri} + \text{Faiz Dışı Gelir}) / \text{Ortalama Varlıklar}$
$\text{Kredi Büyüme Hızı} = (\text{Dönem Sonu Kredi} - \text{Dönem Başı Kredi}) / \text{Dönem Başı Kredi}$
$\text{Aktif Büyüme Oranı} = (\text{Dönem Sonu Aktif} - \text{Dönem Başı Aktif}) / \text{Dönem Başı Aktif}$
$\text{Özsermaye Büyüme Oranı} = (\text{Dönem Sonu Özsermaye} - \text{Dönem Başı Özsermaye}) / \text{Dönem Başı Özsermaye}$
$\text{Faiz Büyüme Oranı} = (\text{Dönem Sonu Net Faiz} - \text{Dönem Başı Net Faiz}) / \text{Dönem Başı Net Faiz}$
SÜREKLİLİK ORANLARI
$\text{Cari Oran} = \text{Likit Aktifler} / \text{Kısa Vadeli Borçlar}$
$\text{Likit Oran} = \text{Likit Aktifler} / \text{Toplam Varlıklar}$
$\text{Net Kredi} / \text{Toplam Varlıklar}$
FİNANSAL YAPI ORANLARI
$\text{Finansal Yapı Oranı} = (\text{Kısa Vadeli Borçlar} + \text{Uzun Vadeli Borçlar}) / \text{Pasif Toplamı}$
$\text{Özsermaye Oranı} = \text{Özkaynaklar} / \text{Pasif Toplamı}$
$\text{Finansman Oranı} = \text{Özkaynaklar} / (\text{Kısa Vadeli Borçlar} + \text{Uzun Vadeli Borçlar})$
$\text{Kâr Büyümesi Oranı} = (\text{Dönem Sonu Net Kar} + \text{Dönem Başı Net Kâr}) / \text{Dönem Başı Net Kâr}$
BORSA PERFORMANS ORANLARI
$\text{Hisse Başına Kâr} = \text{Dönem Net Kâr} / \text{Hisse Senedi Sayısı}$
$\text{Fiyat / Kazanç Oranı} = \text{Hisse Fiyatı} / \text{Hisse Başına Kâr}$
$\text{PP/DD Oranı} = \text{Piyasa Değeri} / \text{Defter Değeri}$

EK 2: Bankalar Dışındaki İşletmelerin Finansal Verilerinin Saptanmasında Kullanılan Oranlar

KÂRLILIK ORANLARI
$\text{Varlık Kârlılığı} = \text{Net Kâr} / \text{Ortalama Varlıklar}$
$\text{Özsermaye Kârlılığı} = \text{Net Kâr} / \text{Özsermaye}$
$\text{Satışların Kârlılığı} = \text{Dönem Net Kârı} / \text{Net Satışlar}$
BÜYÜME ORANLARI
$\text{Varlık Devir Hızı} = \text{Net Satışlar} / \text{Ortalama Varlıklar}$
$\text{Maddi Duran Varlık Büyüme} = \text{Net Satışlar} / \text{Ortalama Net Maddi Duran Varlık}$
$\text{Aktif Büyüme Oranı} = (\text{Dönem Sonu Aktif} - \text{Dönem Başı Aktif}) / \text{Dönem Başı Aktif}$
$\text{Özsermaye Büyüme Oranı} = (\text{Dönem Sonu Özsermaye} - \text{Dönem Başı Özsermaye}) / \text{Dönem Başı Özsermaye}$
$\text{Satışların Büyüme Oranı} = (\text{Dönem Sonu Satışlar} - \text{Dönem Başı Satışlar}) / \text{Dönem Başı Satışlar}$
SÜREKLİLİK ORANLARI
$\text{Cari Oran} = \text{Dönen Varlıklar} / \text{Kısa Vadeli Borçlar}$
$\text{Asit-Test Oranı} = (\text{Dönen Varlıklar} - \text{Stoklar}) / \text{Kısa Vadeli Borçlar}$
$\text{Nakit Oran} = (\text{Hazır Değerler} + \text{Menkul Kıymetler}) / \text{Kısa Vadeli Borçlar}$
FİNANSAL YAPI ORANLARI
$\text{Finansal Yapı Oranı} = (\text{Kısa Vadeli Borçlar} + \text{Uzun Vadeli Borçlar}) / \text{Pasif Toplamı}$
$\text{Özsermaye Oranı} = \text{Özkaynaklar} / \text{Pasif Toplamı}$
$\text{Finansman Oranı} = \text{Özkaynaklar} / (\text{Kısa Vadeli Borçlar} + \text{Uzun Vadeli Borçlar})$
$\text{Otofinansman Oranı} = (\text{Yedek Akçe} + \text{Özel Karşılıklar} + \text{Dağıtılmamış Kâr} + \text{Birikmiş Zarar}) / \text{Ödenmiş Sermaye}$
$\text{Kâr Büyümesi Oranı} = (\text{Dönem Sonu Net Kâr} + \text{Dönem Başı Net Kâr}) / \text{Dönem Başı Net Kâr}$
BORSA PERFORMANS ORANLARI
$\text{Hisse Başına Kâr} = \text{Dönem Net Kârı} / \text{Hisse Senedi Sayısı}$
$\text{Fiyat / Kazanç Oranı} = \text{Hisse Fiyatı} / \text{Hisse Başına Kâr}$
$\text{PP/DD Oranı} = \text{Piyasa Değeri} / \text{Defter Değeri}$

KRİTİK YOL METODU İLE KENTSEL DÖNÜŞÜM BİNA PROJELERİNİN PROGRAMLANMASI: İZMİR KARŞIYAKA ÖRNEĞİ

Ayça TÜMTÜRK¹
Erman TÜMTÜRK²

Öz

Kentsel dönüşüm Türkiye’de Mayıs 2012’de 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi hakkındaki kanun ile son şeklini almıştır. Bu kanun ile birlikte Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na geniş yetkiler verilerek merkezi yönetimlere bu süreçte giderek artan bir rol verilmiştir. Ancak yasaların hazırladığı altyapı Türkiye’de inşaat sektörünün aktörleri ve belediyeler tarafından yeterince anlaşılammıştır. Bu çalışmada inşaat sektörünün önemli aktörlerinden biri olan inşaat müteahhitlerinin bakış açısına katkıda bulunabilecek bir kentsel dönüşüm inşaat projesinin proje programlanması ele alınmıştır. Bu projelerin en önemli özelliği devletten kira desteği alacak olan arsa sahiplerinin bu destek bittiği zaman evlerine yapı kullanma izin belgeleri hazır olarak taşınabilmeleridir. Dolayısıyla bu tür projelerin zamanında ve bütçesinde tamamlanması önemli bir iştir. İncelenen örnek olaya ait veriler, Türkiye’nin İzmir ili Karşıyaka ilçesinde bulunan bir inşaat müteahhitliği firmasının kentsel dönüşüm projesinden alınmıştır. Projenin analizi için CPM (kritik yol yöntemi) kullanılmıştır. Projenin tamamlanma süresi 84 hafta ve toplam maliyeti 2.196.000 TL’dir. Ancak eğer hızlandırma yapılmış olursa bu sürenin 15 hafta azalabileceği ancak bu hızlandırmanın projeye 102.000 TL ek masraf yükleyebileceği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İnşaat Sektörü, Kentsel Dönüşüm, CPM (Kritik Yol Metodu), Proje Yönetimi

JEL Kodları: L74, O22

PROGRAMMING THE URBAN TRANSFORMATION OF BUILDING PROJECTS WITH CRITICAL PATH METHOD: AN EXAMPLE OF İZMİR KARSIYAKA

Abstract

Urban transformation in Turkey has taken its final shape with the law on Transformation of Disaster Risk Areas Under No. 6306 in May 2012. With this law, the Ministry of Environment and Urbanization has been given extensive powers in all construction processes. However, the law is not well understood by the actors of the construction sector in our country. In this study, the project programming of an urban transformation of a construction project is discussed. The most important feature of these projects is that the landowners who will receive rent support from the state can move to their houses as ready to use when this support ends. Therefore, timely and budgetary completion of such projects is an important task. Analyzing the data of the case of a construction contracting company located in Turkey's Izmir Karsiyaka district is taken from the urban transformation projects. CPM (critical path method) was used for the analysis of the project. The completion period of the project is 84 weeks and the total cost is 2.196.000 TL. However, if the crashing is done, this period may be reduced by 15 weeks but this crashing may add 102.000 TL additional cost to the project.

Keywords: Construction Sector, Urban Transformation, CPM (Critical Path Method), Project Management

JEL Codes: L74, O22

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, ORCID 0000-0002-7576-2953.

Sorumlu Yazar (Corresponding Author): aycademirbilek@hotmail.com

² Dr., ORCID 0000-0003-4272-9353.

Başvuru Tarihi (Received): 29.09.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Türkiye coğrafi özellikleri bakımından dünyanın deprem kuşağı altındaki diğer ülkelerine göre birçok riskli kente sahiptir. Bu anlamda içinde bulunulan kentsel yerleşimlerin değişimi ve dönüşümü çok iyi planlanmadığı takdirde yerleşik yapıların arasındaki denge ve uyum kaybedilebilir ve öncelikler yapıların güvenilir olmasından çok ne kadar artı değer sağladığı ve kârlı olduğu olgularına kayabilir. 1980 yılından itibaren etkisini gösteren küreselleşmeyle beraber Türkiye'deki belli kentlerin ve mahallelerin doğrudan uluslar arası şirket yatırımlarına konu edildiği, gösterişli, denetimsiz ve yüksek maliyetli projelerin hayata geçmesi ile yaygınlaşan kentsel dönüşüm faaliyetleri, yapıların arasındaki uyum ve dengenin kaybolmasına neden olmuştur. Bu uyumun bozulmasının sonuçları olarak 1999 Marmara depreminde ve 2011 yılında yaşanan Van depreminde Türkiye büyük bedeller ödemiştir. Can kayıplarının yaşanmasının en büyük nedeni depreme karşı dayanıklı olmayan binaların inşa edilmesidir.

Kentsel dönüşüm en basit anlamda afet riski taşıyan bölge ve alanların belirlenip yenilenmesidir. Kentsel dönüşüm ile ilgili kanun Van depreminden sonraki yıl kabul edilmiştir. Mayıs 2012'de yasalaşan 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi hakkındaki bu kanun ile riskli yapılar ve riskli alanların tespiti, yıktırılması, planlanması ve dönüştürmeye tabi olan taşınmazların tespiti ve hak sahipleri ile yapılacak olan anlaşmalar ve yapılacak yardımlar ile yeniden yapılacak olan yapı özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kanun ile ülke çapında bir kentsel dönüşüm seferberliği başlatılmış ve depreme dayanıklı olmayan binaların tespit edilip ilgili süreçlerden geçirilerek yeniden oturulabilir sağlam konutların yapımının önü açılmıştır. Burada merkezi yönetim olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı önemli görevler yüklenmiş ve hem işin işleyişini hem de denetimini sağlamıştır. Ancak konu sadece devletin ve belediyelerin attığı adımlar ile kalamayacağı için inşaat müteahhitliği yapan işletmeler de hemen kentsel dönüşüm faaliyetlerine başlamışlardır. İnşaat müteahhitliğinin en büyük sorunlarından biri olan sertifikasyon ve pazara giriş gibi sorunlar, önceden çözülemediği için başlangıçta sermayesi olan ama inşaat hakkında geçmişi, referansı ve bilgi birikimi olmayan işletmeler kentsel dönüşüm projelerinde birçok mağduriyetlerin yaşanmasına sebep olmuşlardır. Bu mağduriyetlerin en önemlisi, arsa sahipleri ile yapılan sözleşmelerin tam olarak karşılanmaması olurken, diğerleri ise kentin dokusunu bozan dış cepheler, altyapısı sorunlu ve bitmeyen binalardır. Haziran 2019'da yeni bir yönetmelik ile firmalardan teminat mektubu talep edilse de projeyi tamamlamak için sadece sermaye yeterli değildir. Bu sorunları aşabilmek için müteahhitlerin doğru iş programları ile projeye başlayıp işin bitiş zamanını ve maliyetini projeye başlamadan önce görebilmeleri gerekmektedir. Proje programlama denilen bu süreçte faaliyetlerin görsel sunumunu veren Gantt şemalarından, bulanık mantıktan yararlanılan ağ programlarına kadar çeşitli metotlar bulunmaktadır. Bu çalışmada amaç kentsel dönüşüm uygulamalarından, yerinde dönüşüm alanında faaliyet gösteren müteahhitlik firmalarına, bir kentsel dönüşüm projesinin ne kadar sürede ve maliyette tamamlandığı, faaliyetlerin hızlandırılması gerektiğinde maliyetin hangi oranda artış gösterdiğini göstermektir. Ayrıca uygulaması yapılan kentsel dönüşüm projesinde bir işin sonunda ne ortaya çıkacağını ve bu çıktının hangi süreçlerden hangi maliyetlerde hangi zaman sürecinde geçtiğini görebilmek için kullanılan önemli tekniklerden biri olan CPM (kritik yol yöntemi) kullanılmıştır. Bu yöntem kritik faaliyetleri göstermeyen Gantt şemasına oranla daha çok bilgi içermesi ve proje programcıları tarafından kolay uygulanabilmesi açısından tercih edilmiştir. Ayrıca tamamlanan bir proje olduğu için faaliyetlerin kesin süreleri mevcut olduğundan faaliyet sürelerinin belirsiz olduğu durumlarda kullanılan PERT yöntemi tercih edilmemiştir.

Çalışmanın giriş bölümü olan bu bölüm, kentsel dönüşüm ile ilgili bilgiyi ve çalışmanın amaç ve önemini içermektedir. Birinci bölümde kullanılan CPM tekniği kısaca anlatılmış ve ardından CPM ile proje programlamasına ilişkin literatürden örnekler verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü

uygulama bölümüdür. Bu bölümde İzmir ili Karşıyaka ilçesinde kentsel dönüşüm projeleri yapan bir inşaat firmasının 2168m² inşaat alanı ve 20 daireden oluşan projesi incelenmiştir. Projeye ait verilerle CPM tekniği kullanılarak süre ve maliyet analizi yapılmıştır. Hızlandırma yapılarak projenin ne kadar süre kısaltılabileceği ve bu hızlandırmanın projeye yükleyeceği ek maliyetler belirlenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise sonuç yer almaktadır.

1.Kritik Yol Yöntemi (CPM)

Üretim yönetiminde, üretim tiplerinden biri de proje tipi üretim olarak geçer. Proje tipi üretim, ortaya konacak ürünün yerinin sabit olduğu, ürünü oluşturmayı sağlayacak işgücü, makine ve araçların ürünün olduğu yere taşındığı bir üretim şekli olduğundan diğer üretim çeşitlerinden ayrılmaktadır. Proje tipi üretime sıklıkla bina ve köprü inşaatları örnek verilir. CPM metodu konut projelerinin tamamlanma sürelerinin hesaplanmasında sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak CPM'in ilk ortaya çıkışı bir konut inşaatı projesi için değildir. 1957'de geliştirilen metot ilk olarak bir kimya fabrikasının inşaatında kullanılmıştır. Buradaki amaç projeyi en kısa sürede bitirmek ve kimya fabrikasındaki duruşları tahmin edebilmektir (Temiz ve Dursun, 2016: 5).

CPM en basit şekliyle olayları ve bunlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir tekniktir. Öncelikli olarak projenin tamamlanma süresini bulmasının yanı sıra, projenin planlanması ve yürütülmesi esnasında farklı şekilde hareket etme imkanı göstererek, hangi faaliyetlerin öncelikle ele alınması gerektiği konusunda bilgiler sağlar. Bunu projedeki kritik yollar ve kritik faaliyetleri bularak başarır. Bu şekilde kritik olmayan faaliyetler belirlenir ve hangi faaliyetlerden kaynak aktarımı yapılabileceği görülebilir (Russell ve Taylor, 2007: 224; Tümtürk, 2018: 172). CPM metodu ile ilgili bilinmesi gereken tanımlar aşağıdaki gibidir:

Şebeke (Ağ): Projedeki faaliyetler ve öncelik ilişkilerinin görsel sunumu,

Faaliyet: Projenin bitirilmesine katkı sağlayan, kaynak harcanan iş,

En erken başlama (Early Start-ES): Bir faaliyetin önceki faaliyetlerinin hepsinin tamamlandığı ve faaliyetin başlayabileceği en erken süre,

En erken bitirme (Early Finish-EF): Bir faaliyetin en erken başlama süresi ile faaliyetin süresinin toplamı ile elde edilen süre,

En geç bitirme (Late start-LS): Projenin toplam süresini arttırmadan bir faaliyetin tamamlanabileceği en geç süre,

En geç başlama (Late Finish-LF): Bir faaliyetin en geç bitirme süresinden faaliyetin süresinin çıkarılması ile elde edilen süre,

Gecikme süresi (Slack): Bir faaliyetin en erken başlama ve en geç başlama süreleri arasındaki fark (ya da en geç bitiş ve en erken bitiş süreleri arasındaki fark),

Kritik faaliyet (Critic activity): Boşluğu sıfır olan faaliyet,

Kritik Yol (Critic path): Kritik faaliyetlerin oluşturduğu yol

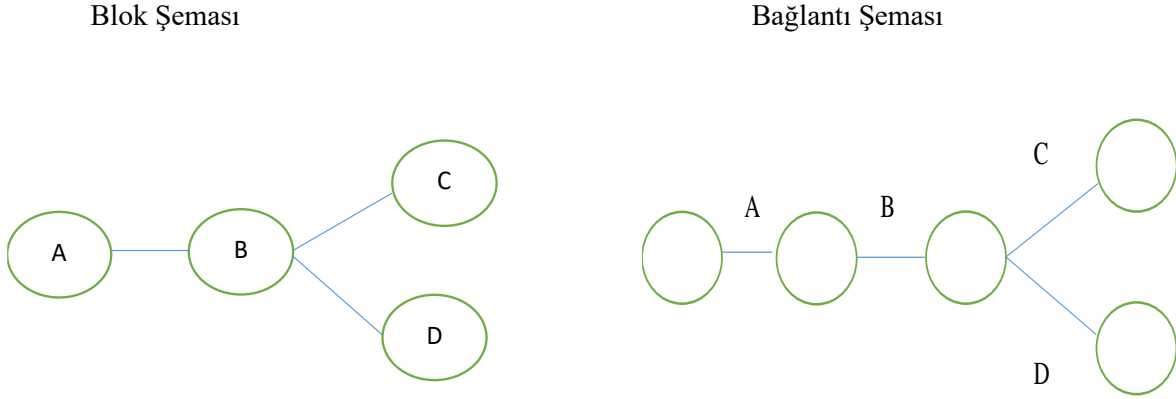
Bir CPM ağı projedeki faaliyetleri ve bu faaliyetler arasındaki ilişkilerin gösterimini içerir. Genel olarak faaliyetler arasındaki ilişki "arc" olarak kullanılan bağlantı veya ok şemaları veya "node" olarak kullanılan blok veya nokta faaliyet şemaları ile gösterilir.

Örneğin, bir projede 4 faaliyet olsun ve faaliyetler arasındaki ilişki şu şekilde olsun:

- A faaliyeti B faaliyetinden önce yapılmalıdır.
- B faaliyeti C ve D faaliyetlerinden önce yapılmalıdır.

Yukarıdaki bilgilere göre CPM ağının, blok şeması ve bağlantı şeması olarak gösterimi aşağıdaki Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: CPM Ağının Blok ve Bağlantı Şeması Olarak Gösterimi

CPM’in esas amacı projenin en kısa sürede tamamlanma zamanını ortaya koymaktır. Ayrıca bu teknik ile projenin minimum maliyette gerçekleşmesi için faaliyet süresi ve maliyetlerin kontrolü ve takibi yapılarak, insan gücü ve diğer kaynakların verimli şekilde kullanılması sağlanmış olur. Böylece CPM ağı sayesinde projenin yapılan plan ve programlara uygun gidip gitmediğinin de tespiti yapılır (Karahana ve Ezin, 2014: 76). İnşaat sektöründe CPM ve PERT tekniklerini kullanan bazı çalışmalar aşağıdaki gibidir:

Temiz Kutlu (2001: 1-36), yaptığı çalışmasında CPM ve PERT teknikleri anlatılmış ve bir örnek olay üzerinde PERT tekniğini uygulamayı amaçlamıştır. Bu amaçla bir hastane projesi seçilmiştir. Toplam 3 katlı olan 260 yatak kapasiteli hastane projesinin tamamlanma süresi 30 ay olarak belirlenmiş iken PERT kullanılarak bu süre 24,86 aya indirilmiştir. Bu süre indirgenirken hızlandırma yapılmış ve yeni maliyetler ortaya çıkmıştır. Çalışmada bu ek maliyetler de belirtilmiştir.

Baraz’ın (2008: 60-72) yüksek lisans tezinde CPM ve PERT analiz teknikleri incelenerek, bir meslek yüksekokulu inşaatının proje programlamasında PERT yöntemi kullanılmıştır. İncelenen projede yüklenici inşaat firması Gantt şeması benzeri bir yöntem kullanmaktadır. Ancak bu yöntemin CPM, PERT kadar çok bilgi içermemesi ve sürelerin deterministik olmaması nedeni ile PERT yöntemi tercih edilmiştir. 17000m² inşaat alanına sahip projenin tamamlanma süresi 42,5 hafta olarak belirtilmişken PERT ile projenin 34,51 haftada bitirilebileceği görülmüştür.

Temel’in (2011: 13-70) yüksek lisans tezinde CPM ve PERT teknikleri ile ilgili bilgi verilmiş ve kara salyangozu çiftliği projesinde CPM yöntemi kullanılmıştır. MS Project ile yapılan CPM sonucuna göre 121 günde tamamlanabileceği görülen projenin kaynak aktarımı yapılabilecek faaliyetleri de çalışmada belirtilmiştir.

Özbilge vd. (2014: 319-328), araştırmalarında proje yönetimi kavramını, bu alanda en çok kullanılan yöntemler olan Gantt şeması ve CPM-PERT yöntemlerini kullanarak vinç üretimi yapan bir fabrikanın işlemlerini incelemişlerdir. İncelemeleri sonucunda temel faaliyetlerden yola çıkarak, 73 adet alt faaliyet oluşturmuşlardır. Elde ettikleri faaliyet bilgileriyle MS-Project ile PERT yöntemini uygulamışlardır. Çalışmaları sonucunda 60 gün olarak planlanan çalışmanın %18-%20 oranında daha erken bitebileceği saptanmış ve bulgular firmaya sunulmuştur.

Karahan ve Ezin (2014: 73-88), yaptığı çalışmada bir inşaatın yapım süresi ve maliyetlerinin optimizasyonunu Adıyaman Üniversitesi'nde kantin ve internet salonu yapım işine ait inşaat projesinde PERT ve CPM yöntemlerini kullanarak bulmuşlardır. Ayrıca çalışmada kritik yollar bulunmuş ve projenin toplam maliyeti de hesaplanmıştır.

Agyei (2015: 222-227), yaptığı çalışmada PERT ve CPM tekniklerini kullanarak Gana'da Ashanti bölgesindeki bir inşaat işletmesinin bina yapım projesini incelemiştir. Analizlerinde binayı yapmak için en kısa süreyi ve maliyeti hesaplamıştır. Aynı zamanda hızlandırma yapılırsa projenin süresinin ne olacağı ve maliyetlerin ne şekilde artacağı yönünde analiz yapıp maliyetleri karşılaştırmıştır.

Şenol (2016: 12-82), yüksek lisans tez çalışmasında orta gerilim elektrik dağıtım sektöründe projelerin gerçekleştirilmesine yönelik teknik bilgi ve proje aşamalarının zaman bilgileri, öncelikleri ve maliyetlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiş; (CPM), Program Değerlendirme ve İnceleme Yöntemi (PERT) ve hızlandırma yöntemlerini açıklamıştır. Rüzgar santralinin tamamlanmasına yönelik zamana ve proje maliyetlerine ilişkin veriler PERT ve hızlandırma yöntemlerine göre analiz edilmiştir. Sonuçlarda projenin en kısa zamanda tamamlanma süresi ve maliyeti belirlenmiş, projenin hızlandırılması neticesinde kısaltılmış zaman ve hızlandırma maliyeti belirlenerek maliyet kâr karşılaştırılma yöntemi ile şirket karar sürecine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Gül vd. (2017: 41-50), proje yönetimi kavramının uygulanmasını sağlık sektöründe incelemişlerdir. Çalışmadaki amaçları, proje yönetimi metotlarını kullanarak sağlık tesislerinin hizmet ve kalitelerini standardize etmek, maliyetleri düşürmek, etkinliklerini artırmak ve uzun bekleme sürelerini azaltmaktır. Bunun için çalışmalarında Bulanık Kritik Yol Yöntemi (FCPM) ve Bulanık Program Değerlendirme ve İnceleme Yöntemi (FPERT) kullanarak bir üniversite hastanesindeki hasta akışını değerlendirmişlerdir. Her bir faaliyete ait süreler için acil servisten 1500 hasta verisi toplamışlardır. FCPM ve FPERT uygulanması sonucunda projenin muhtemel tamamlanma zamanı, kritik yol ve gevşeklik değerlerini elde etmişlerdir.

Maulana ve Kurniawan (2019: 58-66) çalışmalarında bir sosyal hizmet binası inşaatının projesinin planlanmasında CPM, PERT ve PDM (Precedence Diagram Method) kullanıp hangi yönteme göre hesaplamada projenin en kısa sürede tamamlanacağı kıstasına göre en iyi yöntemi seçmişlerdir. Buna göre CPM 57 hafta, PERT'e göre %99,87 olasılıkla 78+7.5 hafta iken PDM 30 haftada projenin tamamlanacağını göstermiştir. PDM'e göre yeni bir faaliyet başlarken öncel faaliyetin bitmesinin gerekmemesi özelliği proje programlaması zamanının bu kadar kısa çıkmasında etkili olmuştur.

2.Kentsel Dönüşüm Projesi Uygulaması

Bu bölümde kentsel dönüşüm bina projesi ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca kentsel dönüşüm projelerinde yer alan faaliyetler belirtilmiştir. Bu faaliyetlerin adı diğer bina yapım projelerindekine benzer olarak seçilmiştir. Ancak özellikle ilk faaliyet olan inşaata hazırlık aşaması kentsel dönüşüm ile ilgili alt işleri içerdiğinden ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Sonrasında faaliyetlerin öncül ve sonraki faaliyetleri de belirlenerek CPM ağı verilmiştir. Proje süresinin ve maliyetinin hesaplanmasının ardından projeye hızlandırma işlemi yapılmış ve sonuçlar paylaşılmıştır.

2.1.Kentsel Dönüşüm İnşaat Proje Uygulaması Hakkında Genel Bilgi

Makalenin uygulamasının yapıldığı kentsel dönüşüm projesi, İzmir ili, Karşıyaka ilçesi, Örnekköy mahallesinde 20 daire ve 2168m² inşaat alanına sahip bir konut projesidir. CPM yönteminin kullanıldığı bu çalışmada analizlerin gerçekleştirilmesinde QM for Windows yazılımı tercih edilmiştir. Projedeki süreler, hafta olarak ele alınmış olup yapılan hesaplamalara göre toplam proje süresinin 84 hafta ve projenin toplam maliyetinin 2.196.000 TL olduğu görülmüştür.

2.2.Kentsel Dönüşüm Projesiyle ilgili Faaliyetlerin Tanımı, Faaliyetlerin Süreleri ve Maliyetler

Projedeki faaliyetlerin tümü işlerin türüne göre toplamda 28 ayrı işten oluşmaktadır. Projede yapılması gereken bu faaliyetlere ait bilgiler, İzmir'in Karşıyaka ilçesinde 30 yıldır inşaat sektöründe bulunan bir müteahhitlik firmasından alınan verilere göre düzenlenmiştir.

Kentsel dönüşüm projelerinde en önemli aşamalardan bir tanesi; bu çalışmanın da ilk faaliyeti olan inşaata hazırlık aşamasıdır. Bu aşama arsa sahipleriyle sözleşme imzalayıp onlardan işlerin takibi için vekâletname alınması ile başlamaktadır. Sonraki aşamalarda sırasıyla inşaat projelerinin hazırlanması ve kentsel dönüşüm muafiyet yazısının alınması gelmektedir. Kentsel dönüşüm projelerindeki en ciddi aşamalardan biri olan muafiyet yazısını alabilmek için öncelikle binanın riskli yapı olup olmadığını öğrenebilmek için binadan numune alımı yapılır ve alınan numuneler laboratuvar ortamında incelenirler. Laboratuvar sonuçlarına göre bina riskli ise o zaman ilgili taraflara bu bilgilendirme yazısı bakanlık tarafından iletilir ve süreç resmi olarak başlar. Süreç resmi olarak başladıktan sonra muafiyet yazısı beklenir. Muafiyet yazısı geldikten sonra sırasıyla noter sözleşmelerinin yapılması, zemin etüdünün yapılması, tapu ve kadastrodaki işlemlerin tamamlanması ve belediyeye inşaat ruhsatı için başvurulması ve belediyenin bütün gerekli incelemeleri yaptıktan sonra eski binanın yıkılıp yeni inşaat için ruhsat alınmasıyla inşaata hazırlık aşaması tamamlanmaktadır.

İnşaata yapım aşamasına geçildiğinde önce 2. faaliyet olarak tanımlanan kaba inşaat faaliyeti gelmektedir. Bu faaliyet aşaması arsanın temel betonunun atılması için gerekli hazırlıkların yapılması ile başlamaktadır. Sırasıyla, grobeton atılması, temel duvarının örülmesi, izolasyon yapılması, tekrar grobeton uygulaması, demirlerin döşenmesi, elektrik tesisat altyapı işlemleri ve suyun bağlanmasının ardından temel betonu atılması gelmektedir. Sonraki işlemlerde ardıl faaliyet olarak beton kalıbının hazırlanması, elektrik tesisat altyapısı hazırlığı ve beton dökümü gelmektedir. Bu ardıl faaliyetler, kat sayısı kadar sürmektedir ve 2. kattan itibaren duvarların örülmesi işlemi gelmektedir. Kaba inşaat faaliyeti, beton atılması ve duvarların örülmesinden sonra tamamlanmaktadır.

Kaba inşaat tamamlandıktan sonra tesisat işlemleri gelmektedir. Tesisat işlemlerinde, elektrik işlemleri, sıhhi tesisat işlemleri, klima altyapısı işlemleri ve panjur kutularının yerleştirilmesi işlemleri gelmektedir.

Kaba inşaat faaliyeti bittikten sonra tesisat işlemlerine ilave olarak sıva ve teras işlemleri faaliyetindeki dış cephe sıva işlemleri başlamaktadır. Dış cephe sıva işlemleri devam ederken aynı zamanda mermer denizlikler faaliyeti başlatılır. Dış cephe sıva işlemleri bittikten sonra teras ve iç cephe sıva işlemleri başlamaktadır. Bu aşamada aynı zamanda asansör kaba inşaat işlemleri yapılmaktadır ve asansör kapılarının takılması ile asansör kaba inşaat işlemleri tamamlanmaktadır. İç cephe sıva işlemleri tamamlandıktan sonra banyo ve fayans işlemleri başlamaktadır. Banyo ve fayans işlemleri, teras şapı, izolasyonu ve ters fayanslarının yapılması ile başlar, banyo fayanslarının döşenmesinin tamamlanması ile biter. Aynı zamanda dış cephe boya işlemleri başlar ve içerilerde de alçıpan uygulaması başlar. Bu işlemler tamamlandıktan sonra katların tesviye şaplarının atılması faaliyeti gelir. Tesviye şaplarının atılması herhangi bir inşaat yapımındaki en önemli kilometre taşlarından biridir. Şaplar atıldıktan sonra sırasıyla saten alçıların çekilmesi, iç cephe boyalarının yapılması, dairelerin fayanslarının yapılması, kapı eşik ve merdiven mermerlerinin döşenmesi, garaj düzenlemesi ve tesviyesi işlemlerine geçilir.

Kapı eşik ve merdiven mermerlerinden sonraki aşamada eş zamanlı olarak merdiven korkuluklarının takılması, dış doğramaların takılması ve asansöre ait ince işlemler başlatılır. Bu aşamalar tamamlandıktan sonra inşaatın tamamlanmasına yönelik bir diğer kilometre taşı olan dairelerin mutfaklarının takılması faaliyeti başlatılır. Banyo hiltonlarının takılması ile eş anlı yürütülür ve tamamlanır.

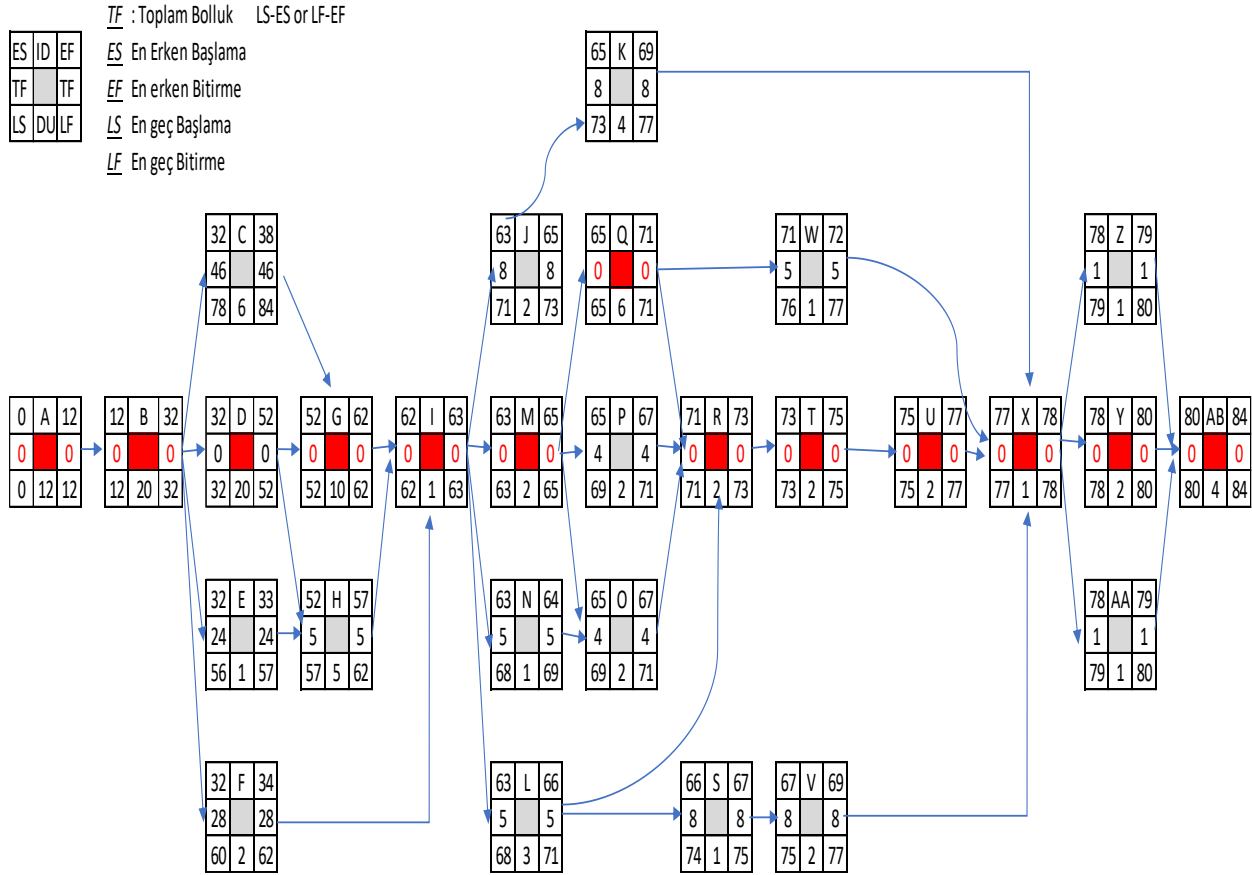
Mutfak tezgâhlarının ve evyelerinin montajı tamamlandığında sırasıyla elektrik ince işlemleri ve sıhhi tesisat vitrifiyelerin ve duş kabinlerin takılması aşamasına geçilir. Sonraki faaliyetler sırasıyla çelik kapıların montajı, iç kapıların montajı, balkon korkuluklarının takılması, parkelerin montajı ve ankastrelerin takılmasıdır. Ankastrelerin takılmasıyla beraber inşaat üretim süreci noktalanır. Bu aşamadan sonra ilgili belediyeye başvurularak yapı kullanma izni belgesi talep edilir. Belediye resmi süreçleri uygulayarak ve yerinde keşif yaparak binanın projesine uygun olarak imal edildiğine ve kullanılmaya başlanabileceğine onay verdiğinde ise binada yaşam başlar duruma gelir. Aşağıdaki tabloda projeye ait faaliyetler, öncül faaliyetler, süreler ve maliyetler gösterilmiştir.

Tablo 1 : Faaliyetlerin İşlem Sırası

FAALİYET KODU	FAALİYET TANIMI	MALİYET	ÖNCÜL FAALİYETLER	SÜRE (HAFTA)
A	İnşaat'a hazırlık	120.000	--	12
B	Kaba inşaat	600.000	A	20
C	Tesisat İşlemleri	160.000	B	6
D	Sıva ve Teras İşlemleri	300.000	B	20
E	Mermerler Denizlikler	17.000	B	1
F	Asansör İşlemleri Kaba	35.000	B	2
G	Banyo ve Fayans işlemleri	35.000	D,C	10
H	Dış Cephe Boya ve alçıpan işlemleri	50.000	D,E	5
I	Katların tesviye şaplarının atılması	15.000	F,G,H	1
J	Saten alçıların çekilmesi	10.000	I	2
K	İç Cephe Boyaların yapılması	40.000	J	4
L	Dairelerin fayanslarının yapılması	25.000	I	3
M	Kapı eşik ve merdiven mermerleri	18.000	I	2
N	Garaj düzenlemesi ve tesviyesi	10.000	I	1
O	Merdiven korkulukları	10.000	M,N	2
P	Dış doğramaların takılması	220.000	M	2
Q	Asansör işlemleri İnce	36.000	M	6
R	Dairelerin mutfaklarının takılması	90.000	L,O,P,Q	2
S	Banyo hiltonlarının takılması	40.000	L	1
T	Mutfak tezgâhlarının ve evyelerinin montajı	50.000	R	2
U	Elektrik ince işlemleri	20.000	T	2
V	Sihhi Tesisat vitrifyelerin ve duşkabinlerin takılması	60.000	S	2
W	Çelik Kapıların montajı	25.000	Q	1
X	İç Kapıların Montajı	60.000	U,V,W,K	1
Y	Balkon korkulukları	30.000	X	2
Z	Parkelerin montajı	40.000	X	1
AA	Ankastrelerin takılması	40.000	X	1
AB	Belediye Yapı Kullanma İzni İşlemleri	40.000	AA,Y,Z	4

Tablo 1’de inşaat projesinde belirtilen 28 ayrı faaliyetin işlem sırası ve bu faaliyetler için gerekli süreler gösterilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi en çok zaman alan faaliyetler: İnşaata hazırlık, kaba inşaat ve sıva ve teras işlemleridir. Tablodaki bilgiler doğrultusunda Şekil 2’deki CPM şeması oluşturulmuştur.

Şekil 2 : CPM Ağının Blok Şeması Olarak Gösterimi

Verilen bilgiler doğrultusunda şekilden elde edilen bilgiye göre kritik yol kırmızı ile gösterilen faaliyetler üzerinde bulunmaktadır. Şekilde kırmızı olarak belirtilen işlemler: A-B-D-G-I-M-Q-R-T-U-X-Y-AB kritik yol faaliyetleridir. Bu duruma göre proje süresi 84 haftadır ve toplam proje maliyeti 2.196.000 TL’dir. Kritik yol üzerinde bulunan faaliyetlerin süresi toplam süreyi verir. Kritik yol üzerinde olmayan faaliyetlerde belli boşluklar vardır. Bu nedenle bu tür faaliyetlerde gecikmeler boşlukları kadar yaşanabilir. Ancak kritik faaliyetlerde oluşacak gecikmeler proje bitiş zamanını ileri bir tarihe atacaktır. Kentsel dönüşüm projelerinde ev sahiplerini mağdur etmemek için zamanında teslim önem taşımaktadır. Ayrıca böyle bir gecikme sadece bitiş zamanını etkilememekte aynı zamanda proje maliyetini de arttırmaktadır.

Bir bina inşaatı projesinde işler ve projedeki payları sırasıyla şu şekildedir (Karahana ve Ezin, 2014: 82): kaba inşaat %40 (kalıp, demir beton tuğla eşit oranlarla), çatı %3 (çatı konstrüksiyonu %75 ve kaplaması %25), kasalar, iç sıva : %7 (pencere kapı %60 iç sıva %40), tesisat %10 (temiz ve pis su %65 ve elektrik %35), döşeme kaplaması % 6, dış sıva, demir işleri, denizlik % 6 (dış sıva %50 balkon merdiven korkulukları vb. %30 denizlik %20), doğrama %8 (kapılar %60, pencere kanatları %30, madeni aksam %10), badana, cam yağlı, boya fayans %10, kalorifer kazanı %2, radyatör ve borular % 6, çevre düzenlemesi % 2. Sadece kaba inşaatın oranının tek başına %40

olduğu dikkate alındığında, özellikle bu işlerde ne kadar planlı olunursa projenin zamanında ve planlanan maliyette teslimi o kadar yüksek olası olur.

Tablo 1’de görülen proje faaliyetlerine ait işlemler ve süreleri ile Şekil 1’de görülen faaliyetler üzerindeki en erken başlama süresi, en erken bitirme süresi, en geç başlama süresi, en geç bitirme süresi ve gecikme süreleri Tablo 2’de bir arada verilmiştir.

Tablo 2: *ES, EF, LS, LF ve Gecikme Sürelerinin Hesaplanması*

No	Activity	Activity time	Early Start (ES)	Early Finish (EF)	Late Start (LS)	Late Finish (LF)	Gecikme Süresi(S)
	Project	84					
1	A	12	0	12	0	12	0
2	B	20	12	32	12	32	0
3	C	6	32	38	78	84	46
4	D	20	32	52	32	52	0
5	E	1	32	33	56	57	24
6	F	2	32	34	60	62	28
7	G	10	52	62	52	62	0
8	H	5	52	57	57	62	5
9	I	1	62	63	62	63	0
10	J	2	63	65	71	73	8
11	K	4	65	69	73	77	8
12	L	3	63	66	68	71	5
13	M	2	63	65	63	65	0
14	N	1	63	64	68	69	5
15	O	2	65	67	69	71	4
16	P	2	65	67	69	71	4
17	Q	6	65	71	65	71	0
18	R	2	71	73	71	73	0
19	S	1	66	67	74	75	8
20	T	2	73	75	73	75	0
21	U	2	75	77	75	77	0
22	V	2	67	69	75	77	8
23	W	1	71	72	76	77	5
24	X	1	77	78	77	78	0
25	Y	2	78	80	78	80	0
26	Z	1	78	79	79	80	1
27	AA	1	78	79	79	80	1
28	AB	4	80	84	80	84	0

Tablo 2’de mavi ile belirtilen faaliyetler kritik faaliyetlerdir. CPM tekniğine göre düzenlenen Tablo 2’de belirtilen tüm faaliyetlerin gecikme süreleri, aşağıdaki formüllerden biri kullanılarak hesaplanabilir. İki formül de aynı sonucu vermektedir.

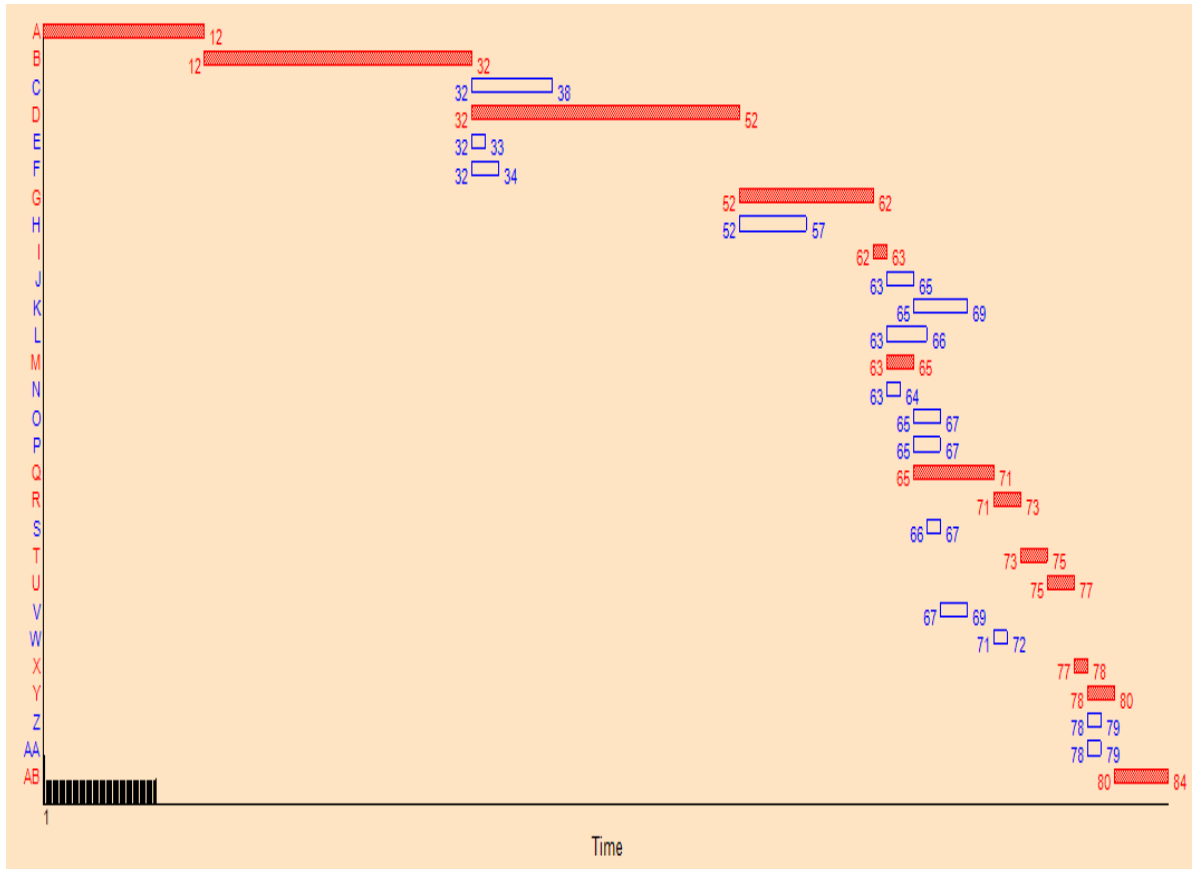
$$\text{Gecikme süresi (S): En geç başlama (LS)-En erken başlama (ES)} \quad (1)$$

$$\text{Gecikme süresi (S): En geç bitirme (LF)-En erken bitirme (EF)} \quad (2)$$

Mavi ile gösterilen tüm faaliyetlerin gecikme süreleri yukarıda da belirtildiği gibi 0’dır. Tabloya göre Z ve AA faaliyetlerinde 1, O ve P faaliyetlerinde 4, H,L,N,W faaliyetlerinde 5, J,K,S ve V faaliyetlerinde ise 8, E faaliyetinde 24, F faaliyetinde 28, C faaliyetinde 46 haftalık gecikme durumu vardır. Kritik yol üzerinde bulunan A-B-D-G-I-M-Q-R-T-U-X-Y-AB faaliyetlerinde ise gecikme süreleri sıfır olduğundan dolayı bu faaliyetlerde bir esneklik söz konusu değildir.

Projedeki faaliyetlerin uzunluklarını zaman ekseninde görmeye imkan veren Gantt şeması da Şekil 3’te verilmiştir. Gantt şeması sayesinde projede bulunan faaliyetler ile programlanan başlama ve bitiş tarihleri görülebilir. Gantt şemasında faaliyetler dikey eksende zaman ise yatay eksende gösterilir (Özbilge vd., 2014: 320).

Şekil 3: Kentsel Dönüşüm Proje Faaliyetlerinin Gantt Şeması Üzerinde Görünümü

Şekil 3’te görüldüğü gibi kentsel dönüşüm projesinde yer alan 84 haftada tamamlanan 28 faaliyetin her birinin faaliyet süreleri ayrı çubuklar şeklinde gösterilmiştir. Gantt şemasına bakıldığında en uzun zaman dilimi gerektiren faaliyetlerin A (inşaata hazırlık), B (kaba inşaat) ve D (sıva ve teras işlemleri) faaliyetleri olduğu görülebilir.

2.3. Kentsel Dönüşüm Proje Süresinin Hızlandırılması

Proje programlamada hızlandırma işlemi projelere ek bir maliyet yüklemektedir. Ancak proje süresinin uzun olduğu durumlarda hızlandırmaya ihtiyaç duyulabilmektedir. Hızlandırma yapılacak faaliyetler, kritik yol üzerinde bulunan faaliyetler içerisinde en düşük maliyetli olanlar üzerinde durularak yapılabilir. Bir hızlandırma programının yapılabilmesi için hızlandırma maliyetlerinin bilgisine de ihtiyaç duyulur. Proje hızlandırma aşağıdaki formül yardımı ile yapılır:

$$\text{Maliyetteki artış} = \frac{(\text{hızlandırılmış maliyet}) - (\text{normal maliyet})}{(\text{normal süre}) - (\text{hızlandırılmış süre})} \quad (3)$$

İnşaat projesinde belirlenen kritik yol; A-B-D-G-I-M-Q-R-T-U-X-Y-AB faaliyetleri üzerinde yapılan hızlandırma çalışmaları, projeye zaman kazandıracığından bir avantaj olarak değerlendirilebilir. O zaman proje hızlandırmasındaki temel olan esasa göre en düşük maliyetli faaliyetleri arttırabildiğimiz kadar arttırarak projenin verimliliğini sarsmadan proje süresini kısaltabiliriz. Bu çalışmada konu edinilen kentsel dönüşüm inşaat projesinde de 100.000 TL'nin üstünde maliyeti olan faaliyetleri en az sürede arttırarak diğer faaliyetleri de kritik yolu bozmayacak şekilde en yüksek düzeyde arttırarak hızlandırma yapılmıştır. Tablo 3'te söz konusu faaliyetler, süreleri ve maliyetleri ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 3: Faaliyetlere Ait Normal ve Hızlandırma Süreleri ve Maliyetler

FAALİYETLER	NORMAL SÜRE	HIZLANDIRMA SÜRESİ	NORMAL MALİYET (BİN TL)	HIZLANDIRMA MALİYETİ (BİN TL)	HIZLANDIRMA MALİYETİ/HAFTA	HIZLANDIRILMIŞ SÜRE	FARK (BİN TL)
PROJE	84	15					
A	12	1	120 TL	130 TL	0,91 TL	11	10 TL
B	20	1	600 TL	630 TL	1,58 TL	19	30 TL
C	6	0	160 TL	160 TL	0,00 TL	5	0 TL
D	20	1	300 TL	315 TL	0,79 TL	19	15 TL
E	1	0	17 TL	17 TL	0,00 TL	0	0 TL
F	2	0	35 TL	35 TL	0,00 TL	0	0 TL
G	10	4	35 TL	49 TL	2,33 TL	6	14 TL
H	5	0	50 TL	50 TL	0,00 TL	1	0 TL
I	1	0	15 TL	15 TL	0,00 TL	1	0 TL
J	2	0	10 TL	10 TL	0,00 TL	2	0 TL
K	4	0	40 TL	40 TL	0,00 TL	0	0 TL
L	3	0	25 TL	25 TL	0,00 TL	0	0 TL

M	2	0	18 TL	18 TL	0,00 TL	2	0 TL
N	1	0	10 TL	10 TL	0,00 TL	0	0 TL
O	2	0	10 TL	10 TL	0,00 TL	0	0 TL
P	2	0	220 TL	220 TL	0,00 TL	0	0 TL
Q	6	3	36 TL	54 TL	6,00 TL	3	18 TL
R	2	0	90 TL	90 TL	0,00 TL	2	0 TL
S	1	0	40 TL	40 TL	0,00 TL	1	0 TL
T	2	0	50 TL	50 TL	0,00 TL	2	0 TL
U	2	1	20 TL	30 TL	10,00 TL	1	10 TL
V	2	0	60 TL	60 TL	0,00 TL	1	0 TL
W	1	0	25 TL	25 TL	0,00 TL	0	0 TL
X	1	0	60 TL	60 TL	0,00 TL	1	0 TL
Y	2	1	30 TL	45 TL	15,00 TL	1	15 TL
Z	1	0	40 TL	40 TL	0,00 TL	0	0 TL
AA	1	0	40 TL	40 TL	0,00 TL	0	0 TL
AB	4	0	40 TL	40 TL	0,00 TL	1	0 TL
TOPLAM			2.196 TL				102TL

Tablo 3'ten görüldüğü gibi G, Boya ve Fayans işlemleri, Q, Asansör işlemleri, U, Elektrik ince işlemleri, Y, Balkon Korkulukları, faaliyetleri en fazla 36.000 TL maliyete sahiptirler. Dolayısıyla bu faaliyetlerin süreleri kritik yolu değiştirmeyecek şekilde maksimum düzeyde artırılmıştır. Kritik yol üzerinde bulunan, maliyeti 40.000 TL olan AB faaliyeti ise hızlandırmanın dışında tutulmuştur. Çünkü yapı kullanma izni alınması süreci belediye ile ilgili olan bir durum olduğu için bu sürede herhangi bir hızlandırmaya gidilmemiştir. Ayrıca 100.000 TL'nin üstünde olup aynı zamanda kritik yol üzerinde bulunan A, inşaata hazırlık, B, kaba inşaat, D, sıva ve teras işlemleri faaliyetleri de maliyetlerine katlanılarak 1'er hafta kısaltıldığında normal süresi 84 hafta ve maliyeti 2.196.000 TL olan kentsel dönüşüm bina yapımı projesinin, normal süresi kritik yol faaliyetleri değişmeden ve en verimli olabilecek şekilde 15 hafta kısaltılabilmektedir. Ancak bu hızlandırmanın projeye ek olarak 102.000 TL maliyet yükleyeceği görülmektedir.

3.Sonuç

Kentsel dönüşüm Türkiye için çok büyük bir öneme sahiptir. Bu konuda bütün taraflar üzerine düşeni yaparken inşaat müteahhitleri de en önemli rolü üstlenmektedir. Ancak müteahhit işletmelerinin kentsel dönüşüm projelerini uygularken projenin kârlılığını en ön plana alırken aynı zamanda göz ardı etmemesi gereken diğer bir konu da projenin programlanmasıdır. İşletmeler bu projeleri hayata geçirirken geleneksel yöntemlerden ziyade modern planlama teknikleri kullanarak hem projelerinin verimliliğini takip edebilir hem de karşılıklı anlaşma yaptıkları arsa sahiplerini

mağdur etmeden projelerini tamamlama ihtimallerini arttırabilirler. Bu açıdan bu projelerde CPM metodunu kullanmak faydalı olmaktadır.

CPM metodu birçok çalışmaya konu olmuştur, iş planı ve programı yapma konusunda bu alanda çalışanlara önemli kolaylıklar sağlamaktadır. CPM ile birbiri içine girmiş, karmaşık faaliyetler basit olarak ifade edilebilir ve işlerin belli bir programda ilerlemesi sağlanabilir. Proje yöneticileri böylece ilerledikleri kilometre taşlarından projenin ne kadarının bittiğini ve de ne kadarının daha kaldığını takip edebilirler.

Bu çalışmada basit gibi gözükse ancak işin içine girildiğinde farklılıkların ve karmaşıklıkların görülebildiği 20 daire ve 2168m² inşaat alanından oluşan kentsel dönüşüm inşaat projesi konu edinilmiştir. Projenin tahmini bitiş süresinin 84 hafta ve maliyetinin 2.196.000 TL olduğu görülmüştür. Ancak hızlandırma ile birlikte bu sürenin 15 hafta kısaltılabileceği ve bu kısaltmanın da projeye ek olarak 102.000 TL yük getireceği görülmüştür.

İnşaat müteahhitleri döngüsel olarak kentsel dönüşüm projeleri uyguladıkları için bir projenin ne kadar sürede biteceği ve bu proje biterken yenisine ne zaman başlanabileceği, yaptıkları yatırımın getirisinin ne kadar süre içinde kendilerine döneceğini ön görmek isterler. Burada anahtar süreç planlamadır. Chin ve Hamid'in (2015: 32) Malezya'da gerçekleştirdikleri çalışmada proje müdürünün en çok zamanı planlamaya ayırdığı belirlenmiştir. Ancak Türkiye'de ne yazık ki inşaatın yapımı için ayrılan süreden planlamaya yüzde 5 gibi bir süre bile ayrılmamaktadır. Oysa ki iyi bir planlama yapıldığı takdirde hem nakit akışının yönetimi daha rahat olacaktır hem de projenin teslim süresi kısalabilecektir. İleri ki çalışmalar için müteahhit işletmelerinde projelerin kârlılıklarının analizi ve birkaç kentsel dönüşüm konut inşaatı projesinin programlarının kıyaslanması bu konudaki anlayışı arttırabilir.

Kaynakça

- Agyei, W. (2015). Project planning and scheduling using PERT and CPM techniques with linear programming: Case study. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 4(8), 222-227.
- Baraz, E. H. (2008). *Şebeke analizi ve proje yönetimi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Chin, L. S., & Hamid, A. R. A. (2015). The practice of time management on construction project. *Procedia Engineering*, 125, 32-39.
- Gül, M., Güneri, A. F., & Güneş, G. (2017). Project management in healthcare: A case study for patient flow evaluation in an emergency room using fuzzy cpm and fuzzy pert. *Sigma*, 8(1), 41-51.
- Karahan, M., & Ezin, Y. (2014). PERT-CPM tekniğiyle bir inşaatın yapım süresi ve maliyetlerinin optimizasyonu. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 5(10), 73-89.
- Maulana, A., & Kurniawan, F. (2019). Time optimization using CPM, PERT and PDM methods in the social and department of Kelautan building development project Gresik district. *International Journal Of Transportation And Infrastructure*, 2(2), 58-67.
- Özbilge, Ş., Düğenci, M., & Konuşkan, Ö. (2014, Haziran). Proje yönetimi ve vinç üretiminde uygulaması. *Akademik Platform*, 319-328.
- Şenol, Y. (2016). *Orta gerilim elektrik dağıtım sektöründe proje tamamlanma zamanlarının belirlenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Russell, R., & Taylor, B. (2007). *Operations management*. Prentice Hall.

- Temel, M. (2011). *Proje yönetim teknikleri ve kara salyangozu üretim çiftliği projesi üzerine bir uygulama*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Temiz Kutlu, N. (2001). Proje planlama teknikleri ve PERT tekniğinin inşaat sektöründe uygulanması üzerine bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 1-38.
- Temiz, N., & Dursun, E. (2016). PERT tekniği'nin liman deniz hizmetleri otomasyonu projesine uygulanması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-30.
- Tümtürk, E. (2018). Proje yönetimi. E. Güven & S. Çavuşoğlu (Ed.), *Yeni nesil işletmelerde güncel eğilimler* içinde (ss.163-185). İstanbul: Beta Yayıncılık.

MANİSA MURADIYE CAMİİ ÇİNİLERİ

Timur BİLİR¹

Öz

Mimar Sinan'ın eserlerinde yapının mimari özelliklerini vurgulayarak yapıyla organik bir bağ oluşturan çini, klasik dönem Osmanlı mimarisinin başta gelen süsleme unsurudur. Çiniyle bezeli yapılar genellikle başkent İstanbul ve Edirne'de yoğunlaşmıştır. Ege Bölgesi'nde bulunan tek Mimar Sinan eseri olan Muradiye Camii, şehzadeler kenti olarak bilinen Manisa'nın en önemli mimari yapısıdır. Camide 16. yüzyıl mimarisindeki tüm süsleme türlerini görmek mümkünse de bunların arasında en ilgi çekici olanı çinilerdir. Bu makalede, caminin çini sanatının en olgun dönemine ait olan çok renkli kırmızılı sıraltı tekniğinde işlenmiş olan çinileri, fotoğraf ve çizimlerle ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çini, Mimari, Süsleme, Camii, Sıraltı

TILES OF MANISA MURADIYE MOSQUE

Abstract

Tile, which creates an organic connection with the buildings by emphasizing the architectural features of the building in Mimar Sinan monuments, is the leading decoration element of the classical period Ottoman architecture. Tiled monuments are generally concentrated in Istanbul and Edirne. Muradiye Mosque, the only work of Mimar Sinan in the Aegean region, is the most important architectural monument of Manisa, known as the city of princes. Although it is possible to see all kind of decoration in the 16th century architecture, the most important of these are the tiles. In this paper, the tiles of the mosque, which belong to the most mature period of tile art, processed in multi-colored red underglaze technique are examined with photographs and drawings.

Keywords: Tile, Architecture, Ornament, Mosque, Underglaze

¹ Öğr. Gör., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü,
ORCID: 0000-0003-0873-5354, timur.bilir@msgsu.edu.tr,
Başvuru Tarihi (Received): 01.11.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Spil Dağı eteklerinden Gediz Nehri'ne kadar uzanan geniş bir alanı kapsayan Manisa Şehri'nin tarihi çok eskilere dayanır. Tarihte çoğu zaman Magnesia adı ile bilinen bu bölgeye, sırasıyla Hititler, Yunanlılar, Lidyalılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Saruhanoğulları ve Osmanlılar hâkim olmuştur (Acun, 1999: 4).

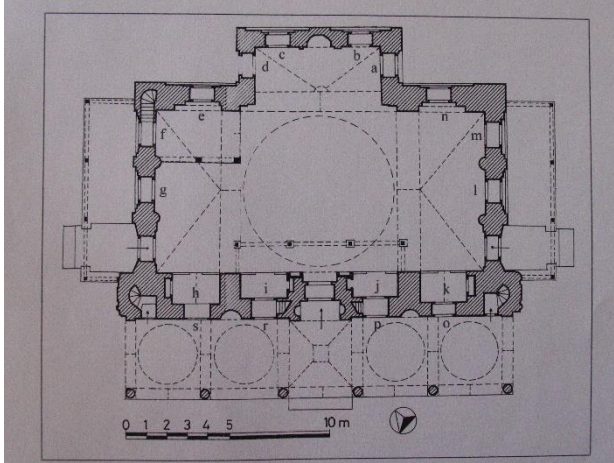
1313 tarihinde Saruhan Bey tarafından fethedilen Manisa, yüz yıla yakın Saruhanoğulları'nın, daha sonra Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlıların egemenliğinde kalmıştır. Şehrin Osmanlılar döneminde gelişimi, şehzadelerin buraya idareci olarak gönderilmesiyle hızlanmıştır. Amasya ve Manisa, bu bağlamda iki önemli şehirdir. Başkente daha yakın olması itibarıyla Manisa, daha çok önem kazanmıştır. Bu sebeple, şehzadeler şehri Manisa'da Saruhanoğulları ve Osmanlı dönemine ait pek çok abidevi eser bulunmaktadır.

16. yüzyıl Osmanlı mimarisinin Ege Bölgesi'ndeki en güzel eseri olan Muradiye Camii, bunların içinde en önemlisidir. Caminin konumu, Saruhan devri eserlerinin büyük kısmının bulunduğu, şehrin güneyine düşen Saruhan Mahallesi'dir. Muradiye Camii, medrese, imaret, dükkânlar, çeşme ve 19. yüzyılda ilave edilen kütüphaneden oluşan külliyenin içinde yer alır. Banisi sultan III. Murad (1546-1595) olan cami, aynı yerde inşa edilen ikinci yapıdır. İlk cami, sultanın Manisa'da şehzade olarak bulunduğu sıralarda inşa edilmiş, cemaatin artmasıyla ihtiyacı karşılayamamasından dolayı yıktırılarak yerine günümüze gelen cami yapılmıştır. Erdem Yücel, ilk caminin sultanın tahta çıktığı 1574 tarihinden önce yapıldığını ve Hazine-i Evrak kayıtlarında bununla ilgili bir vesika bulunduğunu belirtir (Yücel, 1968: 207).

Manisa Muradiye Camii, gerek Osmanlı gerekse cumhuriyet döneminde onarım görmesine rağmen orijinalliğini koruyarak günümüze gelebilmiştir. Osmanlı döneminde 1687-88 tarihlerindeki deprem nedeniyle onarılmıştır. Daha sonra 1780 ve 1819'da onarım görmüş, yıldırım isabet eden doğu tarafındaki minare, metal bir çemberle takviye edilmiştir. Bu restorasyonlardan en kapsamlısı, Karaosmanzade Hacı Mehmet Ağa'nın 1782 yılında başlayıp 1786 yılında tamamladığı onarımdır (Aksu, 2015: 130). Cumhuriyet dönemindeki ilk geniş kapsamlı restorasyona 1946-48 yılları arasında başlanmış, uzun süreli bu çalışmada caminin cephesindeki yontma taş işleri onarılmış, taşları yıprandığı için tehlike oluşturan minareler yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca, caminin üst örtüsünü kaplayan kurşunlar ve avluyu çevreleyen duvar yenilenmiş, avlunun ortasına devrine uygun bir şadırvan yapılmış, doğu ve batı kısmında bulunan sundurmalar yeniden inşa edilmiştir (Yücel, 1964: 90). 2004 yılındaki hırsızlık olayı ve zamanın getirdiği bozulmalar neticesinde 2007-2008 yılları arasında tekrar restorasyon yapılmış, bütün yapı için uygulanan onarım çalışmaları sırasında çiniler de ele alınarak eksik kısımlar alçı üzerine kalem işi tekniği kullanılarak aslına uygun şekilde tamamlanmıştır (Gök, 2012: 94)

1. Caminin Mimarisi

Caminin yapımına, taç kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre 1575 tarihinde başlanmış ve 1578'de tamamlanmıştır. Külliyenin planı, Mimar Sinan tarafından tasarlanmış, fakat mimarın yaşlılığından dolayı inşası için yetiştirdiği kalfalarından Mahmud Ağa görevlendirilmiş, bir süre sonra bu kişinin ölümü üzerine görevi Sultan Ahmet Camii'nin de mimarı olan Sedefkâr Mehmed Ağa üstlenmiştir (Karakaya, 2006: 201). İlk dönem Osmanlı cami planlarında görülen ters "T" şeklini andıran caminin planı, üç bölümden oluşur. Merkezi kubbeli harim kısmı, doğu, batı ve güneyden üstü yarım manastır tonozlu dikdörtgen mekânlarla genişletilmiştir (Çizim 1).

Çizim 1: Manisa Muradiye Camii Planı (Hakkı Acun'dan)

Kaynak: (Acun, 1999, s.225)

Muradiye Camii, plan şeması açısından Mimar Sinan'ın İstanbul'daki eserlerinden Üsküdar Mihrimah Sultan Camii(1547-1548) ile benzerlik göstermektedir. Muradiye Camii'nin en gösterişli kısmı olan ön cephesine, son cemaat yerinin arkasında yükselen büyük kemer hâkim vaziyettedir. Bu kemerin iç kısmı, alternatifli olarak kırmızı beyaz taşlardan örülmüş sivri kemerli, yuvarlak alçı şebekeli iki sıra pencere ve üçgen köşelikle hafifletilmiştir. Bu cephenin görünüşü, Mimar Sinan'ın İstanbul Edirnekapı'da bulunan Mihrimah Sultan Camii'ni(1562-1566) hatırlatmaktadır.

Cümle kapısı, planın uzun kenarını oluşturan kuzey cephesinde bulunmaktadır. Avlu seviyesinden yukarıda alçak bir teras teşkil eden beş bölümlü son cemaat yerinin orta kısmı aynalı manastır tonozu, diğer bölümleri kubbe ile örtülüdür. Son cemaat yerinin sivri kemerli revakını mukarnas başlıklı altı zarif mermer sütun taşımaktadır. Kuzey cephesi duvarının cümle kapısı yanlarında iki adet mukarnaslı mihrabiye ve bunların iki yanında üzerlerinde dikdörtgen formunda ayet yazılı çini panolar bulunan dört adet pencere yer almaktadır. Son cemaat yeri cephesi, minarelere açılan basık kemerli iki küçük kapı ile nihayetlenir. Zeminden itibaren yüksekliği 30 m. olan minareler tek şerefeli ve kare plana sahip kaidelidir. Ana giriş kapısı nişinin iki yanında mukarnas başlıklı iki küçük niş yer alır. Kapının üzerinde iki renk taşların oluşturduğu tepelik motifli basık bir kemer ve her iki yanında kum saati motifli sütunçeler bulunmaktadır. Kapı kemerinin üzerinden başlayan kitabe, yanlardaki nişlerin üzerinde şeritler halinde uzanır. Cümle kapısı nişinin üstü, mukarnaslı bir başlıkla örtülüdür.

Kapı üzerindeki kitabe:

Rahman ve azamet sahibi olan Allah'a yaklaştı. O Allah'ki, âlemlerdeki bütün varlıkların sahibidir. O Allah'ın izzeti ve şerefiyle şereflenmiş mülklerin sahibi, Allah'ın yeryüzündeki milletler üzerindeki gölgesi, Acem ve Arab'ın Sultanı, Sultanlar Sultanı ebul muzaffer Selim'in oğlu Sultan Murad Han'ın, Allah onun saltanatını sonsuza dek daim kılsın bu güzel yapıyı camiyi o tesis etti.

Kapı Batı (Sağ) Yanı:

Varlıkların ve çoşar denizlerin Maliki, Hicaz, Rum ve Irak ülkelerinin Şahı bir cami yaptırdı.

Altta:

Onun yapımının başlangıcı, 991'in Muharrem ayıdır.

Kapı Doğu (Sol) Yanı:

Bir gönül ehli ziyaret için geldi ve tarihini şöyle dedi; Âşıkların Kâbesi.

Altta:

Bu yapının bitişi, 994 senesinin zilhiccesidir. (Acun, 1999: 214)

Caminin kare planlı harim kısmının üzeri, pandantiflerle geçilen 28.50 m. yüksekliğinde, 10.80 m. çapında, kasnağında 18 pencere bulunan merkezi bir kubbeye örtülüdür. Ana kubbe, iki yönden atılan üç askı kemerle kuzey duvardaki payeler üzerine oturur. Dışta ise, bu payelerin üzerlerinde sekizgen planlı dekoratif köşe kuleleri vardır. Payeler, girişin iki yanında ve dikdörtgen şeklindedir. Askı kemerler, kuzey-güney doğrultusunda iki, doğu-batı doğrultusunda bir tanedir. Doğru-batı doğrultusundaki kemer duvardan duvara, kuzey-güney doğrultusundakiler ise, duvar payeleri üzerine atılıdır. Caminin doğu ve batı cephelerinde, zemin katta yan girişleri sağlayan birbirinin eşi revaklı galeriler vardır. Cephelerini dört köşe mermer ayaklara oturan üç Bursa kemerinin oluşturduğu bu bölümlerin üzeri kurşun kaplı ahşap çatılarla örtülüdür.

Harim kısmından sonra gelen mihrap cephesinin üzeri yarım çapraz tonozla örtülüdür ve güneye doğru çıkıntı yapar. Harimin kuzey cephesinde balkon şeklinde mihraba doğru çıkıntı yapan ve kaş kemerlerle birbirine bağlı dört ince sütunun taşıdığı üst mahfil bulunmaktadır. Harimin kuzeyinde üst mahfilden başka, yan kanadın köşesinde hünkâr mahfili yer alır. İki serbest sütun üzerine oturan üç sivri kemerin taşıdığı hünkâr mahfilinin güneybatı köşesine bitişik küçük bir vaiz kürsüsü bulunur. Kürsü, sivri kemerlerle birbirine bağlanan mukarnas başlıklı dört sütun tarafından taşınır. Harime açılan üç kapının kuzeyde yer alanı mihrap eksenini üzerinde, diğer ikisi kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde aynı eksen üzerinde yer alır. Caminin iç mekânında en çok göze çarpan kısım, mihrap ve etrafındaki zengin çini dekorasyonudur. Beyaz mermerden çok köşeli bir plana sahip mihrabın iki yanında kum saati motifli başlık ve kaideleri olan somaki sütunçeler yer alır. Kendi eksenini etrafında dönebilen bu sütunçeler, deprem kontrolü maksadıyla yapılmıştır. Profilli mermer mihrap çerçevesi ile mukarnas niş örtüsü arasında kalan alanlar, kırmızı ve yeşil renk zeminler üzerine altın yıldızla yazılı rozetlerle süslenmiştir. Mihrabın üstünde mermerden oyma tepelikli bir taç ve bunun üzerinde çini ayet panosu bulunur. Mihrabın yanlarındaki zemin pencerelerinin üstünde ayet yazılı çini pencere alınlıkları yer almaktadır. Bunun yukarısında yine mihrap nişini saran çini ayet kuşağı bulunur. İkinci sıradaki sivri kemerli pencereler ise alçı revzenlerle süslenmiştir. Mihrabın batısındaki duvar payesi önünde, yani orta mekânın güneybatı köşesinde Osmanlı taş işçiliğinin bir şaheseri olan minber yer alır.

Caminin iç mekân süslemeleri için hassa nakkaşlarından Mehmed Halife ve on iki nakkaş görevlendirilmiştir. III. Murad'ın bu görevlendirme için yazılan 1585 tarihli fermanında "Lalaya ve mahmiye-i Manisa'da bina olunan cami-i şerif binasına emin olan dergâh-ı ali çavuşlarından Mehmed Çavuş'a hüküm ki, hala cenab-ı celadet meabım tarafımdan mahmiye-i mezburede bina olunan cami-i şerifin mühimmi için hassa nakkaşlarından Mehmed Halife ile on iki nakkaş tayin olunup görevlendirilmiştir. Vusul buldukta mezburların lazım olan yevmiyelerin vesair kereste ve mühimmatların tedarik edüb istihdam eylesin" denilmektedir (Su, 1940: 14).

2. Caminin Süslemeleri

Manisa Muradiye Camii'nde Sinan yapılarında hâkim olan süsleme prensiplerine bağlı kalınmıştır. Yapıdaki süsleme türleri çini, kalemişi, alçı, ahşap, maden ve taş işlemeciliğidir. Kalemişleri kubbelerin içi, pencere alınlıkları, iç pencere tavanları, minber külâhı ve aslan göğsü(pendantif) gibi alanlarda göze çarpar. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1952-64 yıllarında yapılan restorasyonda caminin 19. yüzyıldan kalma barok üslubunda kalemişleri raspa yapılarak 16. yüzyıl üslubuna göre yenilenmiştir (Öztürk, 2008: 22). Hünkâr ve üst mahfilin çitakari ile geometrik alanlara ayrılarak her bir alan içine bitkisel motifler ve rumilerle bezeme yapılmış Edirnekârî

tarzındaki kalemişleri, bu türün en güzel örneklerindedir. Zengin kalem işi süsleme programına göre çiniler alan olarak daha az yer kaplamasına rağmen 16. yüzyılın en kaliteli örneklerindedir. Kalem işi ve çini süslemeler, renk, motif ve desen karakteri bakımından uyum içindedir. Camide ahşap işçiliği kapı ve pencere kapaklarında künde-kârî, sedef ve fildişi kakma olarak görülür. Harim kısmında minber ve mahfil korkulukları geometrik motiflerle ajur tekniğinde işlenmiştir. Daha önceden caminin giriş kapısı üzerinde bulunan ejder başlıklı metal kapı tokmağı, bugün Manisa Müzesi'ndedir. Camide görülen diğer süsleme türleri alçılı vitray süslemeler ve malakârî tarzında kalem işleridir.

2.1 Caminin Çini Süslemeleri

Caminin 16. yüzyılın ikinci yarısına ait çok renkli kırmızılı boyama ile sır altı tekniğinde işlenmiş olan İznik çinileri, son cemaat yeri, harimin alt kısmı, hünkâr mahfili ile kadınlar mahfilinin pencere alınlıklarında ve mihrabın üst pencerelerinin çevrelerinde bulunur. (Arlı & Altun, 2008: 252) Çini bezemenin yoğunlukta olduğu kısım, mihrap cephesi ve iki yanındaki duvarlardır. (Resim1)

Resim 1: *Mihrap cephesi çini süsleme programı*

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Mihrap nişinin alt sıra pencereleri üzerinde mihrabın batı kısmından başlayarak İhlas Suresi'ni (112) oluşturan ayetler, Besmele ile başlayarak kartuş paftaları içerisinde dört pencere alınlığı üzerine yazılmıştır (Resim 2,3,4,5). İslam dininin temeli olan tevhid ilkesini vurgulayan sure için Hz. Peygamber tarafından Kur'an'ın üçte birine denk olduğu buyurulmuştur. Bu sebeple, halk arasında "Kul hü" veya "Kul hüvallah" olarak bilinen bu sureye "İhlâs" adı verilmiştir. (Işık, 2000: 537)

Resim 2: *"Bismillahirrahmanirrahim" (sağ)*

Resim 3: *"Kul hüvallahü ehad, allâhüssamed" (sol)*

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Resim 4: “*Lem yelid velem yuled velem ye künlehü*” (sağ)

Resim 5: “*Küfüven ehad sadakallahül aziym*”(sol)

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Kobalt mavisi zemine beyaz olarak celi sülüs tarzında yazılmış hatların etrafını sarılma bulut ve hatayi üslubunda çiçeklerden oluşan kırmızı zeminli bir bordür çevreler. Bordürle kartuş arasındaki köşebentlerin içi rumi üslubunda motiflerle bezenmiştir. Alınlık paftası, beyaz zemin üzerine kobalt mavisi ile işlenmiş alternatifli tepeliklerden oluşan bir bordürle sonlanır. Mihrap nişinin alt sıra pencereleri üzerinde bulunan kuşak yazısında, yine celi sülüs hattıyla Ayete'l Kürsî ve Bessmele ile başlayan İhlas Suresi bitişik olarak yazılmıştır (Resim 6). Mihrabın doğu ve batı duvarlarındaki alt pencere ve alınlıkları üç bordür çevreler. Yazı kuşağını ve alınlığın etrafını çevreleyen kırmızı zeminli bordürün desenini hatayi üslubunda çiçekler oluşturur. Pencerelerin kenarlarında, bu aynı iki bordür arasında beyaz zemin üzerinde kıvrımlar yapan karanfil, lale, zambak ve yaban menekşesi motifleri işlenmiş çok zarif bir bezeme bulunmaktadır (Resim 7).

Resim 6: *Mihrap cephesi batı duvarı yazı kuşağı*

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Mihrabın iki yanındaki pencere aralarında, bordür gibi ince uzun kemerli panolar yer alır. Beyaz zeminli olan panoların deseni, “S” şeklinde kıvrımlar yapan sırtlı hançer yapraklar ve bunların boşluklarında lale, gül ve guncası, yaban menekşesi gibi natüralist üslupta çiçeklerden oluşur (Resim 8).

Resim 7: Mihrap cephesi bordürler (sol)

Resim 8: Mihrap cephesi çini pano detayları (sağ)

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Üst sıradaki sivri kemerli pencerelerin etrafı ise, türkuaz zeminli hatayi üslubunda çiçeklerden oluşan desene sahip bordürler ve bunların arasında ulama tarzında yine hatayi üslubunda çiçeklerle bezenmiş çinilerle kaplıdır (Resim 9). Mermer mihrabın alternatifli tepelik dizisinden oluşan tacının üzerinde yine celi sülüs tarzında hat ile En'am Suresi'nden (6/54) "Selamün aleyküm ketebe rabbüküm alâ nefsihir rahmete" ayeti yer almaktadır (Resim 10).

Resim 9: Mihrap cephesi üst sıra pencereleri (sol)

Resim 10: Mihrap üzerinde bulunan çini ayet (sağ)

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Caminin harim kısmında bulunan alt kat pencerelerinin alınlıklarında, hünkâr mahfili altından itibaren, Besmele ile başlayan Ayete'l Kürsî (Bakara2/255), minber bitişiğindeki pencere üzerinde "lâ ikrahe" kelimesiyle son bulur (Resim 11/20). Bu kelimeyle başlayan Bakara Suresi'nin 266. ayeti ise son cemaat yerinde iki nişin etrafında bulunan pencerelerin alınlıklarında devam eder (Resim 21/24). Kobalt mavisi zemine beyaz celi sülüs tarzında hatla yazılmış olan bu pencere alınlıklarını yine mihrap cephesi alınlıklarındaki bordürün aynısı çevreler.

Resim 11: “Bismillahirrahmanirrahim” (sağ)

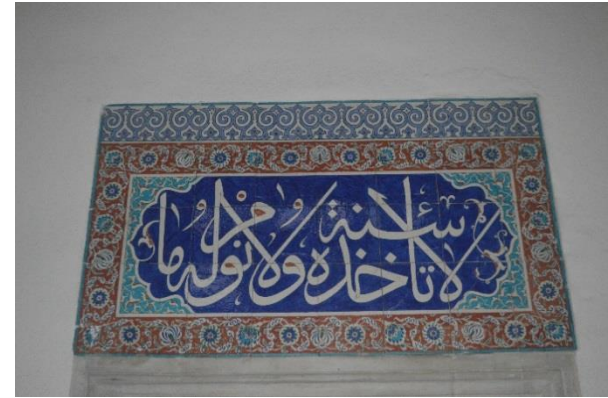
Resim 12: “Allahû la ilahe illa hûvel hayyûl kayyûm” (sol)

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Resim 13: “lâ te’huzühü sinetün velâ nevm lehuma” (sağ)

Resim 14: “fissemavati vema fil ard” (sol)

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Resim 15: “men zellezi yeşfeu indehu illa bi iznih” (sağ)

Resim 16: “yalemu ma beyne eydihim ve ma halfehüm” (sol)

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Resim 17: “*vela yuhiytune bişey’in min ilmihi*” (sağ)

Resim 18: “*illa bi ma şa’e vesia kûrsiyûhûs semavati*” (sol)

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Resim 19: “*vel ard, vela yeudûhu hiżzuhûma ve hûvel*” (sağ)

Resim 20: “*aliyyül aziym, la ikrahe*” (sol)

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Murat Sülün, Kur’an ayetlerinin sultanı olarak nitelendirilen Ayet’el Kürsî’nin genelde başka ilave olmaksızın yazıldığını, bazen birkaç ayetlik veya sayfalık devamı ile birlikte de yazılabildiğini belirterek Muradiye Camii’ni örnekler arasında göstermiştir (Sülün, 2013: 31). Ayet’el Kürsî’nin devamında, dinde zorlama olmadığı, Allah’ın hükümdarlık bahşettiği kişinin tanrılık taslaması, öldükten sonra dirilişe dair iki örnek ve malını Allah yolunda harcamak konuları işlenmektedir.

Resim 21: “fi-ddîni kad tebeyyener ruşdü mine'l ğayy”(sağ)

Resim 22: “fekadistemseke bi'l urvetil-l vuskâ”(sol)

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Resim 23: “femen yekfur bittağûti veyu'min billâhi”(sağ)

Resim 24: “lâ enfisâme lehâ vallâhus semî'un aliym”(sol)

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Caminin harim kısmının üst katında bulunan hünkâr mahfilinin pencere alınlıklarından başlayarak Haşr Sûresi'nin 22/24. ayetleri celi sülüs hattıyla kobalt zemin üzerine beyaz olarak yazılmıştır. Emin Işık, bu surenin özellikle son üç ayetinin Allah'ın yüceliğini dile getiren isim ve sıfatlardan meydana gelmesi itibarıyla İslam imanının temelini oluşturduğunu ifade eder (Işık, 1997: 426). Hünkâr mahfilinde bulunan mihrabiye'nin iki yanındaki pencerelerin alınlıklarından batı yönünde olanın yeri boştur. Diğerinde “Hüvallahüllezî lâ ilahe illâ hüve” ile başlayarak surenin sonunda bulunan Allah'ın güzel isimleriyle devam etmektedir (Resim 25/30).

Resim 25: “*Hüvallahüllezî lâ ilahe illâ hüve*”(sağ)

Resim 26: “*Elmelikül kuddûsus selâmül mü'minül müheyminül aziz*”(sol)

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

Resim 27: “*el cabbar, el mütekebbir, el halık*”(sağ)

Resim 28: “*el fettah, el alim, el kabıd*”(sol)

Resim 29: “*el kahhar, el vehhab, el rezzak*”(sağ)

Resim 30: “*el bari, el musavvir, el gaffar*”(sol)

Kaynak: (Yazarın kişisel arşivi)

3. Değerlendirme ve Sonuç

16. yüzyılda saray himayesinde bulunan bir sanat dalı olan çini, Mimar Sinan'ın yapılarında çini süslemeye verdiği önemle paralel olarak gelişmiş ve bu yüzyılın ikinci yarısında en parlak dönemini yaşamıştır. Büyük mimarın eserlerinde çini süslemenin yeri mimari elemanların belirlediği sahalarda olup, mimarının önüne geçmeyecek şekilde ölçülü olarak kullanılmıştır. Çininin mimaride kullanım alanları duvarlar, mihrap, pencere ve kapı alınlıkları, kemer köşeleri, pencere köşe ve çevreleri, payanda ve fil ayakları ile kubbeye geçişteki pandantifler ve bazı yapılarda minber külahlarıdır (Yetkin, 1988: 479). Selçuklu ve Erken Dönem Osmanlı mimarisindeki kubbe, yarım kubbe, tonoz gibi alanlarda çini kullanımı, bu dönemde görülmez. Bu dönemlerde mimarının hem içinde hem de dışında kullanılan çiniler, 16. yüzyıl yapılarında camilerin revaklı son cemaat yerleri gibi nadir alanların dışında daha ziyade iç mekânlarda kullanılmıştır. Camilerde çini süslemenin en yoğun olarak kullanıldığı kısım mihrap cepheleri ve mihraplardır. Mihrabın alınlık, niş, kavsara, kemer köşebentleri ve sütunçeleri zaman zaman çinilerle kaplanmıştır (Yenişehirlioğlu, 1989: 302). Mihrap cephesi çinilerle bezeli olan camilere Mimar Sinan'ın “kalfalık eserim” dediği Süleymaniye Camii (1550-1557), “ustalık eserim” dediği Selimiye Camii (1569-1575), çini bezemenin en yoğun olarak kullanıldığı Rüstem Paşa Camii (1561) ve İstanbul Kadirga Sokullu Camii (1571) örnek olarak verilebilir.

Muradiye Camii'nde de çini süsleme, ağırlıklı olarak mihrap cephesinde göze çarpmaktadır. Bunun dışında harim kısmı pencere alınlıkları, üst kat mahfili, hünkâr mahfili ve son cemaat yeri pencere alınlıkları da çinilerle süslenmiştir. Caminin çinileri, 16. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Çini sanatı araştırmalarının erken döneminde yanlışlıkla “Rodos İşi” olarak adlandırılan bu dönem çinileri için Sitare Turan, çok renkli kırmızılı sıraltı boyama tekniği adını önermiştir (Turan, 1997: 105).

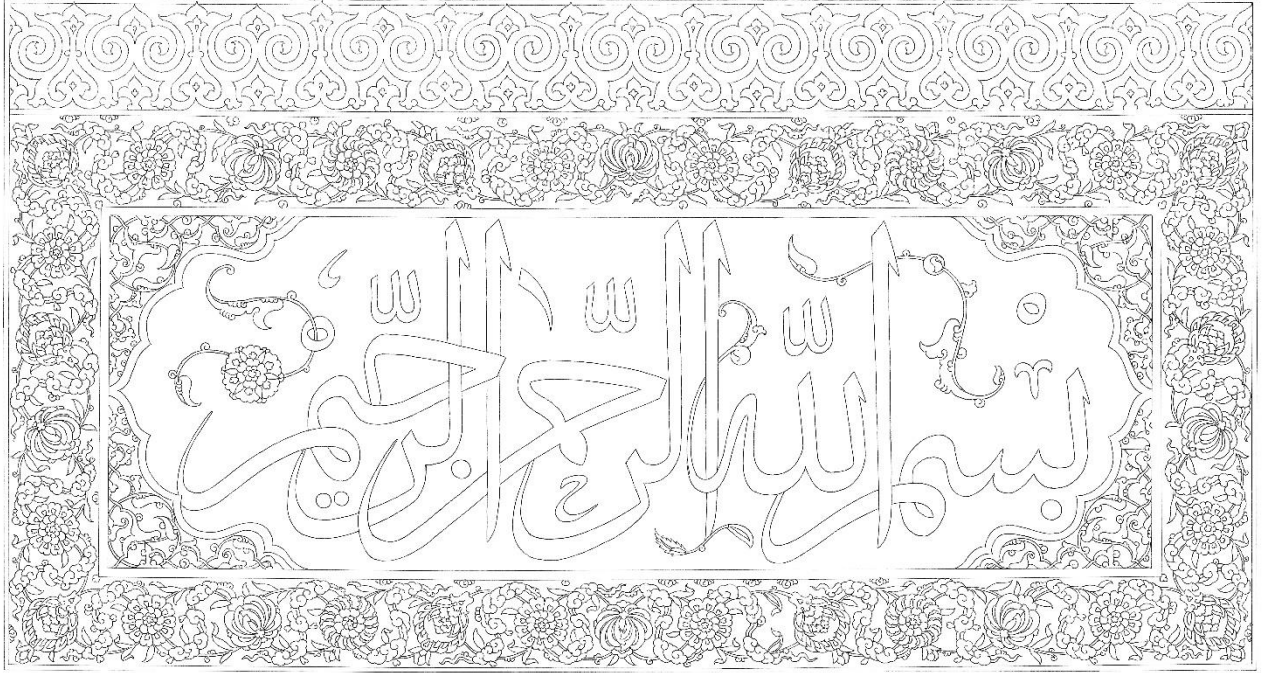
Caminin çini süslemelerinde hat sanatı ön plana çıkmaktadır. Mimar Sinan eserlerinde çini üzerine yazılmış hat yazıları, yazı kuşağı, pencere alınlıkları, aslan göğsü (pandantif) gibi alanlarda, genellikle celi sülüs tarzında hat ile kobalt mavisi zemin üzerine beyazla yazılmış olarak göze çarpar (Derman, 1989: 288). Pencere alınlıkları için Kadirga Sokullu (1571) , Mesih Ali Paşa (1585), Kılıç Ali Paşa Camileri (1580) ve Şehzade Mehmet Türbesi (1548), kuşak yazıları için Kanuni Sultan Süleyman (1566), II. Selim (1575), Şehzade Mehmet Türbeleri (1548) ve Piyale Paşa Camii (1573), aslan göğsü (pandantif) için Kadirga Sokullu Camii örnek olarak verilebilir. Allah'ın sıfatlarının (Esmâ-ül Hüsnâ) çini üzerine madalyon şeklinde ve ikili tekrar olarak (Ya Hannan, Ya Mennan) görüldüğü yapılar Şehzade Mehmet Türbesi ve Kılıç Ali Paşa Camii'dir.

Muradiye Camii'nin harim kısmının pencere alınlıklarında İhlas Suresi (112), Ayete'l Kürsî (Bakara2/255), üst mahfil ve hünkâr mahfili pencere alınlıklarında Haşr Sûresi 22/24, mihrabın üstünde yer alan yazı kuşağında birbirine bitişik olarak Ayet'el Kürsî ve İhlas Suresi yazılmıştır. Son cemaat yeri pencere alınlıklarında ise Bakara Suresi'nin 266. ayeti yer alır. Yazılarda özellikle İslam inancının temelini oluşturan tevhid ilkesine vurgu yapılmıştır. Celi sülüs tarzında hat ile kobalt mavisi zemin üzerine beyaz olarak yazılmış ayetler, döneminin meşhur bir hattatının elinden çıkmış olmalıdır. Yazılarda harflerin gözleri kimi zaman farklı renklerle boyanmış ve yazı boşluklarında son derece zarif dolgu motifleri kullanılmıştır. Pencere alınlıklarının hepsini aynı bordür çevrelemektedir (Çizim 2). Harim kısmında bulunan pencere alınlıklarından 2004 yılında çalınan ikisinin yeri, 2007-2008 yıllarında yapılan restorasyonda kalemişi tekniğinde aslına uygun olarak tamamlanmıştır (Resim 17-Resim 20). Caminin pencere alınlıklarının İstanbul Mesih Ali Paşa Camii (1585) ile aynı olması, 16. yüzyıl yapılarında sanatta üslup birlikteliğine işaret eder.

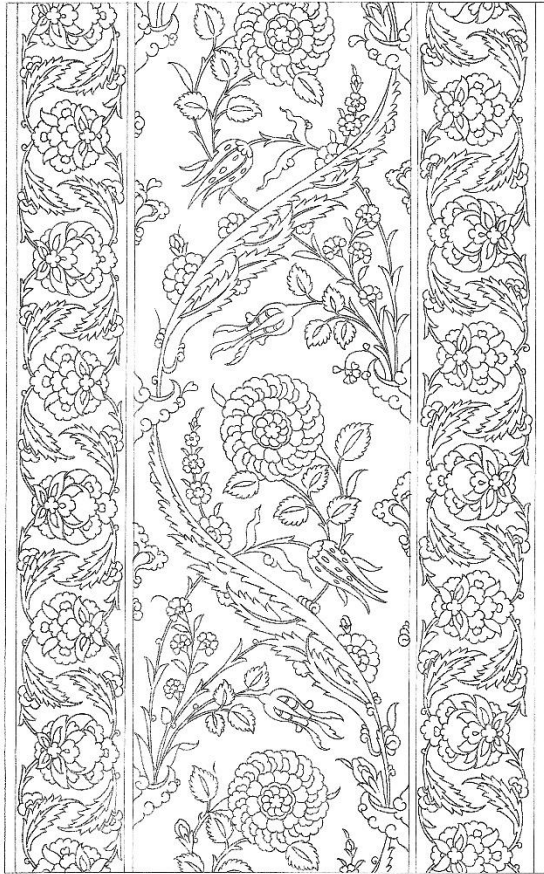
Çini süslemelerde pano düzeninde sadece mihrabın iki yanında yer alan lale, gül ve diğer doğal çiçeklerden kompozisyona sahip kenar suyu bulunmaktadır (Çizim 3). Bunun dışındaki desenler bordürlere ibarettir (Çizim 4). Mihrap cephesi üst sıra pencerelerinin çevresi ise ulama tarzında çinilerle kaplıdır (Çizim 5). Manisa'da sultanların kendi adına inşa ettirdiği tek cami olan

Muradiye Camii, zengin çini süsleme programı ile Osmanlı klasik dönem mimarisinin nadide bir eseridir.

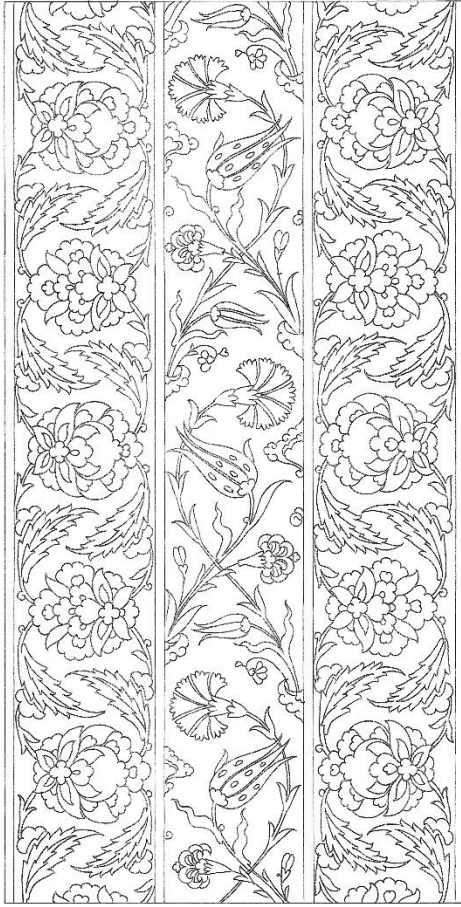
Çizim 2: Harim kısmı pencere alınlıkları çizimi (Timur Bilir)

Çizim 3: Mihrap yan panoları detay çizimi (Timur Bilir)

Çizim 4: Mihrap bordürleri detay çizimi (Timur Bilir)

Çizim 5: Mihrap üst pencere kenarları ulama desen çizimi (Timur Bilir)

Kaynakça

- Acun, H. (1999). *Manisa 'da Türk Devri yapıları*. VI. Dizi, Sayı: 56. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını
- Aksu, H. (2008). Âşıklar mekânı; Muradiye Camii. *İSMEK El Sanatları Dergisi*, 5, 129-131
- Altun, A., & Arlı, B. D. (2008). *Anadolu toprağının hazinesi çini, Osmanlı Dönemi*. İstanbul: Kale Grubu Yayınları
- Derman, U. (1988). Mimar Sinan eserlerinde hat sanatı. *VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan Dönemi Sempozyum Bildirileri*, 287-292
- Gök, S. (2013). Manisa Muradiye Camii kayıp çinileri. *Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi*, 21(1), 87-96
- Işık, E. (1997). Haşr Sûresi. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, (C.16, s.424-426). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Işık, E. (2000). İhlas Sûresi. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, (C.21, s.537-538). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Karakaya, E. (2006). Muradiye Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C.31, s.201-203) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Öztürk, F. (2008). *Manisa Muradiye Camii süslemeleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Su, K. (1940). *Mimar Sinan 'ın eserlerinden Manisa Muradiye Camii*. CHP Manisa Halkevi Yayını
- Sülün, M. (2013). *Sanat eserlerine vurulan Kur'an mührü*. İstanbul: Kaynak kültür yayın grubu
- Turan, S. (1997). 16. yüzyılın ikinci yarısında İznik çini desenlerinde renklendirme. *Antik & Dekor*, 41, 104-109
- Yenişehirlioğlu, F. (1988). Mimar Sinan yapılarında çini kullanımı. *VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu*, 301-314
- Yetkin, Ş. (1988). Mimar Sinan'ın eserlerinde çini süsleme düzeni. *Mimarbaşı Koca Sinan: yaşadığı çağ ve eserleri* 1, 479-498.
- Yücel, E. (1964). Manisa Muradiye Camii restorasyonu. *Arkitekt*, 15, 88-90.
- Yücel, E. (1968). Manisa Muradiye Camii. *Vakıflar Dergisi*, 7, 207.

ALGILANAN ÖRGÜTSEL POLİTİKANIN ÖRGÜTSEL SESSİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYENİN ARACI ROLÜ*

Ümit ŞEVİK¹

Öz

Bu çalışmada, algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde pozitif psikolojik sermayenin ve alt boyutlarının aracı rolü araştırılmıştır. Bu kapsamda Afyonkarahisar’da kolayda örnekleme yöntemi ile 660 kamu ve özel sektör çalışanına anket uygulanmıştır. Çalışmada yapısal eşitlik modeli kullanılarak AMOS 25 ve SPSS 25 programları ile pozitif psikolojik sermaye ve alt boyutlarının aracılık modeli test edilmiştir. Araştırma sonucunda algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde pozitif psikolojik sermayenin kısmi aracılık rolü tespit edilmiştir. Pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarının algılanan örgütsel politikanın olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik aracı etkileri kapsamında iyimserlik ve dayanıklılık alt boyutlarının örgütsel sessizlik üzerinde kısmi aracı rolü tespit edilmiştir. Böylelikle çalışanların sahip oldukları pozitif psikolojik sermayenin, örgüte olumsuz etkileri olan algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki olumsuz etkilerini kısmen azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Örgütsel Politika, Örgütsel Sessizlik, Pozitif Psikolojik Sermaye

JEL Kodları: M1, L2, D23

THE MEDIATING ROLE OF POSITIVE PSYCHOLOGICAL CAPITAL ON THE EFFECT OF PERCEIVED ORGANIZATIONAL POLITICS ON ORGANIZATIONAL SILENCE

Abstract

In this study, the mediating role of positive psychological capital and its sub-dimensions on the effect of perceived organizational politics on organizational silence were researched. Regarding this, using convenience sampling method, a questionnaire was carried out in Afyonkarahisar by 660 state and private sector workers. Using structural equality modeling in the research, positive psychological capital and its sub-dimensions’ mediating model was tested with AMOS 25 and SPSS 25. As the findings of the research, partial mediating role of positive psychological capital on the effect of perceived organizational politics on organizational silence was detected. Regarding the mediating role of the sub-dimensions of positive psychological capital in reducing the negative effects of perceived organizational politics, partial mediating role of optimism and resilience sub-dimensions on organizational silence was detected. Thus, it is induced that the positive psychological capital that the workers have will partially reduce the negative effects of perceived organizational politics on organizational silence.

Keywords: Perceived Organizational Politics, Organizational Silence, Positive Psychological Capital

JEL Codes: M1, L2, D23

* Bu makale Dr. Ümit ŞEVİK’in 2019 yılında Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü tarafından kabul edilen “Algılanan Örgütsel Politika ile Pozitif Psikolojik Sermayenin İş Tatmini, İşten Ayrılma Niyeti ve Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisi: Afyonkarahisar Örneği” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, ORCID 000-0002-3543-5923, drumitsevik@gmail.com.

Başvuru Tarihi (Received): 11.11.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Neo-klasik yönetim yaklaşımı ile örgütlerde insan faktörünün öneminin anlaşılmasından bu yana örgütler için halen insan faktörü en önemli bir varlık, taklit edilmez bir değer ve sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayan bir unsur olma özelliğini devam ettirmektedir. İnsan faktörü bu kadar önemliken örgütlerin çalışanları örgüt amaçları doğrultusunda etkin bir şekilde yönetmeleri, örgütlerin ve yöneticilerin en önemli gündem maddesi olmuştur. Bununla birlikte örgütlerde, çalışanlara yönelik olumsuzlukların bertaraf edilmesi örgütsel etkinliğe katkı sunacak en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Çalışanların örgüte yönelik olumsuz algıları ise arzu edilmeyen iş tutumlarına sebep olmaktadır. Örgütler ve yöneticiler hem çalışanları örgüt amaçları doğrultusunda yönetirken hem de çalışanların algılarını etkin bir şekilde yönetmeleri gerekecek ve bu suretle örgütler emsallerine göre daha başarılı olacaklardır.

Örgüte ve çalışanlara yönelik olumsuz etkileri olan, verimlilik ve performansı düşüren çalışanların algıladıkları örgütsel politika (Vigoda, 2000: 326) hayatın bir gerçeği olarak (Ferris ve Kacmar, 1992: 93) her örgütte bir şekilde mevcudiyetiyle (Kacmar ve Ferris, 1991: 193) örgütler ve yöneticiler tarafından dikkat edilmesi gereken önemli bir örgütsel olgudur. Algılanan örgütsel politikanın örgüte olumlu etkilerinin olduğuna dair çalışmalar sınırlı olmakla birlikte (Adams ve diğ., 2002: 290; Mintzberg, 1985: 134) çalışmaların çoğunluğu algılanan örgütsel politikanın örgüte yönelik zararlarına (Bentley ve diğ., 2015: 345; Erkutlu ve Chafra, 2015: 5; Miller ve diğ., 2009: 283; Vigado-Gadot ve Talmud, 2010: 2829) odaklanmaktadır. Her ne kadar örgütler ortak amaçlar için bir araya gelmiş rasyonel yapılar olsa da metaforik bir yaklaşımla çalışanların geçimini sağlamak ve kişisel kariyer planlarını gerçekleştirmek üzere farklı çıkar gruplarından oluşan gevşek ağlar şeklinde de karşımıza çıkmaktadır (Morgan, 1998: 189). Örgüt üyelerinin etkileme davranışlarıyla, güç kazanma ve güç kullanmaya dair tüm çabalarıyla (Koçel, 2010: 558) örgütün önemli bir bölümü veya bütün kısmı politik bir vaziyet olarak (Mintzberg, 1985: 133) örgütsel politikayı oluşturmaktadır. Böylece örgüt üyeleri örgüt tarafından tasvip edilmeyen amaçları elde etmek için veya örgüt tarafından tasvip edilen amaçların örgüt tarafından tasvip edilmeyen yollarla elde etmek için etkileme davranışlarına (Mayes ve Allen, 1977: 675) başvuracaklardır.

Örgüte yönelik bu denli olumsuz etkisi olan örgütsel politikaya çalışanların verdikleri tepkiler arasında “belirsizlik yönetimi teorisi” kapsamında sessizlik davranışı (Khalid ve Ahmed, 2016: 175; Lind ve Van den Bos, 2002: 192-207) bulunmaktadır. Örgüte yönelik olumsuz etkileri ile ön plana çıkan algılanan örgütsel politika örgütsel sessizliği tetiklemektedir (Khalid ve Ahmed, 2016: 190). Bu kapsamda etkin bir şekilde yönetilebilen, ölçülebilen, geliştirilebilen ve performansa olumlu etkileri olan, çalışanların sahip oldukları pozitif psikolojik sermayenin (Larson ve Luthans, 2006: 50-52; Luthans ve Youssef, 2004: 153; Luthans, Youssef ve Avolio, 2007: 3) örgüte ve çalışana yönelik olumsuz etkilerin azaltılmasındaki rolünü araştırmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışanların pozitif psikolojik sermayelerini yöneterek, algılanan örgütsel politikanın olumsuz etkilerini azaltmak, örgütsel etkinliği ve verimliliği artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Olumsuz iş süreçlerine verilen tepkiler kapsamında özellikle algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkilerinin değerlendirildiği çalışmalara literatürde sınırlı sayıda rastlanmaktadır (Khalid ve Ahmed, 2016; Liang ve Wang, 2016). Çalışanların sessizlik davranışı sergilemeleri örgütler açısından istenmeyen bir durumdur (Tokmak, 2018: 2230). Bu kapsamda örgütsel sessizlik kavramının algılanan örgütsel politika ile birlikte değerlendirilmesi, literatürdeki sınırlı çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Algılanan örgütsel politikanın örgüte ve çalışanlara yönelik olumsuz etkilerini azaltabilecek olan pozitif psikolojik sermaye diğer bir değişken olarak çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Pozitif psikolojik sermayenin farklı iş tutumları arasındaki ilişkilerdeki aracı etkisinin incelendiği

çalışmalar bulunmaktadır. Bu kapsamda pozitif psikolojik sermayenin arzu edilmeyen iş tutumlarının etkilerini azalttığı çalışmalar (Li ve diğ., 2015; Wang ve diğ., 2012) yanında arzu edilen iş tutumlarının etkilerini artırdığı (Aqmal ve Soewarno, 2018; Gupta ve Singh, 2014; Luthans ve diğ., 2008) aracılık rolüne dair çalışmalar bulunmaktadır. Literatürde algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkide pozitif psikolojik sermayenin ve öz yeterlilik, umut, iyimserlik ile dayanıklılık alt boyutlarının aracı etkisi kapsamında değerlendirildiği bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışma bu özelliğiyle de literatürdeki boşluğu dolduracaktır.

Çalışma kapsamında cevabı aranan araştırma sorusu ise algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde pozitif psikolojik sermayenin ve pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarının aracı etkisi var mıdır? Çalışma kapsamında ilk olarak kavramsal çerçeve çizildikten sonra pozitif psikolojik sermayenin ve alt boyutlarının aracı etkisi incelenecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

Teori ve araştırmaya dayanan, geçerli ölçüm kriterlerine sahip olan, değişime ve gelişime açık olan, performansa etki edebilen (Luthans ve Avolio, 2009: 299) pozitif psikolojik sermaye özellikle literatürde son 20 yılda pozitif bakış açısına yönelik artan ilgi (Donaldson, Dollwet ve Rao, 2015: 185) ile örgütler ve çalışanlar için önemli bir konuma yerleşmiştir. Çalışanların psikolojik gelişimlerine odaklanan pozitif psikolojik sermaye, pozitif örgütsel davranış kriterlerini de en iyi şekilde karşılayan öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık alt boyutlarından oluşmaktadır (Luthans, Youssef ve Avelio, 2007: 3). Pozitif psikolojik sermayenin geliştirilebilir özelliği ile ön plana çıkan öz yeterlilik alt boyutu (Çetin ve Basım, 2012: 125), belli bir görevi başarı bir şekilde gerçekleştirmek üzere çalışanın bilişsel kaynaklarını, motivasyonunu ve davranış biçimlerini harekete geçirmeye yönelik çalışanın sahip olduğu inanç ve güven seviyesidir (Stajkovic ve Luthans, 1998: 66). Başarı duygusuna dayanan umut alt boyutu amaca yönelik yollar belirleme ile amaca yönelik kararlılığın etkileşiminden ortaya çıkan pozitif motivasyonel bir durumu (Snyder, Irving ve Andwerson, 1991: 287) ifade etmektedir. İyimserlik alt boyutu şimdi ve gelecekte çalışanın kendisinin başarılı olacağına yönelik olumlu atıflarda bulunmasına vurgu yaparken dayanıklılık alt boyutu amaca giderken ortaya çıkan sorun ve talihsizliklerle karşılaşıldığında tahammül etmeye ve yeniden toparlanarak ayağa kalkmaya vurgu yapar (Luthans, Youssef ve Avelio, 2007: 3).

Anlaşılması zor bir güç ilişkisi çeşidi olarak neredeyse her örgütte bulunan örgütsel politika (Kacmar ve Ferris, 1991: 193; Vigoda-Gadot ve Talmud, 2010: 2830), örgüt üyelerinin tasvip edilmeyen kanallardan geçerek amaçlarına ulaşmasına müsaade eden bir etkinliktir (Gull ve Zaidi, 2012: 156). Söylenen sözler ve sergilenen davranışlar kadar ifade edilmeyen söylemler ile sergilenmeyen davranışlar bile algılanan örgütsel politika kavramı içine girebilmektedir (Bursalı, 2008: 11). Algılanan örgütsel politika, örgütteki yönergelerin ve prosedürlerin belirsizliklerle dolu olduğu veya uygun olmadığı durumlarda, belirsizlik altında verilen kararlarda ve kıt olan değerli kaynaklar üzerinde yapılan tasarruflarda ortaya çıkabilen genel politik davranış boyutu (Gull ve Zaidi, 2012: 159; Kacmar ve Carlson, 1997: 629; Khan ve Hussein, 2016: 571), çalışanların kendine hizmet eden davranışlara büründüğü ve algılanan örgütsel politikanın temelinde yatan çatışmayı da ortaya çıkaran ilerlemek için gerekeni yapmak boyutu (Kacmar ve Carlson, 1997: 630; Khan ve Hussein, 2016: 571) ve çalışanların politik davranış sergilemelerine zemin hazırlayan ücret ve terfi politikaları boyutu (Gull ve Zaidi, 2012: 159) olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır.

Algılanan örgütsel politikanın olumsuz etkilerine belirsizlik yönetimi teorisi kapsamında verilen tepkilerden biri olan örgütsel sessizlik (Khalid ve Ahmed, 2016: 175; Lind ve Van den Bos, 2002: 192-207) çalışanların örgütün gelişimine ve iyileşmesine yönelik sahip olduğu bilgi, fikir ve görüşlerini kasıtlı bir şekilde saklaması (Dyne, Ayne ve Botero, 2013: 1361) olarak tanımlanmaktadır. Örgütler ve yöneticiler için bir tuzak olan sessizlik kavramı (Koçel, 2010: 143)

çalışanın herhangi bir önerisi olmadığından dolayı sessiz kalmasını değil de örgütün gelişimine yönelik öneri ve fikirleri (Morrison, 2014: 177) örgütte değişimi etkileyebilme veya sorunları çözme yeteneğine sahip olarak algılanan kişilere karşı çalışanın fikir ve önerileri kasıtlı olarak saklı tutmasına (Pinder ve Harlos, 2001: 334) vurgu yapar. Bu kapsamda çalışanlar örgütün gelişimine yönelik fikir ve önerileri teslimiyet temelinde konuşmasının herhangi bir fark ve değer oluşturmayacağını değerlendirerek konuşmaya, katılmaya ve durumu değiştirmeye gayret göstermedikleri kabullenici sessizlik içine bürünebilirler; korku temelinde kendisine tehdit olabilecek durumlar için savunmaya yönelik kasıtlı ve proaktif bir davranış olan savunmacı sessizlik davranışı gösterebilirler; örgütün faydasını ve diğer çalışanları düşünerek olası zararları engellemek amacıyla koruyucu sessizlik davranışı gösterebilirler (Dyne, Ang ve Botero, 2003: 1366-1368).

Literatür incelemesi sonucunda algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik ile arasında pozitif (Khalid ve Ahmed, 2016; Liang ve Wang, 2016) ilişki bulunmaktadır. Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik ile arasında negatif (Dağtekin, 2017; Nikpay, Farahbakhsh ve Zandkarimi, 2017; Yu ve Lui, 2016) ilişki bulunmaktadır. Pozitif psikolojik sermayenin algılanan örgütsel politika ile arasındaki ilişkiye sınırlı olan çalışmalar kapsamında örgütsel politikayı da kapsayan politik davranışın pozitif psikolojik sermaye ile aralarında negatif (Oruç ve Kutanis, 2015) bir ilişki bulunmaktadır. Örgütte yaşanan veya algılanan belirsizlik örgütte politik algının artmasına neden olacak (Gull ve Zaidi, 2012: 159) ve çalışanlar sessiz kalma gibi istenmeyen iş süreçleri ile tepki vererek belirsizliği yönetmeye gayret göstereceklerdir (Lind ve Van den Bos, 2002: 192-207). Bu bilgiler ve belirsizlik yönetimi teorisi ışığında aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur;

H1: Algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde pozitif psikolojik sermayenin aracı etkisi bulunmaktadır.

H2: Algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde öz yeterlilik boyutunun aracı etkisi bulunmaktadır.

H3: Algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde umut boyutunun aracı etkisi bulunmaktadır.

H4: Algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde iyimserlik boyutunun aracı etkisi bulunmaktadır.

H5: Algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde dayanıklılık boyutunun aracı etkisi bulunmaktadır.

2. Yöntem

Araştırma kapsamında algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde pozitif psikolojik sermayenin ve alt boyutlarının aracı etkisinin olup olmadığına cevap aranmaktadır.

Araştırmanın evrenini Afyonkarahisar ilinde kamu ve özel sektörde istihdam edilen çalışanlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda 2018 yılı Ekim, Kasım ve Aralık aylarında Afyonkarahisar ilinde kamu ve özel sektörde istihdam edilen çalışanlara kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılmış olup kamu sektöründe mülki idare teşkilatları ve bağlıları, üniversite, adliyeler, devlet hastaneleri, kamu bankaları, Şeker Fabrikası ve Alkaloid Fabrikası; özel sektörde ise elektrik dağıtım şirketi, özel hastaneler, mobilya ve yemek sektöründeki firmalar, dinlenme tesisleri, termal oteller, çimento fabrikaları, mermer ocakları, et entegre tesisleri ve çağrı merkezi bulunmaktadır.

Afyonkarahisar'ın 2018 yılının son çeyreği itibariyle nüfusu 725568 kişi (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019) olup Afyonkarahisar'da 2018 Eylül ayı itibariyle aktif çalışan sayısı 111313 kişidir (Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK], 2018). Aktif çalışan sayısı göz önüne alındığında %95 güvenilirlik düzeyi için örneklem sayısı en az 384'tür (Gürbüz ve Şahin, 2015: 128).

Araştırma kapsamında 750 çalışana anket dağıtılmış ve bu anketlerden 692 tanesi çalışanlar tarafından doldurulmuştur. Geri dönüş oranı %92 olup bu anketlerden 32 tanesi özensiz ve eksik doldurulduğundan dolayı araştırma kapsamında değerlendirmeye tâbi tutulan anket formu sayısı 660'dır. Araştırmaya katılanların %63.9'u (422 kişi) erkek, %36.1'i (238 kişi) kadındır. Katılımcıların yaşları ise %40'ı (264 kişi) 18-30 yaş, %37.7'si (249 kişi) 31-40 yaş, %15.9'u (105 kişi) 41-50 yaş ve %6.4'ü (42 kişi) 51 yaş ve üzeridir. Çalışılan sektör açısından ise %47'si (310 kişi) kamu ve %53'ü (350 kişi) özel sektördür. Katılımcıların kurumlarında çalışma süresi ise %17'si (112 kişi) 1 yıldan az, %37.3'ü (246 kişi) 1-5 yıl arası, %22'si (145 kişi) 6-10 yıl arası ve %23.7'si (157 kişi) 10 yıldan fazladır. Çalışanların toplam iş tecrübeleri ise %9.2'si (61 kişi) 1 yıldan az, %29.9'u (197 kişi) 1-5 yıl arası, %25'i (165 kişi) 6-10 yıl arası ve %35.9'u (237 kişi) 10 yıldan fazladır. Çalışanların eğitim düzeyleri ise %40.5'i (267 kişi) lise ve altı, %16.6'sı (110 kişi) yüksekokul, %37.4'ü (247 kişi) lisans ve %5.5'i (36 kişi) lisansüstü mezundur.

Araştırma kapsamında faydalanılan ölçeklerin kullanımına ve verilerin elde edilme sürecine yönelik gerekli izinler alınmıştır. Araştırma kapsamında değişkenlere yönelik 3 farklı ölçek kullanılmıştır.

2.1. Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği

Luthans ve diğ. (2007) tarafından oluşturulan ve 24 sorudan oluşan psikolojik sermaye ölçeği, Türkçeye Çetin ve Basım (2012: 127) tarafından çevrilmiştir. Ölçek pozitif psikolojik sermayenin öz yeterlilik alt boyutu, umut alt boyutu, iyimserlik alt boyutu ve dayanıklılık alt boyutlarını kapsamaktadır. Ölçeğin öz yeterlilik için (0.85), umut için (0.81), iyimserlik için (0.67), dayanıklılık için (0.68) ve ölçeğin geneline yönelik (0.91) Cronbach Alfa güvenilirlik değerlerine ulaşmıştır (Çetin ve Basım, 2012: 129-132). Ölçekte öz yeterlilik alt boyutu, "Bir grup iş arkadaşına bir bilgi sunarken kendime güvenirim"; umut alt boyutu, "Herhangi bir problemin çözümü için birçok yol vardır"; iyimserlik alt boyutu, "İşimle ilgili şeylerin daima iyi tarafını görürüm"; dayanıklılık alt boyutu, "Genellikle, işimdeki stresli şeyleri sakın bir şekilde hallederim" gibi ifadelerle ölçülmektedir.

2.2. Algılanan Örgütsel Politika Ölçeği

Kacmar ve Ferris (1991: 204) tarafından oluşturulan ve 12 sorudan oluşan algılanan örgütsel politika ölçeğinin Cronbach Alfa güvenilirlik değeri (0.87) olarak bulunmuştur (Ay, 2014: 74). Ölçek algılanan örgütsel politikanın genel politik davranış alt boyutu, ilerlemek için gerekeni yapmak alt boyutu ile ücret ve terfi politikaları alt boyutlarını kapsamaktadır. Algılanan örgütsel politika ölçeğinde genel politik davranış, "İşletmemde, hak edenden ziyade iltimas gösterilen (kayırlan) kişiler öne çıkar"; ilerlemek için gerekeni yapmak, "İşletmemde, her şeye evet efendim diyenlere yer yoktur; amirlerle anlaşmazlık anlamına bile gelse iyi fikirlerin ortaya konulması istenir"; ücret ve terfi politikaları, "İşletmemde, işletme kurallarıyla bağdaşmayan, bir zam ya da terfi yapıldığına hatırlamıyorum" gibi ifadelerle ölçülmektedir.

2.3. Örgütsel Sessizlik Ölçeği

Dyne, Ang ve Botero (2003: 1386) tarafından oluşturulan ve Acaray (2014: 174) tarafından Türkçeye çevrilen 15 sorudan oluşan örgütsel sessizlik ölçeğinin Cronbach Alfa güvenilirlik değeri (0.77) olarak bulunmuştur (Karacaoğlu ve Cingöz, 2009: 701). Ölçek örgütsel sessizliğin kabullenici sessizlik alt boyutu, korunmacı sessizlik alt boyutu ve korumacı sessizlik alt boyutlarını kapsamaktadır. Örgütsel sessizlik ölçeğinde kabullenici sessizlik, "İşletmemizde alınacak kararlara rıza gösteren biri olduğum için düşüncelerimi kendime saklarım"; korunmacı sessizlik, "Yöneticimin tepkisinden korktuğum için değişime yönelik fikirlerimi söylemem"; korumacı sessizlik, "İşletmede içindeki işbirliği ortamını korumak için gizli kalması gereken bilgileri kendime saklarım" gibi ifadelerle ölçülmektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel analizleri SPSS (Statistical Packages for the Social Sciences) 25 ve AMOS (Analysis of Moment Structures) 25 programları kullanılarak yapılmıştır. Çalışmada aracılık etkisinin AMOS ile yapılmasının sebebi yapısal eşitlik modelinin daha güçlü bir altyapı sunması ile ölçüm ve artıksal hataları da hesaplamalara dahil etmesidir (Meydan ve Şeşen, 2015: 131).

3. Bulgular

3.1. Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği Ölçüm Modeli

Pozitif Psikolojik Sermaye ölçeğinde örtük değişkenler olarak öz yeterlilik alt boyutu, umut alt boyutu, iyimserlik alt boyutu ve dayanıklılık alt boyutları ele alınmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinden önce ölçekte yaygın metot yanlılığı olup olmadığını test etmek için Harman Tek Faktör testi yapılmıştır (Podsakoff ve diğ., 2003: 889). Ölçeğin ilk oluşan faktörünün eğer açıklanan varyans değeri %50'den az ise ölçekte yaygın metot yanlılığı yoktur (Fuller ve diğ., 2016: 3193). Aşağıdaki tabloya göre ölçekteki tek bir faktörün % 35,702 varyans değeri ile değişkenliğin çoğunu açıklamadığından dolayı ölçekte yaygın metot yanlılığı yoktur.

Tablo 1: Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği İçin Harman Tek Faktör Testi

Bileşen	Başlangıç Özvektörleri			Yüklerin Kareler Toplamı		
	Toplam	% Varyans	Birikimli %	Toplam	% Varyans	Birikimli %
1	8,569	35,702	35,702	8,569	35,702	35,702
2	1,641	6,837	42,540			
3	1,469	6,120	48,659			
4	1,155	4,811	53,471			
5	1,020	4,250	57,721			
6	,919	3,830	61,551			

Bu aşamanın ardından ölçeğe ait içsel tutarlılık analiz edilmiş ve sonuç olarak Cronbach Alfası (0,892) bulunmuştur. Bu sonuca göre ölçeğin içsel tutarlılığının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu aşamadan sonra AMOS 25 programı ile ölçüm modeli test edilmiştir.

Ulaşılan sonuçlara göre değerlerin uyum iyilikleri indeksleri değerlerine göre kabul edilebilir sınırları içerisinde bulunmadığı anlaşılmıştır (χ^2/df : 4,645; RMSEA:0,094; **CFI: 0,845**; **GFI:0,806** ve **AGFI: 0,786**). Değerleri uyum indekslerinin kabul edilebilir sınırlara getirmek amacıyla model modifikasyonu yapılarak yük değerleri açısından değeri en düşük olan ölçekteki S1, S8 ve S11 değişkenleri ölçüm modelinden çıkarılmıştır. Model modifikasyonu yapıldıktan sonra modele ait tüm değerler uyum indekslerinin kabul edilebilir sınırlarına ulaşmıştır (χ^2/df : 4,322; RMSEA:0,091; CFI: 0,905; GFI:0,858 ve AGFI: 0,822). Modelin yapısal geçerliliği bundan sonraki aşamada test edilmiş ve ulaşılan sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: *Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Değerleri*

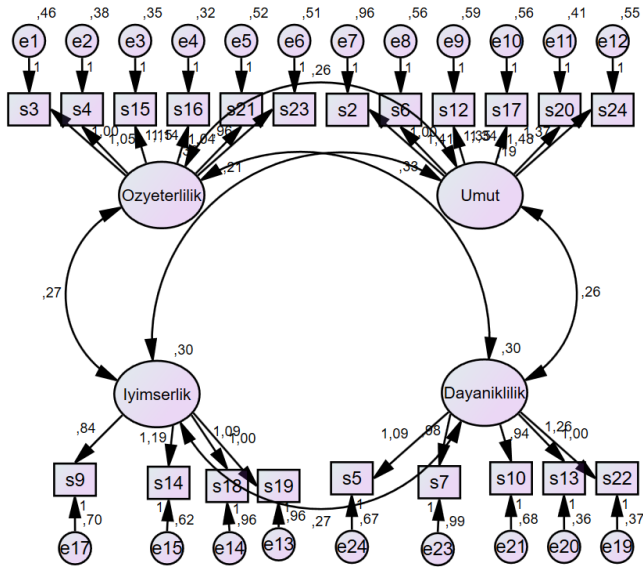
	CR	AVE	MSV	İyimserlik	Öz yeterlilik	Umut	Dayanıklılık
İyimserlik	0,712	0,600	0,541	0,775			
Öz yeterlilik	0,853	0,550	0,494	0,820	0,742		
Umut	0,773	0,651	0,554	0,899	0,974	0,807	
Dayanıklılık	0,745	0,659	0,533	0,917	0,997	1,076	0,812

Bu sonuçlara göre ölçeğin yapısal geçerliliği açısından bir problem bulunmamaktadır. Aşağıdaki tabloda ise doğrulayıcı faktör analizi kapsamında değişkenlere ilişkin anlamlılık düzeyleri değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeğine İlişkin İlişkiler ve Katsayıları

			Tahmin	Standart Hata	C.R.	P
s3	<---	Özyeterlilik	1,000			
s4	<---	Özyeterlilik	1,055	,065	16,352	***
s15	<---	Özyeterlilik	1,149	,067	17,215	***
s16	<---	Özyeterlilik	1,143	,066	17,387	***
s21	<---	Özyeterlilik	1,035	,069	15,106	***
s23	<---	Özyeterlilik	,959	,066	14,585	***
s2	<---	Umut	1,000			
s6	<---	Umut	1,413	,144	9,817	***
s12	<---	Umut	1,354	,140	9,666	***
s17	<---	Umut	1,338	,138	9,696	***
s20	<---	Umut	1,477	,144	10,218	***
s24	<---	Umut	1,372	,140	9,787	***
s19	<---	İyimserlik	1,000			
s18	<---	İyimserlik	1,091	,118	9,263	***
s14	<---	İyimserlik	1,188	,115	10,336	***
s9	<---	İyimserlik	,841	,095	8,850	***
s22	<---	Dayanıklılık	1,000			
s13	<---	Dayanıklılık	1,263	,069	18,192	***
s10	<---	Dayanıklılık	,937	,072	13,098	***
s7	<---	Dayanıklılık	,977	,082	11,844	***
s5	<---	Dayanıklılık	1,087	,075	14,529	***

Sonuç olarak ölçeğe ilişkin nihai ölçüm modeli aşağıdaki haliyle kabul edilmiştir. Yapılan düzenlemeler sonrasında ölçüm modeline yönelik ulaşılan standardize değerler aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 1: Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği Nihai Ölçüm Modeli

3.2. Algılanan Örgütsel Politika Ölçeği Ölçüm Modeli

Algılanan Örgütsel Politika ölçeğinde örtük değişken olarak genel politik davranış alt boyutu, ilerlemek için gerekeni yapmak alt boyutu ile ücret ve terfi politikası alt boyutları ele alınmıştır. Aşağıdaki tabloya göre Harman Tek Faktör testi sonucunda ölçekteki tek bir faktörün % 28,025 varyans değeri ile değişkenliğin çoğunu açıklamadığından dolayı yaygın metot yanlılığı yoktur.

Tablo 4: Örgütsel Politika Ölçeği İçin Harman Tek Faktör Testi

Bileşen	Başlangıç Özvektörleri			Yüklerin Kareler Toplamı		
	Toplam	% Varyans	Birikimli %	Toplam	% Varyans	Birikimli %
1	3,363	28,025	28,025	3,363	28,025	28,025
2	2,373	19,774	47,799			
3	1,082	9,018	56,817			
4	1,027	8,562	65,378			
5	,832	6,934	72,312			
6	,631	5,258	77,570			

Bu aşamanın ardından ölçeğe ait içsel tutarlılık analiz edilmiş ve sonuç olarak Cronbach Alfası (0,754) bulunmuştur. Bu sonuca göre ölçeğin içsel tutarlılığının yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu aşamadan sonra AMOS 25 programı ile ölçüm modeli test edilmiştir.

Ulaşılan sonuçlara göre değerlerin uyum iyilikleri indeksleri değerlerine göre kabul edilebilir sınırları içerisinde bulunduğu anlaşılmıştır (χ^2/df : 4,334; RMSEA:0,089; CFI: 0,922; GFI:0,863 ve AGFI: 0,816). Modelin yapısal geçerliliği bundan sonraki aşamada test edilmiş ve ulaşılan sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: Örgütsel Politika Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Değerleri

	CR	AVE	MSV	IGY	GPD	ÜTP
İlerlemek İçin Gerekeni Yapmak (İGY)	0,728	0,518	0,370	0,720		
Genel Politik Davranış (GPD)	0,815	0,564	0,034	0,184	0,751	
Ücret ve Terfi Politikası (ÜTP)	0,703	0,608	0,370	0,608	0,094	0,780

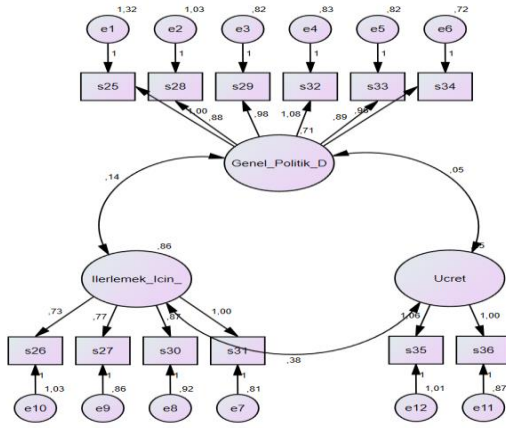
Bu sonuçlara göre ölçeğin yapısal geçerliliği açısından bir problem bulunmamaktadır. Aşağıdaki tabloda ise doğrulayıcı faktör analizi kapsamında değişkenlere ilişkin anlamlılık düzeyleri değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: Örgütsel Politika Ölçeğine İlişkin İlişkiler ve Katsayıları

	Tahmin	Standart Hata	C.R.	P
s25 <--- Genel Politik Davranış	1,000			
s28 <--- Genel Politik Davranış	,883	,075	11,770	***
s29 <--- Genel Politik Davranış	,982	,076	12,847	***
s32 <--- Genel Politik Davranış	1,075	,081	13,212	***
s33 <--- Genel Politik Davranış	,888	,072	12,397	***
s34 <--- Genel Politik Davranış	,964	,074	13,067	***
s31 <--- İlerlemek İçin Gerekeni Yapmak	1,000			
s30 <--- İlerlemek İçin Gerekeni Yapmak	,866	,069	12,614	***
s27 <--- İlerlemek İçin Gerekeni Yapmak	,766	,063	12,188	***
s26 <--- İlerlemek İçin Gerekeni Yapmak	,734	,064	11,421	***
s36 <--- Ücret ve Terfi Politikası	1,000			
s35 <--- Ücret ve Terfi Politikası	1,060	,157	6,758	***

Sonuç olarak ölçeğe ilişkin nihai ölçüm modeli aşağıdaki haliyle kabul edilmiştir. Yapılan düzenlenmeler sonrasında ölçüm modeline yönelik ulaşılan standardize değerler aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 2: Örgütsel Politika Ölçeği Nihai Ölçüm Modeli

3.3. Örgütsel Sessizlik Ölçeği Ölçüm Modeli

Örgütsel Sessizlik ölçeğinde örtük değişkenler olarak kabullenici sessizlik alt boyutu, korunmacı sessizlik alt boyutu ve korunmacı sessizlik alt boyutları ele alınmıştır. Aşağıdaki tabloya göre Harman Tek Faktör testi sonucunda ölçekteki tek bir faktörün % 35,57 varyans değeri ile değişkenliğin çoğunu açıklamadığından dolayı ölçekte yaygın metot yanlışlığı yoktur.

Tablo 7: Örgütsel Sessizlik Ölçeği İçin Harman Tek Faktör Testi

Bileşen	Başlangıç Özvektörleri			Yüklerin Kareler Toplamı		
	Toplam	% Varyans	Birikimli %	Toplam	% Varyans	Birikimli %
1	5,336	35,570	35,570	5,336	35,570	35,570
2	2,681	17,876	53,447			
3	1,090	7,266	60,713			
4	,916	6,104	66,816			
5	,720	4,800	71,617			
6	,625	4,165	75,782			

Bu aşamanın ardından ölçeğe ait içsel tutarlılık analiz edilmiş ve sonuç olarak Cronbach Alfası (0,839) bulunmuştur. Bu sonuca göre ölçeğin içsel tutarlılığının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu aşamadan sonra AMOS 25 programı ile ölçüm modeli test edilmiştir.

Ulaşılan sonuçlara göre değerlerin uyum iyilikleri indeksleri değerlerine göre kabul edilebilir sınırları içerisinde bulunduğu anlaşılmıştır (χ^2/df : 4,740; RMSEA:0,094; CFI: 0,934; GFI:0,886 ve AGFI: 0,852). Modelin yapısal geçerliliği bundan sonraki aşamada test edilmiş ve ulaşılan sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 8: Örgütsel Sessizlik Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Değerleri

	CR	AVE	MSV	Korunmacı Sessizlik	Kabullenicı Sessizlik	Korunmacı Sessizlik
Korunmacı Sessizlik	0,843	0,518	0,451	0,720		
Kabullenicı Sessizlik	0,855	0,545	0,451	0,807	0,738	
Korunmacı Sessizlik	0,776	0,561	0,004	-0,065	0,062	0,749

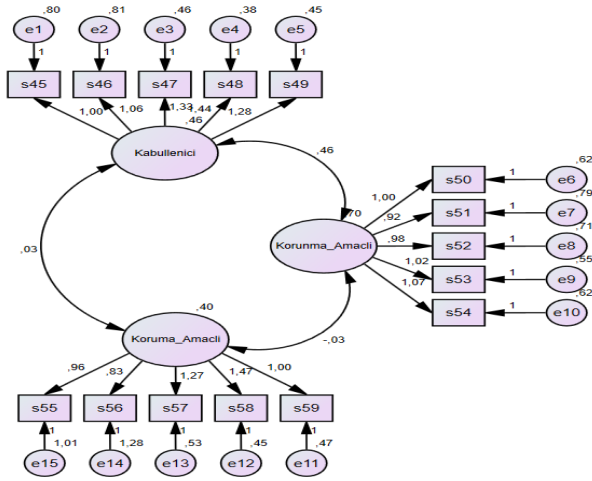
Bu sonuçlara göre ölçeğin yapısal geçerliliği açısından bir problem bulunmamaktadır. Aşağıdaki tabloda ise doğrulayıcı faktör analizi kapsamında değişkenlere ilişkin anlamlılık düzeyleri değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9: Örgütsel Sessizlik Ölçeğine İlişkin İlişkiler ve Katsayıları

		Tahmin	Standart Hata	C.R.	P
s45	<--- Kabullenicı	1,000			
s46	<--- Kabullenicı	1,063	,081	13,178	***
s47	<--- Kabullenicı	1,333	,085	15,631	***
s48	<--- Kabullenicı	1,440	,089	16,179	***
s49	<--- Kabullenicı	1,278	,082	15,538	***
s50	<--- Korunmacı	1,000			
s51	<--- Korunmacı	,923	,058	15,840	***
s52	<--- Korunmacı	,981	,058	16,803	***
s53	<--- Korunmacı	1,022	,056	18,212	***
s54	<--- Korunmacı	1,072	,059	18,104	***
s59	<--- Korunmacı	1,000			
s58	<--- Korunmacı	1,468	,092	15,975	***
s57	<--- Korunmacı	1,269	,082	15,404	***
s56	<--- Korunmacı	,827	,088	9,443	***
s55	<--- Korunmacı	,956	,084	11,404	***

Sonuç olarak ölçeğe ilişkin nihai ölçüm modeli aşağıdaki haliyle kabul edilmiştir. Yapılan düzenlemeler sonrasında ölçüm modeline yönelik ulaşılan standardize değerler aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 3: Örgütsel Sessizlik Ölçeği Nihai Ölçüm Modeli

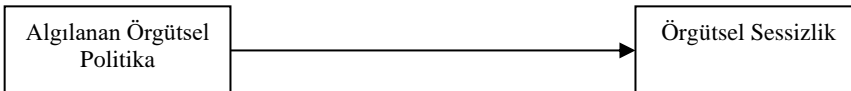
Pozitif psikolojik sermaye, algılanan örgütsel politika ve örgütsel sessizlik ölçeklerine ait doğrulayıcı faktör analizi yapıldıktan sonra çalışmanın bundan sonraki bölümünde pozitif psikolojik sermayenin aracılık rolü analiz edilecektir.

3.4. Pozitif Psikolojik Sermayenin Aracılık (Mediator) Rolü

Çalışmanın bu aşamasında algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde pozitif psikolojik sermayenin aracılık rolü analiz edilmiştir. Literatürde çoğunlukla bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği görülmektedir. Fakat her zaman değişkenler arasındaki ilişkiler bu şekilde açıklanamamaktadır. Bir değişken bazen diğer değişken üzerinden etki edebilmekte ve etki durumunu kısmen veya tamamen değiştirebilmektedir (Meydan ve Şeşen, 2015: 129). Bu duruma aracılık etkisi denmekte ve analizi dört aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkiye bakılır. Bu şart sağlanıyorsa ikinci aşamaya geçilir. İkinci aşamada bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde etkisinin olması gerekir. Diğer aşamada da aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi olması gerekir. Eğer bu üç aşama sağlanıyorsa son olarak aracı değişken ile bağımsız değişken aynı anda regresyon analizi yapılır. Elde sonuçlara göre bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinde anlamlı bir azalma varsa kısmi aracılık etkisinden, etkinin yok olması durumunda da tam aracılık etkisinden bahsedilir (Baron ve Kenny, 1986: 1176).

Baron ve Kenny'e (1986) göre, analizin ilk aşaması olarak bağımsız değişken (algılanan örgütsel politika) ile bağımlı değişken (örgütsel sessizlik) arasında anlamlı etkilerin bulunması gerekmektedir.

Şekil 4: Aracılık Testi İlk Aşama

Aracılık etkisine yönelik ilk aşama kapsamında algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik arasında anlamlı ve pozitif ($\beta=0.082$) etki tespit edilmiştir. Böylelikle aracılık modelinin ilk aşaması sağlanmıştır.

Tablo 10: Modeldeki İlişki ve Katsayıları

			Tahmin	Standart Hata	C.R.	P
Örgütsel Sessizlik	<---	Örgütsel Politika	,082	,038	2,144	,032

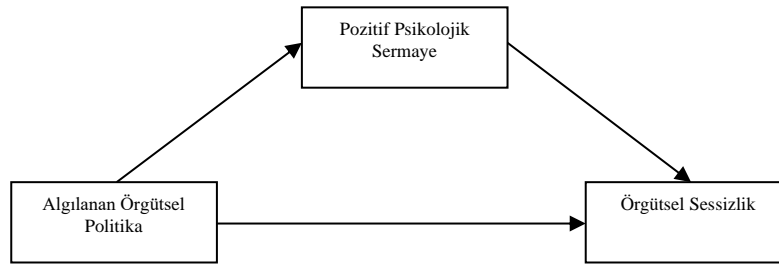
İlk aşama yani bağımlı değişkenin bağımsız değişken üzerindeki etkisi pozitif psikolojik sermayenin tüm alt boyutlarının aracı etkisi analizlerinde de ilk aşamasını oluşturduğundan dolayı alt boyutların ilk aşama testi için bu bilgidan istifade edilecektir.

Aracılık modelinin ikinci aşamasında bağımsız değişkenin (algılanan örgütsel politika) aracı değişken (pozitif psikolojik sermaye) üzerinde anlamlı etkisi olması gerekmektedir. Bu kapsamda algılanan örgütsel politika ile pozitif psikolojik sermaye arasında negatif ve anlamlı ($\beta=-0.145$) bir etki tespit edilmiştir. Böylelikle aracılık modelinin ikinci aşaması da sağlanmıştır.

Aracılık modelinin üçüncü aşamasında aracı değişkenin (pozitif psikolojik sermaye) bağımlı değişken (örgütsel sessizlik) üzerinde anlamlı etkisinin olması gerekmektedir. Bu kapsamda pozitif psikolojik sermaye ile örgütsel sessizlik arasında anlamlı ve pozitif ($\beta=0.144$) etki tespit edilmiştir. Böylelikle aracılık modelinin üçüncü aşaması da sağlanmıştır.

Aracılık modelinin dördüncü aşamasında ise bağımsız değişken aracı değişkenle birlikte analize dahil edildiğinde etki değerlerindeki değişikliklere göre aracılık etkisinden bahsedilebilecektir.

Şekil 5: Pozitif Psikolojik Sermayenin Aracılık Testi Modeli

AMOS 25'le aynı anda gerçekleşen analiz kapsamında ikinci, üçüncü ve dördüncü aşamalara yönelik sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 11: Modeldeki İlişkiler ve Katsayıları

			Tahmin Katsayısı	Standart hata	C.R.	P
Pozitif Psikolojik Sermaye	<---	Örgütsel Politika	-,145	,036	-3,989	***
Örgütsel Sessizlik	<---	Örgütsel Politika	,069	,039	2,284	,022
Örgütsel Sessizlik	<---	Pozitif Psikolojik Sermaye	,144	,041	1,962	,048

Tabloya göre bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etki değerinin anlamlı bir şekilde azaldığı görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre pozitif psikolojik sermayenin aracı etkisiyle birlikte bağımsız değişken olan algılanan örgütsel politikanın bağımlı değişken olan örgütsel sessizlik üzerindeki etki değeri 0,082'den 0,069'a anlamlı olarak azaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkide pozitif psikolojik sermayenin kısmi aracılık etkisi tespit edilmiştir. Bir sonraki aşamada bu kısmi etki Sobel testi (Meydan ve Şeşen, 2015: 133) ile analiz edilmiştir. Sobel testi sonucunda anlamlılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle H1 kısmen kabul edilmiştir.

3.5. Pozitif Psikolojik Sermayenin Alt Boyutlarının Aracılık Rolü

Bundan sonraki bölümde algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde pozitif psikolojik sermayenin öz yeterlilik alt boyutu, umut alt boyutu, iyimserlik alt boyutu ve dayanıklılık alt boyutlarının aracılık etkileri incelenmiştir.

3.5.1. Öz yeterlilik Alt Boyutunun Aracılık Rolü

Bu kısımda pozitif psikolojik sermayenin öz yeterlilik alt boyutunun algılanan örgütsel politika ile örgütsel sessizlik arasındaki aracılık etkisi analiz edilmiştir. Aracılık modeli kapsamındaki ilk aşama Tablo 10'da da belirtildiği üzere sağlandığından dolayı aracılık modelinin ikinci aşamasına geçilmiştir.

Tablo 12: Modeldeki İlişkiler ve Katsayıları

			Tahmin Katsayısı	Standart hata	C.R.	P
Öz yeterlilik	<---	Örgütsel Politika	-,132	,042	-3,155	,002
Örgütsel Sessizlik	<---	Örgütsel Politika	,085	,039	2,190	,029
Örgütsel Sessizlik	<---	Öz yeterlilik	,018	,036	,503	,615

Aracılık modelinin ikinci aşamasında bağımsız değişkenin (algılanan örgütsel politika) aracı değişken (öz yeterlilik) üzerinde anlamlı etkisi olması gerekmektedir. Bu kapsamda algılanan örgütsel politika ile öz yeterlilik arasında negatif ve anlamlı ($\beta=-0.132$) bir etki tespit edilmiştir. Böylelikle aracılık modelinin ikinci aşaması da sağlanmıştır.

Aracılık modelinin üçüncü aşamasında aracı değişkenin (öz yeterlilik) bağımlı değişken (örgütsel sessizlik) üzerinde anlamlı etkisinin olması gerekmektedir. Bu kapsamda Tablo 12'ye göre öz yeterlilik ile örgütsel sessizlik arasında anlamlı olmayan ($\beta=0.018$) etki tespit edilmiştir. Böylelikle aracılık modelinin üçüncü aşaması sağlanamadığı için H2 reddedilmiştir.

3.5.2. Umut Alt Boyutunun Aracılık Rolü

Bu kısımda pozitif psikolojik sermayenin umut alt boyutunun algılanan örgütsel politika ile örgütsel sessizlik arasındaki aracılık etkisi analiz edilmiştir. Umut alt boyutunun aracılık modeli kapsamındaki ilk aşama Tablo 10'da da belirtildiği üzere sağlandığından dolayı aracılık modelinin ikinci aşamasına geçilmiştir.

Tablo 13: Modeldeki İlişkiler ve Katsayıları

			Tahmin Katsayısı	Standart hata	C.R.	P
Umut	<---	Örgütsel Politika	-,121	,040	-3,037	,002
Örgütsel Sessizlik	<---	Örgütsel Politika	,087	,039	2,246	,025
Örgütsel Sessizlik	<---	Umut	,037	,038	,977	,329

Aracılık modelinin ikinci aşamasında bağımsız değişkenin (algılanan örgütsel politika) aracı değişken (umut) üzerinde anlamlı etkisi olması gerekmektedir. Bu kapsamda algılanan örgütsel politika ile umut arasında negatif ve anlamlı ($\beta=-0.121$) bir etki tespit edilmiştir. Böylelikle aracılık modelinin ikinci aşaması da sağlanmıştır.

Aracılık modelinin üçüncü aşamasında aracı değişkenin (umut) bağımlı değişken (örgütsel sessizlik) üzerinde anlamlı etkinin olması gerekmektedir. Bu kapsamda Tablo 13'e göre umut ile

örgütsel sessizlik arasında anlamlı olmayan ($\beta=0.037$) etki tespit edilmiştir. Böylelikle aracılık modelinin üçüncü aşaması sağlanmadığından dolayı H3 reddedilmiştir.

3.5.3. İyimserlik Alt Boyutunun Aracılık Rolü

Bu kısımda pozitif psikolojik sermayenin iyimserlik alt boyutunun algılanan örgütsel politika ile örgütsel sessizlik arasındaki aracılık etkileri analiz edilmiştir. İyimserlik alt boyutunun aracılık modeli kapsamındaki ilk aşama Tablo 10'da da belirtildiği üzere sağlandığından dolayı aracılık modelinin ikinci aşamasına geçilmiştir.

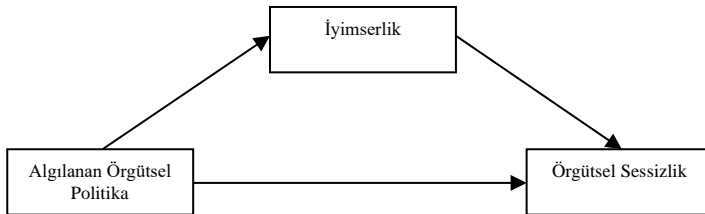
Tablo 14: Modeldeki İlişkiler ve Katsayıları

			Tahmin Katsayısı	Standart hata	C.R.	P
İyimserlik	<---	Örgütsel Politika	-,258	,043	-5,980	***
Örgütsel Sessizlik	<---	Örgütsel Politika	,068	,039	2,676	,007
Örgütsel Sessizlik	<---	İyimserlik	,088	,035	2,547	,011

Aracılık modelinin ikinci aşamasında bağımsız değişkenin (algılanan örgütsel politika) aracı değişken (iyimserlik) üzerinde anlamlı etkisi olması gerekmektedir. Bu kapsamda algılanan örgütsel politika ile iyimserlik arasında negatif ve anlamlı ($\beta=-0.258$) bir etki tespit edilmiştir. Böylelikle aracılık modelinin ikinci aşaması da sağlanmıştır.

Aracılık modelinin üçüncü aşamasında aracı değişkenin (iyimserlik) bağımlı değişken (örgütsel sessizlik) üzerinde anlamlı etkilerin olması gerekmektedir. Bu kapsamda Tablo 14'e göre iyimserlik ile örgütsel sessizlik arasında anlamlı ve pozitif ($\beta=0.088$) etki tespit edilmiştir. Böylelikle aracılık modelinin üçüncü aşaması da sağlanmıştır.

Şekil 6: İyimserlik Alt Boyutunun Aracılık Testi Modeli

Aracılık modelinin dördüncü aşamasında ise bağımsız değişken aracı değişkenle birlikte analize dahil edildiğinde etki değerlerindeki değişikliklere göre aracılık etkisinden bahsedilebilecektir.

Tablo 14'e göre bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etki değerinin örgütsel sessizlik değişkenine yönelik anlamlı bir şekilde azaldığı görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre iyimserlik alt boyutunun aracı etkisiyle birlikte bağımsız değişken olan algılanan örgütsel politikanın bağımlı değişken olan örgütsel sessizlik üzerinde etki değeri 0,082'den 0,068'e azaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkide pozitif psikolojik sermayenin iyimserlik alt boyutunun kısmi aracılık etkisi tespit edilmiştir. Bir sonraki aşamada bu kısmi etkiler Sobel testi (Meydan ve Şeşen, 2015: 133) ile analiz edilmiş ve Sobel testi sonucunda anlamlılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle H4 kısmen kabul edilmiştir.

3.5.4. Dayanıklılık Alt Boyutunun Aracılık Rolü

Bu kısımda pozitif psikolojik sermayenin dayanıklılık alt boyutunun algılanan örgütsel politika ile örgütsel sessizlik arasındaki aracılık etkileri analiz edilmiştir. Dayanıklılık alt boyutunun aracılık modeli kapsamındaki ilk aşama Tablo 10'da da belirtildiği üzere sağlandığından dolayı aracılık modelinin ikinci aşamasına geçilmiştir.

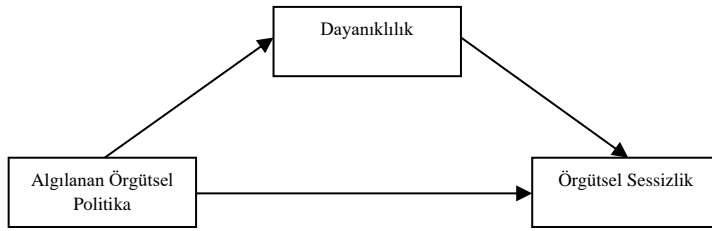
Tablo 15: Modeldeki İlişkiler ve Katsayıları

			Tahmin Katsayısı	Standart hata	C.R.	P
Dayanıklılık	<---	Örgütsel Politika	-,109	,041	-2,002	,045
Örgütsel Sessizlik	<---	Örgütsel Politika	,072	,039	2,117	,034
Örgütsel Sessizlik	<---	Dayanıklılık	,073	,036	2,361	,022

Aracılık modelinin ikinci aşamasında bağımsız değişkenin (algılanan örgütsel politika) aracı değişken (dayanıklılık) üzerinde anlamlı etkisi olması gerekmektedir. Bu kapsamda algılanan örgütsel politika ile dayanıklılık arasında negatif ve anlamlı ($\beta=-0.109$) bir etki tespit edilmiştir. Böylelikle aracılık modelinin ikinci aşaması da sağlanmıştır.

Aracılık modelinin üçüncü aşamasında aracı değişkenin (dayanıklılık) bağımlı değişken (örgütsel sessizlik) üzerinde anlamlı etkinin olması gerekmektedir. Bu kapsamda Tablo 15'e göre dayanıklılık ile örgütsel sessizlik arasında anlamlı ve pozitif ($\beta=0.073$) etki tespit edilmiştir. Böylelikle aracılık modelinin üçüncü aşaması sağlanmıştır.

Şekil 7: Dayanıklılık Alt Boyutunun Aracılık Testi Modeli

Aracılık modelinin dördüncü aşamasında ise bağımsız değişken aracı değişkenle birlikte analize dahil edildiğinde etki değerlerindeki değişikliklere göre aracılık etkisinden bahsedilebilecektir.

Tablo 15'e göre bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etki değerinin örgütsel sessizlik değişkenine yönelik anlamlı bir şekilde azaldığı görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre dayanıklılık alt boyutunun aracı etkisiyle birlikte bağımsız değişken olan algılanan örgütsel politikanın bağımlı değişken olan örgütsel sessizlik üzerinde etki değeri 0,082'den 0,072'ye azaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkide pozitif psikolojik sermayenin dayanıklılık alt boyutunun kısmi aracılık etkisi tespit edilmiştir. Bir sonraki aşamada bu kısmi etkiler Sobel testi (Meydan ve Şeşen, 2015: 133) ile analiz edilmiş ve Sobel testi sonucunda anlamlılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle H5 kısmen kabul edilmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Çalışma algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde pozitif psikolojik sermayenin aracı rolünü tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Çalışanların örgüte yönelik algıları, davranışları üzerinde belirleyici olmaktadır. Çalışanların örgüte yönelik olumsuz algıları örgütü de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu kapsamda çalışmada algılanan örgütsel politikanın örgüte yönelik olumsuz etkilerinin çalışanların sahip olduğu pozitif psikolojik sermaye ile azaltılıp azaltılmayacağı incelenmiştir. Çalışmanın analizleri neticesinde örgüte olumsuz etkileri olan

algılanan örgütsel politikaya çalışanlar belirsizlik yönetimi teorisi kapsamında artan sessizlik davranışı ile tepki gösterdikleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda pozitif psikolojik sermaye ve alt boyutlarının aracılık etkisine yönelik analizleri neticesinde kısmi aracılık etkileri tespit edilmiştir. Çalışmada belirsizlik yönetimi teorisi ile uyumlu sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu sonuçlara göre çalışanların sahip oldukları pozitif psikolojik sermaye seviyeleri arttıkça algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkileri azalmış, çalışanların kısmen daha az sessizlik eğiliminde olmalarına sebep olmuştur. Pozitif psikolojik sermayenin iyimserlik ve dayanıklılık alt boyutları algılanan örgütsel politikanın olumsuz etkilerini kısmen azaltarak çalışanların sessizlik seviyelerinin azalmasına sebep olmuştur. Şimdi ve gelecekte çalışanın kendisinin başarılı olacağına yönelik olumlu atıflarda bulunması ile amaca giderken ortaya çıkan sorun ve talihsizliklerle karşılaştığında tahammül etmeye ve yeniden toparlanarak ayağa kalkmasına vurgu yapan iyimserlik ve dayanıklılık boyutları ile sinerjik bir yapısı olan ve alt boyutlarının toplam etkisinden daha fazla etkiye sahip olan pozitif psikolojik sermaye (Luthans, Youssef ve Avelio, 2007:3-19) çalışanların sessizliklerini kısmen kırmıştır. Öz yeterlilik ve umut boyutlarının ise örgütsel sessizlik üzerinde herhangi bir aracılık etkisi tespit edilememiştir.

Çalışma ile çalışanların sahip olduğu pozitif psikolojik sermayenin ve alt boyutlarından iyimserlik ve dayanıklılığın yine çalışanların algıladıkları örgütsel politikanın örgüte yönelik olumsuz etkilerini önlemedeki rolünün ortaya çıkması ile literatüre katkı sağlanmıştır. Literatürde sınırlı sayıda bulunan algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlikle olan ilişkisine dair sonuçlar literatüre katkı sağlamakla beraber Türk örgütsel davranış literatüründeki boşluğu dolduracağı değerlendirilmektedir.

Yöneticilere tavsiyeler kapsamında çalışma ile algılanan örgütsel politikanın arzu edilmeyen iş tutumlarının etkilerini artırdığı gerçeği üzerine yöneticilerin ve örgütlerin yönetsel anlamda çalışanların algıladıkları örgütsel politikayı dikkate almaları gerektiği ortaya çıkmıştır. Yöneticilerin daha etkin bir yönetim sergilemeleri kapsamında çalışanların algıladıkları örgütsel politikanın olumsuz etkileri ile mücadelelerinde çalışanların pozitif psikolojik seviyelerinin geliştirilmesi başarıyı getirecektir. Ölçülebilir, geliştirilebilir ve etkin bir şekilde yönetilebilir bir kavram olan çalışanların sahip olduğu pozitif psikolojik sermaye (Larson ve Luthans, 2006: 50-52; Luthans ve Youssef, 2004: 153; Luthans, Youssef ve Avolio, 2007: 3) seviyelerinin geliştirilmesi ile algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki olumsuz etkileri de kısmen azalacaktır. Özellikle çalışanların algıladıkları örgütsel politikanın etkileri sonucunda ortaya çıkan çalışanların sessizliklerini kırmak için çalışanların iyimserlik ve dayanıklılık boyutlarının geliştirilmesi örgüte yönelik olumsuz olguları önlemekte kullanılacak yöntemler arasında bulunmaktadır. Örgütler ise özellikle insan kaynakları yönetiminin kadrolama aşamasında pozitif psikolojik sermaye seviyeleri yüksek veya geliştirilebilir çalışanların istihdamları gelecekte çalışanların karşılaşılabilecekleri olumsuz etkilere karşı bir ön alma olacaktır. Yine örgütler tarafından insan kaynakları yönetiminin yetiştirme ve geliştirme işlevinde de çalışanların pozitif psikolojik sermayelerinin geliştirilmesinde takip edilecek stratejilerini programlarına dahil etmeleri, algılanan örgütsel politikanın olumsuz etkilerini kırma adına diğer bir önleyici tedbir faaliyeti olacaktır.

Çalışmanın analizi, nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılmasından dolayı değişkenler arasındaki etkilerde, nedensellikten bahsetmemizi engellemektedir. Özellikle nicel yöntem algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki olumsuz etkilerinde öz yeterlilik ve umut alt boyutlarının herhangi bir aracılık etkisinin tespit edilememesine yönelik nedenselliği açıklamamızda yardımcı olmamaktadır. Bununla birlikte çalışma Afyonkarahisar'da sektör farkı gözetmeksizin belirli bir zaman aralığında yapıldığı için sonuçları Afyonkarahisar iline özgü olup sonuçlar genellenememektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda nitel veya karma araştırma yöntemlerinin kullanılması kavramlar arası ilişkilerin nedenselliği ile ilgili fikir sahibi olmamızı sağlayacaktır. Gelecekte yapılacak çalışmalara diğer bir tavsiye ise özellikle algılanan örgütsel politikanın örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinde pozitif psikolojik sermayenin aracı etkisini belli bir sektör veya farklı coğrafi bölgelerde yapılması, algılanan örgütsel politikanın örgüte yönelik olumsuz etkilerinin azaltılmasında pozitif psikolojik sermayenin etkisi ile ilgili daha fazla bilgiye sahip olmamızı sağlayabilir.

Çalışma ile örgüte yönelik olumsuz olgularla mücadele kapsamında çalışanların sahip oldukları pozitif psikolojik sermayelerinin ve özellikle iyimserlik ve dayanıklılık alt boyutlarının, örgütler ve yöneticiler için etkin bir şekilde kullanılabilecek araçlar arasında olduğu ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Acaray, A. (2014). *Örgüt kültürü, örgütsel sessizlik ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Kocaeli Üniversitesi SBE, Kocaeli.
- Adams, G. L., Ammeter, A. P., Treadway, D. C., Ferris, G. R., Hochwarter, W. A., & Kolodinsky, R. W. (2002). Perceptions of organizational politics: Additional thoughts, reactions and multi-level issues. F. J. Yammarino & F. Dansereau (Ed.), *The Many Faces of Multi-level Issues* içinde (ss. 287-294). İngiltere: Emerald Group Publishing.
- Aqmal, I. U., & Soewarno, N. (2018). The mediating impact of psychological capital and job relevant information on the influence of budget participation against job performance. *International Journal of Managerial Studies and Research*, 11(6), 1-14.
- Ay, D. A. (2014). *Ulusal kültür, örgüt kültürü, örgütsel politika algısı ve sendika üyesi olma eğilimi ilişkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bentley, J. R., Breland, J. W., Xu, N., Campion, E. D., & Treadway, D. C. (2015). The political skill and will of expatriates in acculturating to the politics of an organization in a new culture. *International Journal of Intercultural Relations*, 49, 343-353.
- Bursalı, Y. M. (2008). *Örgütsel politikanın işleyişi: örgütsel politika algısı ve politik davranış arasındaki ilişkiler*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir.
- Çetin, F., & Basım, H. N. (2012), Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdare Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Dağtekin, G. (2017). *The relationship between psychological capital and organizational silence: A research on telecommunications sector*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Donaldson, S. I., Dollwet, M., & Rao, M.A. (2015). Happiness, excellence and optimal human functioning revisited: Examining the peer-reviewed literature linked to positive psychology. *The Journal of Positive Psychology*, 10(3), 185–195.
- Dyne, L. V., Ang, S., & Botero, I. C. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392.
- Erkutlu, H., & Chafra, J. (2015). Empowering leadership and organizational job embeddedness: The moderating roles of task interdependence and organizational politics. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 210, 3-10.

- Ferris, G. R., & Kacmar, K. M. (1992). Perception of organizational politics. *Journal of Management*, 18(1), 93-116.
- Fuller, C. M., Simmering, M. J., Atinc, G., Atinc, Y., & Babin, B. J. (2016). Common methods variance detection in business research. *Journal of Business Research*, 69(8), 3192-3198.
- Gull, S., & Zaidi, A. A. (2012). Impact of organizational politics on employees' job satisfaction in the health sector of lahore Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(2), 156-170.
- Gupta, V., & Singh, S. (2014). Psychological capital as a mediator of the relationship between leadership and creative performance behaviors: empirical evidence from the Indian R&D sector. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(10), 1373-1394.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe – yöntem - analiz* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Kacmar, K. M., & Ferris, G. R. (1991). Perceptions of organizational politics scale (POPS): Development and construct validation. *Educational and Psychological Measurement*, 51, 193-205.
- Kacmar, K. M., & Carlson, D. S. (1997). Further validation of the perceptions of politics scale (POPS): A multiple sample investigation. *Journal of Management*, 23(5), 627-658.
- Karacaoğlu, K., & Cingöz, A. (2009). İşgören sessizliğinin kaynağı olarak liderlik davranışı ve örgütsel adalet algısı. 17. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 700-707.
- Khalid, J., & Ahmed, J. (2016). Perceived organizational politics and employee silence: Supervisor trust as a moderator. *Journal of The Asia Pacific Economy*, 21(2), 174-195.
- Khan, A., & Hussain, N. (2016). The analysis of the perception of organizational politics among university faculty. *Pakistan Business Review*, 18(2), 451-467.
- Koçel, T. (2010). *İşletme yöneticiliği* (12. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Larson, M., & Luthans, F. (2006). Potential added value of psychological capital in predicting work attitudes. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 13(1), 45-62.
- Li, X., Kan, D., Liu, L., Shi, M., Wang, Y., Yang, X., vd. (2015). The mediating role of psychological capital on the association between occupational stress and job burnout among bank employees in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 12(3), 2984-3001.
- Liang, T., & Wang, Y. (2016). Organizational silence in state-owned enterprises: Intermediary role of the perceptions of organizational politics. *American Journal of Industrial and Business Management*, 6(05), 640-648.
- Lind, E. A., & Van den Bos, K. (2002). When fairness works: Toward a general theory of uncertainty management. *Research In Organizational Behavior*, 24, 181-223.
- Luthans, F., & Youssef, C. M. (2004). Human, social, and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-160.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. USA: Oxford University Press.

- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., & Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60, 541–572.
- Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J., & Avey, J. B. (2008). The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate-employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior*, 29, 219-238.
- Luthans, F., & Avolio, B. J. (2009). The “point” of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 30, 291-307.
- Mayes, B. T., & Allen, R. W. (1977). Toward a definition of organizational politics. *Academy of Management Review*, 2(4), 672-678.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları* (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Miller, B. K., Byrne, Z. S., Rutherford, M. A., & Hansen, A. M. (2009). Perceptions of organizational politics: A demonstration of the reliability generalization technique. *Journal of Managerial Issues*, 21(2), 280-300.
- Mintzberg, H. (1985). The organization as political arena. *Journal of Management Studies*, 22(2), 133-154.
- Morgan, G. (1998). *Yönetim ve örgüt teorilerinde metafor*. İstanbul: MESS Yayın No:280.
- Morrison, E. W. (2014). Employee voice and silence. *Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav.*, 1(1), 173-197.
- Nikpay, I., Farahbakhsh, S., & Zandkarimi, M. (2017). The role of psychology capital in reducing organizational silence of teachers in Khorramabad city. *Journal of Scholl Psychology*, 6(1), 132-160.
- Oruç, E., & Kutanis, R. Ö. (2015). Pozitif psikolojik sermayenin örgüt içi politik davranışlara etkisi: Akademisyenler üzerine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 36-58.
- Pinder, C. C., & Harlos, K. P. (2001). Employee silence: Quiescence and acquiescence as responses to perceived injustice. *Research in Personnel and Human Resources Management* içinde (ss. 331-369). İngiltere: Emerald Group Publishing.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903.
- Snyder, C. R., Irving, L., & Anderson, J. R. (1991). Hope and health: measuring the will and the ways. C. R. Snyder & D. R. Forsyth (Ed.), *Handbook of Social and Clinical Psychology: The Health Perspective* içinde (ss. 285-305). Elmsford, NY: Pergamon.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (2018). *Aylık istatistik bilgileri*. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri adresinden erişildi.
- Stajkovic, A. D., & Luthans, F. (1998). Social cognitive theory and self-efficacy: Going beyond traditional motivational and behavioral approaches. *Organizational Dynamics*, 26, 62-74.
- Tokmak, M. (2018). Kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma: Banka çalışanları örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2219-2233.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). *Nüfus istatistikleri*. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden erişildi.

- Vigoda, E. (2000). Organizational politics, job attitudes, and work outcomes: Exploration and implications for the public sector. *Journal of Vocational Behavior*, 57(3), 326-347.
- Vigoda-Gadot, E., & Talmud, I. (2010). Organizational politics and job outcomes: The moderating effect of trust and social support. *Journal of Applied Social Psychology*, 40(11), 2829-2861.
- Wang, Y., Chang, Y., Fu, J., & Wang, L. (2012). Work-family conflict and burnout among Chinese female nurses: The mediating effect of psychological capital. *BMC Public Health*, 12(1), 915.
- Yu, Y., & Liu, Q. (2016). The effect of psychological capital and organizational support on innovational behavior and silence behavior of technical innovation personnel in strategic emerging industry. *American Journal of Industrial and Business Management*, 6(06), 732-740.

ÇALIŞAN BEKÂR KADINLARIN ŞİDDET ALGISI: YOZGAT ÖRNEĞİ*

Büşra UZUNER AKÇIL¹
Esra GEDİK²

Öz

Günümüzde toplumsal sorunlardan bir tanesi ve belki en önemlisi kadına yönelik şiddettir. Kadınların şiddete maruz kalması ise yine toplumsal yapının genetiği ile ilgili ve genelde ataerkil toplumların karakteristik özelliği şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmanın amacı aile içinde şiddete maruz kalan kadınlara yönelik sosyolojik bir araştırma yapmaktır, bu amaçla kadına yönelik şiddet olgusunu açıklarken öncelikle şiddetin tanımlarını yapmak ve şiddetin türlerini, yöntemlerini ve kadına yönelik şiddet ile ilgili araştırmaları göz önüne koymaktır. Kadınların şiddet uygulamaları ile yaşadıkları olumsuzlukları ve bu olumsuzlukları hafifletecek olan kuruluşları tanıtmaktır. Araştırmanın en önem arz eden yönü bu konunun sadece şiddete maruz kalan bireyleri tek tek bireysel olarak ilgilendiren bir konu olmaktan çok toplumu ilgilendirmesi ve her ne kadar aile içinde yaşanıyor olsa da aile dışında kalan bekar kadınlar da bugün şiddete maruz kalabilmektedirler. Bu nedenle, bu çalışmanın spesifik amacı, Yozgat ilinde çalışan bekâr kadınların şiddet konusundaki farkındalıklarının anlaşılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Kadına Yönelik Şiddet, Aile İçi Şiddet, Çalışan Kadınlar.

VIOLENCE PERCEPTION OF SINGLE WORKING WOMEN: THE CASE OF YOZGAT

Abstract

Today, it is one of the social problems and perhaps the most important is the violence against women. The exposure of women to violence can also be interpreted as the characteristic of the social structure and the characteristic characteristics of the patriarchal societies in general. The aim of this study is to conduct a sociological research on women who are exposed to violence in the family, in order to explain the violence against women and to consider the types of violence and the violence related to violence. The aim of this course is to introduce the disadvantages of women with violence practices and organizations that will ease these negativities. The most important aspect of the research is that this issue concerns the society rather than being a concern for individuals who are exposed to violence. Although violence is experienced within the family, single women outside the family may also be exposed to violence today. Therefore, the specific aim of this study is to understand the awareness of single women working in Yozgat about violence.

Keywords: Violence, Violence Against Women, Domestic Violence, Working Women.

* Bu makale Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyoloji Bölümü “Yozgat’ta Çalışan Bekar Kadınların Şiddet Algısı” adlı 2019 Ekim ayında kabul edilmiş Yüksek Lisans tezinin verilerinden yararlanmıştır.

¹ Sosyolog, İstanbul Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi, ORCID 0000-0001-9017-8950

Sorumlu Yazar (Corresponding Author): busra.uzun@ailvecalisma.gov.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID 0000-0003-3192-2107.

Başvuru Tarihi (Received): 26.11.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Kadına yönelik uygulanan şiddet son derece yaygın bir toplumsal meseledir. Bu sorun yalnızca Türkiye’de değil, dünyanın her yerinde karşılaşılan, medeni hal, yaş, eğitim, sınıfsal konum veya statü fark etmeksizin pek çok kadına yaşatılan insan hakları ihlalidir. Türkiye’de şiddetten bahsederken ilk önce akla aile içi şiddet gelmektedir. Aile içi şiddetten bahsederken ise erkeğin kadına uyguladığı şiddet olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğunlukla da fiziksel şiddet olarak genelleştirilir. Oysa şiddet sadece fiziksel olarak vuku bulmaz; fiziksel, duygusal, ekonomik, cinsel ve flört şiddeti de şiddet türleri içerisinde yer almaktadır. Dahası, sadece aile içerisinde yaşanmaz.

Kadına uygulanan şiddetin temelinde cinsiyet ayrımcılığı³ söz konusudur. Fakat, bu hususların toplum açısından mahrem sayılması sebebiyle; konu hakkında geniş çalışmalar yapılamamış, konuya ilişkin literatür sınırlı kalmıştır (İlkkaracan, Gülçür ve Arın 1996; Işık, 2002; Kerestecioğlu, 2004; Altınay ve Arat, 2007). Bu çalışmada, aile içi şiddetin, özellikle kadına yönelik şiddetin, bekar kadınların bakış açısından irdelenmesi, toplum üzerindeki etkileri ve sorunun çözümü için yapılması gerekenler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kadına yönelik şiddetin nedenlerinin yanında şiddete uğrayan kadında bırakmış olduğu izlere, şiddete maruz kalan kadının hayatındaki değişikliklere ve toplumsal yaşamda durduğu yere de dikkat çekmek araştırmanın bir diğer hedefidir. Bu anlamda bekâr kadınlar da şiddet görme anlamında riskli grup içinde ele alınmalıdır.

Yapılan araştırmaların ve yaşanan vakaların göz ardı edilerek, toplumun genel kanısına göre; şiddet gören kadınların pek çoğu düşük sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel çevrede yaşayan kadınlardır. Bunun devamında ise şiddet uygulayanların eğitimsiz veya eğitimi az, düşük gelirli veya işsiz, kentten uzakta ve kırsalda yaşayan erkekler olduğu düşünülmektedir. Hâlbuki son derece iyi eğitilmiş, saygın meslek sahibi, üst sosyo-kültürel özelliklere sahip kadınlar da şiddete maruz kalmaktadır.

Şiddetin geçerli ve herkes tarafından kabul edilebilecek bir tanımının yapılması ve hangi davranışların şiddet olarak tanımlanacağı günümüzde son derece tartışmalı bir konudur. İnsan saldırganlığının nedenlerini açıklayan çok sayıda görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri de sosyal öğrenme kuramıdır. Bu kuramcılara göre insan doğuştan saldırgan değildir. Şiddeti ve saldırganlığı, bireyin çevresiyle olan etkileşimine tutum ve davranışlarına, olayların sonuçlarından çıkan algılamalara dayandıran Sosyal Öğrenme Kuramı, özellikle çocukluk çağında aile içi şiddete maruz kalan, tanık olan çocukların (özellikle de erkek çocukların), yetişkinliklerinde de çevresine şiddet uyguladıklarını ileri sürmektedir (Gökkaya ve Ayan, 2017: 2).

Ataerkil sistem teorisine göre ise aile içi şiddet, bireysel ve ailevi nedenlerle değil de toplumsal yapıyla ilişkili olarak açıklanmaktadır. Sosyal ve ekonomik gelişimlerin ataerkil bir toplumsal sistemi ve aile yapısını oluşturduğu görüşüne dayanır. “Merkezi teorik argüman, ataerkil sistemin kadına yönelik bir aşağılamaya ve zulme yol açtığını ve kadınlara karşı yöneltilen tarihsel, sistematik şiddet şablonunu meydana getirdiği şeklindedir.” (Doğan, 2013: 56).

Ataerkillik veya erkek egemenliği insanlığın yerleşik düzene geçip sermayesini kendi “kan”ına bırakma arzusuyla hayat bulmuş bir kavramdır. Geçmişten bugüne ataerkil söylem biçim değiştirmiştir. Ataerkillik kavramı tüm kavramlar gibi toplumsal hayatın dinamikleri içinde değişime uğramaktadır. Kavramsal olarak ataerkillik nedir, sorusuna kesin bir yanıt vermek çok

³ Cinsiyet ayrımcılığı, biyolojik cinsiyeti temel alarak, kadın ve erkeğe yüklenen kültürel anlamlar, roller ve görevler nedeni ile kadın aleyhine doğan eşitsizliklere verilen addır.

zordur. Zira, feminist akımlar içerisinde farklı ele alışı söz konusudur. Burada söz edilen biyolojik anlamdaki erkeklik değildir. Tam tersine insanlara aşılana, uyumlarının sağlandığı, içselleştirilen ataerkil hegemonik erkeklikler⁴dir. Bu karakter özellikleri, toplumsallaşma süreci ile kazanılan imtiyazlı erkeklik rollerinin kapalı aile ortamında pekişmesi ile şekillenmekte ve bu aşamadan sonra kişisel farklılıklar şiddetin düzeyini ve biçimini belirlemektedir (Mor Çatı 1996). Erkekler toplum tarafından kendilerine verilen rollerini yerine getirme esansında başarısız olduklarında ayrıca sosyal ekonomik sebeplerde yetersizlik yaşadıklarında şiddet eğilimi olan bireylere dönüşmektedirler (Stone vd., 1999: 31).

Dünya’da 1970’lerden itibaren önem kazanan şiddet sorunu Türkiye’de 1980’lerden itibaren tartışılmaya başlanmıştır. 17 Mayıs 1987’deki “Dayağa Hayır” yürüyüşü kadınların şiddete karşı ilk toplumsal tepkisi olmuştur. 1970’lerden bu yana yapılan şiddet araştırmalarının, birbirinden etkilenen iki farklı eğilimden etkilendiğini görüyoruz. 1) “Aile içi şiddet” paradigması (*family violence*), 2) “Erkek şiddeti” (*male violence*) analizi üzerine oturan feminist paradigma (Altınay ve Arat, 2007). Erkek şiddeti paradigması bu çalışma için de esas alınan bir bakış açıdır çünkü “ataerki” veya “erkek egemenlik” olarak ifade edilen tahakküm ilişkileri incelenmeden, aile içinde yaşanan şiddetin özelliklerini, sebeplerini ve sonuçlarını tespit etmenin mümkün olmayacağını düşünüyoruz. Bu nedenle bu çalışmanın örneklem grubu olarak bekar kadınlar seçilmiştir. Şiddetin aile içi ile sınırlı kalmadığını erkek şiddeti olarak toplumda yer aldığını göstermek için.

Kadına yönelik şiddet sadece Türkiye’de değil dünyanın pek çok ülkesinde ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadının şiddete bakış açısı yaşadığı toplumun kültürüne, mevcut yasal düzenlemelere, kadının eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyine göre değişmektedir. Şiddet ve günümüzde şiddetin en çok karşımıza çıkan türü olarak kadına karşı şiddet olgusu, sebep ve sonuçları ile ihmal edilemeyecek derecede önemlidir. Kadına karşı şiddeti etkileyen faktörler tam anlamıyla tespit edilebilir ve bu faktörler ortadan kaldırılabilirse insan olarak kadının toplumdaki gerçek yeri ve değeri daha iyi anlaşılacaktır. BM’nin 1995 senesinde Çin’in Başkenti Pekin’de düzenlediği IV. Dünya Kadın Konferansında kadınların maruz kaldığı aile içi şiddet tanımı şöyledir:

Kadınlara yönelik şiddet terimi, kadının fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel olan, bu tip hareketlerin tehdidini, baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren ister toplum önünde ister özel hayatta meydana gelmiş olsun, cinsiyete dayalı her türden şiddet anlamına gelmektedir. (Yüksel vd., 2015: 30)

Dünya Sağlık Örgütü (1993) kadına yönelik şiddeti şu şekilde tanımlamaktadır: “Cinsiyete dayalı, kadını inciten, ona zarar veren, fiziksel, cinsel, ruhsal olarak hasar yaratan, toplum içerisinde ya da özel yaşamında ona baskı uygulaması ve özgürlüklerinin keyfi olarak kısıtlanmasına neden olan her türlü davranıştır”. (Karınca, 2008: 31)

2011 yılında İstanbul’da kararlaştırılan ve devletlerin imzasına açılan “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Sözleşmesi”ne göre şiddet;

Kadınlara yönelik şiddet: Bir insan hakları ihlali olarak ve kadınlara yönelik ayrımcılığın bir biçimi olarak anlaşılmaktadır ve ister kamusal ister özel alanda meydana gelsin, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar veya ıstırap veren veya verebilecek olan toplumsal cinsiyete dayalı her türlü eylem ve bu eylemlerle tehdit etme, zorlama ve keyfi olarak özgürlüğünden yoksun bırakma anlamına gelir. (Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele (2016-2020) Ulusal Eylem Planı, 2016: 10)

⁴ Gedik (2016) bu kavramı şöyle tanımlıyor “erkekler için idealleştirilmiş biçimleri üreten, diğer erkeklikleri az ya da çok etkileyebilen bir erkek olma biçimidir”.

Şiddet Türkiye’de genel anlamda aile içinde resmedilmektedir. Kadın toplumun da bir parçası olması münasebetiyle şiddet olaylarını sadece aile çerçevesinde sınırlamak elbette doğru olmayacaktır. Bu anlamda bekâr kadınların çalışmaya konu edilmesinin en önemli nedeni budur. Şiddet denildiği zaman akla ilk olarak fiziksel olarak uygulanan bir eylem gelmektedir. Türkiye toplumunda, duygusal şiddet pek çok kişi tarafından bilinmemekte ve kabul görmemektedir. Yapılan araştırmalar kadınların dahi, duygusal şiddeti bir şiddet türü olarak algılamadıklarını ve hatta cinsel şiddetin bir türü olan evlilik içi tecavüz⁵ terimini kabul etmediklerini göstermektedir. Şiddete maruz kalan kadınlar, kendilerine uygulanan darp türünde fiziksel eylemleri şiddet olarak görmektedirler. Bir başka deyişle şiddete maruz kalan kadınların tanımladıkları şiddet çoğu kez fiziksel şiddetin ötesine geçmemektedir.

Kadına uygulanan şiddet yalnızca fiziki şiddetle sınırlı değildir. Bunun yanı sıra psikolojik, ekonomik, cinsel şiddet, kadının evden çıkmasının yasaklanması veya yakın çevresi ve arkadaşlarıyla görüşmesinin yasaklanması gibi şiddet türleri de söz konusudur. Dolayısıyla genellikle bu türler fiziksel şiddetle birlikte uygulanmaktadır (Üstünel vd., 2017: 11).

Fiziksel şiddet, aile içinde yaşanan şiddetin sıklıkla görülen şeklidir. Fiziksel şiddet, yoğunluklu olarak kişi bedenine uygulanan ve bedensel kuvvete dayanan bir fiildir. Fiziksel şiddetin temelinde, karşısındaki kişide acı ve korku oluşturacak eylemleri gerçekleştirme isteği yatmaktadır.

Gündelik hayatta sıklıkla rastlanan şiddet biçimlerinden biri de duygusal şiddettir. Duygusal şiddeti diğer şiddet türlerinden ayıran iki önemli nokta vardır. Diğer şiddet türleri incelendiğinde somut fiziki bulgulardan söz edilirken psikolojik şiddette somut bir bulgudan söz etmek pek mümkün olmamaktadır. Duygusal şiddet, çoğunlukla fiziksel ve cinsel şiddet ile birlikte yaşanır. Duygusal şiddetin göstergeleri ise; kadını küçümsemek, önemsememek, kadının kendini iyi hissetmesini engellemek, kadının kendini deli sanmasını sağlamak, akıl oyunları oynamak, kadının söylediği veya yaptığı şeylerden ötürü utanmasına neden olmak, dalga geçmek, kadından sevgi, ilgi ve merhameti esirgemek, kadınla muhabbet etmemek (Vahip ve Doğanvaşargil, 2006: 1104).

Bir kadının evlendiği eşi dahi olsa kadının isteği olmadan cinsel ilişkiye zorlamak, cinsellik içeren imalar yapmak, cinsellikle ilgili sözler söylemek, el ve parmak atmak, çimdiklemek, fuhuşa zorlamak, cinsel birlikteliklerinde kadını aşağılamak gibi davranışlar cinsel şiddet olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte kız çocukların doğumdan önce veya sonra yaşamlarına son vermek, kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmeleri, kadınların sünnet edilmesi, erken yaşta hamileliklerin yaşanması, kadınların gebe kalmak istememesine saygı duyulmaması, namus konusu bahane edilerek kadına yönelik aleni suç işlenmesi de cinsel şiddet eylemleri olarak adlandırılmaktadır (Erbek vd., 2004: 199).

Cinsel tacizi de cinsel şiddet kapsamında değerlendirmek mümkündür. Ayrıca bu şiddet türü kadınlara sıklıkla uygulanan bedensel bir istismardır. Bu şiddette kasıtlı yapılan fiziksel temas, dokunma, hafif şekilde sırt ten teması kurmak amacıyla elle vurma, ima içeren ve toplumca nahoş olarak nitelendirilen işaretler, şakalar, kişinin dış görünüşü üzerinden yorumlarda bulunma, sırnaşık davranışlar sergileme, işyerinde müstehcen obje resim ve fotoğraf kullanmak, cinsel anlamda yaklaşım istekleri gibi hareketler de cinsel şiddet kapsamında değerlendirilmelidir (Üstünel vd., 2017: 10). Enstest de cinsel şiddet çeşitlerinden bir tanesi olarak bilinmektedir. Toplumda, mahremiyeti kadınlar ve erkekler birlikte yaşamaktadırlar.

Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünün 2008 yılında kadına yönelik aile içi şiddetle mücadele projesi kapsamında Türkiye genelinde yaptırdığı araştırmada ekonomik şiddet; kadını

⁵ Evli olsalar dahi kocanın kadının rızasını almadan eşini cinsel ilişkiye zorlaması, tecavüz etmesine verilen addır.

her yönüyle sömürmek ve evinin ihtiyaçlarını gidermemek vb. eylemler kadına yönelik bir aile içi şiddet türü şeklinde tanımlanmaktadır (Halıcı, 2007: 71).

Kadınlar, aileleri içinde hiçbir ücret talep etmeden çalışmaktadırlar. Bu nedenle erkekler sadece kadınlara ait üretimlerinin ve becerilerinin sömürülmesiyle de yetinmeyip; bununla birlikte şahsi konforlarının sağlanması noktasındaki tüm hizmetlerin herhangi bir karşılığını vermeden eriştiklerinden dolayı kadınlara ait bu üretim güç ve becerilerini de kullanmaktadırlar. Kadınlar buna karşın hem birlikte oldukları kişi hem de erkek egemen sistem olmak üzere çift yönlü bir baskı altında bulunmakta ve erkekler bu sömürüden maddi çıkar elde etmektedirler. Kadınlara uygulanan baskı var olan sosyal yapıyı sürdürmeye yarayan çeşitli gerçeklere dayandırılmaktadır (Özerkmen, 2012: 19; Yüksel vd., 2015: 16).

Bu tanımlara göre ekonomik şiddet kadının dışarı çıkmamasını ve çalışmasını engellemek, para konusunda kısıtlanmak, kazandığı parayı elinden almak ve bu tarz davranışları kapsamaktadır. Bu anlamda kadın tamimiyle erkeğine bağımlı hale gelmektedir.

Flört; kişilerin karşılıklı niyetleri ile belirli bir süre birlikte olmayı tercih etmeleri, süre sonunda evlenmeleri veya ayrılmaları ile sonlanan bir süreçtir (Straus, 2004). Sugarman ve Hotaling'in 1989'da gerçekleştirdikleri çalışmada, "flört ilişkisinde partnere karşı, acı verici veya yaralayıcı fiziksel veya psikolojik güç ve tehdit kullanımını içeren söz, mimik ve davranışların tümü" olarak ifade edilmiştir.

Farklı bir ifadeyle, erkek arkadaş şiddeti olarak değerlendirilebilmekte ve evlilik gerçekleşmeden gerçekleştiği söylenebilmektedir. Flört şiddeti diğer şiddet türleri ile bağdaştırıldığında flört şiddetinin türleri olarak açıklamak mümkün olmaktadır. Bu şiddet türünde fiziksel zarar verme durumu ve ayrıca sözlü şiddet halleri de söz konusudur.

Diğer taraftan bu şiddet türü gelecekte aile içi şiddete dönüşme ihtimali çok yüksektir. Bu dönemde önlenmesi ve bu anlamda genç bireylerin bilinçlendirilmesi, ileriki dönemde yaşama ihtimali yüksek olacak şiddet türünün önlenmesinde önemli bir adımdır (Aslan vd., 2008). Kadına yönelik şiddetin giderek arttığı ülkemizde literatürde yeni bir kavram olan flört şiddeti ile ilgili daha fazla araştırma yapılmalıdır ve genç nüfusa sahip ülkemizde konu derinlemesine incelenmelidir.

1. Araştırma Metodolojisi

Bu başlık altında araştırmanın yöntemine, amacına, örnekleme ve veri toplama sürecine yer verilecektir.

1.1. Yöntem

Çalışmada nitel veri toplama araçlarından derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme yönteminde birden fazla farklı görüşme tekniği bulunmaktadır. Bu teknikler sohbet tarzı görüşme, yarı yapılandırılmış görüşme ve yapılandırılmış görüşme teknikleri olarak üçe ayrılabilir. Araştırmada yararlanılan yarı-yapılandırılmış görüşme türü, önceden belirlenmiş soru formu ışığında gerçekleşse de görüşmecilerin değinmek istedikleri noktaya göre esneklik gösterilerek alanda yeniden şekillenmiştir (Berg vd., 2015:136).

Ayrıca araştırmada, yorumlayıcı yaklaşım anlayışı gözetilmiştir. Yorumlayıcı sosyal bilim, insanların kendi yaşamlarında karşılaştıkları durum, duygu, olay ve olgulara karşı içinde oldukları anlamlandırma süreçleri ile ilgilenir. Araştırmacı da araştırılanın yaşadığı doğal ortamı araştırılanın gözünden tanımlayarak ve araştırılanın bakış açısıyla olayların nasıl tanımlandığı, yorumlandığını ve anlamlandırıldığını inceler. İnsanın gündelik hayattaki eylemlerinin bir anlamı olabilmesi için diğer insanlarla etkileşim içinde olmalı ve diğer insanlarla girdiği bu etkileşim sonucunda kurulan ortaklaşa bir anlamlar dünyasına ihtiyaç duyar. Aktörlerin bireysel deneyimleri ile kendileri için anlam oluşturduğu, bu eylemlerin tekrarı ile bu anlamların aktörler için gerçekler haline geldiği savunulur. Ayrıca yorumlayıcı bakış açısında araştırmacının, görüşülenlerin bakış

açılırlarıyla düşünmesi gerektiğine inanılır. Bu nedenle her aktörün farklı değer dünyasına sahip olabileceği ve bu farklılıkları göz önünde bulundurarak analiz yapılması gerektiğini savunur. Dolayısıyla araştırmacı normatif değer algısıyla değil objektif olarak kişilerin düşüncelerini yansıtır (Çetintaş, 2015: 33-34).

1.2. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı bekâr kadınların şiddet algısının incelenmesine yönelik sosyolojik bir araştırma yapmaktır. Araştırmanın en önem arz eden yönü bu konunun sadece şiddete maruz kalan bireyleri tek tek bireysel olarak ilgilendiren bir konu olmaktan çok toplumu ilgilendirmesi ve her ne kadar kadına karşı olsa da toplumsal bir sorun haline gelmesidir. Çünkü sağlıklı bir toplum ancak sağlıklı bireylerin varlığı ile mümkündür. Bu çalışmanın spesifik amacı ise, Yozgat ilinde çalışan bekâr kadınların şiddet konusundaki algılarının derecesini belirlemektir.

1.3. Örneklem

Çalışmanın örnekleme, Yozgat ilinde çalışan bekâr kadınlar olarak belirlenmiştir. Çünkü Türkiye’de şiddet denilince genellikle akla aile içi şiddet gelmektedir ve aile içinde kadına yönelik şiddet ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Oysa bir kadın aile içinde olsun veya olmasın, bekar bir kadın olarak da toplumda erkek şiddetine maruz kalabilmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu çalışmanın ana paradigması erkek şiddeti üzerinedir. Bu nedenle, kadının aile dışında da şiddete maruz kalabileceğini göstermek ve buna karşı da önlemler alınabilmesi için bu çalışmada bekar kadınlarla görüşülmüştür.

Yozgat’ın sosyo-kültürel dokusuna bakıldığında muhafazakar bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu kapsamda bekar kadın olmanın getirdiği zorlukları ve kadınların baş etmek zorunda kaldıkları şiddet ile ilgili algılarını anlamak için bekar kadınlarla görüşme yapılmıştır. Örneklem 22 kadın dahil edilmiştir.

Örneklem belirlenirken çalışan kadınları seçilmiştir çünkü ekonomik güç ve şiddet arasında bir bağlantı olup olmadığına bakılmıştır.

Yaş 20-45 yaş arası ile sınırlandırılmıştır çünkü Türkiye’de yaş aldıkça kadınların toplumsal olarak saygınlığı arttığı için daha yaşlı ve bekar kadınlar örneklem dahil edilmemiştir.

Eğitim seviyesi ön lisans ve üzeri olarak belirlenmiştir ki eğitim ile şiddet farkındalığı arasında bir bağlantı olup olmadığı incelenmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara ait demografik veriler

Sıra no	Kod	Yaş	Eğitim durumu	Meslek	Aylık gelir
1	A	36	Lisans	Özel güvenlik	2000-3000 TL
2	B	25	Lisans	Sosyal hizmetler uzmanı	2000-3000 TL
3	C	31	Lisans	Polis	3000 TL üzeri
4	D	26	Lisans	Sosyal hizmetler uzmanı	2000-3000 TL
5	E	27	Lisans	Psikolog	3000 TL üzeri
6	F	35	Lisans	Sağlık memuru	3000 TL üzeri
7	G	24	Lisans	Halkla ilişkiler	2000-3000 TL
8	H	26	Lisans	Sosyal hizmetler uzmanı	2000-3000 TL
9	I	24	Önlisans	Muhasebe	2000-3000 TL
10	J	43	Lisans	Anasınıfı öğretmeni	3000 TL üzeri
11	K	29	Lisans	Sosyolog	3000 TL üzeri
12	L	43	Lisans	Sosyal hizmetler uzmanı	3000 TL üzeri
13	M	24	Lisans	Sosyal hizmetler uzmanı	3000 TL üzeri
14	N	27	Lisans	Sosyal yardımlar inceleme görevlisi	3000 TL üzeri
15	O	28	Lisansüstü	Öğretmen	3000 TL üzeri
16	Ö	23	Lisans	Çocuk gelişimi	3000 TL üzeri
17	P	25	Önlisans	Büro yönetimi ve sekreterlik	2000-3000 TL
18	R	29	Lisans	PDR	3000 TL üzeri
19	S	26	Lisans	Mühendis	3000 TL üzeri
20	T	34	Lisans	Avukat	3000 TL üzeri
21	U	30	Lisans	Öğretmen	3000 TL üzeri
22	V	28	Lisans	Sosyolog	3000 TL üzeri

Araştırmaya katılanların demografik özelliklerini dağılımı yukarıda verilen şekildedir. Tablo incelendiğinde yaş aralığının 23-43 yaşlar arasında seyrettiği görülmektedir. Genel anlamda da katılımcılar 30 yaşın altında yığılma göstermiştir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında bir lisansüstü ve iki ön lisans mezunu varken büyük çoğunluğu lisans mezunları oluşturmaktadır. Aylık ortalama kazançları incelendiğinde de yedi kişi 2000-3000 TL arası, 15 kişi de 3000 TL üzerinde gelire sahiptir.

1.4. Veri Toplama Süreci

Bu çalışmada, görüşülen kişinin serbest bir söyleşi için tamamen özgür bırakıldığı, ancak görüşme konusunun araştırmacı tarafından önceden analiz edildiği ve görüşme boyunca hangi evrelerin izleneceği ve nelerden söz edileceği önceden belirlenmiş olan sorun merkezli görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmada çalışan bekar yirmi iki kadınla sorun merkezli görüşme tekniği kullanılarak görüşme yapılmıştır.

2. Bulgular

Bu başlık altında, yapılan araştırma sonucu ortaya çıkan bulgulara -kategorize edilerek- yer verilecektir.

2.1. Katılımcıların Cinsiyet Algıları

Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyet kavramından tamamen farklıdır. Cinsiyet kavramı biyolojik olarak kadın ve erkeği ifade etmektedir. Bu anlamda bireyin cinsiyeti hem biyolojik hem de toplumsal olarak farklı yerlerde önemli özellikler içermektedir. Toplumsal cinsiyetin zamanla kendi anlamını oluşturmasıyla toplum içerisinde erkek veya kadına atfettiği roller ve bu roller dâhilinde davranmalarını içermektedir.

Doğduğumuz andan itibaren bir kadın bir erkek profili şekilleniyor. Kadınlar ev işlerine yönlendirilirken erkekler ise dışarıya yönlendiriliyor. Toplumun bir kadından ve erkekten beklediği davranışlar vardır ve onlara göre kafasında oluşturduğu kodlamalardır. Hasılı toplumun kurguladığı erkek ve kadın algılarıdır, toplumun bizden beklediği rol ve görevlerdir. Bu nedenle kişilerin kendi cinsiyetlerini nasıl anlamlandırdıkları önem arz etmektedir. Yozgat ilinde görüşmeye katılan bekâr katılımcıların, kadın ve erkek olmaya dair bakış açılarının yönü, kendilerini hangi kalıplara göre tanımladıkları, kadın ve erkek olmanın zorluklarının neler olduğu, kalıp yargılardan ne derece etkilendikleri ve nasıl bir kadın ve erkek imajına sahip olduklarına yönelik tartışmalar yer almaktadır. Erkek egemen toplumlarda erkekler küçüklikten itibaren toplum ve kültürel etkenlerden dolayı pasif yetiştirmemektedir. Ona güçlü olduğu, kadınlardan daha önemli bir yere sahip oldukları imajı her yaş ve dönemde verilmektedir. Bunun sonucu olarak toplumsal cinsiyet ayrımı meydana gelmekte ve kadın erkek eşitsizliği yaşanmaktadır (Rivvet, 2004).

Katılımcılar tarafından kadın olmak, genel anlamda, zorluklarla mücadele edilmesi gereken ve aynı zamanda da güzel olması gereken bir duygu olarak tanımlanmıştır.

Zor ama bir o kadar da çok güzel bir duygu, (F, 35, Sağlık Memuru),

Kadın olmak zor ama bir taraftan da güzel bir duygudur, (G, 24, Halkla İlişkiler)

Kadın olmak zor ya. Evden çıkmak için giyinmek bile evdekilerin gözetiminde, iş yerine gidiyorsun diplomandan önce bacaklarına bakanlar var (U, 30, Öğretmen).

Kadın olmak güzel de zor. Erkekleri idare etme sanatı mı desem, hem var hem yok olarak yaşamaya devam etmek mi desem. İş yerinde terfi etmek için varlığını ispat etmen lazım ama erkek arkadaşın, sokaktakiler için dışarıda yok gibi olmalısın. Hayalet gibi ama korkutan sen değilsin, korkmalısın sürekli (E, 27, Psikolog).

Katılımcıların “zor” kavramı ile nelerin kast edildiği incelendiğinde, Türkiye’de son dönemde önemli oranda artan kadına yönelik şiddet, taciz, tecavüz vakalarının ve kadınların çalışma yaşamında maruz kaldığı ayrımcılığın etkili olduğu görülmüştür. Pek çok katılımcı kadın olarak iş yerinde yaşadıkları mobingten bahsetmişlerdir. Ancak katılımcıların hiç biri bu durumu mobing veya duygusal şiddet olarak tanımlamamışlardır. İş yerinde kadın olarak kendilerini erkek iş arkadaşlarından daha fazla kanıtlamak zorunda hissettiklerini dile getirmişlerdir. Giydikleri elbiseler, kullandıkları ayakkabılar, saçlarının rengine kadar bir gözetim hissettiklerini ve kimi katılımcılar kendilerini “görünmez göz” diye tanımladıkları bu bakışa göre şekillendirdiklerini, kimi katılımcılar ise bu bakışlara aldırmandan oldukları gibi kalmaya çalıştıklarını ama yorulduklarını dile getirmişlerdir.

“Kadın olmak ne demektir” şeklinde sorulduğunda, katılımcıların toplumda kabul gören genel algıyı sergilediği görülmüştür ve kadın olmak üretken, verimli ve çalışkan olmayı niteleyen ve toplumu yansıtan bir durum olarak tanımlanmıştır.

Toplum olarak kadın mı? Yoksa hayallerimizdeki kadın mı? Dünyanın yaratıcı, doğurgan, yenilenen, temizleyen yanındır kadın (J, 43, Anasınıfı Öğretmeni).

Türkiye’de kadın olmak kavramına, toplumsal cinsiyet manası katıldığından oldukça ağır bir durumdur. Toplumda hep erkekten sonra gelen kişidir (Ö, 23, Çocuk Gelişimi).

Toplum tarafından öğretilen ataerkil sistemle beslenen bir olgu olduğundan kavramsal olarak sıkıntılı bir kelime (R, 29, PDR)

Toplumun en önemli parçası neresi? Aile. Ailenin en önemli unsuru ne? Kadın. O zaman kadın olmadan toplum olmaz. Evin direği erkek ise toplumun temeli kadındır (U, 30, Öğretmen).

Bu bakış açısına göre kadın, doğanın yaratıcı gücü ile özdeşleştirilirken aynı zamanda toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün⁶ de vurgulandığı sonucu çıkarılabilir. Toplumsal kabulden hareketle erkekler evin gelirini sağlayan, kadınlar ise özel alanda evin işlerini kotaran şekilde tanımlanan bir iş bölümüdür. Örneğin, çocuk bakımı gibi işler ev içinde kadınlarca yürütülürken, erkekler, genelde, dışarıda eve gelir getiren işlerle meşgul olurlar. Erkeklerin gelir getiren işlerde çalışması onların kamusal alanda yer almalarını sağlayan, onlara toplumsal statü ve prestij kazandıran ataerkil sistem tarafından sağlanan ayrıcalıklardandır.

Sosyal öğrenme kuramına ve feminist bakış açısına göre, insanlar toplumun normlarını, kurallarını, o topluma uygun bireyler olmayı toplum içerisinde sosyalleşerek öğrenirler. Ailede anne ve baba çocuklara rol model olarak toplumu çocuklarına aktarırlar. Yukarıdaki anlatılarda görüşülen kadınların, kendi kadınlık algılarından daha çok kendilerine toplum tarafından öğretilen kadınlık algısına vurgu yaptıkları görülmektedir.

Sonuç olarak; verilen cevapların ekseriyetle kadın olmanın zorluklarına işaret ettiği görülmektedir. Fakat başta da ifade edildiği gibi bahsedilen zorluktan kastedilen son 15-20 yıllık dönemde kadına yönelen şiddetin artışı, çalışma ve yaşam koşullarının zorlaşması, kadının sorumluluklarının artması vb. nedenlerdir.

2.2. Katılımcıların Aile Ortamı ve Yapısı

Bilindiği gibi insanların şu anda yaşadığı hayat, duygu ve düşünceler, olaylara verdiği tepkiler büyüdükleri aile ortamının yapısı ve bu ortamda gördüğü davranışların/tepkilerin de bir yansımasıdır. Bu nedenle çalışmanın ana konusu olan şiddetin, katılımcıların aile ortamında tanıştığı bir olgu olup olmadığının öğrenilmesi için katılımcılara büyüdükleri ve yaşadığı aile ortamı ile ilgili sekiz adet soru sorulmuştur. Çalışıyor olmalarının ve aldıkları eğitimin şiddet farkındalığına etkisi incelenmiştir. Katılımcılar çoğunlukla şehirli, işçi-memur ailelerinden oluşan,

⁶ Toplumsal iş bölümünün cinsiyet üzerinden tanımlanması durumunda söz konusu olur.

muhafazakar-ataerkil ailelerde yetişmiştir. Türkiye’de pek rastlanmasa da anaerkil bir aile içinde yetişen katılımcılara da rastlanmıştır.

Demokratik ve anaerkil, anne ev hanımı, baba tekniker (L, 43, Sosyal Hizmetler Uzmanı),

Anne baskın, ev hanımı, işçi (R, 29, PDR)

Biz büyürken evin reisi annemdi. Evde kararları o alır, ne giyeceğimizi falan o belirlerdi (J, 43, Anasınıfı Öğretmeni).

Katılımcıların pek çoğunun, nispeten huzursuz ve sorunlu aileler içinde yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Zaman zaman aile içi fikri çatışmaların olduğu bir ortamda yetiştim. Anne temizlik görevlisi, baba işçi (Ö, 23, Çocuk Gelişimi).

Huzursuz, ev hanımı, şoför (P, 25, Büro Yönetimi ve Sekreterlik).

Annem ile babam sürekli yüksek sesle tartışırlardı. Babamın zaman zaman bana ve kardeşime vurmuşluğu, hırpalamışlığı var (A, 36, Özel Güvenlik).

Sosyal öğrenme kuramcılarının göre insan doğası gereği şiddete meyilli değildir. Şiddeti, insanın çevresiyle etkileşime girmesi onun tutum ve davranışlarını, algılarını, davranış biçimlerini etkiler, yönlendirir veya yeniden tanımlar. Sosyal Öğrenme Kuramı, özellikle çocukluk çağında aile içi şiddete maruz veya tanık olan çocukların (özellikle de erkek çocukların), büyüdüklerinde de şiddet ile iç içe olabileceklerini dile getirirler (Gökkaya ve Ayan, 2017: 2). Evdeki eşlerin birbirine yönelik olumsuz davranışları çocuklar için öğrenilmiş bir davranış olmakta ve onun sonraki hayatında iletişim eksikliği yaşayarak duygularının dışı vurumunda şiddeti bir enstrüman olarak kullanabilmesine veya şiddetin kendisine yönelmesini haklı görebilmesine yol açabilmektedir. Şiddet unsurunun pek fazla yer bulamayacağı en uygun ortam sağlıklı iletişim kurulan aile ortamlarıdır. Katılımcıların görüşleri genel olarak iletişim sorunu yaşayan aile ortamında yetiştikleri yönündedir.

Mutsuz (B, 25, Sosyal Hizmetler Uzmanı),

Görücü usulü ile evlendiklerinden dolayı anlaşamamaktadırlar (D, 26, Sosyal Hizmetler Uzmanı),

Genelde kavga ederler, anlaşamazlar (P, 25, Büro Yönetimi ve Sekreterlik)

Bilindiği gibi feminist yaklaşım kadın-erkek cinsiyetinin oluşumunun ailede öğretilen bir davranış olduğunu öne sürmektedir. Ailede çocuklara davranışın toplumsal cinsiyeti “öğrettiğini” bu ortamda çocuklara yapılan davranışın onların cinsiyetleri ile ilgili farkındalığını etkilediğini öne sürmektedir. Genel olarak tüm katılımcıların değişik boyutlarda küçüklüklerinden itibaren kadın-erkek ayrımcılığına maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu durum yaşanan toplumun gelenek ve göreneklerine, değer yargılarına göre de değişiklik gösterebilmektedir.

Kızda birçok şeyde kısıtlama olurdu. Erkekte, erkek yapar derlerdi (A, 36, Özel Güvenlik).

Bir erkek kardeşim var. Ataerkil bir aile içerisinde yetişmem dolayısıyla eşit haklara sahip değildik. Belli görev ve sorumluklar üzerinden aile içinde davranılırdı bize (B, 25, Sosyal Hizmet Uzmanı).

Beş kardeşiz. En küçük olduğum için biraz torpilliyim ama abilerim daha ön planda, erkek çocuk hep bir adım önde, kız çocuk hep yapamaz tadında (F, 35, Sağlık Memuru).

Katılımcıların aile ortamında veya aile dışında şiddet ile tanışma durumu, bu şiddetin kimden kime yöneldiği ve şiddetin nedenlerini anlamak üzere elde edilen verilere göre aile ortamlarında şiddet ile karşılaştıkları görülmektedir. Bu şiddet türleri fiziksel, ekonomik ve psikolojik olarak daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Evet, fiziksel ve psikolojik. Babam ve abim zaman zaman aşağılardı beni. Cinsiyetten bağımsız herhangi bir neden ya da cinsiyete ilişkin (geç kalma, giyinme şekli kişisel tercihler) herhangi bir sebeple şiddet uygulandı (B, 25, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Evet, baba, babam kıyafet yüzünden uygular (P, 25, Büro Yönetimi ve Sekreterlik).

Abim parama el koyardı (Ö, 23, Çocuk Gelişimi).

Şiddetin aile ortamında anne veya baba ile sınırlı olmadığı ailenin diğer erkek bireylerinin de kendilerinde bu hakkı bulduğu görülmektedir.

Ağabeyim. Sürekli tartaklardı. Küfrederdi, ne biçim kızsın, kimse seni almayacak, o kıyafet giyme, onunla görüşme gibi gibi (T, 34, Avukat).

Anne ve babamdan şiddet görmedim. Erkek arkadaşımın gördüm. Sosyal medya şifrelerimi alırdı. Takip ettiklerime bakardı, likeladıklarına, favladıklarına. Kiminle ne zaman niye görüştüm, ne giydim, ona neden öyle davrandım... (K, 29, Sosyolog).

Erkek arkadaş tarafından şiddete uğradım. Önce bir tokat dedim, kızdırdım heralde dedim ama devamı geldi (U, 30, Öğretmen).

Şiddetin muhakkak aile içinden gerçekleşmediği evli olunmaması veya bir akrabalık bulunmamasına rağmen erkek arkadaş tarafından da uygulanabildiği görülmektedir. Bu durum kadının ilişkisi hakkında tek karar vericinin kendisi olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Bu anlatılar bize Yozgat'ta bekar kadınların en sık karşılaştıkları şiddet türlerinden birinin de flört şiddeti olduğunu gösteriyor.

Babamdan, erkek arkadaşım olması dolayısı ile şiddet gördüm (Ö, 23, Çocuk Gelişimi).

Annemden şiddet gördüm. Annem çocuklarına şiddet uygulardı. Annemin sözünü dinlemediğimizde, karşı çıktığımızda şiddet görürdük (R, 29, PDR).

Sonuç olarak katılımcıların bir bölümü aile içinde ve erkek arkadaşları tarafından şiddet gördüğünü ve bu şiddetin psikolojik ve fiziksel olarak vuku bulduğunu belirtmişlerdir. Şiddetin genel sebebi ise kadınların özel alanları hakkındaki kararlarının aile bireyleri tarafından kabul edilmemesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlar bize göstermektedir ki bekar kadınlar her ne kadar eğitilmiş ve ekonomik gücü ellerinde bulundursalar da kendi hayatlarına yön verme konusunda aile bireylerinin ve aile yapılarının etkisini hissetmektedirler. Bekar kadınlar aile ile birlikte yaşasınlar veya yaşamasınlar, Türkiye'de kabul gören geleneksel algıya göre evin reisi (kocaları) bulunmadığı için ailedeki diğer erkeklerin koruması ve kontrolünde kalmaktadırlar. Yoğun bir "erkek denetimi" yaşandığını görüyoruz.

2.3. Katılımcıların Şiddet Hakkındaki Farkındalıkları

Şiddet genel olarak, toplumda bireyler tarafından bilinmekte ve birbirine yakın anlamlarda farklı kelimelerle ifade görmektedir. Bu tanımlamalardan ön plana çıkan terimler, ilkellik, haksızlık, cahillik, acizlik vs. sayılabilir. Ancak anlatılardan da görüldüğü gibi katılımcılar şiddeti erkek ile ilişkilendirmemişler, eril şiddetten bahsetmemişlerdir. Şiddeti genel olarak bahsi geçen durumlarda insanların gerçekleştirdiği bir eylem biçimi olarak tanımlamışlardır. Bu anlamda, şiddet toplumsal hayatın içerisinde yer alan bir kavram olarak yer alırken, erkeklerin kadınlara yönelik uyguladıkları eril şiddet algısı görülen kadınlarda yer almamıştır.

İlkel (B, 25, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Acizlik ve güçsüzlük bazı durumlar da haksızlık (C, 31, Polis).

Toplum, aile içerisinde kendini yeterli hissedemeyen, aciz kendini ifade edemeyen insanların savunma mekanizması (H, 26, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

İstediği iletişimi sağlayamadığında ve isteklerini iletişimle sağlayamayınca karşısındakine tahakküm kurma eğilimi (L, 43, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Katılımcıların büyük çoğunluğu şiddet ile ilk olarak aile ortamında tanışmaktadır. Devamında ise akraba, sosyal çevre eğitim ve iş hayatında şiddetin değişik versiyonları ile muhatap olunduğu bilinmektedir. Bu nedenle şiddet spesifik olarak erkeklerin kadınlara yönelik uyguladıkları şiddet olarak algılanmamıştır.

Birinci dereceden bakımı sağlayan birey, sosyal çevre ve duygusal ilişkiler kurduğumuz insanlar vasıtasıyla olabilir (B, 25, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Çocukluğumuzdan itibaren çevremizdeki büyüklerden, televizyondan öğreniyoruz (D, 26, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Şiddetin doğumdan sonra başladığını ve aile/çevresel faktörlerden kaynaklandığını düşünüyorum (H, 26, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Aile, okul, arkadaş, işyeri ve üçüncü kişilerle olan tüm ilişkilerimiz (L, 43, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Katılımcıların profilleri incelendiğinde, bekar kadınların şiddetin öğrenilebilir bir şey olduğuna inandıkları görülmüştür. Dahası katılımcı kadınlar, şiddeti çocukluk yaşlarından itibaren aile içinde deneyimlediklerini ifade etmişlerdir.

Türkiye’de aile içinde yaşanan sorunlar büyük çoğunluk tarafından mahrem kabul edildiğinden şiddet hakkında konuşmak kadınlar için zordur. Yapılan çalışmalar, şiddete maruz kalan kadınların uğradıkları şiddeti başkalarına anlatmaktan çekindiğini ve sakladıklarını ortaya koymuştur. Şiddet ortaya çıktığında ise toplum tarafından genellikle “kol kırılır, yen içinde kalır” anlayışıyla aile birliğinin devam etmesi adına sessiz kalınması/barışılması tavsiye edilmektedir veya kadın suçlanmaktadır. Bu çalışma çalışan, eğitilmiş bekar kadınların şiddetin etkilerinin ve yasal haklarının farkında olduğunu; bu sebeple de kadınların şiddet hakkında daha “cesurca” konuşabildiklerini bize göstermektedir. Arat ve Altınay, yaptıkları çalışmada kadınların öğrenim düzeylerinin artmasıyla fiziksel şiddet görme oranının düştüğü, okuma–yazma bilmeyen kadınların en az bir defa dayak yiyenlerin oranı %43, yüksek öğrenim görmüş kadınlarda ise bu oran %12 olduğunu ifade etmektedirler (Arat ve Altınay 2007). Çalışmamız bu çalışmanın bulgularını desteklemektedir ve görüşülen eğitilmiş bekar kadınların şiddet farkındalığının onları en azından fiziksel şiddetten koruduğu ama flört şiddeti ile duygusal şiddetten kaçamadıklarını kanıtlamıştır.

2.4. Şiddet ve Güç İlişkisi

Şiddet, “bir kişiye, güç veya baskı uygulayarak isteği dışında bir şey yaptırmaktır” (Şentürk, 2012: 390-391). Şiddet doğası itibarı ile güçlünün güçsüz üzerindeki tahakkümünün en kötü yansımasıdır. Bu anlamda şiddetin bir güç göstergesi olabileceği öne sürülebilir. Katılımcılara şiddetin bir güç göstergesi olup olmadığına verilen cevaplara göre kadınlar şiddeti bir güç göstergesi değil tam tersine bir acizlik olarak görmektedir. Aynı zamanda hiçbir şeyin şiddeti haklı kılamayacağı da ortak kabul gören bir noktadır. Katılımcıların şiddetin ne kadarını tolere edebileceklerini öğrenmek üzere sorulan “bir tokat şiddet sayılır mı?” sorusuna da kadınlar sadece tokat değil her hangi bir kötü söz veya buna benzer psikolojik güdülemelerinde şiddet sayılacağını belirtmişlerdir.

Güç değil acizliktir (F, 35, Sağlık Memuru),

Hayır. Zayıf insanların kendilerini gösterme çabası (G, 24, Halkla İlişkiler),

Yapılan araştırmalara göre erkekler pek çok farklı sebepten şiddete yönelebilmektedir. Bu anlamda şiddete başvurma nedenleri olarak egolarını tatmin etmek, erkeklik olgusunu hayata geçirmek

istemeleri, kendilerine göre yetersiz oldukları durumları ortadan kaldırma çabası vs. sayılabilmektedir.

Egolarını tatmin etmek için (A,36, Özel Güvenlik).

Ataerkil toplumlarda yetişen erkeklerin birçoğunda toplumsal cinsiyet sonucu duyulan “erkeklik” gereği! (B, 25, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Kendilerini kanıtlama çabası içinde olmalarından dolayı (D, 26, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Yetersiz hissettikleri ve söz sahibi olabilecek üstünlük kurabilecek bir alan/yöntem olarak gördükleri için (E, 27, Psikolog).

Anlatılar göstermektedir ki bekar kadınların da erkeklik algısı toplumdaki hegemonik erkeklik algısını inşa eden erkekliğin ispat edilmesi gereken bir olgu olduğu anlayışını desteklemektedir. Erkeklerin duygu ve düşüncelerini ifade etmekte zorlandıkları, öfkelerini kontrol edememeleri de şiddet eyleminin gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Duygu ve düşüncelerini tam anlamıyla ifade edememeleri ve aile, toplumdan aldıkları yaşamdan (J, 43, Anasınıfı Öğretmeni).

Öfke kontrolleri bulunmadığı için (T, 34, Avukat).

Başarısızlıkları, problemleri ve sıkıntılarıyla, akıllarını kullanıp baş edemediklerinden dolayı (H, 26, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Kişisel sebeplerden dolayı yapmadıkları/yaptıklarının sonucunu karşı tarafa yükleyebilmek, üstün konumda olabilmek bu sayede saygı duyulmasını sağlamak (N, 27, Sosyal Yardımlar İnceleme Görevlisi).

Yapılan vurgulardan anlaşıldığı kadarı ile katılımcıların genel algısı erkeklerin genelinin şiddet uygulayabileceği yönündedir. Toplumdaki erkek baskının fazla olması nedeniyle genel manadan her erkeğin şiddet uygulayabileceği görüşü ön plana çıktığı için bu anlamda kadınların da büyük oranda şiddet görmesi muhtemel bir durum olarak yorumlanmıştır.

2.5. Şiddetin Sosyo-Ekonomik Düzey İlişkisi

Bilindiği gibi toplumsal cinsiyet normlara göre evin geçimini temin etmekle yükümlü olan kişi erkektir. Dolayısı ile ekonomiyi elinde tutan kişi olması hasebi ile erkek ekonomik yetersizlik durumunda kendini ve eşini suçlayarak şiddet uygulayabilmektedir. Sayılan bu ön kabullere bağlı olarak şiddetin oluşmasında ekonomik faktörlerin rol oynadığı bilinmektedir. Ancak, dünyada nüfus tabanlı yapılan çalışmalar incelendiğinde; ailenin sahip olduğu gelir seviyesi ile kadına yönelik şiddetin her zaman lineer bir ilişki göstermediği görülmüştür (Kishor ve Johnson, 2004; Ellsberg ve Heisse, 2005).

Olabilir, doğrudan olmasa da ciddi tetikleyici olduğunu düşünüyorum (B,25, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Tetikleyicilerden biridir, sebeptir diyemem (E, 27, Psikolog).

Etken olabilir, sebep asla olmamalı (H, 26, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Olabilir fakat ekonomik gücü olmayan birçok ailede şiddetin olmadığı gerçeği bu sebepten şiddet uygulayanları haksız çıkarmakta (N, 27, Sosyal Yardımlar İnceleme Görevlisi).

Türkiye’de farklı gelir gruplarıyla yapılan çalışmalarda genelde alt gelir grubundakilerde şiddetin fazla, üst gelir grubundakilerde ise şiddetin daha az görüldüğüne ilişkin sonuçlar yaygındır. Ama tartışmalı yayınlarda bulunmaktadır (Kocacık ve ark, 2007). Bu cevaplardan anlaşıldığı gibi bazı katılımcılar, ekonomik durumun şiddet üzerinde bir etkisi olduğunu düşünmekle birlikte bu durumun tek başına şiddet kaynağı olamayacağını belirtmektedirler. Şiddet, uygulayan için kendi seçtiği bir kontrol mekanizması olarak kullanılabilir. Aynı zamanda özellikle çocuklar için

disiplin etme amacına da hizmet ettiği birçok toplum tarafından kabul edilmektedir. Görüşülen kadınların şiddeti aile içinde küçük yaşlardan itibaren deneyimledikleri için kendi hayatları içerisinde şiddet aile içi disiplin aracı olarak şekillenmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi eril şiddet algısı görüşülen kadınlarda görülmemiştir. Şiddetin kontrol ve disiplin aracı olarak kurgulanması onu rutin hayatın bir parçası haline getirdiği görülmüştür.

Çocuklar için disiplin etme araç olarak kullanılır ancak uygun gördüğüm bir yöntem değil (E, 27, Psikolog).

Hayır, şiddet başkalarını zor durumda bırakma, ama şiddeti zorbalık ve baskı olarak görüyoruz (G, 24, Halkla İlişkiler).

Erkek zihniyetine göre (ataerkil büyüyen) bir yönetim aracıdır (K, 29, Sosyolog).

Şiddet uygulayan bireyin bıraktığı acıya göre düşünüp sorulmuşsa bu soru olabilir diyebilirim. Ama şiddete bir yöntem dememiz bence yanlış olabilir (L, 43, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Türkiye’de toplumsal kabuller incelendiğinde, erkeğin eşini ya da kızını dövmesi, erkeğin yapması gereken ‘görevi’ olarak kabul edilmiş, “kızını dövmeyen dizini döver” yaklaşımı ile de desteklenmiştir (Vatandaş 2003). Görüldüğü gibi katılımcıların tamamına yakını bu anlayışa paralel bir şekilde, şiddetin bir kontrol ve disiplin sağlama aracı olarak kullanılmasını doğru bulmadıklarını belirtmişlerdir.

2.6. Kadına Yönelik Şiddet ve Korunma Yolları

Özellikle son on yıldır kadınların yaşadığı şiddetin daha görünür hale geldiği bilinmektedir. Bunda medyanın büyük rolü olduğu gibi, devletin hem bakanlık nezdinde hem de yerel yönetimler eli ile kadınlara sahip çıkmaya çalışmasının etkisi büyük olmuştur. Yeterli olup olmadığı tartışma konusu olmakla birlikte kadınlara şiddet sarmalından kurtulabilmeleri için pek çok alanda destek sunulmaktadır. Bu desteklerden bekar kadınların haberi olup olmadığı sorgulandığında pek çok katılımcının yasal haklarından haberdar olduğu görülmüştür.

6284 sayılı yasa kapsamında tedbir kararlarının yanı sıra bulunduğu ilçedeki ilgili merkezlere başvuru sağlanabilir (B,25, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Şiddet sonrasında kadınlar sosyal hizmetler il müdürlüğüne bağlı kadın konuk evlerinde barınabiliyor. 6284 sayılı yasa kapsamında koruyucu ve önleyici tedbir talebinde bulunabiliyor (H, 26, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Kurumlara müracaat ederek kendi haklarını savunabilirler, bilgin var (J, 43, Anasınıfı Öğretmeni).

Evet 6284 sayılı kanun kapsamında yapılacak iş ve işlemleri yürüten ŞÖNİM’de görev yapmam sebebiyle konuya hakimim (L, 43, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

ŞÖNİM’ler, kadın sığınma evler, elektronik destek, ALO 183 vs (M, 24, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı’na ait şiddet önleme ve izleme merkezlerine başvurarak kadın sığınma evlerine yerleştirilebilirler (N, 27, Sosyal Yardımlar İnceleme Görevlisi).

Toplumsal kuralların bir önlem alamadığı, hatta bazı cinsiyetçi söylemlerle desteklediği şiddet konusunda şiddet gören kadınların tek sığınağı devlet olmaktadır. Ülkemizde uzun yıllar aile içi şiddet devlet ve kolluk kuvvetleri tarafından görmezden gelinmiş, şiddete uğrayan kadınlar bir şekilde eşlerine evlerine geri döndürülmüş, şiddet devam ederse bunun suçlusu olarak görülmüştür. Fakat son 15 yıldır, özellikle Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kurulduktan sonra devletin kadınların mağduriyetleri ile ilgili birçok düzenleme yaptığına kanunlar çıkarıp, kuruluşlar kurduğuna şahit olunmaktadır.

Katılımcıların büyük bölümü devletin yasa ve müdahalelerinden haberdar olduğunu belirtmekle birlikte, bunların yetersiz olduğunu dile getirmektedir. Katılımcılar bahsedilen yetersizlikler ile ilgi olarak ise çıkarılan yasaların ayrıntılı ve belirleyici olması gerektiğini düşünmektedirler.

Daha ayrıntılı ve belirleyici olabilirdi. Hukuk düzeni açısından net ve kesin hükümler içermesi gerekir (D, 26, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Biliyorum, Hala geliştirilmesi gerekse de kadın hakları ve şiddeti önleme açısından önemli bir adım olduğunu düşünüyorum (E, 27, Psikolog).

Evet, kanun boşlukları mevcut. Türkiye koşullarında yeterli düzeyde değil (K, 29, Sosyolog).

Yetersiz buluyorum. Kadına yönelik şiddeti engellerken cinayetlere sebep olabiliyor (H, 26, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Temelinde “aile birliğini korumak” olan yasal düzenlemelerin aile içi şiddeti önlemeye çalışırken, aile dışında kalan kadınların şiddet olaylarına, hatta cinayetlerin yaşanmasına zemin hazırladığına vurgu yapılmaktadır.

Hayır, önlem alınmadığını düşünüyorum (A, 36, Özel Güvenlik).

Bu gibi konularda birçok parametre olduğunu düşünüyorum ve bu nedenle kanunlarda ciddi açıklar olduğunu söyleyebilirim (B,25, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Hayır, yeterli değil, çünkü bu kadar yasa, yönetmelik olmasına rağmen kadın cinayetleri yaşanmaya devam etmektedir (D, 26, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Hayır, yeterli bulmuyorum. Daha yaptırımcı bir yol izlenmelidir (I, 24, Muhasebe), hayır geliştirilmesi gerekiyor. Kanunda daha net tanımlamalar gereklidir (K, 29, Sosyolog).

Koruma yöntemleri yetersiz çünkü koruma altındaki veya koruma altına girmek üzere olan kadınların katledildiğini görüyoruz (M, 24, Sosyal Hizmetler Uzmanı).

Hayır, şiddetten korunmanın tek yolu toplumun kadın-erkek algısını değiştirmektir. Ve anlık önlemler şiddeti kalıcı olarak çözmeye yetmez (E, 27, Psikolog).

Katılımcılar sorunun yalnızca yasal düzenlemeler veya kolluk kuvvetleri ile çözülemeyeceğini, toplumun eğitilmesi ve kadına bakışın düzeltilmesinin gerektiğini belirtirken aynı zamanda uygulama yanlışlarını da öne sürmektedirler.

3. Sonuç

Şiddet birçok farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bunları fiziksel, psikolojik ve ekonomik şiddet ana başlıkları altında incelemek mümkündür. Günümüzde daha çok kadın ve çocuklara yönelik şiddet tartışılmakla birlikte aslında şiddet hemen herkese karşı uygulanabilmektedir. Şiddetin nedenleri ise aslında şiddeti uygulayan kişi sayısı ile doğru orantılıdır. Çünkü herkesin uyguladığı şiddet için farklı farklı sebepler ileri sürmesi muhtemeldir. Bu çalışmanın konusu olan kadına yönelik şiddet son yıllarda Türkiye'nin gündemini sıklıkla meşgul etmeye başlamıştır. Toplumsal cinsiyetçi ve feminist bakış açısına göre, Türkiye’de kadına yönelik şiddetin arka planında; kadını ve kadın bedenini sahiplenme olgusu yer almaktadır. Bu durum feminist bakış açısına göre; erkek egemen kültürün erkeklere bahsettiği bir ayrıcalık olarak görülmektedir.

Türkiye’de kadınların uğradığı şiddetin bir sebebi de kadınların şiddet konusundaki farkındalığının yetersiz olmasıdır. Bu durumun nedeni ise ataerkil toplum yapısı, toplumsal olarak kadınların ikinci planda oluşunun bizzat kadınlar tarafından da kabul görmesidir.

Bu çalışmada; özellikle bekâr ve çalışan kadınların kadınlık-erkeklik konusundaki farkındalığı ve bunu nasıl anlamlandırdıkları, aile ortamları ve bu ortamlarda şiddet ile tanışma durumları ve bir olgu olarak şiddet konusundaki farkındalıkları anlaşılmalı çalışılmıştır. Verilen cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla, katılımcılar için Türkiye’de kadın olmayı tarif eden kelime “zor”dur.

Kadınların aile içinde erkek kardeşleri ile olan farklılıkları da bir diğer argüman olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmada kadınların şiddet konusundaki görüşlerini öğrenmek üzere içinde yaşadıkları aile ortamında şiddetin olup olmadığı, varsa kim tarafından hangi şekil ve şiddette uygulandığını ortaya koymak gerekmektedir. Katılımcıların verdikleri cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla büyük çoğunluğu şehirli, orta gelirli ailelerde büyümüş, nispeten huzurlu bir çocukluk geçirmiştir. Diğer taraftan bazı katılımcıların küçük yaşlarda toplumda kanıksanmış bir davranış olarak ebeveyn şiddetine maruz kaldığı belirlenmiştir. Evde babasının annesine şiddet uyguladığını gören erkek çocuğun bu davranışı ileride yakın çevresine eşine uygulama olasılığı çok yüksektir. Yine babasının annesine şiddet uyguladığına şahit olan kız çocuğunun bu durumu normalleştirilmesi ve ileride eşinden gördüğü şiddeti yadırgamama durumu ve bunu bir kader olarak görme eğilimi olacaktır (Aktaş, 2006: 31, 32). Ev içindeki ataerkil şiddet, daha güçlü olan bireyin, diğerlerini zorlayıcı gücün çeşitli biçimleriyle kontrol etmesinin kabul edilebilir bir şey olduğuna duyulan inanca dayanır ki bu inanç da bireylerin daha çok küçük yaşta ebeveynleri arasındaki şiddete şahitlik etmesi büyük rol oynamaktadır (Hooks, 2000: 63).

Katılımcıların büyük bir bölümü şiddeti, istenmeyen, rencide edici, küçük düşürücü, hak edilmeyen bir davranış olarak görmektedir. Aynı zamanda katılımcıların şiddet ile ilk olarak ailede tanıştıkları gözlenmektedir. Katılımcılar şiddeti ortaya çıkaran nedenler içinde ise, toplumsal yapının aile içi şiddeti kabul etmesi, ekonomik yetersizlikler, psikolojik sorunlar vb. etkenleri öne sürmektedir. Bir yandan bu şiddetin tanığı olarak, bir yandan kendisi de ailede şiddete maruz kalarak büyüyen çocuk yetişkinlik döneminde de şiddeti kabul edilebilir, kullanılabilir, işe yarayabilen, çatışmalarda başvurulabilir bir araç olarak görmekte ve kullanabilmektedir. Toplumda, ailede kadına yönelik şiddeti destekleyen, hak veren, meşrulaştıran tutumlar; bir yandan ailede kadının şiddet görmesini kolaylaştırırken, öte yandan maruz kaldığı şiddet için kadının suçlanmasına, bu şiddetin destek görmesine ve mağdur kadına yardım verilmemesine katkıda bulunmaktadır. Şiddete izin verilen, kullanılan şiddetin mazur görüldüğü, anlayışla karşılandığı ve toplumsal bir yaptırım olmadığı durumda da kadına yönelik şiddet uygulamaları artabilmektedir. Bu tutumları içselleştiren bireyler için de, ailede kadına yönelik şiddetin kullanılması ve bunun kabullenilmesi kolaylaşmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi olmayan, muhafazakar tutumlar, bir yandan direkt olarak kadına yönelik şiddet uygulamalarını kolaylaştıran bir zemin oluştururken, öte yandan, ailede kadına yönelik şiddete ilişkin tutumları güçlendiren, besleyen zemini sağlamlaştırmakta ve böylelikle dolaylı olarak ailede kadına yönelik şiddetin artmasına yardımcı olabilmektedir.

Öte yandan kadına yönelik eşitsiz güç ilişkilerine dayalı şiddet ve bu şiddeti destekleyen tutumlar da, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi olmayan, muhafazakar tutumları güçlendirmektedir. Ailede kadına ve çocuklara yönelik şiddetin varlığı, kadına yönelik eşitlikçi olmaktan uzak, muhafazakar toplumsal cinsiyet rolleri ve ailede kadına yönelik şiddeti destekleyen tutumlar birbirleriyle etkileşim içinde; söz konusu şiddet sisteminin korunmasında, hem şiddet sarmalının kendi içinde güçlenmesinde hem de gelecek kuşaklara taşınmasında kritik aracılık işlevi görmektedirler. Yoksulluk, ekonomik sıkıntılar, eğitimsizlik gibi yapısal ve durumsal faktörler de bu şiddet sarmalının devamına ve güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Kadınların şiddete uğramaları halinde nerelere başvurabileceği, hakları ve devletin bu konudaki uygulamaları hakkında bilgi sahibi olup olmadığını anlamak üzere sorulan sorulara kadınların tamamına yakını, bu durumda yapılacak işlemler, başvurulacak makamlar ve yasal düzenlemeler hakkında bilgi sahibi olduklarını belirtmişler fakat devlet tarafından alınan önlemlerin yetersiz olduğunu hatta bazı durumlarda şiddetin daha da yaygınlaşmasına neden olduğunu belirtmişlerdir.

Sonuç olarak araştırmaya katılan kadınların şiddeti hiçbir şekilde tolere etmeyeceği, kadına yönelik şiddetin oluşmasında birçok parametrenin bir arada rol aldığına yönelik farkındalık

düzeylerinin yüksek olduğu, şiddetin nedenleri ve sonuçları hakkında bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, A. M. (2006). *Aile içi şiddet*. İstanbul: Elma Yayınevi.
- Altınay, A. G., & Arat, Y. (2007). *Türkiye'de kadına yönelik şiddet*. İstanbul: Kişisel Yayınevi.
- Aslan, D., Vefikuluçay, D., Zeyneloğlu, S., Erdost, T., & Temel, F. (2008). Ankara'da iki hemşirelik yüksek okulunun birinci ve dördüncü sınıflarından okuyan öğrencilerinin flört şiddetine maruz kalma, flört ilişkilerinde şiddet uygulama durumlarının ve bu konudaki görüşlerinin saptanması araştırması. *Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Merkezi*, Ankara.
- Berg, B. L., & Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (H. Aydın, Çev.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çetintaş, A. (2015). Sosyolojik kuramlara hakim temel paradigmlar çerçevesinde toplum-birey dualizmi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 25-42.
- Doğan, H. (2013). *Kadına yönelik şiddetin önlenmesinde denetimli serbestlik uygulamalarının rolü*. Diyarbakır.
- Ellsberg, M., & Heise, L. (2005). *Researching violence against women: A practical guide for researchers and activists*. Washington DC, United States: World Health Organization, Path
- El-Zanaty, F., & Ann, W. (2006). Egypt Demographic and Health Survey 2005. Cairo, Egypt: Ministry of Health and Population, National Population Council, El-Zanaty and Associates, and ORC Macro.
- Erbek, E., Eradamlar, N., Beştepe, E., Akar, H., & Alpkan, L. (2004). Kadına yönelik fiziksel ve cinsel şiddet: Üç grup evli çiftte karşılaştırmalı bir çalışma. *Düşünen Adam*, 17(4), 196-204.
- Gedik, E. (2016). Bir tüketim kültürü ürünü olarak anti-kahraman erkek imajları. *ViraVerita E-Dergi*, 4, 37-58.
- Gökkaya, V. B. (2009). Türkiye'de şiddetin kadın sağlığına etkileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 168-179.
- Halıcı, C. (2007). *Gazete haberlerinde kadına yönelik şiddet: Posta ve Takvim gazetelerinde kadına yönelik şiddet haberleri üzerine bir araştırma*. Yayımlanmış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Işık, N., Bora, A., & Günal, A. (2002). 1990'larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler. *90'larda Türkiye'de Feminizm*.
- İlkkaracan, P., Gülçür, L., & Arın, C. (1996). *Sıcak yuva masalı: Aile içi şiddet ve cinsel taciz*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İlkkaracan, P. (1998). Doğu Anadolu'da kadın ve aile. *Bilanço 98: 75 yılda kadınlar ve erkekler*. Tarih Vakfı Yayınları, 1998, pp. 173 -192.
- Karınca, E. (2008). *Kadına yönelik aile içi şiddetle ilgili ulusal ve uluslararası yasal düzenlemeler*. Ankara: TC. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Kerestecioğlu, İ. (2004). Kadınlara yönelik aile içi şiddet: Mücadele, kazanımlar ve sorunlar. *Birikim, Ağustos-Eylül*.

- Kishor, S., & Johnson, K. (2004). *Profiling domestic violence - a multi-country study*. Calverton, Maryland: ORC Macro.
- Kocacık, F., Kutlar, A., & Erselcan, F. (2007). Domestic violence against women: A field study in Turkey. *The Social Science Journal*, (44), 698-720.
- Maxwell, C. D., & Maxwell, S. R. (2003). Experiencing and witnessing familial aggression and their relationship to physically aggressive behaviors among Filipino adolescents. *Journal of Interpersonal Violence*, (12), 1432 – 1451.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (1996). *Evdeki terör: Kadına yönelik şiddet*. İstanbul: Mor Çatı Yayınları.
- Özerkmen, N. (2012). Toplumsal bir olgu olarak şiddet. *Akademik Bakış Dergisi*, 28, 1-19.
- Rivett, M. (2004), Treatment for perpetrators of domestic violence: Controversy in policy and practice. *Crim Behav Ment Health*, 16, 205-210.
- Stone, G., McKenry, P. C., & Clark, K. A. (1999). Fathers' participation in a divorce education program: A qualitative evaluation. *J Divorce Remarriage*, 30, 99-113.
- Straus, M. A. (2004). International Dating Violence Research Consortium. Prevalence of violence against dating partners by male and female university students worldwide. *Violence Against Women*, 10(7), 790–811.
- Sugarman, D., & Hotaling, G. (1989). Dating Violence: Prevalence, Context, and Risk Markers. *Violence in Dating Relationships* 1989; 3-32.
- Şentürk, Ş. (2012). *Kadına yönelik şiddetle mücadele iletişim eğitim programının etkililiği*. Yayımlanmış doktora tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- United Nation. (2003). *Birleşmiş Milletler kadına yönelik şiddetin önlenmesi bildirgesi*. G.A. res. 48/104, 48 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 217, U.N. Doc. A/48/49 (1993).
- Üstünel, A. Ö., Sakallı, A. E., Büyükgöze, S., Canbolat, T., & Güreli, Z. (2017). *Kadına yönelik şiddetle mücadelede "iyi" uygulamalar*. İstanbul: Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı.
- Vahip, I., & Doğanavşargil, Ö. (2006). Aile içi fiziksel şiddet ve kadın hastalarımız. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(2), 107-114.
- Vatandaş, C. (2003). *Aile ve şiddet: Türkiye'de eşler arası şiddet*. Ankara: Uyum Ajans.
- WHO (2002). World Report on Violence and Health, Edited by Krug, E. G., Dahlberg, L.L., Mercy, J.A., Zwi, A.B., Lozano, R., World Health Organization, 2002 Geneva.
- WHO (2005). Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women, -(authors)Garcia-Moreno, C., Jansen, H.A.F.M., Ellsberg, M., Heise, L., Watts, C. World Health Organization, 2005, Geneva.
- Yüksel, İ., Çavlin, A., & Ergöçmen, B. (2015). *Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması, Ankara, 2015*. Ankara: T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.

THE PERCEPTIONS OF HOTEL MANAGERS ON USING RENEWABLE ENERGY IN TURKEY*

Emre ORUÇ^{1**}

İsmail GÜMÜŞ²

Galina DONCHEVA SOYHAN³

Abstract

This study aims to find out the perceptions of managers in 4-5 hotels on using renewable energy and whether they show a significant difference for hotel category, establishment date, hotel staff, hotel type, whether they have green star or the hotel has a technical department in the organizational structure. Survey method, a quantitative approach, was used in the study. The sample consisted of 395 managers in 4-5 star hotels in Turkey. "The Scale of Perceptions of Using Renewable Energy Systems" developed by Türkmenoğlu (2016) was used to collect the data of the study. The obtained data were analyzed by descriptive statistics, t test and one way ANOVA. According to the findings, the respondents' perceived value of renewable energy use was above the average (3, 6883). Also, 5 star hotels, resort hotels, the ones with technical department, hotels with more staff and the hotels whose establishment date are older have a significantly higher perceptions of renewable energy use compared to the other groups.

Keywords: Renewable Energy, Perception of Using Renewable Energy, Hotels

JEL Codes: M00, M10, M19

TÜRKİYE'DE OTEL YÖNETİCİLERİNİN YENİLENEBİLİR ENERJİ KULLANIMI ALGILARININ İNCELENMESİ *

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otellerde görev yapan otel yöneticilerinin yenilenebilir enerji kullanımı algılarının, otel kategorisi, otelin kuruluş yılı, otelin çalışan sayısı, otel çeşidi, otelin yeşil yıldız sahibi olup olmaması, otelin organizasyon yapısında bir teknik departmanın var olup olmaması gibi değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir. Araştırmada nicel yöntemlerden olan tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Türkiye'de faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otellerden kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen toplam 395 otel yöneticisinden oluşmaktadır. Araştırmanın verilerinin toplanmasında Türkmenoğlu (2016) tarafından geliştirilen "Yenilenebilir Enerji Sistemleri Kullanımı Algısı Ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilen veriler tanımlayıcı istatistikler, t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile çözümlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların yenilenebilir enerji kullanımı algısı skoru ortalamasının üzerinde bir değer almıştır (3, 6883). Ayrıca 5 yıldızlı otellerin 4 yıldızlılara göre, sayfiye otellerin şehir otellerine göre, teknik departmana sahip olanların olmayanlara göre, daha fazla çalışanı olanların daha az çalışanı olanlara göre ve kuruluş yılı daha eski olanların olmayanlara göre yenilenebilir enerji kullanımı algılarının istatistiki olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Yenilenebilir Enerji Kullanımı Algısı, Oteller

JEL Kodları: M00, M10, M19

* This research was obtained from a part of the doctoral thesis prepared by Galina Doncheva Soyhan under the co-supervision of İsmail Gümüş and Emre Oruç in the Department of Tourism Management of Graduate Education Institute of Sakarya University of Applied Sciences. In addition, Applied Sciences SRP (Scientific Research Projects) Unit at Sakarya University supported the 2017-60-02-013 thesis project.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, ORCID 0000-0002-9372-2912.

** **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): emre.oruc@bilecik.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, ORCID 0000-0003-1396-7678

³ Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Doktora Öğrencisi, ORCID 0000-0003-0318-9622

Başvuru Tarihi (Received): 06.12.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Introduction

The tourism industry is a rapidly growing and becoming a developing sector in the world. While the growth of the tourism sector is making social and economic contribution to the economy of the country, it is possible that the energy used harms the environment. It is estimated that the effect of the tourism sector on total greenhouse gas emissions in the world is 5.3% (UNWTO, 2015). The most energy-intensive businesses in the tourism sector are the hotels (TBD, 2013). One of the reasons for the climate change is excessive carbon dioxide emissions from fossil fuels where large-scale energy-consuming buildings are used. Therefore, the concept of sustainable tourism provides a basic framework for this growth in a balanced manner. Sustainable tourism is a form of development that allows ecological processes to be safeguarded and transmitted to future generations so that the living, inhabitants of the visited region can meet their economic, social and aesthetic needs (WTO, 1998). Considering the size and scope of the sector, increasing the use of renewable energy in the tourism sector plays an important role in reducing harm to the environment.

Studies show that the use of renewable energy sources in the hotels reduces the current energy consumption and damages to the environment (Beccali, 2009: 83). In their research, Vujosevic and Krstic-Furundzic (2017: 140) found that energy costs were among the top costs of the hotels and that the most important factor causing climate changes due to environmental pollution in buildings was energy consumption for ventilation and air conditioning of hotels. Nevertheless, Zografakis et al. (2011: 1323) state that, in their study, the hotels are among the largest energy consumers in the sector. Also, Muhumuza, Zacharopoulos, Mondol, Smyth and Pugsley (2018: 90), studying the energy consumption in the rural areas of developing countries, found that the hotels have the third place after mills and carpenter workshops in consuming energy. Daskalaki and Balaras (2004: 1091) report that in Europe, 61% of energy is consumed by heating, cooling and ventilation, 25% is consumed by service and 15% is consumed by hot water production. Khemiri and Hassairi (2004: 903) note that in a study of Tunisia's hotel industry, savings up to 50% of total energy consumption can be achieved. Again, according to the US Energy Information Administration (EIA) and the European Union, buildings account for about 44% of the total energy consumption. Hotel facilities are among the top 5 in terms of energy consumption in the building sector. Therefore, there is an important potential for energy efficiency in hotels operating in the tourism sector.

When this is the case, when the attitudes of the hotels on why they do not invest in renewable energy sources are examined, it seems that they have the perception that the investment costs are high. Parpairi (2017) found that small- or medium-sized hotels in the Greek market thought that renewable energy was costly to invest.

However Ali et al. (2008) found that four and five star hotels are more willing to invest in renewable energy sources than others in a study on the potential energy saving in the hotel industry in Jordan. On the other hand, the average annual power consumption of a small and medium-sized hotel ranges from 250 to 350 kWh / m². For large hotels, the average annual energy consumption range from 450 to 700 kWh / m². Although large-scale hotels are relatively more sensitive to the use of renewable energy sources than small-scale ones, there is greater potential for large-scale hotels to reduce annual energy consumption and increase the use of renewable energy sources (Dalton, Lockington & Baldock, 2009: 955).

In the context of sustainable tourism, the use of renewable energy sources provides significant competitive advantage to hotel operations due to reduced costs as well as reduced environmental damage. There is also a growing awareness for tourists in this regard. Enterprises using these resources will increase their competitive power by providing cost advantages in the sector (Karagiorgasa et al., 2006). Studies on renewable energy in the literature mostly focus on the

preference of tourists using these energy-powered hotels and the purchasing behaviors of those who prefer these hotels (Han, Hsu & Sheu, 2010; Kostakis & Sardianou, 2012; Zografakis et al., 2011). Dalton, Lockington and Baldock (2008) found that 86% of Australian tourists wanted to stay in a hotel that uses renewable energy sources. Additionally, in an American study involving a sample of 445 people, 70% of respondents preferred to stay in a hotel that uses renewable energy resources, and that they believed the necessity of sustainable tourism (Watkins, 1994). Kostakis and Sardianou (2012) found that 45% of tourists who participated in the study in Greece tend to pay more for renewable energy-using hotels. As tourists become sustainable consumers, they say they prefer hotels that use renewable energy.

Turkey has a great potential for renewable energies. (Çapık, Yılmaz & Çavuşoğlu, 2012; Nalan, Murat & Nuri, 2009; Papież, Śmiech, & Frodyma, 2018). However, despite having a significant amount of reserves of renewable energy sources, the actual use of these resources is very low in Turkey (Kaya, 2006; Toklu, 2013). Therefore, Turkey meets more than half of its energy needs through imports (Yüksel & Kaygusuz, 2011). The imported energy has a significant impact on Turkey's economy (Özgur, 2018). Increasing domestic energy production has become a necessity to reduce this negative effect.

When energy consumption in hotels is taken into consideration, increasing use of renewable energy sources in the hotel sector in Turkey will support sustainable development by providing a substantial contribution to the national economy. Thus, touristic activities will be continued without deteriorating the natural, social and cultural structure of the touristic services and the future generations will benefit from the existing resources (Gençer & Gençer, 2019). In addition, this situation will positively affect the purchasing decisions and touristic consumers (Güven, 2019).

In this research, different from previous studies, it was determined how tendencies of hotels for renewable energy usage differed based on the qualities of the hotels and some recommendations was given on energy management practices of the hotels. In this context, the basic research question is "Do the perceptions of hotels on renewable energy differ based on various characteristics of the hotels?"

1. Method

The universe of study consists of 508 five-star and 467 four-star hotels in the statistics of Ministry of Culture and Tourism in İstanbul and Antalya. The main reason for determining the cities, İstanbul and Antalya as the universe of the research is that most of the four- and five-star city hotels are located in İstanbul and the resort hotels are located in Antalya. The sampling method was stratified sampling. Face to face interviews were carried out with the managers in 395 resort and city hotels.

Quantitative research methods have been used to test the purpose of the research. The sample of the study is the hotel managers in 4 or 5 star hotels. Data were collected through a standardized questionnaire. The questionnaire consists of two parts. The first part includes the questions that measure the characteristics of the hotels and the second part includes "Renewable Energy Perception Scale". The scale is a measure developed by Türkmenoğlu (2016), consisting of 8 items and having a 5-Likert type (1 - Absolutely Disagree, 5 - Absolutely Agree). A total of 395 valid questionnaires were collected from the sample consisting of city and summer resort hotels. IBM SPSS Statistics 21 program was used to analyze the data. The data were analyzed using basic statistics (mean and standard deviation), independent samples t-test, one-way variance analysis, Pearson correlation analysis.

2. Results

In this section, the findings of the research are given. Firstly, Skewness (.091) - Kurtosis (.023)

value was examined to test whether the data were normally distributed. The test results show that the data were normally distributed. Cronbach's Alpha coefficient was calculated to test reliability of the scale. Cronbach's Alpha value of the 8-item scale was found to be 0.917. Lastly, confirmatory factor analysis was used for the validity of the scale. As a result of the factor analysis applied to the scale, it was seen that the scale has one factor structure in accordance with the original [CMIN/DF= 3.08, GFI=0.96, RMSEA=0.73, CFI=0.97, AGFI=0.93, NFI=0.96].

Table 1: *Frequency Distribution of Hotel Characteristics*

Variables		Category	Frequency	%
Hotel category		4-star	302	76,5
		5-star	93	23,5
Hotel establishment year		before 2000	110	27,8
		after 2000	285	72,2
Number of Staff		50 and below	156	39,5
		51-100	122	30,9
		101-150	79	20,0
		151-200	34	8,6
		200 and above	4	1,0
Hotel type		City Hotel	202	51,1
		Resort Hotel	193	48,9
Green star		Yes	99	25,1
		No	296	74,9
Technical department		Yes	314	79,5
		No	81	20,5
Total			395	100

Table 1 contains frequency analysis of the characteristics of the hotels. Accordingly, 76.5% of the hotels are 4 star and 23.5% of them are 5 star. Also, the results show that 27.8% of the hotels were established before 2000 and 72.2% of them were established after 2000. When the number of staff is examined, it is seen that the majority of the hotels (39.5%) have 1-50 employees. 51.1% of the hotels are city hotels and 48.9% are resort hotels. Only 25.1% of the hotels have a green star. Finally, 79.5% of the hotels have a technical department.

Table 2: Mean and Standard Deviation Values of Perceptions of Renewable Energy Use

	Mean	Standard deviation
The perceptions of renewable energy use	3,6883	0,65519

When Table 2 was examined, the mean score of perceptions of renewable energy use were higher than the average (3, 6883).

Table 3: Independent T Test for Hotel Category

	Category	n	Mean	Standard Deviation	Mean Difference	t	F	Significance level
The perceptions of renewable energy use	4 stars	302	3,5919	,03701	,4094	-5,459	,689	,000
	5 stars	93	4,0013	,06185				

Table 3 shows that the use of renewable energy is significantly different between the hotel categories ($p = 0.000$). The mean of the 5-star hotels' perception of renewable energy use (4,0013) was higher than that of 4 star (3,7397) with a mean difference of 0,2845 and this difference was statistically significant ($p = 0,000$).

Table 4: Independent T-Test for Hotel Type

	Category	n	Mean	Standard Deviation	Mean Difference	t	F	Significance level
The perceptions of renewable energy use	City Hotel	202	3,4561	,64006	0,4752	-7,725	4,520	,034
	Resort Hotel	193	3,9313	,57959				

Table 4 shows that the perception of renewable energy use differs between the types of hotels ($p < 0,050$). The mean of the city hotels is higher than the resort hotels. Therefore, the perception of renewable energy use in resort hotels is significantly higher than the hotels in the city.

Table 5: *Independent T-Test for the Hotels with/without Green Star*

	Category	n	Mean	Standard Deviation	Mean Difference	t	F	Significance level
The perceptions of renewable energy use	Yes	99	3,9141	,65457	0,3013	4,038	,574	,449
	No	296	3,6128	,63888				

Table 5 contains Independent T Test data that tests whether the perception of the use of renewable energy varies between the hotels with a green star and without a green star. The results show that there is no statistically significant difference between the groups ($p > 0,050$).

Table 6: *Independent T-Test for the Presence of the Technical Department*

	Category	n	Mean	Standard Deviation	Mean Difference	t	F	Significance level
The perceptions of renewable energy use	Yes	314	3,7799	,60652	0,4466	5,682	11,734	,001
	No	81	3,3333	,71725				

Table 6 contains Independent T Test data that tests whether the perception of renewable energy use varies between the hotels with and without technical department. The results show that there is statistically difference between the groups in the perception of renewable energy ($p < 0,050$). The perception of renewable energy use of the hotels with technical departments is higher than the ones without technical departments.

Table 7 shows the one-way variance analysis to test whether the perceptions of renewable energy use differ in the hotels with different number of staff

Table 7: *One-Way Variance Analysis for the hotels with different number of staff*

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
The perceptions of renewable energy use	Between groups	26,530	4	6,632	18,138	,000
	In Group	142,607	390	,366		
	Total	169,136	394			

According to the results of one way ANOVA, the use of renewable energy differs between the hotels with different number of staff ($p = 0,000$). Scheffe Analysis and descriptive statistics were used to investigate the difference in detail. These findings are presented in Table 8.

Table 8: *Scheffe Analysis and Descriptive Statistics of The Hotels with Different Number of Staff*

		Number of Employees	n	Mean	Standard Deviation
The perceptions of renewable energy use		50 ve below	156	3,4367	,65719
		51-100	122	3,6588	,75895
		101-150	79	3,9968	,66434
		151-200	34	4,1618	1,17258
		200 ve above	4	4,2813	,65719
		Scheffe Analysis			
	Categorical Match			Mean Difference	P
	The hotels with 101-150 employees	The hotels with 50 and below employees		0,5601	,000
	The hotels with 101-150 employees	The hotels with 51-100 employees		0,3380	,005

As can be seen in Table 8, the perceptions of renewable energy use by hotels with 101-150 employees there is a statistically higher than the hotels with 50 or fewer employees and 51-100 employees.

Table 9: Pearson Correlation Analysis Between Variables

	The perceptions of renewable energy use
Foundation year	,161**

**Correlation is significant at 0.01 level (2-tailed).

Another important finding is that the older the hotels are, the level of perception of renewable energy usage will also increase.

3. Discussion and Conclusion

This study was conducted to examine the perceptions of renewable energy use with the hotel managers working in 4 and 5 star hotels in Turkey. It can be said that the perceptions of the hotel managers on renewable energy is relatively high. This indicates that there is a positive attitude of the hotels towards renewable energy in Turkey.

According to the findings, 5-star hotels are more sensitive to the use of renewable energy than 4-star hotels. The studies in the literature also supports that the tendency for the use of renewable energy increases as the number of stars increases (Ali, et al. 2008).

The resorts are more inclined to use renewable energy than city hotels. This may be due to the fact that most of the resort hotels situate in the Aegean and Mediterranean Region where sunny days are more than the other parts of Turkey.

The perception of renewable energy use of the hotels with technical departments is higher than the ones without technical departments. Therefore, it can be concluded that the presence of a technical department in hotel management is an important part of planning and implementing energy policies.

In terms of the number of employees, the results show that large-scale hotels with more employees tend to use renewable energy more often than those with less employees. However, the hotels whose establishments are older are more sensitive to renewable energy use than newly established hotels. It can be said that the hotels that have institutional and sustainable structure have competitive advantage because of giving importance to the use of renewable energy.

Theoretical implications: This research reveals the perceptions of the hotel managers in 4 and 5- star hotels on using renewable energy and how it differs by the hotel category, the hotel establishment year, number of employees, hotel type, whether it has green star and it has a technical department organizational structure. Therefore, it contributes to the literature in terms of determining the main characteristics of those who are successful in achieving sustainable competitive advantage among hotels.

Practical implications: The use of renewable energy sources provides a significant competitive advantage to the hotels due to the reduced costs as well as reducing environmental pollution (Karagiorgas et al., 2006). It also seems that tourists prefer these green hotels more. Dalton, Lockington and Baldock (2008) found in their study that 86% of Australian tourists want to stay in these hotels. However, Watkins (1994) found that 70% of American tourists prefer to stay in a hotel that uses renewable energy sources. According to the results of the research, it can be said that small scale hotels need to use renewable energy and have a technical department in their organizational structures in order to have competitive advantage.

Limitations and Further Research: This research is limited to how hotel managers' perceptions

of renewable energy use vary by some hotel features. Conducting the research in different sectors and samples will increase its generalizability. In addition, the reasons for the negative attitudes of small and medium-sized enterprises towards the use of renewable energy can be examined in depth through qualitative research. Some recommendations can be given for the use of renewable energy sources in hotels in Turkey. Training sessions can be organized and financially supported to increase the use of renewable energy systems in small and medium-sized hotels, which are seen to be less conscious of renewable energy systems. Furthermore, designing technical department as a separate unit in management and organization structure of hotels can play an important role in ensuring sustainable competitive advantage

References

- Akpınar, A., Kömürcü, M. İ., Kankal, M., Özölçer, İ. H., & Kaygusuz, K. (2008). Energy situation and renewables in Turkey and environmental effects of energy use. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 12(8), 2013-2039.
- Ali, Y., Mustafa, M., Al-Mashaqbah, S., Mashal, K., & Mohsen, M. (2008). Potential of energy savings in the hotel sector in Jordan. *Energy Conversion and Management*, 49(11), 3391-3397.
- Beccali, M., La Gennusa, M., Coco, L. L., & Rizzo, G. (2009). An empirical approach for ranking environmental and energy saving measures in the hotel sector. *Renewable Energy*, 34(1), 82-90.
- Çapık, M., Yılmaz, A. O., & Çavuşoğlu, İ. (2012). Present situation and potential role of renewable energy in Turkey. *Renewable Energy*, 46, 1-13.
- Dalton, G.J., Lockington D.A., & Baldock T.E. (2008). A survey of tourist attitudes to renewable energy supply in Australian hotel accommodation. *Renewable Energy*, 33, 2174–2185.
- Dalton, G.J., Lockington, D.A., & Baldock, T. E. (2009). Feasibility analysis of renewable energy supply options for a grid-connected large hotel. *Renewable Energy*, 34, 955-964.
- Daskalaki, E., & Balaras, C. A. (2004). XENIOS-a methodology for assessing refurbishment scenarios and the potential of application of RES and RUE in hotels. *Energy and Buildings*, 36(11), 1091-1105.
- Gençer, G., & Gençer, K. (2019). Sürdürülebilir turizm. M. M. Çelikkol & S. S. Bengül (Ed.), *İşletme ve ekonomi yazıları sürdürülebilirlik içinde* (ss. 97-114). Bursa: Ekin
- Güven, Ö. Z. (2019). Bir çevre yönetim sistemi olarak eko-etiketleme programlarının turizm sektörü açısından incelenmesi. Ö. Z. Güven & H. G. Doğrul (Ed.), *İşletme ve ekonomi yazıları çevre içinde* (ss. 199-230). Bursa: Ekin
- Han H, Hsu L., & Sheu C. (2010). Application of the theory of planned behavior to green hotel choice: Testing the effect of environmental friendly activities. *Tourism Management*, 31, 325-334.
- Karagiorgasa, M., Tsoutsosb, T., Drosoua, V., Pouffaryc, S., Paganod, T., Larae, G.L., & Mendes J.M. (2006). HOTRES: Renewable energies in the hotels. An extensive technical tool for the hotel industry. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 10, 198-224.
- Kaya, D. (2006). Renewable energy policies in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 10(2), 152-163.
- Khemiri, A., & Hassairi, M. (2004). Development of energy efficiency improvement in the

- Tunisian hotel sector: a case study. *Renewable Energy*, 30, 903–911.
- Kostakis, I., & Sardianou, E. (2012). Which factors affect the willingness of tourists to pay for renewable energy? *Renewable Energy*, 38, 169-172.
- Muhumuza, R., Zacharopoulos, A., Mondol, J. D., Smyth, M., & Pugsley A. (2018). Energy consumption levels and technical approaches for supporting development of alternative energy technologies for rural sectors of developing countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 97, 90-102.
- Nalan, Ç. B., Murat, Ö., & Nuri, Ö. (2009). Renewable energy market conditions and barriers in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13(6-7), 1428-1436.
- Ozgur, M. A. (2008). Review of Turkey's renewable energy potential. *Renewable Energy* 33, 2345-2356.
- Papież, M., Śmiech, S., & Frodyma, K. (2018). Determinants of renewable energy development in the EU countries. A 20-year perspective. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 91, 918-934.
- Parpairi, K. (2017). Sustainability and energy use in small scale Greek hotels: Energy saving strategies and environmental policies. *Procedia Environmental Sciences*, 38, 169-177.
- Toklu, E. (2013). Overview of potential and utilization of renewable energy sources in Turkey. *Renewable Energy*, 50, 456-463.
- Türkmenoğlu, H. (2016). *Orta ve Doğu Karadeniz 'deki KOBİ'lerde yenilenebilir enerji eğilimi üzerine bir çalışma*. Unpublished master's thesis, Ordu University, Ordu.
- UNWTO. (2015). *United Nations declares 2017 as the international year of sustainable tourism for development*, 7/12/2015, <http://media.unwto.org/press-release/2015-12-07/united-nations-declares-2017-international-year-sustainable-tourism-develop>
- Vujosevic, M., & Krstic-Furundzic, A. (2017). The influence of atrium on energy performance of hotel building. *Energy and Buildings*, 156, 140-150.
- Watkins, E. (1994). Do guests want green hotels? *Lodging Hospitality*, 12, 70-72.
- TBD (2013). *Bilişim kentleri kılavuzu (5. sürüm)*. Access address: http://www.tbd.org.tr/usr_img/raporlar/BK-KILAVUZ -SON.pdf
- WTO. (1998). *Guide for local authorities on developing sustainable tourism*. Access address: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284402809>
- Yuksel, I., & Kaygusuz, K. (2011). Renewable energy sources for clean and sustainable energy policies in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(8), 4132-4144.
- Zografakis, N., Gillas, K., Pollaki, A., Profylienou M., Bounialetou F., & Tsagarakis, K. P. (2011). Assessment of practices and technologies of energy saving and renewable energy sources in hotels in Crete. *Renewable Energy*, 36, 1323-1328.

VERGİ GELİRLERİNİN DEĞERİNİN KORUNMASINDA GECİKME ZAMMI ORANININ ROLÜ: BİR OPTİMAL ORAN ÖNERİSİ

Özgür SAYGIN¹

Öz

Gecikme zammı vadesinden sonra tahsil edilen kamu alacakları üzerinden alınan bir geç ödeme bedelidir. Gecikme zammı vergi hukukunda geciken vergi gelirlerinin enflasyon nedeniyle değer kaybına uğramasını önlemektedir. Gecikme zammı faiz geliri elde etmek için vergi borçlarını geç ödemek isteyen mükelleflere karşı caydırıcı etkiler taşır. Gecikme zammının etkinliği belirlenen gecikme zammı oranına bağlıdır. Gecikme zammı oranı enflasyon oranından ve faiz oranından yüksek olmalıdır. Gecikme zammı oranı 2005-2019 yılları arasında 165 ayda 22 kez enflasyon oranının altında kalmıştır. Ayrıca gecikme zammı oranı iki dönemde devamlılık gösterir şekilde faiz oranlarının altında kalmıştır. Optimal bir seviyede gecikme zammı oranı belirlemek gecikme zammından beklenen amaçların gerçekleşmesi için önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Gecikme Zammı Oranı, Enflasyon, Faiz, Vergi Hukuku

JEL Kodları: H20, H21, H29

THE ROLE OF LATE FEE RATE IN PROTECTING THE VALUE OF TAX REVENUES: OPTIMAL RATE PROPOSAL

Abstract

The late fee is a late payment fee on public receivables collected after the due date. The late fee prevents the delayed tax revenues from depreciating due to inflation in tax law. The late fee has a dissuasive effect on taxpayers who wish to pay their tax debts late to obtain interest income. The effectiveness of the late fee depends on the specified late fee rate. The late fee rate should be higher than the inflation rate and interest rate. The late fee rate remained below the inflation rate 22 times in 165 months between 2005-2019. Moreover, the late fee rate remained below the interest rates, showing continuity in two periods. It is important to determine the late fee rate at an optimal level for the achievement of the objectives expected from the late fee.

Keywords: Late Fee, Inflation, Interest, Tax Law

JEL Codes: H20, H21, H29

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0002-2159-7112
ozgur.saygin@dpu.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 12.12.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Kamu alacaklarının, kendi özel kanunlarında yazan vade tarihlerinden sonra gecikmeli tahsil edilmesi ekonomik anlamda çeşitli olumsuzluklara neden olabilmektedir. Günümüz vergi gelirlerinin tahsil edilebilme oranları incelendiğinde konunun önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Gelir İdaresi Başkanlığının verilerine göre genel bütçe vergi gelirlerinde tahakkuk tahsilat oranı 2018 yılında yüzde 81,4'tür. Bir başka ifade ile tahakkuk eden her 100 TL'nin 81 TL'si ilgili yılda tahsil edilmekte, kalan kısım ya gecikmeli tahsil edilmekte ya da hiç tahsil edilememektedir.

Kamu alacaklarının takibinde esas olan alacağın vadesinde tahsil edilmesidir. Nitekim son yüzyılda hakim olan devlet anlayışı ülkelerin kalkınmışlıklarına bağlı olarak sosyal refah devletine doğru evrilmektedir. Bu evrilme neticesinde kamu, toplumun huzur ve refahını gözetmek amacıyla ekonomi içinde yetersiz kalan alanlarda kamu hizmetleri icra etmektedir (Sandalcı & Sandalcı, 2016: 414). Bu hizmetler için de kamu alacakları büyük önem arz etmektedir. Vergi borçlarını geç ödeyen mükellefler için gecikme zammı müessesesi caydırıcı bir unsur olabilir. Ekonomik anlamda mükellefin geç ödemediği dolay maddi yükümlülüğünün artması, mükellefleri borçlarını zamanında ödemeye sevk edebilmektedir. Alacaklı amme idareleri için kamu gelirlerinin zamanında tahsili önemli bir problemdir. Ayrıca zamanında tahsil edilemeyen vergiler kamu borç yükünü de arttırmaktadır. Enflasyonun olduğu ekonomilerde vadesinde tahsil edilmeyen kamu alacakları enflasyon nedeniyle kayba uğramaktadır. Kamu gelirleri üzerinde enflasyon nedeniyle oluşabilecek değer kayıplarının telafi edilmesi gerekmektedir. Mali takip hukukunun çalışma alanına giren 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkında Kanun'un 51. maddesinde gecikme zammı müessesesi bu problemin çözümüne araç olması amacıyla düzenlenmiştir.

Gecikme zammı zamanında tahakkuk etmiş, ödeme aşamasına gelmiş bir kamu alacağının vadesinde ödenmemesi nedeniyle vade tarihinden ödeme tarihine kadar hesaplanan bir fer'i alacaktır (Gerçek, 2015:7). Gecikme zammı ceza niteliğinde bir uygulama değildir. Nitekim gecikme zammına bağlı yükümlülükler ölüm halinde cezalarla birlikte düşmemektedir (Öncel vd., 2014: 128). Gecikme zammı oranı kanunun 51. maddesine göre %4'tür. Cumhurbaşkanı bu oranı iki katına kadar arttırabileceği, yüzde onuna kadar da indirebileceği de ifade edilmiştir. Hukuk devleti kavramı içinde iktidarın keyfi vergilendirme yetkisi önlenmeye çalışılmıştır. İktidara ancak bir hukuk düzeni içinde yetki sağlanması amaçlanmıştır (Çağan, 1982: 145). Cumhurbaşkanı gecikme zammı oranı üzerinde tanınan yetki ile ekonomik dalgalanma süreçlerinde gecikme zammı müessesesine caydırıcı ve telafi edici özellikler sağlanmaktadır. Vergi Usul Kanunu 112. maddesinde düzenlenen gecikme faizi oranının ve yine Vergi Usul Kanunu 371. maddesinde düzenlenen pişmanlık zammı oranının 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkında Kanun'un 51. maddesinde düzenlenen gecikme zammı oranı kadar uygulanacağı ifade edilmiştir. Bu yönüyle gecikme zammı oranı diğer mevzuatlarda düzenlenen müesseselere kaynak niteliğindedir. Gecikme zammı oranında Cumhurbaşkanı'nca yapılan bir düzenleme ile aynı anda gecikme faizi oranı ve pişmanlık faizi oranı da değişmektedir.

Kamu gelirlerinin zamanında tahsilinde önem arz eden gecikme zammının etkinliği, gecikme zammı oranının faiz oranları ve enflasyon oranları karşısındaki durumuna bağlıdır. Çalışmamızda faiz oranı olarak Merkez Bankası verilerine dayalı olarak kamu bankalarının mevduatlara tanınan faiz oranları kullanılmıştır. Enflasyon oranları olarak Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan tüketici fiyat endeksleri verileri kullanılmıştır. Etkin bir mali takip için doğru gecikme zammı uygulaması ve optimal düzeyde gecikme zammı oranı belirlenmesi çalışmamızın temel amacıdır. Çalışmamızda ilk olarak geçmiş uygulamaları gösterir şekilde 1990'dan günümüze hangi gecikme zammı oranlarının ne süreyle uygulandığı oluşturduğumuz tablo ve grafiklerle ele alınmıştır. Daha sonra sırasıyla gecikme zammı oranının yıllar itibarıyla enflasyon karşısındaki durumu ve faiz oranları karşısındaki durumu incelenmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde

gecikme zammı oranına ilişkin optimal bir oran tespitinde kıstaslar ortaya konmuştur. Son olarak sonuç bölümünde gecikme zammı oranının belirlenmesinde tüm ihtimalleri içeren bir karar ağacı oluşturmak suretiyle optimal gecikme zammı oranı üzerine öneriler getirilmiştir.

1. Gecikme Zammı Oranının Enflasyon ve Faiz Karşısındaki Durumu

Vergi hukuku açısından vergi borcunun zamanında ödenmemesinin iki farklı hukuki sonucu bulunmaktadır. Bahsi geçen hukuki sonuçlardan birincisi geciken vergi alacaklarına gecikme zammı uygulanması, ikincisi ise alacak için cebren tahsil yoluna gidilmesidir (Karakoç, 2004: 321). Çalışmamız geç ödenen vergilere gecikme zammı uygulamasını konu edinmektedir. Vergi alacaklarında kanunda yazan vade tarihinden itibaren ödeme gününe kadar geçen sürede her ay için belirlenmiş olan oran üzerinden gecikme zammı hesaplanmaktadır. Gecikme zammı oranı kendisine VUK 112. maddesinde atıf yapan gecikme faizinin de oranı olmaktadır. Benzer bir şekilde yine VUK'da düzenlenen pişmanlık zammı oranı 371. maddede ifade edildiği üzere gecikme zammı oranı kadardır. Gecikme zammı oranının seviyesi mükellef üzerinde oluşacak maddi yükümlülüğü etkilemektedir. Gecikme zammı oranı ve gecikme faizi oranı aynı olması nedeniyle benzer sonuçlar doğurmaktadır. Bu iki uygulama hesaplamalarında ay kesiri uygulama yöntemleri ile farklılık göstermektedir. Gecikme zammı uygulamasında hesaplanan sürenin tam aylar dışında gün olarak artık vermesi durumunda, günler ayrıca hesaplanır. Bu durum gecikme zammını gecikme faizinden ayıran önemli bir özelliktir. Nitekim gecikme faizinde artık günler hesaplamaya katılmaz.

1.1. Yıllar İtibariyle Uygulanan Gecikme Zammı Oranları

Gecikme zammı oranı mükelleflerin vergi aslı dışında yükleneceği mali yükümlülüklerin büyüklüğünü etkilemektedir. Mükellefler üzerinden oluşturacağı olumsuz etkiler nedeniyle çok yüksek olmaması gereken gecikme zammı oranı, ekonomik değişkenlere bağlı olarak artırılıp azaltılabilmektedir. Ülkemizde 1990 ile 2019 Ekim tarihleri arasında 18 kez gecikme zammı oranında değişikliğe gidilmiştir. 1990-2019 yılları arası uygulanan gecikme zammı oranları, tarih aralıkları ve uygulama süreleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: *Gecikme Zammı Oranın Yıllar İtibariyle Seyri 1990-2019 Yılları Arası*

Tarihler	Uygulama süresi	Oran
01.01.1990 - 29.12.1993	48 ay	%7
30.12.1993 - 07.03.1994	2ay 7 gün	% 9
08.03.1994 - 30.08.1995	17ay 22gün	%12
31.08.1995 - 31.01.1996	5 ay	%10
01.02.1996 - 08.07.1998	29 ay 7 gün	%15
09.07.1998 - 19.01.2000	18 ay 10 gün	%12
20.01.2000 - 01.12.2000	10 ay 10 gün	%6
02.12.2000 - 28.03.2001	3 ay 26 gün	%5
29.03.2001 - 30.01.2002	10 ay	%10
31.01.2002 - 11.11.2003	20 ay 11 gün	%7
12.11.2003 - 01.01.2004	1 ay 19 gün	%4
02.01.2004 - 01.03.2005	14 ay	%4
02.03.2005-20.04.2006	13 ay 18 gün	%3
21.04.2006-18.11.2009	42 ay 27 gün	%2,5
19.11.2009-18.10.2010	11 ay	%1,95
19.10.2010 -04.09.2018	94 ay 15 gün	%1,40
05.09.2018-01.07.2019	9 ay 26 gün	%2
01.07.2019-01.10.2019	3 ay	%2,5
02.10.2019- devam ediyor	Devam etmekte	%2

Kaynak: (Gelir İdaresi Başkanlığı verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.)

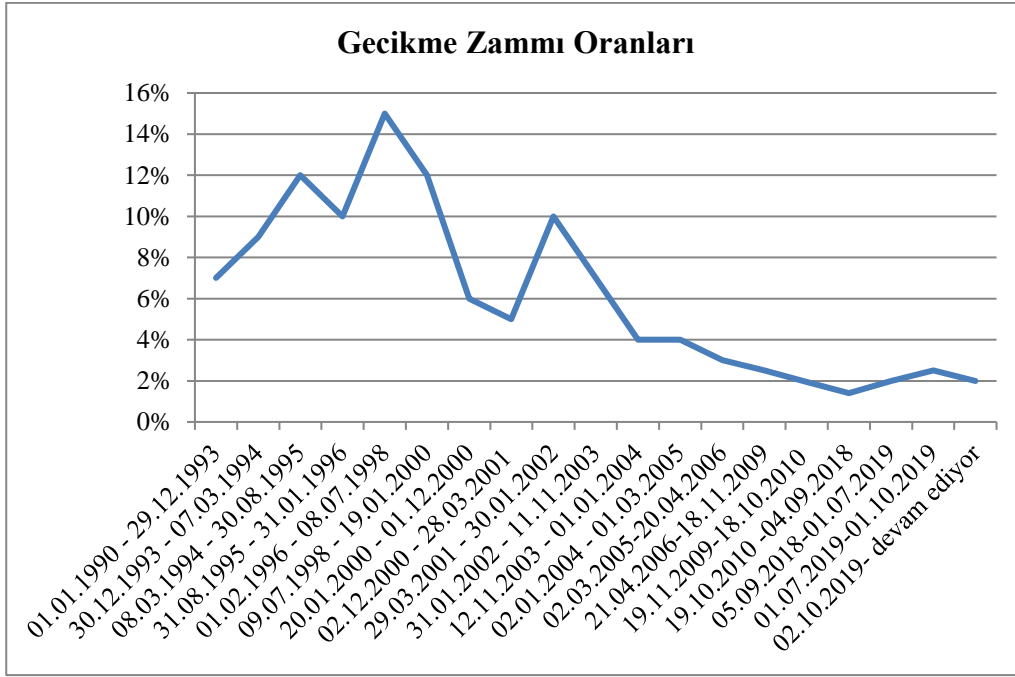
Günümüz gecikme zammı uygulamasında aylık gecikme zammı tek oran olarak belirlenmektedir. 1990 yılı öncesi dönemde geciken vergi alacaklarına belirtilen süre aralıklarında farklı oranlar uygulanmıştır. 1985 Eylül ayı ile 1988 Mayıs ayları arasında gecikme zammı ilk ay %10, sonraki 5 ay %7, diğer aylarda %5 oranlarında uygulanmıştır. 1990 sonrası dönemde süreye bakılmaksızın tek oran uygulamasına geçilmiştir.

Gecikme zammı oranının en yüksek olduğu dönemler 1990 sonrası dönemdir. Nitekim dünyada 1990 körfez krizi ile başlayan durgunluk, 5 Nisan 1994'te yapılan devalüasyon sonucu TL'nin değer kaybı ve faizlerin yükselmesi bu döneme tekabül etmektedir (Danışoğlu, 2007: 6). 1990 ve sonrası yıllarda gecikme zammı oranı aylık %10'un üzerine çıkarılmış ve nihayetinde incelediğimiz dönemin en yüksek oranına %15'e 1996 yılında ulaşmıştır.

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde ilgili zaman aralığında gecikme zammı oranı aylık olarak en fazla %15, en az %1,40 olarak gerçekleşmiştir. Gecikme zammı oranının bir değişiklik olmaksızın

uygulandığı en uzun süre 2010-2018 tarihleri arasında 94 ay 15 gündür. Gecikme zammı oranlarının uygulama sürelerinin uzaması ilgili dönemlerde keskin ekonomik dalgalanmalar olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Kriz dönemleri ve kriz sonrası dönemler gecikme zammı oranlarının uygulama sürelerini kısaltmıştır. Tabloda görüldüğü gibi 2001 krizi ile oranlar hızla artmış kriz sonrası da krizin etkileri azaldıkça azalmıştır. Ekonomik kriz ve hemen sonrası dönemde dalgalanmalara bağlı olarak gecikme zammı oranlarının uygulama süreleri de kısaltmıştır. 2000 yılı sonu ile 2004 yılı arasında 5 farklı gecikme zammı oranı kullanılmıştır.

Grafik 1: 1990-2019 Yılları Arası Gecikme Zammı Oranları

Gecikme zammı oranları dönemler halinde iniş ve çıkışlara sahip olsa da grafikte görüldüğü itibariyle 29 yıllık zaman diliminde oranlar giderek azalmaktadır. Gecikme zammı oranlarının zaman içinde azalması tek başına değerlendirildiğinde, uygulamanın etkinliği için yüksek oranlara ihtiyaç duyulmaması olumlu değerlendirilebilir. Gecikme zammı uygulaması enflasyon ve faiz gibi değişkenlerle birlikte analiz edilmelidir.

1.2 Gecikme Zammı Oranı ve Enflasyon Oranı

Kamu alacakları özel alacaklardan üstün olarak belirli imtiyazlara sahiptir (Gerçek, 2015: 17). Kamu alacaklarını güvence altına almak için 6183 sayılı yasada çeşitli müesseseler bulunmaktadır. Gecikme zammı uygulaması da kamu alacaklarının reel değerinin korumaya yönelik bir güvenlik önlemi olarak değerlendirilebilir. Vadesinden sonra tahsil edilen kamu alacakları üzerinden hesaplanan gecikme zammı iki temel işleve sahiptir. Bunlardan ilki geç ödenen vergi gelirlerinin enflasyon karşısında değer kaybının önlenmesidir. İkincisi ise vergi borçlarını geç ödemeye eğilimli mükelleflere karşı caydırıcı bir etki oluşturmasıdır. İfade edilen iki işlevden kamu alacaklarının enflasyona karşı korunması gecikme zammı uygulamasının asgari amacını teşkil edecektir.

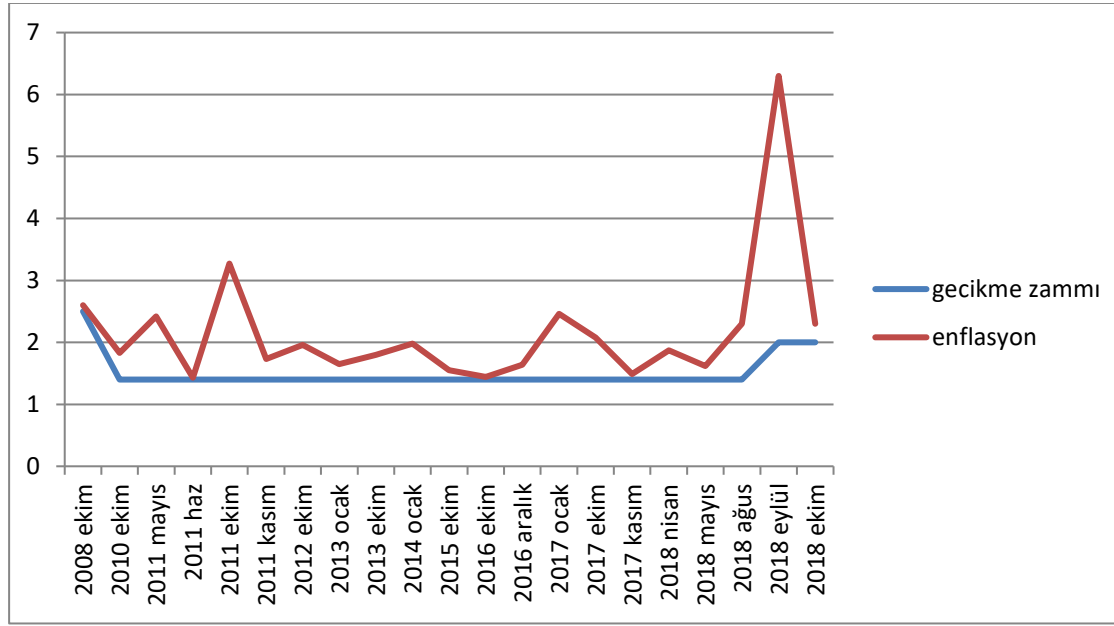
Enflasyon fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen sürekli artışları ifade etmektedir. Enflasyon kamu borçlanmasının maliyetlerini attıran bir unsurdur (Feldstein & Summers, 1978: 107). Enflasyonun kamu gelirleri üzerindeki etkisi normal vade süreleri sonrasında tahsil edilen gelirlerin reel olarak erimesidir. Gecikme zammı oranı enflasyon oranına eşit bir oranda tespit edildiğinde devletin kasasına girecek vergi gelirlerinin değeri korunmuş olacaktır. Gecikme zammı oranı ve dolayısıyla geçime faizi oranını belirleyen normun temel amacı paranın satın alma

gücünün korunmasıdır. Gecikme zammı oranının belirlenmesinde idarenin takdir yetkisinin bağlı yetki olduğu savıyla sadece enflasyon oranı kadar gecikme zammı uygulanması görüşü ileri sürülmektedir (Tosun vd., 2012: 214).

Gecikme zammı oranı kanunda belirtilen sınırlar içinde arttırılıp azaltılabilmektedir. Fakat bu hareket kabiliyeti enflasyonun dalgalanma kabiliyetine nazaran sınırlı kalacaktır. Bu nedenle özellikle enflasyonun aydan aya değişiklikler gösterdiği dönemlerde gecikme zammı ve enflasyon oranı arasında eşitlik kurmak oldukça zor olacaktır. Enflasyon oranı kadar gecikme zammı oranı uygulanması açısından zor olduğu gibi çeşitli mahzurları olabilmektedir. Enflasyondaki ani yükselmeler gecikme oranında değişiklik yapıncaya kadar vergi gelirlerinde reel kayıplar oluşmaktadır. Bu nedenle geciken gelirlerin sadece değerlerinin korunması amacı gözetilse bile gecikme zammı oranı enflasyon oranından bir miktar fazla olmalıdır. Aşağıdaki tabloda 2005 ve 2019 yılları arasında enflasyonun gecikme zammı oranının üzerine çıktığı aylar verilmiştir. 2005-2019 yılları dikkate alındığında gecikme zammı oranları enflasyon oranlarının üzerinde seyretmiştir. Fakat Ocak 2005 ile Eylül 2019 tarihleri arasında yürütme organı tarafından arttırılabilmek imkânı olmasına rağmen aylık enflasyon oranı 165 ay içinde 22 ayda gecikme zammı oranı üzerinde gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde geciken kamu alacakları tahsil edilinceye kadar reel anlamda değer kaybına uğramıştır.

Tablo 2: *Enflasyon Oranlarının Gecikme Zammı Oranından Büyük Olduğu Aylar 2005-2019*

Tarihler	G. Zammı oranı %	Enflasyon %
10.2008	2,5	2,6
10.2010	1,40	1,83
05.2011	1,40	2,42
06.2011	1,40	1,43
10.2011	1,40	3,27
11.2011	1,40	1,73
10.2012	1,40	1,96
01.2013	1,40	1,65
10.2013	1,40	1,80
01.2014	1,40	1,98
10.2015	1,40	1,55
10.2016	1,40	1,44
12.2016	1,40	1,64
01.2017	1,40	2,46
10.2017	1,40	2,08
11.2017	1,40	1,49
04.2018	1,40	1,87
05.2018	1,40	1,62
06.2018	1,40	2,61
08.2018	1,40	2,30
09.2018	2	6,30
10.2018	2	2,67

Grafik 2: Enflasyon Oranlarının Gecikme Zammı Oranlarından Fazla Olduğu Aylar 2005-2019

Kaynak: (Tablo ve grafik Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan tüketici fiyat endeksleri verilerine ve Gelir İdaresi Başkanlığı gecikme zammı oranları verilerine dayanır.)

Gecikme zammı müessesesinin sağlıklı işleyebilmesi gecikme zammı oranının enflasyon oranından büyük olmasına bağlıdır. Bu genel kaidenin ekonomik gelişmelerin boyutu ve şiddeti önceden öngörülemediği birçok durumda gerçekleşmediği görülmektedir. Enflasyondaki ani yukarı hareketler sonucunda gecikme zammı oranının enflasyondan fazla olma genel kaidesinin tersi durumlar gerçekleşmiştir. Tablo 2 ve grafik 2’de görüldüğü üzere genel itibariyle enflasyon oranı, gecikme zammı oranının üzerine küçük farklarla çıkmıştır. Gecikme zammı oranının 1,40 enflasyon oranının 1,44 veya 1,49 olması gibi farklar kamu alacakları üzerindeki küçük değer kayıplarını ifade etmektedir. 2005- 2019 dönemi incelendiğinde enflasyonu açık ara gecikme zammı oranından yüksek olduğu iki ay göze çarpmaktadır. Ekim 2011 döneminde gecikme zammı yüzde 1,40 iken, aylık enflasyon oranı yüzde 3,27 düzeyinde gerçekleşmiştir. Buna göre enflasyon oranı 2 puan gecikme zammı oranından fazladır. Bu farktan daha büyük bir fark 2018 yılı eylül ayında gerçekleşmiştir. İlgili ayda gecikme zammı oranı %2 iken enflasyon oranı %6,30 gerçekleşmiştir.

Enflasyon oranlarının kısa süreli ve küçük farklarla gecikme zammı oranlarının üzerine çıkması ile bu farkın uzun süreler boyu devam etmesi farklı anlamlar ihtiva etmektedir. Enflasyonun uzun süre ile gecikme zammı oranından yüksek olması kamu alacaklarındaki aşınmayı derinleştirecektir. Bu nedenle bir aylık gelişmeler dışında uzun süreli bir negatif fark devam etmekteyse gecikme zammı oranının belirgin bir şekilde artırılması gerekmektedir. Grafiğe baktığımızda 2018 yılının Nisan ve ekim ayları arasında, temmuz ayı haricinde enflasyon oranı gecikme zammı oranından yüksek gerçekleşmiştir. Nisan, mayıs, haziran ve ağustos aylarında %1,40 olan gecikme zammı oranı enflasyon oranlarının altında kaldığından, eylül ayında gecikme zammı oranı %2’ye çekilmiştir. Yapılan bu artış aradaki negatif farkı kapatmamıştır. Eylül 2018 ayında son on yılda görülmeyen bir şekilde aylık enflasyon oranı %6,30’a çıkmıştır. Ekim 2018’de de enflasyonun gecikme zammı oranından büyük gerçekleşmesi, gecikme zammı oranının 2008 yılından bu yana kullanılmayan %2,5 seviyelerine tekrar çıkarılmasına neden olmuştur.

1.3.Gecikme Zammı Oranı ve Faiz Oranı

Vergi mevzuatı, piyasanın boşluk arayan fırsatçı tutumlarına karşı gelebilecek özelliklere sahip olmalıdır. Vergi alacağının tahsilini hızlandıracak tedbirleri ifade eden düzenlemelerin, piyasanın matematiksel gerçeklerine uygunluğu bir zorunluluktur. Gelişmekte olan ekonomilerde vergi, enflasyon ve faiz birbiriyle ilişkilidir. Vergi kanunları oluşturulurken beklenen enflasyon ve faiz oranları dikkate alınarak düzenlemeler yapılmalıdır (Feldstein, 1983: 42). Vergi borcunu geç ödemenin faiz geliri elde etme fırsatına dönüşmemesi, gecikme zammı oranının faiz oranlarından yüksek olmasına bağlıdır. Aksi halde mevduatlara tanınan faiz oranı gecikme zammı oranından yüksek olduğunda, mükellef gecikme zammı maliyetine katlanıp faiz kazancı elde edebilecektir. Bu durumda geliri yüksek, maliyeti düşük olan mükellef vergi borcunu geç ödeme tutumunu tercih edecektir. Mükelleflere bahsi geçen fırsatçı kazancı tanımamak için gecikme zammı oranının faiz oranlarından yüksek tutulması gerekir. Faiz oranının aylık %2, gecikme zammı oranının aylık %1,5 olduğu bir ekonomiyi değerlendirmeye alalım. Vergi idaresine 100 bin TL olan bir mükellefin borcunu zamanında ödemesi yerine ilgili tutarı bankaya yatırması sonucunda aylık 2 bin TL getiri elde edecektir. Faiz getirisi elde edildikten sonra vergi borcu ödendiğinde, bir aylık gecikme nedeniyle %1,5 oranından 1500 TL gecikme zammı ödenecektir. Bu durumda mükellef $2000-1500= 500$ TL kazanç sağlayacaktır.

Geç ödenen vergi, mükellefin kendine sağladığı yeni bir kaynak, düşük maliyeti olan bir kredi olarak değerlendirilebilir (Buyrukoğlu, 2018: 32). Larry Deboer ve James Conrad'ın Indiana eyaletinde 12 büyük yerleşim birimi üzerinde yaptıkları çalışmada, faiz getirisinin vergi borcunu geç ödemeye bağlı cezalardan yüksek olduğu dönemleri incelemişlerdir. Buna göre faiz getirisi arttıkça geç ödemeye bağlı emlak vergisi cezaları da anlamlı bir biçimde arttırmaktadır. Larry Deboer ve James Conrad faizlerin yüksek olduğu dönemlerde mükelleflerin vergi borcunu ödemediklerini ve bu vergileri yerel yönetimlerden sağladıkları düşük maliyetli kredi olarak değerlendiklerini ifade etmektedirler. İkiliye göre geç ödemededen doğan cezalar faizden sağlanan getiriden yüksek olmalıdır (Deboer & Conrad, 1988: 559).

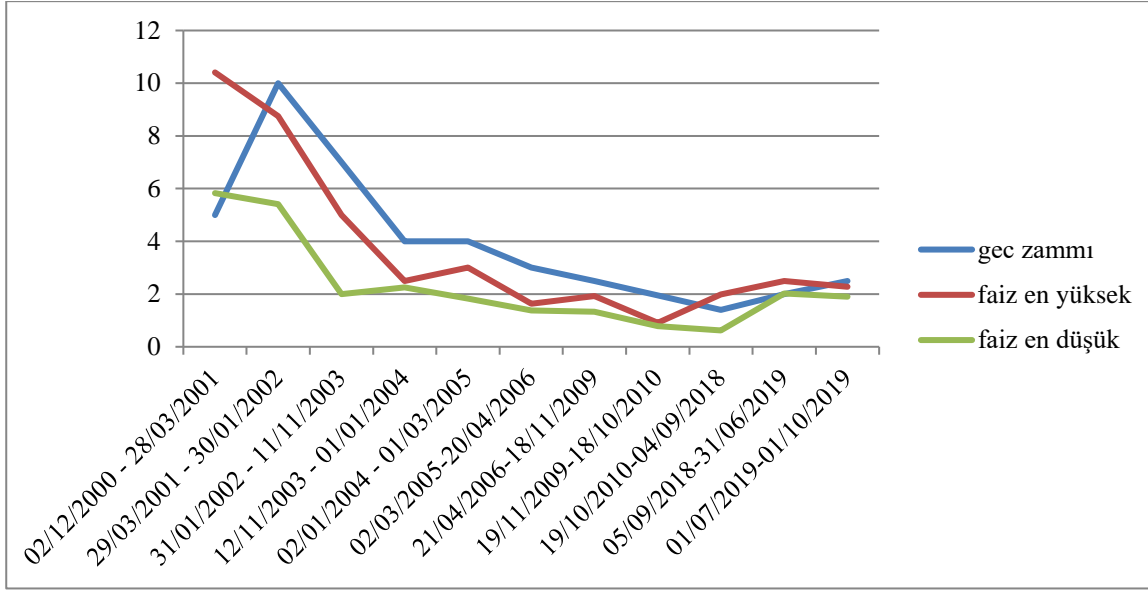
Çalışmamızda 2000-2019 yılları arasında gecikme zammı oranları ve faiz oranları karşılaştırılmıştır. Faiz oranları olarak kamu bankalarının mevduatlara fiilen uygulanan azami faiz oranları kullanılmıştır. Tabloda 2000 sonrası uygulanmış tüm gecikme zammı oranları dönemleri ile verilmiştir. Yapılan düzenlemelerle belirlenen her gecikme zammı oranının uygulandığı dönem içinde gerçekleşen aylık en yüksek faiz oranı ile en düşük faiz oranı tabloda gösterilmiştir. Gecikme zammı oranının faiz oranlarından yüksek olduğu dönemler gecikme zammı müessesesinin sağlıklı işlediği dönemlerdir. Faiz oranlarının gecikme zammından yüksek olduğu dönemler ise vergi borcunu geç ödemek suretiyle faiz kazancı sağlamak isteyen mükelleflere fırsat sunan dönemlerdir.

Tablo 3: *Gecikme Zammı Oranları – Faiz Oranları*

Tarihler	Gecikme zammı oranı %	Faiz	
		en yüksek %	en düşük %
02/12/2000 - 28/03/2001	5	10,41	5,83
29/03/2001 - 30/01/2002	10	8,75	5,41
31/01/2002 - 11/11/2003	7	5	2
12/11/2003 - 01/01/2004	4	2,5	2,25
02/01/2004 - 01/03/2005	4	3	1,83
02/03/2005-20/04/2006	3	1,63	1,38
21/04/2006-18/11/2009	2,5	1,92	1,33
19/11/2009-18/10/2010	1,95	0,91	0,78
19/10/2010-04/09/2018	1,40	1,98	0,62
05/09/2018-31/06/2019	2	2,5	2,02
01/07/2019-01/10/2019	2,5	2,28	1,9
02/10/2019	2	1	1

Kaynak: (Gecikme zammı oranları Gelir İdaresi Başkanlığı verilerine dayanır. Faiz oranları kamu bankalarının mevduatlara fiilen uygulanan azami faiz oranlarıdır. Merkez bankası faiz istatistiklerinden yararlanılmıştır.)

Tablo 3’te görüldüğü üzere 02/12/2000 –ile 28/03/2001 Tarihleri arasında gecikme zammı oranı yüzde 5’tir. Bu dönemde faiz oranları gecikme zammı oranından oldukça yüksektir. 29 Mart 2001 tarihinde gecikme oranını yüzde 10 çıkarılmasıyla gecikme zammı oranı faiz oranının üzerine çıkmıştır. Bahsi geçen bu dönem Türkiye ekonomisi için zor bir dönem olan 2001 krizine denk gelmektedir. 19/10/2010 ile 04/09/2018 tarihleri arasında yaklaşık sekiz yıl gecikme zammı oranı 1,40 olarak uygulanmıştır. 2018 Nisan ayına kadar gecikme zammı oranı faiz oranının üzerindedir. Fakat 2018 yılında mayıs ayı ile beraber haziran, temmuz ve ağustos aylarında faiz oranları gecikme zammı oranının üzerine çıkmıştır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası faiz istatistikleri). Bu nedenle 2018 Eylül ayında gecikme zammı oranı 1,40 dan 2 ye yükseltilmiştir. Fakat bu artış da yetersiz kalmıştır. Eylül 2018 ile Haziran 2019 tarihleri arasındaki tüm aylarda (9 ay) gecikme zammı oranı piyasa faizlerinden düşük gerçekleşmiştir. Bu olumsuz durum Temmuz 2019 gecikme zammı oranının 2,5 seviyesine yükseltilmesine neden olmuştur. Bu düzenleme ile gecikme zammı oranı faiz oranlarının üzerine çıkmıştır.

Grafik 3: Gecikme Zammı Oranları En Düşük En Yüksek Faiz Oranları

2. Optimal Gecikme Zammı Oranı

Vergi mevzuatının şekillenmesinde vergi idaresinin etkin şekilde çalışması dikkate alınmalıdır (Turhan, 1998: 388). Gecikme zammı oranının çok düşük olması vergi gelirlerinde değer kayıplarına neden olabilir. Gecikme zammı oranının çok yüksek olması da idarenin tahsil sürecinde zorlanması sonucunu doğurabilir. Bahsi geçen iki sınır arasında optimal gecikme zammı oranının tespiti önem arz etmektedir. Optimal kelimesi Türk Dil Kurumu'na göre ekonomi ve matematik alanlarında kullanılan Türkçe karşılığı "en uygun" olan bir sıfattır. Vergi alan yazınında optimal kelimesinin kullanımı optimal vergi oranı veya optimal vergi teorisi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Optimal vergi oranı sosyal refah fonksiyonu bağlamında vergilemeden oluşabilecek refah kaybını en aza indirmeyi ifade etmektedir (Albayrak, 2013). Bir başka ifade ile optimal vergileme vergilemenin amaçlarına hizmet eden en iyi vergileme anlamındadır. Optimal vergi teorisi ise 1970'lerden itibaren tartışılan vergi yönetimlerine kayda değer önerilerde bulunan normatif bir yaklaşımdır (Slemrod, 1990: 157). Bu bağlamda optimal kelimesinin gecikme zammı oranı açısından kullanılması, gecikme zammından beklenen temel işlevler açısından değerlendirilmesi ile ilgili olacaktır. Gecikme zammının iki ana işlevi söz konusu olabilir. Gecikme zammı uygulaması öncelikle geciken tahsilatın enflasyon nedeniyle oluşan değer kaybını engellemelidir. Bu yönü ile gecikme zammı kamu gelirlerindeki reel aşınmayı telafi etmelidir. Gecikme zammının ikinci ana işlevi ise faiz beklentisi ile devlete borcunu geciktiren mükellefler için caydırıcılık sağlamasıdır. Bu yönüyle gecikme zammı uygulaması fırsatçı bir kazanca imkan tanımayacaktır. Optimal gecikme zammı oranı bahsedilen iki önemli noktayı sağlayacak bir oran olmalıdır. En uygun gecikme zammı oranı hem enflasyon oranından hem de bankaların mevduatlara sunduğu faiz oranından yüksek olmalıdır. Fakat Anayasanın 35. maddesi gereğince vergi hukukunda tesis edilecek mali yükümlülüklerin ölçülülük ilkesine uygun olması gerekmektedir (Bilici, 2017: 12). Gecikme zammı oranı arttıkça mükellefler üzerinde oluşacak mali yük artmaktadır. Gecikme zammına bağlı ödenecek tutar harcanabilir gelirini azaltacağından mükellefin gelirinde daraltıcı etkiler yapacaktır. Artan mali yükler mükellefler üzerinde olumsuz psikolojik etkilere de neden olacaktır. Bu nedenle kamu gelirlerinin aşınmaması için alt sınır gerekliliği ile beraber bahsettiğimiz nedenlerle gecikme zammı oranının bir üst sınırı da olmalıdır.

Tablo 4: *Gecikme Zammı Oranına Bağlı İhtimaller*

Gz oranına bağlı uygulamalar	Artılar	Eksiler
Gzo = enflasyon	Değer kaybı yaşanmaz	Fırsatçı kazanç riski artar
Gzo > enflasyon oranı	Değer kaybı telafi edilir. Caydırıcılık artar.	Daraltıcı etkiler olabilir.
Gzo < enflasyon oranı	Mükellef için düşük maliyet	Değer kaybı yaşanır
Gzo= nominal faiz oranı	Faiz- enflasyon kadar devletin kazancı	Faizlerin anlık yükselmesine bağlı reel kayıp riski
Gzo< nominal faiz oranı		Mükelleflere fırsatçı kazanç. Tahsilat gecikmesi
Gzo- nominal faiz farkı yüksek olduğunda	Zamanında ödeme için caydırıcılık oluşturur.	Mükellefler üzerinde daraltıcı etki artar
Yüksek gecikme zammı ödemesi		Mükelleflerde olumsuz psikolojik etkiler artar.
Gzo > reel faiz	Kamu gelirleri değer kazanarak tahsil edilir	

2.1. Optimal Gecikme Zammında Alt sınır

Gecikme zammı uygulaması kamu gelirlerinde geç tahsilata bağlı meydana gelebilecek değer kayıplarına engel olmalıdır. Kamu gelirlerinde oluşabilecek değer kayıplarına engel olma imkanı, gecikme zammı oranının enflasyon oranları ve faiz oranları karşısındaki konumuna bağlıdır. Çalışmamızda enflasyon oranlarının ve faiz oranlarının tüm ihtimallerinin gecikme zammı oranı karşısındaki durumu incelenecektir.

Gecikme zammı oranı < enflasyon oranı

Gecikme zammı oranının enflasyon oranından küçük olması, kamu gelirlerinin tahsilatının geciktiği hallerde kamu gelirlerinde değer kaybına neden olur. Bu durum mükellefin düşük seviyede gecikme zammı ödemesi yapması anlamına gelir. Gecikme zammı uygulamasının temel işlevi olan değer koruma kabiliyetini bu şartlarda ortadan kalkmaktadır. Asgari manada gecikme zammı uygulamasının geciken gelirin değerini koruması, enflasyon oranı kadar gecikme zammı oranının belirlenmesi ile olacaktır.

Gecikme zammı oranı = enflasyon oranı

Gecikme zammı oranının enflasyona eşit olması, geç tahsil edilen vergilerde herhangi bir değer kaybı yaşanmadan tahsilatın yapılması anlamına gelecektir. Fakat enflasyon oranları reel faizin pozitif olduğu ekonomilerde (nominal faiz = enflasyon oranı + reel faiz) nominal faizden düşüktür. Bu nedenle sadece enflasyon oranı kadar gecikme zammı oranı uygulanması vergi borcu olan mükellefler için fırsatçı bir kazanç ihtimalini doğurabilecektir.

Gecikme zammı oranı > enflasyon oranı

Nominal faiz, reel faiz ve enflasyonun toplamıdır. Vergi gelirlerinin değerini korumak üzere, gecikme zammı oranı enflasyon oranına eşit belirlenirse mükellefler için bir tercih yapma fırsatı doğacaktır. Mükellef nominal faiz > enflasyon = gecikme zammı oranı denkleminde hareketle vergi borcunu ödemek yerine faiz getirisi için elindeki parayı bankaya yatırabilecektir. Mükellef bankaların kendisine sunduğu faiz getirisi sonrasında elde ettiği kazançtan daha düşük tutarda gecikme zammı ödeyecektir. Gecikme zammı oranının sadece vergi gelirlerinin değerini korumak üzere enflasyon oranı kadar belirlenmesi, mükelleflere reel faiz kadar gelir elde etme fırsatı sunar. Be nedenle faiz üzerinden fırsatçı kazanç elde etmek isteyen mükelleflerin sayısı arttıkça vergi tahsilatları gecikecektir. Gecikme zammı oranının enflasyon oranına eşitlenmesi geç tahsil edilen vergilerin değerini koruyacaktır. Fakat bu seviyede bir gecikme zammı oranı belirlemek mükelleflere fırsatçı faiz kazancı sağlayacağından vergi tahsilatları gecikebilecektir. Dolayısıyla gecikme zammı oranı enflasyon oranından yüksek olmalıdır.

Gecikme zammı oranı = faiz oranı

Matematiksel olarak gecikme zammı oranının mevduatlara sağlanan faiz oranına eşitlenmesi fırsatçı faiz kazancını engelleyecektir. Gecikme zammı oranı için ilk bakışta mevduatlara uygulanan faiz oranlarına eşit bir oran belirlemek makul olacaktır. Fakat faiz oranları ekonomik değişkenlere bağlı olarak günden güne artıp azalabilmektedir. Çalışmamızda daha önce de ifade edildiği üzere 2001 krizi öncesi ve sonrasında faiz oranları gecikme zammı oranlarından fazla gerçekleşmiştir. Benzer bir durum da 2018 Eylül sonrası dönemde aylık %2 olan gecikme zammına mukabil faiz oranları yüzde 2,02 ile 2,5 arasında gerçekleşmiştir. Hazineyi reel anlamda olumsuz etkileyen bu negatif fark, gecikme zammı oranının Temmuz 2019'da %2,5'e yükseltilmesi ile ortadan kaldırılmıştır. Gecikme zammı oranı her gün güncellenemeyeceği için gündelik hareketlerle kapanamayacak derecede bir farkla faiz oranlarının üzerinde olmalıdır. Bu açıdan $gzo = faiz\ oranı$ denklemini uzun vadede ekonomik dalgalanmalar göz önüne alındığında yeterli olamayacaktır.

Gecikme zammı oranı > faiz oranı

Kamu gelirlerinin tahsilatını hızlandırmak veya geç vergi ödemenin bir kazanç dönüşmesini engellemek, gecikme zammı oranının nominal faizden yüksek olmasına bağlıdır. Gecikme zammı oranının nominal faizden yüksek olması mükelleflerin fırsatçı bir kazanç elde etmelerine engel olacaktır. Bu anlamda optimal seviyede bir gecikme zammı oranının alt limiti; gecikme zammı oranının mükelleflere fırsatçı bir kazanç sağlamayacak şekilde mevduatlara sunulan faiz oranlarının üzerinde olmalıdır.

Gecikme zammının uygulamasının temel felsefesine uygun olacak bir optimal oran tespitinde gecikme zammı oranının alt sınırı belirlenebilir. İfade ettiklerimizden hareketle optimal bir gecikme zammı oranı enflasyondan ve nominal faiz oranından yüksek olmalıdır. Buna ek olarak gecikme zammı oranının kısa vadeli dalgalanmalardan etkilenmeyecek düzeye bir fazlalıkla faiz oranlarının üzerinde olması gerekmektedir.

2.2. Optimal Gecikme Zammında Üst sınır

Gecikme zammı oranının alt sınırı ile birlikte üst sınırı da ele alınmalıdır. Piyasa gerçeklerinden uzak, faiz oranlarının çok üzerinde bir oranda gecikme zammı oranı belirlemek mükellefler üzerinde olumsuz ekonomik ve psikolojik etkiler oluşturacaktır. Gecikme zammı oranını yüksek tutulması mükellefler üzerinde daraltıcı etkiler gösterecektir. Yüksek oranda gecikme zammı belirlemek tahsilatları da olumsuz etkileyecektir (Gündüz, 2017: 209). Vergilemenin daraltıcı ekonomik etkileri, yüksek oranda gecikme zammı alınmasıyla daha da artacaktır. Yüksek oranda gecikme zammı uygulamak ayrıca mükellefler üzerinde olumsuz psikolojik etkiler de oluşturacaktır. Son tahlilde gecikme zammı oranı mevduatlara uygulanan faiz oranından fazla olmalıdır. Fakat bahsi geçen fazlalık mükellefler üzerinde ekonomik daralmaya ve mükellefler

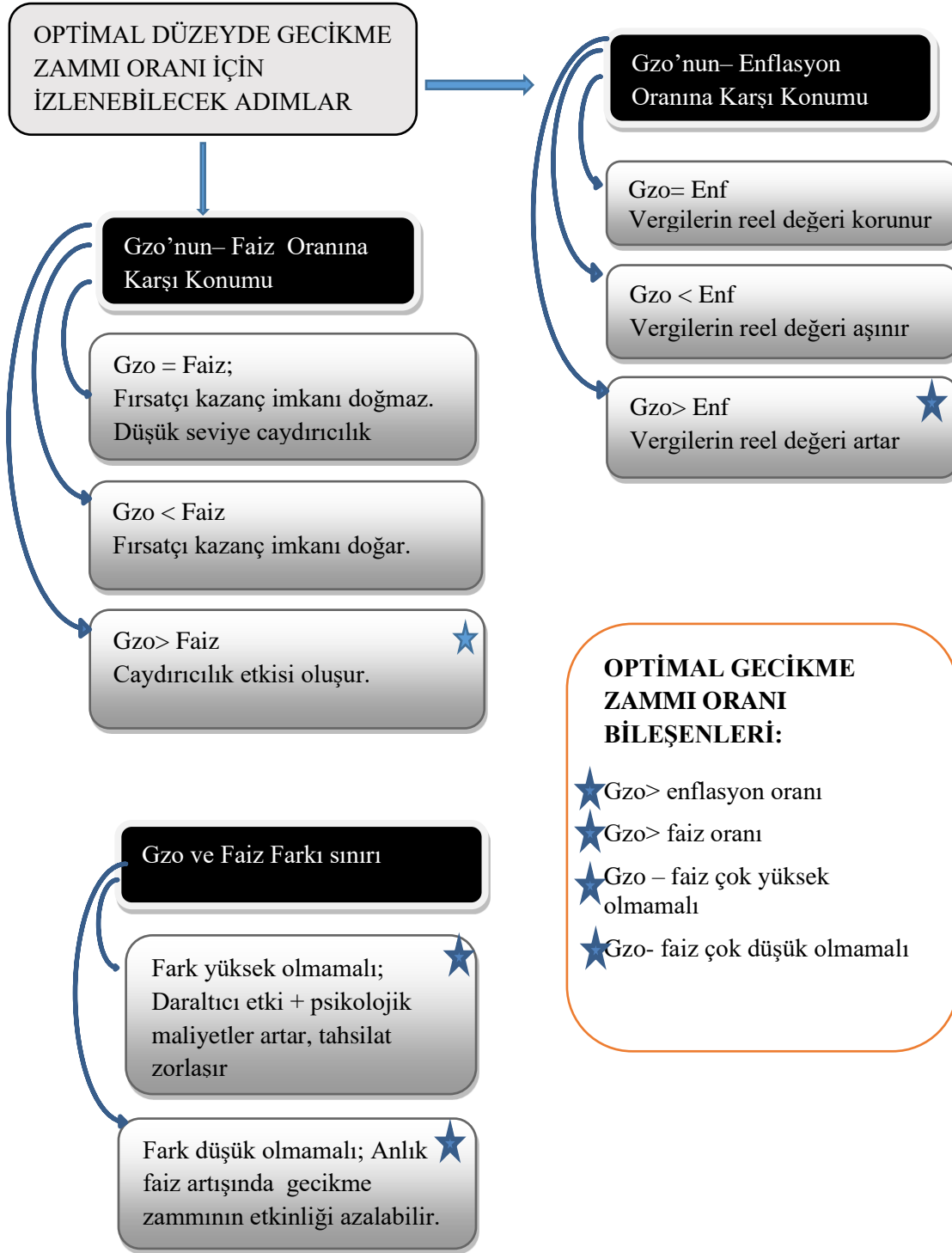
üzerinde oluşacak psikolojik olumsuzluklara neden olmayacak kadar olmalıdır. Bu nedenle gecikme zammı oranının üst sınırı ifade ettiğimiz olumsuzlukları oluşturmayacak seviye belirlenmelidir.

Gecikme zammı oranının faiz oranlarından ne kadar fazla olması gerektiğine dair doğrudan bir formül öngörmek mümkün değildir. Gecikme zammı oranlarının uygulandığı dönemlere baktığımızda Tablo 3'te görüldüğü üzere aynı dönemlerde gerçekleşen faiz oranlarının en yüksek ve en düşük değerleri verilmiştir. 05/09/2018-31/06/2019 döneminde faiz oranları gecikme zammı oranlarının üzerinde olmuştur. Gecikme oranının %2 olduğu bu dönemde en yüksek faiz oranı %2,5 en düşük oran %2,02 seviyesindedir. Bu dönem sonrasında faiz oranlarında düşüş meydana gelmiştir. Gecikme zammı oranının %2,5'e artırılması ile gecikme zammı oranının faiz oranından fazla olması sağlanmıştır. Gecikme oranının %2'den %2,5'e artırılması gecikme zammı oranının önceki dönemdeki yüksek faiz oranı seviyesine çekildiğini göstermektedir. Son tahlilde gecikme zammı oranı, faizler düşme eğiliminde ise yakın geçmişteki en yüksek aylık faiz oranına eşitlenebilir. Faiz oranı aylar itibarıyla çok değişmiyorsa faiz oranlarının yarım puan üzerinde bir gecikme zammı oranı belirlenebilir. Ekonomide ciddi dalgalanmalar söz konusu ise aylık olarak takip edilen faiz oranları dikkate alınarak gecikme zammı oranı da belirlenmelidir.

3. Sonuç

Gecikme zammı müessesesi geciken kamu alacaklarının enflasyon karşısında kaybettikleri değeri telafi edebilecek özelliklere sahiptir. Geciken tahsilatların normal vade tarihlerindeki reel değerlerini koruması gecikme zammı oranının enflasyon oranından düşük olmamasına bağlıdır. Çalışmamızda Ocak 2005 ile Eylül 2019 tarihleri arasında aylık enflasyon oranı 165 aylık süreçte 22 ayda gecikme zammı oranının üzerinde gerçekleşmiştir. Ortaya çıkan bu negatif farkın olduğu her ayda kamu gelirleri enflasyon karşısında erimiştir.

Gecikme zammı oranı mevduatlara tanınan faiz oranından yüksek olmalıdır. Aksi durumda mükellefler için geç ödeme faiz geliri elde etme fırsatına dönüşebilir. Ülkemizde 2000-2019 yılları arasında iki dönemde faiz oranları gecikme zammı oranının üzerinde seyretmiştir. 02/12/2000 - 28/03/2001 arası ve 05/09/2018 - 31/06/2019 arası dönemler faizlerin hızla arttığı ve gecikme zammı oranının üzerine çıktığı dönemlerdir. Gecikme zammı oranının faiz oranlarına eşitlenmesi mükelleflerin fırsatçı kazanç tercihlerinin önüne geçecektir. Fakat gecikme zammı oranının faizlerdeki ani dalgalanmalardan etkilenmeyecek şekilde bir miktar yüksek olması faydalı olacaktır.

Çalışmada gecikme zammı oranının çeşitli değişkenler karşısında durumunu belirlerken optimal oranı tespit etmeye yönelik bir karar ağacı önerisi getirilmiştir. Karar ağacında gecikme zammı oranının enflasyona karşı durumu üç ihtimal dahilinde muhtemel sonuçları ile ele alınmıştır. Optimal gecikme zammı oranının enflasyon oranından yüksek olması önerilmiştir.

Optimal düzeyde bir gecikme zammı oranı belirlenirken izlenilmesi gereken adımlarda gecikme zammı oranının faiz oranı karşısındaki alternatifleri karar ağacında belirtilmiştir. Buna göre gecikme zammı oranı mevduatlara tanınan faiz oranından yüksek olmalıdır.

Karar ağacında son olarak gecikme zammı oranının faiz oranından ne ölçüde yüksek olması ele alınmıştır. Gecikme zammı oranı faiz oranından yüksek bir farkla fazla olursa, mükellefler üzerinde daraltıcı ekonomik etkiler artabilir. Ayrıca artan mali yükümlülükler mükellef psikolojisini olumsuz etkileyebilir ve dahası idare açısından tahsilat zorlaşabilir.

Gecikme zammı oranı faiz oranından düşük bir farkla fazla olursa, anlık faiz yükselmeleriyle faiz oranı gecikme zammı oranından fazla olabilir ve gecikme zammı uygulamasının etkinliği azalabilir.

Optimal gecikme zammı oranı gecikme zammı uygulamasından beklenen temel işlevleri yerine getirebilen, etkinlik sağlayan orandır. Çalışmamızda karar ağacında da ifade edildiği üzere optimal gecikme zammı oranının bileşenleri şu şekilde olmalıdır;

- *Gecikme zammı oranı* > enflasyon oranı
- *Gecikme zammı oranı* > faiz oranı
- *Gecikme zammı oranı* – faiz oranı farkı çok yüksek olmamalı
- *Gecikme zammı oranı* - faiz oranı farkı çok düşük olmamalı

Gecikme zammının etkin bir şekilde çalışabilmesi için enflasyon oranlarında ve mevduatlara tanınan faiz oranlarında meydana gelebilecek keskin değişikliklerde, gecikme zammı oranının en hızlı şekilde güncellenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, Ö. (2013). Optimal vergi teorisi: bir değerlendirme. A. Pınar, A. Haşim Köse & N. Falay (Ed.), *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim: İzzettin Önder'e Armağan*, İstanbul: SAV Yayınları.
- Bilici, N. (2017). *Vergi hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Buyrukoğlu, S. (2018). Türkiye'de gecikme faizi ve zammının enflasyon karşısındaki etkinliği. *Vergi Dünyası*, 447, 31-38.
- Çağan, N. (1982). *Vergilendirme yetkisi*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Danışoğlu, A. Ç. (2007). Para krizleri: Türkiye'de yaşanmış krizlerin değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-11.
- Deboer, L., & Conrad, J. (1988). Do high interest rates encourage property tax delinquency?. *National Tax Journal*, 41, 559.
- Feldstein, M., & Summers, L. (1978). Inflation, tax rules, and the long-term interest rate. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 107.
- Feldstein, M. (1983). *Inflation, income taxes, and the rate of interest: A theoretical analysis*. University of Chicago Press, 42.
- Gerçek, A. (2015). *Kamu alacaklarının takip ve tahsil hukuku* (4. Basım). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gündüz, A. (2017). Gecikme zammı ve gecikme faizine hukuki bakış kamu alacaklarında gecikme zammı ve gecikme faizi uygulaması. *Mali Çözüm*, 209.
- Karakoç, Y. (2004). *Genel vergi hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Öncel, M., Kumrulu, A., & Çağan, N. (2014). *Vergi hukuku*. Ankara: Turhan Kitapevi.

Sandalcı, U., & Sandalcı, İ. (2016). Kamu kesimi ekonomik büyüklüğü ve kamu etkinlik düzeyi ilişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 414.

Slemrod, J. (1990). Optimal taxation and optimal tax systems. *Journal of Economic Perspectives*, 4(1), 157.

Tosun, U., Canyaş, O., & Tosun, N. (2012). Türk vergi hukukunda gecikme faizi oranının belirlenmesinde idarenin takdir yetkisi sorunu: İktisadi ve hukuki bir analiz. *Maliye Dergisi*, 163, 214.

Turhan, S. (1998). *Vergi teorisi ve politikası* (6. Baskı) İstanbul: Filiz Kitapevi.

İnternet Kaynakları

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Faiz+Istatistikleri/Kamu+Banka+Mevduat+Azami+Faiz/> Erişim Tarihi: 15.11.2019

KUTSAL İTTİFAK SAVAŞLARI SIRASINDA SOFYA-BELGRAD ARASINDA EŞKİYALIK VE ASAYİŞ OLAYLARI (1683-1699)

Bekir GÖKPINAR¹

Öz

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren başlayıp XVII. yüzyılda da devam eden uzun ve yıpratıcı savaşlar, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde idari, mali, askeri ve toplumsal alanlarda derin etkiler bırakmıştır. Önce Anadolu'da sonra Rumeli'nin şehir, kasaba ve köylerinde sık sık eşkıyalık hareketleri yaşanmaya başlamıştır. Ekonomik sıkıntı içinde olan işsiz güçsüz halk kitleleri yanında askeri ve idari taifeler de bu eşkıyalık hareketine dahil olmuşlardır.

II.Viyana mağlubiyetini takip eden yıllarda savaş ortamını da bahane ederek halk üzerinde büyük baskılar kuran eşkıyalar yol kesme, adam öldürme, soygun yapma gibi bir çok faaliyet içine girmişlerdir. Bu dönemde Rumeli orta kol olarak bilinen İstanbul-Belgrad arasındaki güzergah savaş şartları sebebiyle her zamankinden daha yoğun bir hal almıştır. Bunu fırsat bilen eşkıya grupları uygun yerlerde saklanarak yoldan gelip geçen yolculara, askerlere ve görevlilere sık sık saldırmıştır. Özellikle saldırı ve saklanma açısından daha uygun Sofya-Belgrad arasındaki geçitlerde yol güvenliği ciddi şekilde tehlikeye girmiştir. Osmanlı yönetimi bunu önlemek için güzergah üzerinde bulunan kale ve palankaların savunma gücünü arttırmaya çalışmış, eşkıyayı etkisizleştirmek için Rumeli'nin muhtelif yerlerinden buraya takviye güçler göndermiştir. Ancak savaş ortamından kaynaklanan asayiş boşluğu, yerli Hristiyan ahalinin destek vermesi gibi sebeplerle güzergah üzerinde eşkıya savaş yılları boyunca faaliyetlerini sürdürebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sofya, Belgrad, eşkıya, Osmanlı Devleti, Kutsal İttifak

BANDITRY AND PUBLIC ORDER EVENTS BETWEEN SOFIA AND BELGRADE DURING THE WAR OF THE HOLY LEAGUE (1683-1699)

Abstract

The long and tired wars which continued in the XVI. century from the end of the XVII. century had profound repercussions on the Ottoman Empire in the administrative, financial, military and social fields. Thuggery movements began to occur frequently in the cities, towns and villages of Anatolia then Rumelia. In addition to the masses of helpless unemployed in economic distress, military and administrative tasks were also included in this banditry movement.

In the years following the defeat of Vienna II, the bandits who put great exercise influence over on the people under the pretext of the war environment undertook many activities such as latrocination, killings and robberies. During this period, the road between Istanbul and Belgrade, known as the central branch of Rumeli, became more intense than ever due to the conditions of war. Groups of bandits, who knew of this opportunity, hid in the appropriate places and frequently attacked the passengers, soldiers and officials passing by. Road safety has been seriously imperiled, particularly at level crossings between Sofia and Belgrade, which are more suited to attack and concealment. In order to prevent this, the Ottoman administration tried to increase the defensive forces of the fortresses and redoubts on the road and sent reinforcements from various places of Rumelia to neutralize the bandit. However, due to the security gap caused by the war environment and the support of the local Christian inhabitants, the bandit was able to continue its activities during the war years.

Keywords: Sofia, Belgrade, bandit, Ottoman Empire, Holy League

¹ Dr., ORCID 0000-0003-1017-6037, bgokpinar@gmail.com.

Başvuru Tarihi (Received): 16.12.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Tarihte “*Roma askeri yolu*” veya “*kral yolu*” gibi isimlerle bilinen İstanbul-Belgrad yolu yaklaşık 1.000 km civarında olup, Osmanlı döneminde ise *Rumeli orta kolu* olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim bu yol Osmanlı Devleti’nin orta Avrupa’ya yaptığı seferlerin ana güzergahını oluşturmuştur (Halaçoğlu, 2002:103-110; İrecek, 1990: 108). Sofya, Niş ve Belgrad, bu güzergah üzerinde Edirne’den sonraki önemli menzillerdi ve buralar seferler esnasında askeri katılımların tamamlandığı, hatta son kontrollerin yapıldığı mühim mahalleri oluşturmaktaydı. Sofya, Belgrad-İstanbul yolunun tam orta noktasında yer almaktadır (Erdoğan, 2001: 46-48). Sofya-Belgrad arasında yer alan menzil yapılarının önemli bir kısmı daha çok palanka ve derbent özelliklerini taşımaktaydı (Özgüven, 2009: 171).²

II.Viyana kuşatması ile başlayan mağlubiyetler zinciri sonucu Rumeli’nin önemli şehir ve kasabaları Osmanlı’nın elinden çıkmış veya istilaya uğramıştır. Bu minvalde Tuna’nın güneyinde Rumeli orta kolu üzerinde bulunan Niş ve Şehirköy, 1689 yılında Kutsal İttifak orduları tarafından işgal edilmiştir. Bu işgaller sırasında orta kol üzerinde yer alan menzillerdeki palanka yapıları ya önemli ölçüde tahrip olmuş ya da tamamen yıkılmıştır. Hatta düşman birlikleri Niş’ten daha güneye indiklerinde Üsküp taraflarında bulunan kasaba ve palankaları savunmasız bulmuşlar, yağmalayıp yakıp yıkmışlardı (Türkal, 2012: 1283). Ancak devam eden süreçte yeniden toparlanan Osmanlı kuvvetleri, 1690 yılında önce Niş’i, peşinden Belgrad’ı geri almayı başarmıştır. Düşman istilasından kurtulan Niş ve Belgrad arasındaki Aleksence, Razne, Perakin, Yagodine, Bataçine, Hasan Paşa, Kolar ve Hisarcık menzillerinin palankaları yeniden yapılarak hizmet vermeye devam etmiştir (Türkal, 2012: 1329; Halaçoğlu, 2002: 14).

1683’ü takip eden savaş yıllarında Osmanlı’nın Balkanlarda bulunan topraklarında kargaşa, iktisadi buhran ve asayişsizlik hakimdi. Özellikle uzun süren savaşlar nedeniyle asayiş temin eden garnizonlardaki askerlerin de cepheye gitmesi yol güvenliğini azalttığı gibi merkezi idarenin denetim mekanizmasını da iyice aksatmış, hatta yok etmiştir (Ortaylı, 2000: 6). Bu savaşların bir diğer neticesi de mağlubiyet ile birlikte oluşan kargaşa ortamından kaçan Müslüman tebanın bölgeyi boşaltarak Sofya ve Filibe taraflarına göç etmesidir. Bu göçler sonucu yerleşim yerlerinde nüfus azaldığı gibi önemli asayiş boşluğu ortaya çıkmıştır. Kargaşa ortamından yararlanan başta Sırp çeteleri ve diğer eşkıya guruplarının savaşın bitimine kadar yollardan geçen askerleri, yolcu ve para kuryelerini basarak verdiği tahribat çok büyüktür (Uzunçarşılı, 1988a: 521). Bu soygun ve zulümlerin etkisi sadece bu sınıflarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgede yaşayan halk üzerinde derin etkileri olmuştur (Karagöz, 2001: 213). Netice itibariyle işgaller, çete saldırıları ve soygunlar, bu güzergah üzerinde güvenli bir seyr ü sefer temin eden menzil teşkilatının faaliyetlerini sekteye uğratmış, büyük zararlar vermiştir (Özkan, 2010: 139).

Savaş yıllarında orta kol üzerinde eşkıyalık ve asayiş durumu Osmanlı’nın orta Avrupa’ya sevkiyat ve irtibatın devamı açısından mühim bir önem taşımaktaydı. “*Kutsal İttifak*” savaşları sırasında biri Rumeli’nin geneli, bir diğeri de Filibe ve çevresinde eşkıyalık faaliyetlerini konu edinen çalışmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar Rumeli’deki eşkıyalığın genel durumu hakkında etraflı bilgiler ihtiva etmektedir. Ancak savaş yıllarında askerin çok yoğun kullandığı, Sofya-Belgrad arasında meydana gelen eşkıyalık ve asayiş olaylarının ve bunların etkisinin açığa çıkarılması ise ayrıntılı olarak ortaya konamamıştır. Ayrıca bu güzergahtaki eşkıyalık olaylarının kapsamı diğer

² Palanka, kaleden küçük tahkim edilmiş, etrafı toprakla desteklenmiş ahşap şaranpoluklarla muafaza edilen yapılardır. (Sertoğlu, 1986: 275); Derbent ise dağların geçit noktalarında ve boğazlarda bulunan karakol vazifesi gören askeri yapılardır (Pakalın, 1983: 425); Palanka maliyet ve yapım kolaylığı açısından Osmanlı’nın başta Macar toprakları olmak üzere Balkan topraklarında uyguladığı bir tahkimat yapı türüdür. (Stein, 2007: 45-46).

yerleşim yerlerindekiilerden şekil ve köken olarak nisbî farklılık göstermektedir (Karagöz, 2006; Erdoğan, 2012). İşte bu sebeple makalemizde II.Viyana kuşatması sonrasında gerçekleşen “*Kutsal İttifak*” savaşları (1683-1699) sırasında daha çok palanka ve derbentlerin yer aldığı Sofya-Belgrad yolu üzerinde meydana gelen eşkıyalık faaliyetleri ve devletin bunlara karşı almış olduğu tedbirler ele alınmıştır.

1. Sofya-Belgrad Yolunun Özellikleri ve Eşkıyalığın Çıkış Nedenleri

Balkan kelime olarak dağ, yükselen dağ kütlesi anlamına gelmektedir. Burası coğrafi alan olarak Adriyatik'ten başlayarak Tuna nehrinin güneyinden hatta Karpat dağlarından Karadeniz'e kadar uzanan bir yarımada oluşturmaktadır. Balkan yarımadasının temel özelliği dağlık olmasıdır. Batısında Arnavutluk, Bosna, Karadağ ve Kosova bölgelerinden Mora yarımadasına kadar inen Pindus, Romanya'nın kuzeyinden güneyine inen ve sonra Demirkapı'ya kadar uzanan Karpatlar, Bulgaristan'ı batıdan doğuya ikiye bölen Balkan dağları ve Rodoplar önemli dağlık alanlarını teşkil ederler (Darkot, 1979: 280-282). Nitekim bu doğrultuda Balkanların kuzeyi her çeşit ulaşım alternatifleri için uygun olmasına rağmen orta ve güney kısımlarında bulunan dağlık alanlar, ulaşım faaliyetlerini kısıtlamaktadır. Orta Avrupa'dan Anadolu ve Orta Doğu'ya kara yoluyla yolculuk yapmak için Belgrad-Niş-Sofya-Edirne'den İstanbul'a uzanan yolun asırlardır alternatifi olmamıştır (Karpat, 1992: 26-27). Buna rağmen bu yol üzerinde yolculuk tarih boyunca sürekli zor ve tehlike arz etmiştir. Zira bu güzergah her zaman eşkıyanın pusu kurmasına, saldırmasına ve kolaylıkla saklanmasına uygun yerlerdir. Bu yol üzerinde zaman zaman dağ ve geçitlerin azaldığı alanlarda bile her daim eşkıya tehlikesi mevcudiyetini korumaya devam etmiştir (İreçek, 1990: 80-86).

Edirne tarafından yola çıkıp Sofya ve Niş üzerinden Morava vadisine ve ardından Belgrad'a ulaşmak için uzun bir boğazdan geçmek gerekiyordu. Geçilmesi zor ve tehlikeli olduğu kadar savunulması kolay olan bu yol, ilk fetihler döneminde Osmanlı ilerleyişini uzun süre duraklatmıştı (İnalçık, 1993: 13). Bu sebeptendir ki Osmanlı tarafından bölgenin güvenliğinin tam olarak sağlanması öncelikle bu güzergah üzerindeki stratejik noktaların ele geçirilmesi ile mümkün olabilmisti. Akabinde de bölgeyi kontrol altında tutabilmek amacıyla önemli geçit noktaları ve hakim mevkilere palanka ve derbentler yapılmış olup bunun sebebi güzergahın ve menzil noktalarının emniyeti ile ilgilidir (Orhonlu, 1990: 24). Söz konusu palanka ve derbentlerin geçmişi Belgrad'ın fethine kadar uzanmaktadır. 1521 yılında gerçekleştirilen Belgrad'ın fethi ile birlikte bu yolun eşkıya ve haydutlardan korunması için geçitlere ve tehlikeli mevkilerde yeni askeri tedbirler alınmıştır. Hatta Kanuni Sultan Süleyman yol boyunca halkı Hristiyan olan köyler kurdurarak ve sık aralıklarla saman kulübeleri yaptırarak onlara karakol vazifesi gördürmüştü. Zira yol boyunca araziler tenha ve insansız olup, her türlü tehlikeye açık bölgelerdi (İreçek, 1990: 110-111). Bu tip tehlikeli görülen noktalarda Osmanlı Devleti, palankalara ilaveten Rumeli orta kolu üzerinde tehlikeli geçitlerin bulunduğu noktalara yol boyunca derbentler yapılmıştı (Çetin, 2018: 19).

Sofya-Belgrad arasındaki derbentlerde eşkıyalık olayları daha çok istila dönemlerinde artış göstermekle birlikte, normal zamanlarda da menzil ve palankaların öteden beri haydut saldırısına maruz kalabildiği bilinen bir durumdur (Seyahatname, 2007: 183-185; Mentzel, 2015: 70). Ancak XVII.-XVIII. yüzyılda Balkanlarda haydutluk³ olarak ortaya çıkan eşkıyalığın temelinde ücretli asker olarak savaşa götürülen kırsal gayr-i müslim nüfusun sefer dönüşü geçimlerini soygun ve yağma ile sürdürmesi teşkil etmektedir (Faroqhi, 2010: 72). Sofya-Belgrad yolunda faaliyette bulunan eşkıyalar arasında firari gayr-i müslim ücretli askerler yanında Sırp ya da Slav kökenli

³ Haydut ile harami, haramzade hemen aynı anlamları ihtiva etmektedir. Lügatta ise yol kesici, hırsız, insan soyan, elinde silah ile yapılan hırsızlık, dağ başlarında büyük yollarda gelip geçenleri tehdit ile soyma demektir (Bahaeddin, 1924: 398-399). Yine haydut “*hayduk*” şeklinde de kullanılmakta olup düzensiz piyade birliği anlamındadır. (Yılmaz, 2010: 226; Orhonlu, 1990: 122-123).

reayanın oranı az değildir. Hatta bu eşkıyanın kayda değer bir kısmını da savaş ortamının oluşturduğu kaos ortamından istifade ederek Sırbistan, Macaristan ve hatta Lehistan, Erdel, Eflak ve Boğdan'dan gelen başıbozuklar oluşturduğu, esir alınan iki Sırp'ın ifadesinde “*Altı bayrakta üçyüz haydûd idik*” şeklinde devrin kroniklerine yansıdığı anlaşılmaktadır (Nusretname, 2018: 121; Erdoğan, 2012: 47).

Harita 1: Sofya-Belgrad arası menziller⁴

II.Viyana kuşatması sonrası Sofya-Belgrad yolunda görülen eşkıyalık daha çok buralarda bulunan Sırp ahali arasında özellikle geri hizmet sınıfında yer almış martolos, derbentçilik gibi görev yapmış Hristiyanlar da bulunmaktaydı. 1687-1688 yıllarında bu bölgelerin işgal altına girmesi ile Sofya-Belgrad arasındaki kale ve palankalara Sırp isyancılar ve haydutlar saldırmışlar, önemli geçitleri abluka altına almışlar, yol üzerinde yiyecek, para ve cephan kervanlarını soymuşlardı (Katić, 2002: 768). Zaten eşkıyalığın daha çok savaş yıllarında devletin kontrolünün zayıf olduğu Sırbistan ve Macaristan gibi sınır bölgelerine yakın yerlerde görülmesi bunu teyit etmektedir (İlgürel, 1995: 467).

II.Viyana mağlubiyetini müteakip işgal edilen bölgelerdeki asayiş eksiği nedeniyle gayr-i müslim ahali buralarda ortaya çıkan eşkıyaya hem destek olmuş hem de koruyup kollamıştı. Eşkîyanın bir yerde varlığını sürdürebilmesi için yataklarının sağlamlığı, yakalanmamak için kurduğu haberleşme sisteminin çalışabilmesi ve bunların yerel halk ile irtibatlı olmasına bağlıydı (Yetkin, 1996: 20; İlgürel, 1995: 467). Nitekim 1689 yılında Niş, Şhirköy ve Üsküp taraflarının işgal altına girmesi haydutluk olaylarını arttırdığı gibi yerli Hristiyan ahali isyan ederek bunlara dahil olmuştu. Köyler, kasabalar ve şehirler kargaşa içine düşmüş, gayr-i müslim ahaliden bir kısmı Avusturya askerinin bulunduğu kalelerdeki taburlara dahil olmuş, keyfi olarak askerlerle birlikte kasabalara inerek yağma faaliyetine katılmış, Müslüman ahalinin kimini katledip kimini de esir almışlardı (Türkal, 2012: 1282).

⁴ Bu harita, araştırmada kullanılan kaynaklar ve arşiv belgelerine dayanarak tahmini olarak çizilmiştir.

Böylelikle bu bölgelerde eşkıyalık uzun süren savaşların başarısızlıkla sonuçlanması, toprak kaybı, geri çekilmenin başlaması, orduda disiplinsizlik, yönetimde boşluk, savaş kaçağı ve gelirsiz kalmış gönüllü askerler gibi sebeplerle adı geçen zümrelerin gruplar halinde halktan yiyecek ve içecek temini şeklinde giderek artmıştır (Cezar, 2013: 160-161; Faroqi, 2006: 567-568). Bunu savaş şartlarının getirdiği kaos ortamında yerli Hristiyan halkın dahil olması olayların giderek büyümesine sebep olmuştur. Bunun sonucunda gayr-i müslim ahali Müslümanlara zulmetmiş, yol keserek asker, mühimmat ve para sevkiyatına mani olmuş, hatta bazı zamanlarda bu kervanları yağmalamışlardı (Uzunçarşılı, 1988b: 292; Karagöz, 2006: 376). Devletin başvurduğu ilk tedbir ise bölgedeki kolluk güçlerini harekete geçirmeye çalışmak olmuştur. Ancak mahalli güçlerin her zaman yeterli olmaması ya da görev mahallini terk ederek firar etmeleri gibi sebeplerle güzergah üzerinde eşkıyalık faaliyetlerini önlemek için Edirne Bostancıbaşısı başta olmak üzere Rumeli'nin farklı yerlerinden takviye güçler göndermek gibi yöntemlere sık sık başvurulmuştur (MD. nr. 102/33).

Kutsal İttifak savaşları sırasında Sofya-Belgrad arasındaki kale ve palankalarda eşkıyalık⁵ yapan gruplar devletin resmi kayıtlarında “*şakî, eşkıyâ, kuttâ'-i tarîk, haydûd eşkıyâsı, haydûd keferesi, haydûd re'âyası, melâ'in, harâmî, haramzâde, erâzil, Macar katanası*” şeklinde adlandırılmaktadır. Rumeli'nin diğer şehir ve kasabalarında görülen levendat, sarıca ve sekban eşkıyası buralarda görülmemektedir. Hatta bu güzergahta sadece “*kutta-i tarîk, haydut eşkıyâsı*”nın olduğu dikkat çekmektedir (MD. nr. 98/24, 187, 255; 102/62; 104/3, 75; 106/99). Bu yıllarda hemen her yıl yapılan seferler sebebiyle güzergahta çok defa hazine ve zahire taşınmakta ve bunların sevki için istihdam edilen çok sayıda hayvan bulunmaktaydı. Bu durumun sonucu eşkıya yol üzerinde savaşın getirdiği hareketliliği fırsat bilerek Sofya-Belgrad arasındaki ormanlık alanlarda ve dağlarda ikamet ederek sık sık yağma yapmakta, gelip geçenlere önemli zayıat vermekteydi.

2. Sofya-Belgrad Arasında Eşkıyalık Faaliyetleri

XVI.yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetleri, XVII.yüzyılda Rumeli'de de görülmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ekonomik, sosyal, idari ve askeri bir çok alanda yaşanan olumsuzluklar II.Viyana seferi ile birlikte yüzyılın son çeyreğinde yeni bir buhranlı döneme doğru evrilmiştir. Eşkıyalık faaliyetleri II.Viyana kuşatmasını takip eden yıllar süresince Rumeli sağ, orta ve sol kol üzerinde bulunan yerleşim yerlerinin tamamında görülmüştür. Ancak burada şunu ifade etmek gerekmektedir ki, söz konusu eşkıyalık faaliyetlerinin büyük kısmı belirli gruplar, kişiler, zümreler, devlet görevlileri, kapı kulları ve geri hizmet kıtaları tarafından yapılmıştı. Ancak aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Sofya-Belgrad arasında eşkıyalık hareketleri bunlara ilave olarak Hristiyan ahali ve askerlerin oluşturduğu haydutların sık sık yolları kesip baskınlar yaparak yiyecek, para ve mal gasbetme şeklinde cereyan etmişti (MD. nr. 110/466; Türk, 2019: 259; Erdoğan, 2012: 30-48; Karagöz, 2006: 379). Nitekim bu bölgede eşkıyalık hareketleri Belgrad'ın “*Kutsal İttifak*” güçlerinin eline geçmesi (1688), Bulgaristan ve Makedonya'da Hristiyan ahalinin isyan etmesi ile başlamış ve savaş yıllarında Hristiyan kökenli haydutların saldırıları Belgrad'dan başlayarak Sofya'ya kadar olan bölgelerde artarak devam etmiş, asayiş yok etmişti (Katić, 2002: 765-766).

Sofya-Belgrad arasında savaş yıllarında meydana gelen eşkıyalık olayları belgelere yansıdığı kadarıyla Osmanlı'yı ciddi bir şekilde meşgul etmiştir. Balkanlarda yolların kavşak noktasında yer alan Sofya, Osmanlı'nın bölgedeki önemli yerleşim yerlerinden biriydi. Orta Avrupa istikametine sefere çıkan Osmanlı orduları için hem önemli bir menzil noktası hem de sefer iaşesinin temin edildiği ana merkezlerdendi (Şahin, 2009: 344-345). Bu sebeple Sofya'dan başlayarak Belgrad'a

⁵ Eşkıya; Türkçe'de yol kesen anlamında kullanılan kutta-i tarîk, haydut ile aynı anlamdadır. Eşkıyalık, silâhla yahut başka bir şekilde zor kullanarak yol kesip veya baskın yapıp mala ve cana tecavüz, kamu düzenini ve asayiş ihlâl olarak anlaşılır. (Bardakoğlu, 1995: 463; İlgürel, 1995: 466-467).

kadar yol güvenliğinin sağlanması, eşkıyaya fırsat verilmemesi, yine güzergah üzerinde olan kale ve palankaların muhafaza edilmesi orta Avrupa hakimiyeti açısından önemliydi. Öbür taraftan da savaş yılları olması hasebiyle bu güzergahın her zamankinden daha yoğun olarak kullanıldığı ortadaydı (Demir, 2010: 493-494; MD. nr. 110/31). Yine Sofya yakınlarında olan Dragoman boğazı güzergah üzerindeki mühim geçit noktalarından biriydi. 1693 yılında Rumeli kazalarından sefer için Belgrad'a zahire götüren arabalarının Sofya'da Dragoman derbendinden emniyetli bir şekilde yüklerini Niş'e ulaştırılması istenmişti. Bu sırada sefere giden asker Sofya'ya varıp sonra Kızılderbinden Niş'e doğru geçerken büyük eşkıya grupları ile karşılaşmıştı (MD. nr. 104/249).

Yine aynı güzergah üzerinde bulunan Şehirköy palankasının yolu dar ve etrafı taşlık olması yanında sık sık eşkıya tehdidinde maruz kalan mahallerdendi. 1690 yılında ordu Avusturya seferine giderken Şehirköy ile Musa Paşa palankası arasında hayli zahmet çekilmişti (ŞKT.d., nr. 11/472; Üsküdarî, I, 2017: 373). Buralarda mağduriyetlere sebep olanlar, her zaman eşkıya ve haydut zümresi de değildi. Zaman zaman zeamet ve timar tasarruf edenlerle yerel eşraftan bazı kişiler ahalinin zahirelerini haksız yere el koyma girişiminde bulunuyorlardı. Bir misal olarak Şehirköy sakinlerinden İbrahim ile zeamet ve timar tasarruf eden bazı askeri kimseler reayadan bedava mahsül, yiyecek ve zahire talebinde bulunmuşlar, bu meşru olmayan taleplerinin mani olunması ve cezalandırılmaları için Sofya mütesellimi ve kadısına hüküm gönderilmişti (Şakar, 2007: 222).

Niş ile Musa Paşa palankası arasında yer alan Kızılderbinden'in hem coğrafi hem de güvenlik açısından son derece tehlikeli bir mahal olduğu, Osmanlı ordusunun II.Viyana seferine giderken "*hezâr zahmet ü meşakkat birle Kızıl-bayır aşılıp...*" şeklinde Silahdar'ın anlatımından da anlaşılmaktadır (Türkal, 2012: 1537).

Sofya ve civarındaki kazalara eşkıyalar, genellikle Niş tarafındaki derbentlerden geçerek ulaşmakta olduğundan, bu derbentlerin geçişlerin sıkı kontrol edilmesi gerekmektedir (Tan, 2015: 86-87). Kutsal ittifak askerleri tarafından işgal edilen Niş'in geri alınmasından sonra dahi buralardaki kargaşa ve eşkıya hareketlerinin biri biterken diğeri başlamıştı. Daha önce Filibe ayanlarının himayesi ile martolosbaşı⁶ olmuş İsrail, isyan ederek etrafına toplanan 200 kadar eşkıya ile Filibe ve Tatarpazarı taraflarında yağma yaparak ahaliyi katletmişti. Hatta işi başka bir boyuta taşıyarak bir müddet sonra Niş'e gelip 2.000'den fazla eşkıya ile birlikte hareket etmek suretiyle İznepol üzerinden Dubnice'de yağma yapma planları yapmıştı. Bunun haber alınması üzerine İznikmid paşası Mustafa Bey, serhat dilaverleri ve sair askerler ile İznepol yakınlarında eşkıyaya büyük zayıat verdirmiş ve eşkıyabaşı İsrail de öldürülmüştü (Üsküdarî, I, 2017: 360-361).

Eşkîyanın yaşamak için tercih ettiği alanlar, erişilmesi güç, saklanmaya müsait dağlık ve ormanlık sahalardır. Bu yüzden eşkıyalık yapan kişi ya da grupların ikamet için tercih ettikleri yerlerin çoğu bu şekildedir (Yetkin, 1996: 30). Sofya-Belgrad güzergahında uzun boğazların, ormanların ve tehlikeli geçitlerin en fazla bulunduğu yer Niş-Belgrad arasında bulunmakla birlikte sefer mühimmatının taşındığı ana güzergahın da burası olması güvenlik tedbirlerinin üst düzeyde olmasını zaruri kılıyordu (Erdoğan, 2012: 57). Her tedbire rağmen savaş ortamından istifade eden eşkıya, faaliyetlerini sürdürmeye devam ediyordu. Nitekim Ağustos 1691'de Devebağirtan derbendini Tuna'dan geçen 5.000 kadar haydut yüzünden Adana Beylerbeyi Marulzâde Gürcü Mehmed Paşa, orduya gönderilen hazine ile Yagodine'de beklemek zorunda kalmıştı (Türkal, 2012: 1385-1386). Yine aynı tarihlerde ordu Belgrad'da iken başıboş askerlerin yurtlarına dönmek için Sofya istikametine doğru yoğun firarları olmuş ve bu kişiler Devebağirtan boğazına

⁶ Martoloslar hudut boylarında kale muhafızlığı ve derbent ve geçitlerde bekçilik yapmaktadır. Yeniçeri teşkilatı kurulmadan Hristiyanlardan seçilip geri hizmetlerde kullanılan bir teşekküldü. (Orhonlu, 1990: 87; Pakalın, 1983: 409-410).

geldiklerinde eşkıya saldırısına uğrayarak bir kısmı katledilmiş, mal ve erzakları yağmalanmıştı (Anonim, 2000: 29).

Niş'den Morava nehrine kadar olan bölgede Razne ve Perakin palankaları arasında 2.000'den fazla eşkıyanın bulunduğu, bunların 300'den fazlasının Macar ve Nemçe katanası oldukları, tüccar, yolcu ve reaya üzerinde her türlü baskı ve yağma yapmaktan geri durmadıkları belgelere yansımıştı (Üsküdarî, IV, 2017: 401; Seyahatname, 2007: 184). 1693 yılında ordu henüz Belgrad'da iken Yagodine ve Perakin palankalarının bulunduğu bölgeyi eşkıya yeniden istila etmişti. Tedbir olarak Morava nehri üzerinde eski köprüünün bulunduğu yere bir palanka yapılmıştı. Ancak eşkıyanın taşkınlığı o kadar artmıştı ki, Engüri Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa ve Edirne Bostancıbaşı bu palankadan dışarı çıkamamışlardı (Üsküdarî, IV, 2017: 401; Türkal, 2012: 1504).

Uzun süren savaşlar sebebiyle ordu sürekli cephelerde bulunmak zorunda kalmıştı. Bu sebeple ulufeleri ve ihtiyaçları için "hazine" ordunun bulunduğu mahalle gönderilerek orada dağıtılıyordu. Ancak eşkıya yol üzerinde baskınlar yaparak hazineyi sık sık yağmalama girişiminde bulunmaktaydı. Nitekim Belgrad'da bulunan orduya 1692 yılında Maraş Beylerbeyi Arnavud Ali Paşa ile Edirne'den gönderilen hazine Niş ile Aleksence menzili ortasında ormandan çıkan 400 kadar eşkıya tarafından yağmalanmıştı. Bu olayda devlet Belgrad'a kadar eşkıya teftişi ile görevli Edirne Bostancıbaşını ihmalle suçlamıştı (MD. nr. 104/74; Râşid, 2013: 432).⁷ Zira hazineyi muhafaza eden görevliler belli bir disiplin içinde değildi. Eşkıya saldırısı anında hazinenin yanında yalnızca Hazine Nazırı Siyavuş Ağa bulunmaktaydı (Türkal, 2012: 1455). Bu arada hazineyi yağmalayan eşkıya dağa doğru kaçtığından onların bulunması için yoğun bir seferberlik başlatılmıştı. Söz konusu eşkıyanın kaçtıkları bölgeler konusunda farklı ihbarlar geliyordu. Bunların ilk etapta Tuna nehri kıyılarına gittikleri bilgisi üzerine Eflak tarafına geçenlerin yakalanıp getirilmesi emredilmişti (MD. nr. 104/75). Güzergahın emniyetini sağlamakla görevli olan Edirne Bostancıbaşı Receb'in merkeze gönderdiği hükümler, bölgede eşkıyanın geldiği noktayı anlamak açısından önemlidir. Söz konusu hükümlerde Edirne'den Belgrad'a kadar yolların sağında solunda, kaza ve köylerde piyade ve atlı çok sayıda eşkıya zuhur ettiği, bunların gelip geçenlere zarar verdiği, hazineyi dahi yağmalayarak dağlara firar ettiklerini bildirilmekteydi (MD. nr. 104/77). Nihayet yapılan araştırmalar sonucunda Eğridere sakinlerinden eski martalosbaşı olan Kara Hasan'ın hazineyi yağmalayarak 30 kese aldığı, yanlarında 150 kadar eşkıya ile birlikte kışın çiftliklerde, yazın yollarda yağmalama yaptıkları bilgisine ulaşılmıştı (MD. nr. 104/121).

Nitekim askeri güç gönderilmesine rağmen problem çözülmemiş, 1696 yılında Belgrad-Niş arasında eşkıya faaliyetleri yeniden yoğunlaşmıştı. Özellikle Belgrad'dan Niş'e gelirken sağ tarafta Alacahisar, sol tarafta ise Vidin'e kadar olan bölgeleri eşkıya faaliyetleri kaplamış, yollara inip asker ve ahaliye zulm etmeye başlamışlardı. Coğrafi olarak saklanmalarına ve saldırı yapmalarına uygun olan Devebağirtan derbendinde eşkıyalar kalabalık gruplar halinde bulunmaktaydı (Nusretname, 2018: 314-315).

Orta kol üzerinde Bataçine-Hasan Paşa palankası arası sık sık eşkıya saldırılarının olduğu mahallerdendir. Nitekim Sofya kazası reayası Belgrad'a asker için zahire nakledip dönüşlerinde Hasan Paşa palankası ile Bataçine menzili arasında eşkıya saldırısına uğramışlar, 30'ar çift saf sığırı ile kara sığırlarını alıp kaçmışlardı. Bunun üzerine Bataçine menzili için Rumeli askerinden 2.000 kadar tüfekli asker ayrılarak yol bilen kılavuzlar ile birlikte eşkıyanın bulunup gasp ettikleri sığırların alınması emredilmişti. Eğer eşkıya sığırları vermezse kendileri öldürülecek, sığırlar da reayaya teslim edilecekti (MD. nr. 104/68). Yine Tatar İslam Paşa ordunun arkasından 50 kadar adamıyla Belgrad'dan gelirken Hasan Paşa palankası ile Bataçine arasında Çatalköprü'de haydut başı Rayko ile karşılaşmış, mücadele sırasında İslam Paşa yaralanarak adamlarıyla birlikte esir

⁷ Silahdar'ın Zeyl-i Fezleke adlı eserinde bu olayın Çatalköprü mevkiinde olduğu yazılmakta ve haydut sayısı da 700 olarak verilmektedir (Türkal, 2012: 1455).

düşmüştü (Nusretname, 2018). 1695 yılında yakalanıp Cafer Paşa'ya teslim edilen iki Sırp haydudun ifadeleri buradaki eşkıyanın kökeni ve yoğunluğunu anlamak için manidardır. İki esir Bataçine ve Hasan Paşa palankası arasında 300 kişi olduklarını, Cafer Paşa'nın müdahalesi ile çoğunun öldürüldüğünü, kendilerinin esir düştüğünü söylemişti. Ayrıca taburlarında Osmanlı hakimiyetindeki bölgelerden firar eden 3.000 haydut reaya olduğunu da ilave etmişlerdi (Türkal, 2012: 121).

3. Osmanlı Devleti'nin Bölgede Eşkîyalığı Önleme Çabaları

Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı bölge ve milletlerin varlığından dolayı esnek bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Anadolu ve Rumeli'de isyan eden kişi ya da gruplarla kimi zaman mücadele etmiş, kimi zaman da pazarlık yaparak en az kayıpla sorunları çözme yolunu tercih etmişti. Ancak şunu açıkça ifade etmek gerekir ki, devletin eşkıyanın bulunduğu yerlerdeki beylerbeyi veya kadılara gönderilen emirleri problemi hiçbir zaman kökünden çözecek nitelikte değildi. Yapılan müdahaleler eşkıya topluluklarını bir ölçüde küçültüyor, bununla birlikte hiçbir zaman yok edemiyor, aynı bölgede eşkıya bir müddet sonra tekrar toparlanarak yeni faaliyetlere girişiyordu. Bu nedenle eşkıyalar, şehir, kasaba ve yollar üzerinde varlığını sürekli sürdürebiliyordu (Cezar, 2013: 163; Barkey, 1999: 248). Ayrıca Rumeli tarafında olan eşkıya devlet güçleri geldiğinde, bölgeyi iyi bilmelerini de fırsata çevirerek dağlara kaçıp mağralara saklanmaları, hayatîyetlerini rahatça devam ettirmelerini temin ediyordu (Erdem, 2017: 227-228; Karagöz, 2006: 381).

Osmanlı Devleti'nde eşkıyalığı önlemek için yakalanan kişilere genel olarak ölüm, sürgün, kalebendlik, kürek çekme ve hapis cezaları uygulanmıştır (Yakut, 2012: 27-31). Rumeli'de görülen eşkıyalıkları önlemek için de benzer cezaların verilmesi konusunda fermanlar ve uygulamalar görülmekle birlikte, ilave olarak bölgenin coğrafi ve demografik şartlarına uygun tedbirler de alınmıştır. Bunlar yol üzerindeki ormanların kırdırılması, kale ve palankaların tamiri ve askeri açıdan takviyeleri, geri hizmet sınıflarının görevlendirilmesi ile tüfekli asker istihdamı gibi uygulamalardır (Erdoğan, 2012: 48-56).

II.Viyana kuşatması sonucu başlayan savaş yıllarında Edirne-Belgrad arasında yer alan orta yolun asayişini sağlama görevi Edirne Bostancıbaşına verilmişti. Bununla birlikte ona yardımcı olmak üzere beylerbeyi, kadı, sancakbeyi, voynukbeyi, yörükbeyi, kethüdayeri, yeniçeri serdarları, il erleri ve ayan-ı vilayet görevlendirilmişti. Osmanlı Devleti'nin bu güzergah üzerindeki yolların asayişini için paşa, beylerbeyi, bostancıbaşı gibi mühim bürokratların görevlendirilmesi bölgede eşkıyanın çok fazla yaygınlaşması ve bunun yanında kaybettiği toprakları geri almak için yaptığı planlamanın da bir parçası olarak kabul edilebilir. II.Viyana kuşatmasını takip eden yıllarda bu güzergah üzerinde eşkıya yoğunlaşmış, yollara inerek gelip geçenlerin mallarını yağmalamaları ve insan öldürmeleri sık yaşanan günlük hadiseler haline gelmiştir. Bunları önlemek için Edirne'den Belgrad'a yolların etrafında asayişini sağlamakla görevli kadılar, kethüda yerleri, yeniçeri serdarları ve iş erleri sık sık uyarılmıştır. Nitekim eşkıyalık faaliyetlerinin artmaya başladığı 1687 yılında güzergah üzerinde ortaya çıkan eşkıyayı yakalamak ve gerekli cezayı vermek üzere Edirne Bostancıbaşı Hasan Paşa görevlendirilmişti (Demir, 2010: 148, 403). Ancak eşkıyalık faaliyetlerinin önünün alınmaması üzerine Edirne Bostancıbaşı ile iktifa edilmeyerek Rumeli Beylerbeyi Zeynel Paşa müfettiş olarak bölgeye tayin olunmuştu (Demir, 2010: 473). Ondan Rumeli'de asayişini temin maksadıyla eşkıyalık faaliyetlerini engellemesi, ahaliye zulm ettirilmemesi, reyanın korunması, adalet üzere davranılması yanında teftiş bahanesi ile reyadan ücretsiz yem, yiyecek ve akçe talep olunmaması, gayr-i müslim evlerinde olan harp aletlerine el konularak cebahane-i âmireye gönderilmesi istenmişti (Demir, 2010: 486-487).

Sefer yıllarında Edirne-Belgrad arasında asker ve mühimmat sevkiyatının yoğunlaştığı buna bağlı olarak da eşkıyanın arttığı dönemlerdir. Nitekim 1691 yılında Belgrad-Sofya arasında miri zahire arabaları ve tüccar arabalarının yoğun olduğu, her birinin bulunduğu yerde beklediği, hangi tarafa gidecekleri belirsiz iken haydut eşkıyasının da buralarda mevcut olduğundan arabaların bulunduğu

mahallere muhafızlar tayin edildiği görülmektedir. Bunun için söz konusu mahallerde bulunan eşkıya için mirî levent ve hane askerinden yeterli miktarda adam temin ederek mücadele edilmesi ve yakalanarak cezalarının verilmesi suretiyle yolun güvenli halde tutulması emredilmişti. Alınan bu tedbirlerin işe yaradığı yolcuların eşkıyadan emin olarak yolu kullandıkları hakkındaki bilgiden anlaşılmaktadır (Karacan, 2010: 275-276).⁸

Palanka ve geçitlerde güvenliği sağlamak için her daim bir miktar muhafız bulunmaktadır. Ancak sefer zamanlarında palanka ve geçitlere her zamankinden daha fazla muhafız yerleştirilerek güvenlik arttırılmaya çalışılmıştı. Nitekim 1690 yılında Dragoman boğazının muhafazasına Preznik'ten tüfekli 100 piyade ile Kırşehir Sancağı Mutasarrıfı Mevlüd tayin olunmuştu. Ancak söz konusu piyadelerin eşkıya yoğunluğundan dolayı kafi gelmeyeceği öngörüldüğünden, Sofya Muhafızı Vezir Hüseyin Paşa'dan kifayet miktarı yeni muhafazacı temin edilme yoluna gidilmişti (Şakar, 2007: 149). Yine hakeza diğer bir geçit noktası olan Kızılderbent ile Niş arasında güvenliği sağlamak ve ortaya çıkan eşkıyaya mani olmak için il erleri, vilayet pandorları ile palanka neferleri gönderilmişti (MD. nr. 104/249).

1690 yılında Şehirköy palankasının muhafazasına Ayıntab sancağına mutasarrıf olan Abdülkadir tayin olunmuştu. Abdülkadir yanındaki adamlarıyla palanka muhafazası ile birlikte gelip geçen yolcuların emniyetini sağlamakla mükellef kılınmıştı (Şakar, 2007: 158). Bir müddet sonra Şehirköylü İbrahim de Şehirköy ile Belgrad arasında yolun sağında ve solunda olan kazalarda eşkıya ile mücadele için görevlendirilmişti. Şehirköylü İbrahim, söz konusu kazalarda sakin askeri ve reaya taifesinden Müslüman veya zimmilerden savaşabilecek gücü olan piyade ve süvarilerle muhafaza hizmetini yerine getirecekti. Onun yanında istihdam olunan kimselerin şer'î işlerini görmek üzere ise Resava kadısı İsmail tayin olunmuştu (MD. nr. 102/42).

Sofya-Belgrad arasında yol üzerinde asayiş sağlamak için bir çok sancaktan takviye güçler gönderildiği görülmektedir. Nitekim 1693 yılında Belgrad yolunda olan eşkıya ile mücadele etmek için Edirne bostancıbaşı başta olmak üzere Köstendil sancağına mutasarrıf Cafer ve kapı halkı, Niş muhafızı Ömer ve diğer beylerle birlikte görevlendirilmişti. Bunlar Dragoman'dan Belgrad istikametine yol güzergahında olan eşkıyayı temizleme görevini ifa edeceklerdi. Ancak bu güzergah üzerinde eşkıya ile mücadele etmek için öncelikle mahallin ahvaline vakıf kimseler ile istişare edilerek araştırma yapıp eşkıyanın toplanmalarına fırsat verilmeyecek, böylelikle Belgrad'a gidecek zahire ve mühimmat arabaları emniyetli bir şekilde mahalline ulaştırılmış olacaktı (MD. nr. 104/253-254).

Sofya-Belgrad yolu üzerinde emniyeti sağlamak için muhtelif sınıflardan askerlerin bazı derbentlere yerleştirildiği vakidir. Eski Kavala muhafızı Ali yeniden tahrir olunan 300 serhatli nefer üzerine başbuğ tayin olunarak Dragoman boğazından Niş'e varıncaya dek yolların eşkıyadan korunması görevini yerine getirecekti (MD. nr. 104/10). Söz konusu 300 serhatli üzerine de Ömer, ağa olarak tayin edilmişti (MD. nr. 104/11). Yine Sultan II. Mustafa'nın Avusturya seferleri sırasında Dragoman derbendinden sonra ihtiyaç duyulan noktalara 84 ve 60, Şehirköy yakınında Kuruçeşme'ye 90, Sukova köprüsüne 63 nefer görevlendirilmişti. Bunların tamamı yaya olup, başlarına Eskişehir sancakbeyi Halil Bey tayin olunmuş, Dragoman-Kızılderbent arasını muhafaza etmek üzere görevlendirilmişlerdi (Orhonlu, 1990: 126).

Eşkıyanın yoğunluğu, askerin ekseriyetinin cephelerde olması sonucu halktan eli silah tutan herkes mücadeleye çağrılmıştı. Nitekim Şehirköy kalesine yeniden 64 muhafız gönderilmiş, bunlar eşkıyanın ortaya çıkması durumunda kasabayı, ulu yolları Dragoman derbendinden Musa Paşa palankasına kadar olan yerleri muhafaza edeceklerdi. Eğer eşkıya üzerine potara kararı verildiği

⁸ Mirî leventler devletin askeri güce ihtiyaç duyduğu zaman halktan topladığı askerdir. Devlet kendi ihtiyaçları için topladığı için masrafları da mirîce yani doğrudan doğruya devletçe karşılamaktadır. Bu sebeple bu şekilde halktan toplanan ücretli askere mirî levent denilmektedir (Cezar, 2013: 239).

takdirde martoloslar, Musa Paşa palankası neferleri, kasabada olan piyade ve süvari tamamı bu seferberliğe dahil olacaklardı (MD. nr. 104/3).⁹ Bütün bu alınan tedbirlere rağmen Şehirköy kazasında olan derbentlerde eşkıyanın yol kestiği, gelip geçenlere zarar verdikleri bildirilmiş olup, bunlara ceza verme işleri bu defa kaza reayasına havale olunmuştu. Buna göre Şehirköy kazasına tabi köylerin her birinden söz sahibi kişiler seçilerek ayan-ı vilayet ile derbentlerde eşkıyayı gezdirmeyerek mallarına el koyacak ve bunları öldürüp başlarını mahkemeye getireceklerdi (MD. nr. 104/63).

Şehirköy ile Belgrad arasındaki yollarda yolcu, tüccar ve miri zahirenin emniyetli bir şekilde geçişleri için güzergah üzerinde yer alan geçit ve palankalarda kendisine itimat edilen adamlar görevlendirilecekti. Bu amaçla Şehirköy ile Kızılderbent, Niş ile Razne ve Bataçine ile Hasan Paşa palankaları ile Aleksence aralarını muhafaza için Musa Paşa ve Hasan Paşa palankalarına 200'er, Kolar'a 200 nefer tayin edilmesi emredilmişti. Bunlar güvenilir, işe yarar adamlarla birlikte eşkıyanın toplandığı haber alınan mahallere derhal birbirleriyle haberleşerek müdahale edeceklerdi (MD. nr. 102/203).

Kızılderbent'e, Sofya ve İznepol'den savaşılabilecek bir miktar adam ve pandor tedarik edilip ve bunların üzerlerine de bir bölükbaşı tayin edilmesi emredilmişti. Söz konusu adam ve pandorlar hem yol güvenliğini sağlayacak hem de bölgede ortaya çıkan eşkıyayı yakalama görevini yerine getireceklerdi (MD. nr. 98/255). 1694 yılında Kızılderbent'in mahafazasına 80 nefer ile birlikte piyade ağalarından Ömer Ağa (Anonim, 2000: 60), Haydut Çeşmesi mahalline de 60 askerle birlikte Niş muhafızı Mustafa Paşa görevlendirilmişti (ŞKT.d. nr. 17/518).

Niş yolunda ortaya çıkan eşkıyayı yok etmek için ise pandorbaşı Ahmed görevlendirilmişti. Bunun için her kazadan silahlı ve genç 10'ar nefer pandor çıkarılarak Sofya mütesellimi tarafından pandorbaşının yanına gönderilecekti (MD. nr. 98/264).¹⁰ Yine aynı şekilde 1692 yılında Niş-Belgrad arasında mevcut derbentler ve dar mahaller eşkıyanın sığınma alanı haline gelmişti. Bu sebeple buralarda yol emniyetini sağlamak için bazı tedbirler alınmıştı. Bu tedbirlerin başında yolların sağında ve solunda olan ormanların ve çalıların kırdırılarak eşkıyanın pusu atamayacak kadar genişletilmesi ve köprülerin tamir edilmesi gelmektedir. Köprü mübaşiri Mahmud'un nezaretinde yürütülecek faaliyetlerde güzergah üzerinde bulunan köprüler ise ahalilere günlük 10 akçe ve yarımşar vukıyye arpa verilerek tamir ettirilecekti. Bu arada her kaza kendilerine yakın olan mahallerde bulunan köprüler için nöbet usulü reaya göndererek mükellefiyetlerini yerine getireceklerdi (MD. nr. 102/203, 207, 218).

Savaş yıllarında Rumeli orta kolda mevcut güvenlik güçlerinin de cephelerde olması sebebiyle eşkıya ile mücadele için zaman zaman "*nefir-i amm*" uygulamasına başvurulduğu görülmektedir. Zira bu uygulama sadece düşman istilası ile sınırlı tutulmayarak isyanları bastırmada da tercih edilmiştir.¹¹ 1692 yılında Niş taraflarında eşkıyanın yoğunlaşmış önünün alınamaması üzerine bunlarla mücadele için yine Edirne Bostancıbaşı Receb Ağa tayin edilmişti (Üsküdarî, III, 2017: 319). O, Samakov'a geldiğinde eşkıyanın Tuna tarafına firar edenlerini kontrol altına almak için Niğbolu, Tırnova, Zıştovi, İzladi, Hotaliç, İvraca ve Plevne ahailerinin de "*nefir-i amm*" usulüyle kuşatmaya dahil olmaları zarureti ortaya çıkmıştı. Receb Ağa, kendisi de Sofya-Niş taraflarında

⁹ Potara, Slavca bir kelime olup birinci anlamı Rumeli'de dağdan dağa tüfekle verilen işaret ve haber, diğer anlamı ise nefir-i amm yani halkı askere sürmek, seferberliktir. (Sami, 1312: 360; Ahmed Vefik Paşa, 2000: 319).

¹⁰ Pandor derbent teşkilatına dahil bir zümreden olup ücretli asker ve muhafız anlamındadır. XVII.yüzyılda ilk defa Osmanlı'da kullanıldığı görülmektedir. Kıt bekçisi, derbentçi gibi anlamı da vardır. Bir yıllığına tayin olunur (Orhonlu, 1990: 96-99; Pakalın, 1983; 752).

¹¹ Bir ülkede, bölgede bulunan müslümanların tamamının silah kuşanıp cihada çağrılmasına "*nefir-i amm*" denir. Artık cihat farz-ı ayındır. Bu durumda *hatun zevcin[den] izinsiz abd mevlâsın[dan] izinsiz cihâda çıkar*"(Tuğluca, 2016: 779-780).

zuhur eden eşkıyayı dağlarda ve ormanlarda kuşatıp sürgün avı yaparak yakalayıp cezalandıracaktı (Üsküdarî, III, 2017: 334).

1691 yılında Devebağirtan derbendini istila eden 5.000 kadar eşkıyayı temizlemek için Edirne Bostancıbaşı Süleyman Ağa tayin olunmuştu (Türkal, 2012: 1385-1386). Süleyman Ağa'dan özellikle Dragoman, Sarıbarut, Musa Paşa, Kızılderbend, Razne, Yagodine ve Hasan Paşa gibi derbent ve palankalarda eşkıyanın takip edilmesi, buralarda barınmalarına mani olunması istenmişti (MD. nr. 102/33). Belgrad'dan firar eden askerlerin Devebağirtan'da saldırıya uğraması üzerine Niş-Belgrad arasında eşkıya teftişi ve temizliği için 1691 yılında bu defa Edirne Bostancıbaşı Receb Ağa tayin olunmuş (MD. nr. 102/62) ve 350 nefer levend tahrir etmesine izin verilmişti (Erdoğan, 2012: 57). Yine güzergah üzerinde eşkıya yoğunluğundan dolayı Mahmud Beyzâde ise Devebağirtan, Bataçine derbentlerinin muhafazasıyla görevlendirilmiş (Râşid, 2013: 413; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995: 405), onun önderliğinde Arnavud bahadurları ve dilaverleri ile ani bir baskın yapılmak suretiyle Bataçine havalisinde toplanan haydut eşkıyası perişan edilmişti (Üsküdarî, III, 2017: 35; Anonim, 2000: 29). Buna rağmen eşkıyanın yeniden toparlanarak faaliyetlerini sürdürdüğü de bir gerçektir. Söz konusu eşkıyanın faaliyetlerini mani olmak üzere Edirne Bostancıbaşı Receb Ağa, Filibe'den "*nefir-i âmm*" usulüyle kafi miktarda ahaliyi toparlayarak Bataçine-Yagodine arasındaki mahallere göndermişti (Üsküdarî, III, 2017: 36). Receb Ağa, Şehirköylü Mahmud Ağazade İbrahim Ağa'nın ulufe ile yazdığı 400 piyade sekban ile Yagodine'den Hisarcık palankasına varıncaya kadar eşkıyanın tamamını temizlemiş, 800-900 kadar eşkıyayı öldürüp 200 kadarını esir almıştı (Üsküdarî, III, 2017: 46).

1693 yılında ise Niş-Belgrad arasındaki tehlikeli mahallerin kontrol altında tutulması ve özellikle sefere gidip gelen askerin emniyetle geçişleri için tüfekli 594 nefer görevlendirilmişti (MD. nr. 104/208). Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa ise Perakin ve Razne palankalarında görülen eşkıyayı yakalayıp cezalarını verecekti (Üsküdarî, IV, 2017: 433; Seyahatname, 2007: 184). İvracalı Mahmud ise Niş ile Belgrad arasında, Lofça, Etrepoli ve yine Tuna'dan Niş'e doğru yolun sol taraflarından Sava'ya kadar eşkıya teftişi için tayin olunmuştu (MD. nr. 104/217).

1695 yılında ordu seferden dönerken Niş-Belgrad güzergahının eşkıyadan muhafaza görevi Yanya sancağına mutasarrıf Küçük Cafer Paşa'nın uhdesine verilmişti (MD. nr. 106/81).¹² Bu bölgedeki eşkıyalık olaylarının yayılması neticesinde eski Rumeli Beylerbeyi Hocasade Hasan Paşa'nın oğlu Sarıgöl hassı mutasarrıfı Eyüb de, yanındaki tüfekliler ile birlikte eşkıya mücadelesine dahil olmuştu (MD. nr. 104/81). Bunun yanında Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın da Küçük Cafer Paşa ile birlikte eşkıya temizliğine katılması emredilmişti. Söz konusu mücadele için Rumeli'nin muhtelif yerlerinden tüfekli 569 nefer tayin olunmuş, bunların içinden bölükbaşılar tayin edilerek 500 miri levend ile Niş-Belgrad arasındaki yolların muhafazasında bulunmaları istenmişti (MD. nr. 106/82). İlave olarak Şehirköy'den Belgrad'a kadar yol üzerinde olan kale ve palankaların nefer ağaları da kasabalarında savaşabilecek il erleriyle söz konusu yolları muhafaza için hazır bulunacaklardı (MD. nr. 106/106).

Niş-Aleksence arasında 1692 yılında hazineyi yağmalayan eşkıyayı yakalamak için Rumeli Beylerbeyi Arnavud Mahmud Paşa piyade, süvari, Arnavud askeri ve 1.000 yeniçeri ile (Türkal, 2012: 1455) diğer taraftan Morava köprüsü ve Devebağirtan derbendi taraflarında eşkıyanın izini takip için Hasan Paşa palankasından Niş'e kadar yolların güvenliğinden sorumlu olan Mehmed Ağa görevlendirilmişti (MD. nr. 104/75). Bilahare Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa'ya söz konusu 30 kese hazinenin Eğridere palankasında eski martolosbaşı olan Kara Hasan zimmetinde olduğu, eşkıyanın derhal mübaşir Mehmed tarafından Edirne divanına getirilmesi emredilmişti

¹² Osmanlı ordusu 1695 yılının ilkbaharında Avusturya seferine çıkmış ve 8 Nisan 1695 (23 Şaban 1106) tarihinde Yagodine menziline ulaşmıştır. Burada Morova köprüsünde muhafız Alacahisar Beyi Bektaş Bey, Arnavud Küçük Cafer Paşa kapısı halkı ve yanında olan 430 silahdar serdengeçtisiyle orduyu selamlamıştır. Ordu geçtikten sonra Cafer Paşa'nın Morova köprüsü ve menzil tarafını eşkıyadan koruması emredilmiştir (Nusretname, 2018: 124).

(MD. nr, 104/158). Söz konusu eşkıyanın elebaşları olan Papas'ın ise Eflak'ta Cerniş köyünde çiftlik kurup yaşamakta olduğu haberi alınması üzerine yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi istenmişti (Gökbunar, 1996: 117).

"*Kutsal İttifak*" savaşları sırasında Rumeli'deki yörük grupları yeniden "*Evlâd-ı Fatihân*" adıyla teşkilatlandırılmış, hem seferlerde hem eşkıya tedibinde istihdam edilmişlerdi(Gökbilgin, 2008: 255-256). Nitekim 1696 yılında Niş-Belgrad arasında eşkıya faaliyetlerinin artması üzerine Yörük zabiti Hasan kapı halkı, seçkin ve genç 2.600 yörük askeri ile Niş'den Belgrad'a kadar diğer askeri görevlilerle birlikte yolların emniyetini temin ile görevlendirilmişti (MD. nr. 108/196). Yörük Zabiti Hasan'a, Niş-Belgrad yolu yanında Leskofça, Alacahisar ve Tuna kıyılarının da eşkıyadan korunması konusunda emir verilmiş (MD. nr. 108/245), görevli olduğu mahallere zamanında varmadığı, yollarda vakit geçirdiği tespit edilerek ikaz edilmişti (MD. nr. 108/247). Bu arada Avusturya'nın Temeşvar'a saldırması, Belgrad muhafızı İbrahim'in Titel ve Bačka taraflarına görevlendirilmesi üzerine Yörük Zabiti Hasan'ın emrindeki 2.600 askerle Belgrad'a gitmesi emredilmişti (MD. nr. 108/309, 314). Bu gelişme üzerine Niş-Belgrad yolunun eşkıya istilasına karşı 250 piyade levend ve 100 piyade serdengeçtilerinin daha bu güzergahta istihdamına karar verilmişti (MD. nr. 108/317).

Bir başka hadisede Rumeli Beylerbeyi Cafer Paşa, Belgrad'dan başlayarak Alacahisar ve Niş taraflarına kadar yolların etrafında olan palanka neferlerini toplayarak haydut eşkıyasının geçebileceği geçitleri kontrol altına almış ve kendisi Yagodine'ye gelmişti (Nusretnâme, 2018). Niş-Belgrad arasında yollarda yağma yapıp kaçan eşkıyanın Eflak'a tabi Cačka ve Pojega taraflarında dağlarda saklanmakta olduğu haberi alınmış, 500 ila 1.000 kadar piyade Arnavut levendiyle eşkıyanın yakalanması, aldıkları eşya ve davarların hizmette bulunan yiğitlere dağıtılmasına karar verilmişti (MD. nr. 108/314). Cafer Paşa'nın kethüdası Mustafa Ağa, 225 kişilik eşkıya grubu ile Razne yolunda karşılaşması sırasında çıkan çatışmada asilerin kimi öldürülmüş, kimi nehre düşüp helak olmuş, kimi de esir edilmişti. Haydutbaşları da katlolunan bu asilerden 150 öküz, 40 beygir ve diğer eşya ve silahlar ile yağmaladıkları mallar da geri alınmıştı (Nusretnâme, 2018: 315).

1697 yılında hem seferde ordunun geçişinde meşakkat oluşturması hem de eşkıyanın pusu kurmasını kolaylaştırması sebebiyle Niş'den Belgrad'a kadar ormanların kırdırılması işi Rumeli Beylerbeyi Cafer Paşa'ya havale olunmuştu (Râşid, 2013: 539; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995: 615). Ayrıca aynı yıl Eyüp Paşa, beyzadeler ve Şaban bölükbaşı Niş taraflarında (MD. nr. 110/122), Morava köprüsünden Hisarcık'a piyade ve süvari 810 nefer ile Rumeli'nin has beyleri (Nusretnâme, 2018: 371), Boşnak Cafer Paşa, Edirne'den yazdığı 500 mirî piyade ve 500 süvari beşlisiyle Niş'den Belgrad'a kadar yolların korunması için görevlendirilmişti (Nusretnâme, 2018: 375). 1697 yılının Eylül ayında Çataköprüsü'nden Niş'e kadar olan bölgelerde eşkıyanın iyice azgınladığı Niş muhafızı Mehmed Paşa'ya bildirilerek, bunların derhal ele geçirilmesi istendi (MD. nr. 110/122). Yine Macar Voyvoda ve Kara Paça adlı haramiler yanlarında 600 kadar eşkıya ile toplanıp Devebağırta'n da asker geçiş yaptığı sırada yola inerek bir kaçını öldürüp ve bir miktar mallarını yağmalamışlardı. Bunun üzerine Semendire Dizdarı Hocazade Eyüp Paşa söz konusu eşkıyayı yakalayıp ortadan kaldırılması için memur edilmişti. Eyüp Paşa, eşkıyayı Morava kenarında yakalamış, bir kısmını öldürüp bir kısmını esir almış iken bazıları da dağlara kaçarak kurtulmuşlardı. Belgrad-Niş arasında yer alan Hasan Paşa palankası, Bataçine, Yagodine, Perakin, Razne ve Aleksence'nin Ruz-ı Kasım'a değin muhafazası için yeni görevlendirmeler yapılmıştı (Nusretnâme, 2018: 433).

Nihayet 1699 yılına gelindiğinde Niş-Belgrad arasındaki yolların etrafının haramzade ve eşkıyadan temizlenmesi, tüccar ve yolcuların emniyetli bir şekilde geçişlerinin sağlanması için yeniden görev dağılımı yapıldı. Buna göre Niş muhafızı Süleyman Paşa Niş ile köprü maiyyetinde Şopalık derbendi ve Kınalıoğlu çiftliği arasındaki yolun sağ ve solunu, Prizren sancağına

mutasarrıfı Ömer, Aleksence-Şopalık derbendi, Alacahisar sancakbeyi Mehmed, Niş-Aleksence ve Devebağirtan-Grapofça köprüsü, Dukakin ve Yanya sancakları mutasarrıfı Mehmed Beyzade Hüdaverdi, Niş-Grapofça köprüsü ve Belgrad-Çatal köprü, Köstendil sancağına mutasarrıf Mehmed ise Niş-Çatal köprü ve Belgrad-Kolar ve Hisarcık'a kadar yolların emniyetini sağlamakla görevlendirilmişlerdi (MD. nr. 110/652-653).

4. Sonuç

XVI ve XVII.yüzyıllarda Anadolu ve Rumeli'de bulunan şehir ve kasabalarda eşkıyalık faaliyetleri görülmüştür. Bunlar devletin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum, idari ve askeri sebeplerden kaynaklanmıştır. Rumeli topraklarında eşkıyalık daha çok sefer zamanlarında ücretli asker olarak savaşa götürülen kimselerin dönüşlerinde işsiz güçsüz kalmaları sonucu ahaliden yiyecek, içecek ve para temin maksadıyla ortaya çıkmışken II.Viyana kuşatması için peşin ücreti ödenerek sefere giden gayr-i müslim tebadan bir kısmı firar ederek, bir kısmı bozgun yaşanması sonucu dağılarak ve bir kısmı ise dönüşte hayatlarını idame ettirmek için söz konusu güzergah üzerinde eşkıyalık yapmışlardır. Ancak özellikle Sofya-Belgrad arasında savaşın getirdiği şartlardan istifade ederek isyan eden Macar, Sırp, Eflak-Boğdan'dan gelen gayr-i müslim ahalinin haydutluk yaptıkları bariz bir durumdur. Arazinin de yardımı ile yolcu, tüccar, asker, görevli her kim olursa fırsat buldukça saldırılar düzenleyerek yağma yapmışlardır. II.Viyana kuşatmasını müteakip Sofya-Belgrad arasında gayr-i müslim ahali ve sınır ülkelerden gelen eşkıya sebebiyle yol güvenliği kalmamıştır.

Osmanlılar, Sofya-Belgrad arasında II.Viyana kuşatmasını takip eden yıllarda çok sayıda eşkıyalık olayı görülmesine rağmen bunları ortaya çıkaran koşulları değiştirmek için geniş çaplı bir düzenlemeye girişememiş veya savaş şartları buna müsaade etmemiştir. Eşkıyanın çıktığı yerlere bir miktar daha askeri güç göndermekten veya sınırlı sayıda muhafız birlikleri yerleştirmekten çok daha fazla bir şey yapılamamıştır. Savaş yıllarında Sofya-Belgrad yolu, can ve mal güvenliği açısından sürekli tehlike oluşturmaya devam etmiştir. Ancak savaşın getirdiği asayişsizlik ve kaos durumundan özellikle yiyecek temini için Macaristan ve Sırbistan taraflarından gelen eşkıya, yerli Hıristiyan halktan da destek bularak faaliyetlerini aralıksız sürdürme imkanı bulmuştur. Osmanlı'da askerinin çoğu cephelerde olduğu için Sofya-Belgrad arasındaki yolda asayışı hiçbir zaman tesis edememiş, yaptıkları uygulamalar geçici çözümden öteye geçememiştir.

Kaynakça

BOA. MD. nr: 98, 102, 104, 106, 108, 110.

BOA. A.ŞKT.d. nr. 11, 17.

Ahmed Vefik Paşa. *Lehçe-i Osmânî*. (2000). (R.Toparlı, Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704). (2000). (A.Özcan, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Bardakoğlu, A. (1995). Eşkıya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (C. 11, ss. 463-466), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Barkey, K. (1999). *Eşkıyalar ve devlet, Osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi* (Z. Altok, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Cezar, M. (2013). *Osmanlı tarihinde levendler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çetin, C. (2018). Rumeli orta kol güzergâhı ve üzerinde hizmet veren menziller (1690-1750). *Balkanlarda İslam Medeniyeti Beşinci Kongresi Tebliğleri* içinde (s. 15-37). İstanbul: IRCICA Yayınları.

- Darkot, B. (1979). Balkanlar. *İslam ansiklopedisi* içinde (C. II, ss. 280-283). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiat, tahlil ve metin (1066-1116/1656-1704)*, (1995). (A.Özcan, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Demir, M. (2010). *1686-1687 (h. 1097-1098) tarihli atik şikâyet defterinin transkripsiyon ve değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Erdem, Ü. B. (2017). *14 numaralı atik şikâyet defteri (1101-1102/1690-1691) transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, M. K. (2001). *II. Viyana kuşatması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, (2012). Bozgun Yıllarında (1683-1699) Rumeli’de eşkıyalık faaliyetleri. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 24, 19-66.
- Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*. (2007). (Y.Dağlı-S.A.Kahraman.,& İ.Sezgin, Haz.), C. 5, İstanbul :Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, S.(2006). Krizler ve değişim, 1590-1699. H. İnalçık &D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik ve sosyal tarihi* kitabı içinde (ss. 545-743). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Faroqhi, (2010). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (2008). *Rumeli’de yörükler, tatarlar ve evlâd-ı fâtiyhân*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gökbunar, B. (1996). *105 Numaralı mühimme defteri, (özet-transkripsiyon)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Halaçoğlu, Y. (2002). *Osmanlılarda ulaşım ve haberleşme (menziller)*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.
- İlgürel, M. (1995). Osmanlılarda eşkıyalık hareketleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (C.11, ss. 466-469). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalçık, H. (2005). Türkler ve Balkanlar. *Bal-Tam Türklük Bilgisi Dergisi*, 3, 20-44.
- İreçek, K. Y. (1990). *Belgrad İstanbul Roma askeri yolu*. (A. K. Balkanlı, Çev). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Karacan, T. M.(2010). *101 Nolu mühimme defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Karagöz, M. (2006). 17. asrın sonunda Filibe ve çevresinde eşkıyalık hareketleri (1680-1700). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 373-402.
- Karagöz, R. (2001). II.Viyana seferi sonrasında ayanların güçlenmesi. *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu* içinde (ss. 209-216). Ankara: Merzifon Vakfı Yayınları.
- Karpat, K. H (1992). Balkanlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (C. 5, ss. 25-32), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Katić, T. (2002). Viyana savaşından sonra Sırbistan (1683-1689) (E.Hatipli, Çev.). *Türkler Ansiklopedisi* içinde (C. 9, ss. 765-772), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- M. Bahaeddin. (1924). *Yeni Türkçe lügat*. İstanbul: Evkaf-ı İslamiyye Matbaası.
- Mentzel, P. (2015). Sınır, sınır bölgesi ve çekirdek olarak Osmanlı Balkanları. *Yeni Türkiye*, 66, 66-73.
- Orhonlu, C. (1990). *Osmanlı imparatorluğunda derbend teşkilâtı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (2000). *Osmanlı imparatorluğu'nda iktisadi ve sosyal değişim*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özguven, B. (2009). Palanka forts and construction activity in the late Ottoman Balkans. A. C. S. Peacock, (Ed.), *The frontiers of the Ottoman world* içinde (ss. 170-197). Newyork: The British Academy.
- Özkan, S. H. (2010). *Köprülü Amcazade Hüseyin paşa (1644-1702)*. Vezirköprü: Vezirköprü Belediyesi.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Efendi. *Târih-i Râşid ve zeyli (1071-1141/1660-1729)*. (2013) (A.Özcan vd. Haz.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Sami, Ş. (1312). *Kamûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı tarih lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa. *Nusretnâme, inceleme-metin, (1106-1133/1695-1721)*. (2018). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Stein, M. L. (2007). *Osmanlı kaleleri, Avrupa'da hudut boyları*. (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şahin, İ. (2009). Sofya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (C. 37, ss.344-348). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şakar, M. F. (2007). *1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 numaralı mühimme defteri, transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (s.1-145)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Tan, M. A. (2015). *99 numaralı mühimme defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (91-180)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis.
- Tuğluca, M. (2016). Osmanlı'da nefir-i âmm uygulamasının erken dönem örnekleri ve toplumsal dinamizme yansımaları. *Bellekten*, 80(289), 773-796.
- Türk, H. B. (2019). *13 numaralı atik şikayet defteri (Vr. 1-142), değerlendirme, çeviri ve metin (H.1100/M.1689)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Türkal, N. K. (2012). *Silâhdâr Fındıklılı Mehmed ağa zeyl-i fezleke, (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*, III/I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Üsküdarî Abdullah Efendi. *Vâkı'ât-ı rûz-merre*. (2017) (M. Doğan vd. Haz.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Yakut, E. (2012). Osmanlı hukukunda bir suç olarak eşkıyalık ve cezalandırılması. *Kebikeç*, 33, 21-34.

Yetkin, S. (1996). *Ege'de eşkıyalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, F. (2010). *Osmanlı tarih sözlüğü*. İstanbul: Gökkuşbe.

KÜTAHYA
DUMLUPINAR
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde 3 enstitü, 10 fakülte, 2 yüksekokul ve 14 meslek yüksekokulu bulunmaktadır. Araştırmacı, üretken, kişisel ve mesleki alanda kendini sürekli geliştiren, çevreye ve topluma duyarlı, yenilikçi, etik değerlere bağlı erdemli bireyler yetiştirmeyi amaç edinen üniversite, Kentin, bölgenin ve ülkenin yaşam kalitesini artırıcı hizmet ve çözümler sunmayı kendisine görev edinmiştir.

KÜTAHYA ZAFER ANITI

Çatılmış silahların uzaktan görünüşü veya alev alev meşale hissini uyandıran Zafer Anıtı, asıl manası ile Kurtuluş Savaşını sem bolize eder. Anıtı bir bütün olarak meydana getiren değişik yöndeki üçgen bloklar; milletimizin, yakın ve uzak milletlerin göstermeye hazırlandıkları haksızlığa feveran, iç ve dıştaki düşman kuvvetlerinin mukabil hareketlerini ve çeşitli müdahalelerden sonra, milletin tek vücut halinde birleşerek kazandığı 30 Ağustos Zaferini canlandırır ve gelecek nesilleri Türk milletini içte ve dışta meydana gelebilecek kötü tesirlere karşı, er geç birleşerek zafere gidebileceğini sembolize eder.

AIZANOI ANTİK KENTİ

Aizanoi Antik Kenti Kütahya Çavdarhisar İlçe merkezinde, Kütahya'ya 50 km uzaklıktadır. Penkalas (Kocaçay) Irmağının yukarı kesiminde tanrıça Meter Steunene'nin kutsal mağarası civarında yaşayan Frigyalıların öncülü olarak antik kaynaklarda geçen Azan adlı mitoloji kahramanının su perisi Erato ile efsanevi kral Arkas'ın birleşmesinden Aizanoi şehrinin ortaya çıktığı sanılmaktadır. Aizanoi Antik Kenti pek çok bakımdan ilkleri barındırmaktadır. Bunlardan birisi de dünyanın ilk borsası olarak bilinen Macellum alanının Aizanoi'deki tespitidir.